

Објављивач
ОЕБС-ова Канцеларије за демократске институције и људска права (ODIHR)
Al. Ujazdowskie 19
00-557 Варшава
Пољска
www.osce.org/odihr

© OSCE/ODIHR 2008

Овај докуменат првобитно је објављен у сарадњи ОЕБС-ове Канцеларије за демократске институције и људска права (ODIHR) и Центра за демократску контролу оружаних снага из Женева (DCAF) 2008. године, под називом: „Handbook on Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel“. Овај превод припремила је и објавила Мисија ОЕБС-а у Босни и Херцеговини, уз дозволу ODIHR-а и DCAF-а.

ISBN 978-92-9235-320-9

Дизајн: Nona Reuter

Штампано у Босни и Херцеговини

Приручник о људским правима и
основним слободама припадника
оружаних снага и запосленика
у оружаним снагама

Захвале

Овај приручник написали су: проф. Ијан Ли (Ian Leigh) из Центра за људска права Универзитета у Дараму, Велика Британија, и др Ханс Борн (Hans Born) из Центра за демократску контролу оружаних снага у Женеви, Швајцарска, уз помоћ госпође Чечилије Лазарини (Cecilia Lazzarini) из DCAF-a и господина Ијана Клементса (Ian Clements) с Универзитета у Дараму.

ODIHR и DCAF желе да се захвале њемачкој и румунској влади, као домаћинима округлих столова, организованих под називом: “Грађани у униформи: Поштовање људских права у оружаним снагама” и “Војни синдикати и удружења”. Такође, желе да се захвале и групи експерата која је ангажована на рецензији раније верзије овог приручника: пуковнику Бриту Бреструпу (Britt Brestrup), замјенику команданта на Норвешком колеџу државне одбране; др Наталији Даниловој (Nataliya Danilova), научном сараднику у Центру за истраживања у управљању, Одсјек за политику, Универзитет у Бристолу, госпођи Алисон Гил (Allison Gill), директору московске канцеларије Human Rights Watcha; господину Емануелу Јакобу (Emmanuel Jacob), предсједнику Европских војних удружења (EUROMIL); проф. Мајклу Нуну (Michael Noone), професору права на Америчком католичком универзитету у Вашингтону, бившем главном тужиоцу Америчких ваздухопловних снага; госпођи Полин Маринан Квин (Paulyn Marginan Quinn), омбудсману Ирских одбрамбених снага; капетану Катји Редер (Katja Roeder), савјетнику у Удружењу федералних оружаних снага Њемачке; проф. Питеру Роуу (Peter Rowe), професору права на Правном факултету у Ланкастеру, Велика Британија; проф. др Рут Зајферт (Ruth Seifert), професору социологије на Универзитету примијењених наука у Регенсбургу, Њемачка; господину Ираклију Сесијашвилију (Irakli Sesiasvili), директору Асоцијације за правду и слободу, бившем замјенику омбудсмана за војна питања, Грузија, као и господину Вилему Ф. ван Екелену (Willem F. van Eekelen), бившем министру одбране Холандије, господину Јосу Вертсу (Jos Weerts), шефу Одсјека за научно-истраживачки рад Холандског института ветерана и господину Дејвиду Наузвордију (David Nowsworthy), госпођи Меган Бастик (Megan Bastick) и генерал-мајору (у пензији) Гију де Ејнан де Брију (Guy de Haunin de Bru) (сви из DCAF-a), на њиховим корисним коментарима на првобитне текстове овог приручника.

ODIHR и DCAF се захваљују владама Њемачке, Холандије и Аустрије на њиховом финансијском доприносу изради овог приручника.

Садржај

Предговор	11
Први дио	13
Поглавље 1 Како користити овај приручник	14
Поглавље 2 Људска права у оружаним снагама: питања од интереса	17
Поглавље 3 Значај људских права припадника оружаних снага и запослених у оружаним снагама	22
Други дио	25
Поглавље 4 Обавезе ОЕБС-а	26
Поглавље 5 Међународно хуманитарно право	31
Поглавље 6 Општи уставни оквир	42
Поглавље 7 Домаће законодавство	47
Трећи дио	55
Поглавље 8 Грађанска и политичка права	56
Поглавље 9 Војни синдикати и удружења	65
Поглавље 10 Приговор савјести код регрутације и служење војног рока	74
Поглавље 11 Религија у оружаним снагама	87
Четврти дио	99
Поглавље 12 Етничке и језичке мањине у оружаним снагама	100
Поглавље 13 Жене у оружаним снагама	113
Поглавље 14 Хомосексуалци и лезбејке у оружаним снагама	129
Пети дио	143
Поглавље 15 Дјеца и оружане снаге	144
Поглавље 16 Спречавање злостављања припадника оружаних снага и запослених у оружаним снагама	161
Поглавље 17 Радни услови	173
Поглавље 18 Ветерани	188
Шести дио	203
Поглавље 19 Образовање у области људских права	204
Поглавље 20 Одговорност команданата и одговорност појединца	209
Поглавље 21 Дисциплина и војно правосуђе	219
Поглавље 22 Омбудсмани	230
Анекс 1 Одабране обавезе ОЕБС-а	245
Литература и одабрани текстови с интернета	249

Скраћенице и акроними

BVerfGE - Bundesverfassungsgericht / Њемачки уставни суд
CAP - Civil Air Patrol / Цивилна ваздухопловна патрола (САД)
CPD – Convention on the Rights of the Child / Конвенција о правима дјетета
CEDAW - Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women / Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена
CF – Канадске снаге
CSFM - Conseil Supérieur de la Fonction Militaire/Високи војни савјет, Француска
DACOWITS - Defence Department Advisory Committee on Women in the Services / Савјетодавни одбор Министарства одбране за питања жена у војној служби (САД)
DCAF – Центар за демократску контролу оружаних снага, Женева
МО – Министарство одбране (САД)
ЕЗ – Европска заједница
ECHR - European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms / Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода
ЕЕЗ- Европска економска заједница
ЕСП - European Social Charter / Европска социјална повеља
ЕУ – Европска унија
EUROMIL - European Organisation of Military Associations / Европска организација војних удружења
FBI - Federal Bureau of Investigation / Федерални биро за истраге (САД)
НС – Документи Доњег дома (УК)
HPAT – Homosexual Policy Assessment Team of the UK Armed Forces / Тим Оружаних снага УК за оцјену политике о хомосексуалцима
ICCPR - International Covenant on Civil and Political Rights / Међународни споразум о грађанским и политичким правима
ICERD - International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination / Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације
ICESCR - International Covenant on Social, Economic and Cultural Rights / Међународни споразум о социјалним, економским и културним правима
IGK - Inspecteur-Generaal der Krijgsmacht / Генерални инспектор оружаних снага, Холандија
ILO - International Labour Organization / Међународна организација рада
ИОМ - International Organization for Migration / Међународна организација за миграције
KMFRC - Kingston Military Family Resource Centre / Војни центар за породичне ресурсе у Кингстону (Канада)
LUVVA - Luchtmacht Vrouwenafdeling (женске добровољне снаге у Холандском војном ваздухопловству)
MARVA - Marine Vrouwenafdeling (женске добровољне снаге у Краљевском морнаричком корпусу Холандије)
MILVA - Militaire Vrouwenafdeling / женске добровољне снаге у Холандској војсци
НАТО - North Atlantic Treaty Organization / Организација сјеверноатлантског пакта
НСО - подофицир
НВО – невладина организација
ОДИHR – OSCE's Office for Democratic Institutions and Human Rights / ОЕБС-ова канцеларија за демократске институције и људска права
ОЕБС –Organization for Security and Co-operation in Europe / Организација за европску безбједност и сарадњу
PRISMA - Project for Resettlement and Retraining (Serbia)

PTSD – Пост трауматски стресни поремећај
QC - Queen's counsel / краљичин савјетник
SAMO - Swedish Association of Military Officers / Шведско удружење војних официра
SPARS - United States Coast Guard Women's Reserve / Жене резервни припадници
Обалне страже САД
UDHR - Universal Declaration of Human Rights / Општа декларација о људским
правима
УН – Уједињене нације
UNDP - United Nations Development Programme / Развојни програм Уједињених
нација
UNICEF - United Nations Children's Fund / УН-ов фонд за развој дјете
VA - United States Department of Veterans' Affairs / Министарство за питања ветерана
САД
WAC - Women's Army Corps / Женски војни корпус (САД)
WAVES - Women Accepted for Volunteer Emergency Service / Жене примљене у
добровољну кризну службу (САД)

Предговор

Оружане снаге су интегрални дио демократске државе и друштва. Извршавањем својих функција у служби одбране и националне безбједности, оружане снаге имају кључну улогу у креирању безбједносног окружења, које нам омогућава уживање неотуђивих права и слобода на која сви, као људска бића, имамо право. Припадници оружаных снага и сви они који су ангажовани у њима дужни су да поштују људска права и међународно хуманитарно право у вршењу својих дужности. Међутим, само ако се њихова права гарантују унутар њихових институција, оружане снаге могу да поштују ова права у обављању својих задатака како у касарнама тако и током операција.

Велики број држава морао је да прилагоди своје војне структуре како би могле да одговоре на све брже промјене безбједносног окружења. Знатан број држава чланица ОЕБС-а трансформисао је своје војне снаге тако да се оне сада све више заснивају на професионално добровољној бази, за разлику од ранијег система регрутовања. Улога и задаци војних снага такође су се промијенили са све већим бројем држава чланица које су укључене у међународне миротворне и хуманитарне мисије. Поред тога, све више се остварује указана потреба за учешћем држава чланица у омогућавању демократске контроле над њиховим оружаним снагама и ревизијом војних структура, ради испуњавања њихових међународних обавеза у вези са поштовањем људских права.

Ове промјене одражавају прихватање да, као ‘грађани у униформи’, припадници оружаных снага и запослени у оружаним снагама – без обзира да ли су професионални војници, жене или регрутована лица - имају право на уживање истих људских права и основних слобода као и сви други грађани. Наиме, камен темељац свих међународних споразума о људским правима по којима су обавезне државе чланице ОЕБС-а, је да сва људска бића, без обзира на своју професију или положај у друштву, имају право на своја неотуђива права и слободе.

Пројекат ОДИHR-DCAF-а за израду овог *Приручника о људским правима и основним слободама припадника оружаных снага и запосленика у оружаним снагама* инспирисан је ОЕБС-овим Кодексом понашања у војнополитичким аспектима безбједности. Овај документ, који је усвојило 56 држава чланица 1994. године, захтијева да државе “у своје законе и друге документе уврсте права и обавезе припадника оружаных снага и запосленика у оружаним снагама” и да “обезбиједе да припадници оружаных снага и запосленици у војним, паравојним и безбједносним снагама могу да уживају и своја људска права и основне слободе”, као и да се та права у односу на њих поштују. Овим документом се такође од држава чланица тражи да “обезбиједе одговарајуће законске и административне процедуре за заштиту ових права свих својих припадника и запосленика у овим структурама”.

ОЕБС, као највећа организација регионалне безбједности, има јединствену позицију за рјешавање питања људских права припадника оружаных снага. У нашем свеобухватном приступу безбједности, заштита и промовисање људских права и основних слобода представља интегрални предуслов регионалне стабилности и безбједности.

DCAF има доказано искуство у научном истраживању, аналитичком и савјетодавном раду и оперативној подршци у области промовисања демократског управљања сектором безбједности. DCAF пружа услуге савјетовања, обуке и подршке владама и парламентима широм свијета, као и Уједињеним нацијама, ОЕБС-у, Европској унији, Савјету Европе, НАТО-у и Економској заједници западноафричких држава.

Овај приручник представља преглед законске регулативе, политика и механизма за омогућавање заштите и поштовања људских права и основних слобода припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама. Полазећи од чињенице да не постоји јединствени модел који може да се примијени на сваку поједину државу, у приручнику су дати примјери који су се показали успешним широм региона, обухваћеног ОЕБС-овим праксама рада. Приручник садржи и препоруке државама чланицама у вези са мјерама које је потребно предузети да би се омогућило да политике и праксе рада буду у потпуности усаглашене са међународним стандардима о људским правима и ОЕБС-овим обавезама поштовања људског потенцијала.

Приручник је намијењен свим лицима чија је улога промовисање, заштита и поштовање људских права припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама, као што су парламентарци, владини званичници, политички актери, војно особље, судије, професионална војна удружења и невладине организације. Надамо се да ће ова публикација бити додатни подстицај свим заинтересованим странама за предузимање неопходних мјера како би се омогућило да сви припадници обају полова, као грађани, у потпуности уживају своја права.

Амбасадор Кристијан Штрохал
Директор
ОДИHR, Варшава

Амбасадор Теодор Х. Винклер
Директор
DCAF, Женева

Први дио

Поглавље 1

Како користити Приручник

Овај приручник подијељен је у шест дијелова, од којих сваки садржи неколико поглавља. Приручник се може користити на различите начине, зависно од очекивања појединих читалаца. Логично је да приручник прочитан у цијелости даје најсвеобухватније разумијевање људских права (укључујући и примјену одредаба у вези са људским правима) припадника оружаних снага. Међутим, читаоци могу да одаберу да се фокусирају само на оне дијелове или поглавља која су за њих од посебног интереса. Оним читаоцима које занимају пракса, усмјерена ка креирању политика и препоруке, савјетује се да се фокусирају на уоквирени текст и препоруке уз свако поглавље.

Цијели приручник садржи издвојене уоквирене текстове који садрже чињенице и бројеве који појашњавају или илуструју комплексна питања дата у главном тексту тако што се наводе примјери различитих политика рада, закона и процедура из држава чланица ОЕБС-а, или релевантне информације међународних организација, као што су, на примјер: сам ОЕБС, Савјет Европе, Уједињене нације или Европска унија. Надаље, већина поглавља обухвата и дио под називом: “Најбоља искуства из праксе и препоруке” у којима се могу наћи информације о начину на који се може унаприједити поштовање људских права у касарнама.

Први дио даје приказ дјелокруга приручника и објашњава релевантност људских права за припаднике оружаних снага. Главна питања, наведена у овом дијелу су:

- Који значај има поштовање људских права у оружаним снагама?
- Шта значи концепт ‘грађани у униформи’ и како он може да допринесе интеграцији људских права у војне структуре?
- На који начин су прикупљене и анализирани информације на ову тему прије него што су представљене у овом приручнику?

Други дио даје регулаторни оквир, норме и стандарде људских права у оружаним снагама. Он пружа правни контекст, на државном и међународном нивоу, за поштовање људских права од стране припадника оружаних снага. Главна питања из овог дијела су:

- Које су релевантне обавезе ОЕБС-а? Какав значај има ОЕБС-ов Кодекс понашања у војнополитичким аспектима безбједности?
- Гдје могу да се нађу међународне норме и стандарди о људским правима у оружаним снагама? Каква заштита и гаранције постоје на међународном нивоу?
- Због чега је потребно донијети законе о људским правима у оружаним снагама на домаћем нивоу? Која питања треба уврстити у домаће законодавство?
- Које су дозвољене основе за ограничења уживања људских права од стране припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама? Код којих људских права нема ограничења?
- Како парламенти могу допринијети обезбјеђивању поштовања људских права у касарнама?

Трећи дио бави се грађанским и политичким правима припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама. Политичка права посебно се односе на она права

којима се дозвољава учешће у јавним пословима. Главна питања из овог дијела су:

- Који су релевантни међународни споразуми и инструменти којима се прокламује и гарантује пуно уживање грађанских и политичких права?
- Који су оправдани разлози за ограничавање уживања грађанских и политичких права од стране припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама?
- На који начин се у разним државама чланицама ОЕБС-а помирује политичка неутралност оружаних снага с уживањем политичких права (нпр. правом на страначку припадност, слободом изражавања и правом кандидовања на политичку функцију)?
- Које приступе имају различите државе чланице ОЕБС-а у односу на слободу окупљања и правом на придруживање војним синдикатима и удружењима?
- На који начин су кодифицирани право на приговор савјести и алтернативно служење војног рока у међународним споразумима и другим механизмима, као и у уставном и домаћем законодавству? Које су гаранције ових права у пракси?
- На који начин право на вјерску слободу (укључујући и права на ношење вјером прописане одјеће или капе или мараме за главу, као и присуство вјерским обредима) може да буде интегрисано у војне структуре? Које релевантне међународне инструменте и која добра искуства из праксе можемо наћи у државама ОЕБС-овог региона?

Четврти дио говори о једнакости, недискриминацији и једнаким могућностима за све у оружаним снагама. Како прихватање уживања људских права на равноправној основи не подразумијева и истовјетно поступање у сваком случају, у овом дијелу се разматра и *de jure* и *de facto* равноправност у оружаним снагама. Посебно се разматрају питања у вези с етничким и националним мањинама, полном припадношћу и сексуалном оријентацијом. Главна питања у овом дијелу су:

- Којим међународним споразумима и другим механизмима се штите једнаке могућности за све у оружаним снагама? Која су најбоља искуства из праксе ефикасне примјене принципа једнакоправности у оружаним снагама?
- Како оружане снаге и војска као институција могу да преузму “управљање различитостима” као приступ једнакоправности?
- Како се дискриминаторско поступање може ставити изван закона у касарнама? На који начин се може спријечити узнемиравање?
- Који су приступи принципу једнаких могућности за све у оружаним снагама заступљени у разним државама у ОЕБС-овом региону?

Пети дио говори о посебним аспектима војног живота, укључујући регрутовање и одабир малољетних припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама, исправно поступање с припадницима оружаних снага и запосленицима у оружаним снагама, као и радне и животне стандарде и услове. Главна питања у овом дијелу су:

- Какву материјалну и процедуралну заштиту имају државе чланице ОЕБС-а како би обезбиједиле поштовање људских права малољетних припадника оружаних снага? Које су исправне политике према војним школама и војној обуци у средњим школама општег образовања?
- Које су бенефиције и каква политика према ветеранима постоји у разним државама чланицама ОЕБС-а?
- Који су узроци институционализованог насилничког поступања и малтретирања припадника оружаних снага, нарочито оних који су на одслужењу редовног војног рока? На који начин се оваква врста поступања може спријечити и адекватно ријешити?
- Који су приступи радном времену и условима рада у ОЕБС-овом региону?

На крају, **шести дио** покрива битну област промовисања и поштовања људских права у касарнама. Он обухвата образовање о људским правима, одговорност команданата за одговорно понашање војника као појединца, као и војно правосуђе и институције омбудсмана. Главна питања у овом дијелу су:

- Како може обука у области људских права допринијети изградњи свијести и професионалној култури унутар оружаних снага којом се поштују људска права?
- Зашто команданти и на који начин могу да буду прва линија одбране против злоупотребе људских права у касарнама? Зашто припадници оружаних снага и на који начин, као појединци, треба да буду одговорни за своје понашање и како ово може да допринесе поштовању људских права?
- Који су исправни приступи правичном и независном систему војног правосуђа у државама у ОЕБС-овом региону?
- Који су различити приступи на располагању за успостављање институције омбудсмана у ОЕБС-овом региону?

Поглавље 2

Људска права у оружаним снагама: Дјелокруг и питања од интереса

Циљеви

Приручник о људским правима и основним слободама припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама фокусира се на људска права и основне слободе које уживају припадници оружаних снага.¹ Циљ приручника није постављање нових стандарда; у њему се, уместо тога, настоји дати допринос ефикасној примјени постојећих стандарда кроз представљање одређеног броја модела, или најбољих искустава из праксе унутар држава ОЕБС-овог региона, које показују како војне структуре успешно могу да интегришу људска права и основне слободе. У исто вријеме, узета су у обзир неопходна ограничења људских права и основних слобода припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама, имајући на уму захтјеве које поставља војни живот и национална безбједност. Признајући да не постоји један јединствени модел који се може примијенити и да специфичности појединог контекста увијек утичу на приступ одређене државе, овај приручник представља водич за државе чланице ОЕБС-а, тако што унапређује моделе који су се показали успешним у разним државама.

Приступ: Грађани у униформи

Полазиште у приступу који има овај приручник је ОЕБС-ов Кодекс понашања у војнополитичким аспектима безбједности (види поглавље 4, Обавезе ОЕБС-а). Кодекс понашања се, у више наврата, позива на права припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама, од чега је најважније оно у ставу 32:

Свака држава чланица обезбиједиће да припадници оружаних снага и запосленици у војним, паравојним и снагама безбједности могу да уживају и спроводе своја људска права и основне слободе који се одражавају у документима [О]ЕБС-а и међународном праву и која су у сагласности са релевантним уставним и законским одредбама и захтјевима службе.

Овај став наглашава концепт по којем припадници оружаних снага имају право на уживање својих људских права и основних слобода која подлијежу ограничењима и обавезама војне службе, као што је прописано законима и/или уставом одређене државе. Друге одредбе Кодекса понашања односе се на људска права припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама, а посебно на људска права у контексту политичке неутралности оружаних снага (став 23); регрутовање и позив лица у случају ванредних ситуација (став 27); права и дужности, као и ослобађање или алтернативно служење војног рока (став 28); и обавезу држава да обезбиједи

¹ У овом приручнику термини: војник, припадници оружаних снага и запосленици у оружаним снагама користе се наизмјенично. Циљ није направити разлику између припадника оружаних снага који имају различите чинове и запослених на различитим дужностима, изузев када то није посебно наглашено. Надаље, из практичних разлога, изрази припадник или припадници означава подједнако мушкарце и жене, осим када није другачије истакнуто.

одговарајуће законске и административне процедуре, како би заштитиле права припадника војске (параграф 33).²

Приступ који је уграђен у Кодекс понашања може се сажети као приступ 'грађани у униформи', по којем припадници оржаних снага задржавају право да се њихова људска права и основне слободе поштују, с тим што она подлијежу одређеним ограничењима и обавезама које намеће војна служба. Иако су државе чланице ОЕБС-а сагласне да припадници оржаних снага и запосленици у оружаним снагама имају право на уживање општих људских права, схватање концепта - грађани у униформи - може да варира од једне државе до друге, у зависности од специфичности њене историје, војне културе, могуће недавне транзиције из ауторитарног режима у демократски, као и искустава изазваних ратом или сукобима.³ Због тога, не постоји један једини модел заштите људских права припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама. Према томе, нагласак у овом приручнику ставља се на изношење различитих модела и најбољих искустава из праксе, на које наилазимо у државама чланицама, о томе како су оружане снаге успјешно спровеле интеграцију (обавиле допуну) људских права.

Дјелокруг

Људска права

У овом приручнику људска права су сврстана у четири групе: (1) грађанска и политичка права; (2) права у односу на једнаке могућности и недискриминацију у оружаним снагама; (3) права у односу на војни живот; и (4) процедурална права у вези с поштовањем и обезбјеђивањем услова за заштиту људских права у касарнама. Иако су ова права детаљније изложена у поглављу 5, о њима се говори у сваком поглављу у односу на питања од интереса, релевантна права, политике и специфичне препоруке о томе како обезбиједити поштовање људских права. Свако поглавље такође има неколико дијелова уоквиреног текста који дају илустрацију закона, политика и праксе рада које можемо наћи у државама чланицама.

Овај приручник се посебно фокусира на интерне аспекте људских права и основних слобода припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама. Он не обухвата спољне аспекте, који се овдје схватају као поштовање људских права од стране припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама приликом извођења њихових операција. Према томе, утицај који има понашање припадника оружаних снага на цивиле не спада у дјелокруг овог приручника.

Оружане снаге

Иако се ОЕБС-ов Кодекс понашања у својим одредбама позива на "војне, паравојне снаге и снаге безбједности" (нпр. у параграфу 32), овај приручник се фокусира на припаднике оружаних снага. Разлог за то лежи у чињеници што се "војне, паравојне снаге и снаге безбједности" могу лако да протумаче као оне које обухватају све елементе сектора безбједности једне државе, укључивши војску, полицију, граничну полицију, паравојне снаге, приватне и војне компаније, службе унутрашње безбједности, као и стране и војне обавјештајне службе. Како ове службе имају веома различите мандате, различите оперативне процедуре и различите законске режиме, овај приручник се фокусира само на разматрање оружаних снага у ограниченем значењу.

² ОЕБС-ов Кодекс понашања у војнополитичким аспектима безбједности доступан је на <http://www.osce.org/documents/sg/1994/12/702_en.pdf>. За детаљан коментар Кодекса понашања види Victor-Yves Ghebali and Alexander Lambert, *The OSCE Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security: Anatomy and Implementation* (Leiden/Boston: Brill Academic Publishers, 2005).

³ Peter Rowe, рад презентован на конференцији под називом: "Грађани у униформи: Поштовање људских права у оружаним снагама", коју су заједнички организовали DCAF, ODHR, Њемачко министарство одбране, Берлин, 7. и 8. септембар 2006. године.

Иако појединци, ступањем у оружане снаге, не губе право на уживање својих људских права, државе могу да ограниче њихово уживање због захтјева које постављају специфичности војног живота. Специфичности војног живота, којима се оправдавају ограничења на уживање људских права у касарнама, врло често се односе на очување реда и дисциплине у војсци; успостављање политичке неутралности оружаних снага; одржавање оперативне ефикасности; заштиту повјерљивих информација; поштовање наредби; и одржавање хијерархијске структуре војне организације. Како и у којој мјери, ако уопште, ове карактеристике оправдавају ограничења на уживање људских права, представља једно од главних питања о којем се говори кроз цијели овај приручник.

Припадници оружаних снага и запосленици у оружаним снагама

Припадници оружаних снага и запосленици у оружаним снагама нису хомогена група, јер постоји велики број поткатегорија, као, на примјер, регрути, добровољци, припадници у разним родовима оружаних снага (морнарици, ваздухопловству, војној полицији и специјалним јединицама), као и различити чиновници, од редова до генерала. Овај приручник стоји на становишту да су људска права инхерентан дио људског бића и да припадност одређеној категорији у војсци не треба да утиче на уживање људских права.

Нарочито се концепт – грађани у униформи - не може односити само на војнике на одслужењу војног рока. Регрути носе оружје јер је то саставни дио обавезне војне службе, док професионални војници добровољно ступају у оружане снаге. Сама чињеница добровољног придруживања оружаним снагама не резултира одрицањем од уживања људских права, као што је и потврдио Европски суд за људска права 1999. године.⁴ Међутим, понекад су потребне посебне гаранције како би се заштитиле одређене групе унутар оружаних снага, на примјер, војници узроста испод 18 година. С друге стране, виши официри се налазе на положају с израженим степеном моћи тако да је неопходно ограничити њихову слободу изражавања насупрот подређених, заштитити, на примјер, подређене од нежељене вјерске пажње (прозелитизма, нпр.) од стране надређених.⁵

Ситуације у вријеме мира: Обезбјеђивање права у касарнама

У овом приручнику говори се само о ситуацијама у вријеме мира. Због тога, оружане снаге распоређене изван државе, попут мировних снага, или код куће у вријеме кризе или у изванредним ситуацијама, не спадају у његов дјелокруг.

Методологија

Изучавање поштовања људских права припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама у разним државама представља већи изазов. Као прво, то није тема која је шире истражена и постоји само мали број публикација које указују довољно пажње људским правима припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама у касарнама. И поред неколико изврсних студија о конкретним правним системима и специфичним аспектима у вези с овим питањем, још увијек нема довољно свеобухватних студија које би дале компаративне податке и анализу пракси

⁴ Peter Rowe, *The Impact of Human Rights Law on Armed Forces* (Утицај права о људским правима на оружане снаге) (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), стр. 9-23; Lustig-Prean and Beckett v. United Kingdom, Европски суд за људска права, 27. септембар 1999. године, *European Human Rights Reports*, свезак 29, 2000, стр. 548.

⁵ Larissis and others v. Greece, Европски суд за људска права, 24. фебруар 1998, *European Human Rights Reports*, свезак 27, 1999, стр. 329; Ian Leigh, "Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel: The European Court of Human Rights", ("Људска права и основне слободе припадника оружаних снага и запослених у оружаним снагама: Европски суд за људска права") DCAF Working Paper No. 165, 2005, стр. 4.

у појединим државама.⁶ Још један изазов представља и јаз између законских одредаба и стварности. Норме и стандарди који су уврштени у уставе и законе не поштују се увијек у стварном животу. Аутори овог приручника, управо због тога, усвојили су стратегију истраживања која је обухватала предузете кораке, које наводимо у тексту који слиједи.

1. Упитник ODIHR-DCAF-а

С обзиром на недостатак упоредних података на ову тему, нарочито у вези са политикама и праксама рада, осмишљен је један упитник да би се боље размотрило питање људских права.⁷ Уоквирени текст 2.1 даје више детаља о овом упитнику, који је резултирао цијелим низом података о законима, процедурама и праксама у државама чланицама. На њих се позива у основном тексту и у уоквиреним дијеловима, који су илустративно презентирани кроз цијели приручник

2.1

ODIHR-DCAF-ов Упитник о људским правима припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама у државама чланицама ОЕБС-а

У оквиру пројекта Поштовање људских права припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама предузета је и пратећа студија о размјени информација 2004 о ОЕБС-овом Кодексу понашања у вези са политичко-војним аспектима безбједности. Због великих разлика у квалитету и природи доступних информација било је неопходно израдити детаљан упитник да би се добили подаци о законима, политикама и праксама рада у вези са људским правима оружаних снага у државама ОЕБС-овог региона. И енглеска и руска верзија упитника, који је укључивао 85 питања, подијељене су у сталним мисијама у државама чланицама ОЕБС-а крајем 2005. године. Овај упитник је доступан на www.dcaf.ch.

1. Проширени одговори добијени су из сљедећих држава:

Аустрије, Азербејџана, Бјелорусије, Белгије, Босне и Херцеговине, Бугарске, Канаде, Чешке Републике, Данске, Естоније, Финске, Француске, Грузије, Хрватске, Ирске, Латвије, Литваније, Луксембурга, Малте, Норвешке, Њемачке, Пољске, Португалије, Руске Федерације, САД, Словачке, Словеније, Србије и Црне Горе⁸, Шпаније, Шведске, Швајцарске, Таџикистана, Турске, Украјине и Уједињеног Краљевства.

2. Note verbale примљене су од:

Лихтенштајна (који нема редовне оружане снаге), Таџикистана и Свете Столице, (без редовних оружаних снага).

3. Сљедеће државе нису одговориле на упитник:

Албанија, Андора (без редовних оружаних снага), Јерменија, Кипар, Грчка, Исланд (без редовних оружаних снага), Италија, Казакстан, Киргистан, Мађарска, бивша Југословенска Република Македонија, Молдавија, Монако (дворска стража са церемонијалном функцијом), Холандија, Румунија, Сан Марино (без редовних оружаних снага), Туркменистан и Узбекистан.

Текст под 2.1 показује да све државе чланице ОЕБС-а немају редовне оружане снаге. Иако неке државе које имају редовне оружане снаге нису одговориле на упитник, ипак је, у неким случајевима, било могуће дјелимично описати њихову праксу и политике у вези са људским правима, користећи информације које су добијене из јавних извора, од невладиних организација, медија и образовних установа.

2. Округли столови у организацији ODIHR-DCAF-а

Ради прикупљања информација о праксама и политикама, ODIHR и DCAF су, у сарадњи са владама држава чланица ОЕБС-а, одржали два округа стола о одабраним питањима.

⁶ Види, на примјер, Rowe, *op. cit.*, биљешка 4; Georg Nolte (ed.), *European Military Law Systems* (Берлин: De Gruyter Recht, 2003); M. Sassoli and A. McChesney, *Conscripts' rights and military justice training manual* (Chisinau: Centre for Recruits' and Servicemen's Rights Protection of the Republic of Moldova, 2002); Ghébal and Lambert, *op. cit.*, биљешка 2.

⁷ ODIHR-DCAF упитник је доступан online на <http://www.dcaf.ch/odihhr/_index.cfm>.

⁸ Ова анкета је спроведена прије раздвајања Србије и Црне Горе 2006. године.

Први, у септембру 2006. године био је под називом “Грађани у униформи: Поштовање људских права у оружаним снагама” и организован је заједно са Министарством одбране Њемачке, а други, у октобру 2006. године, о “Војним синдикатима и удружењима”, са Министарством одбране Румуније и Европском организацијом војних удружења (EUROMIL). Ови округли столови дали су знатан допринос изради Приручника и информативној дебати која је вођена о релевантним питањима међу представницима држава чланица ОЕБС-а.⁹

3. Информације добијене од невладиних организација и ОЕБС-ових операција на терену

Током овог пројекта, аутори приручника били су у прилици да искористе драгоцјена искуства невладиног сектора и операција ОЕБС-а на терену, чиме је омогућен посебан увид у стварно стање у вези са људским правима припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама. Између осталог, у знатној мјери су искориштене информације и документи невладиних организација, поут EUROMIL-а, Канцеларије Human Rights Watchа у Москви, њемачке Bundeswehrverband (Асоцијације федералних оружаних снага), Шпанске асоцијације ветерана, као и Мајки војника из Ст. Петерсбурга.¹⁰

4. Ревидирање од стране експерата

Приручник је током израде био предмет помне анализе и дискусија међу експертима из области људских права припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама у цијелом ОЕБС-овом региону да би се обезбиједило да идеје које су презентирани и закључци до којих се дошло буду валидни. ODIHR је у децембру 2006. године организовао радионицу у Варшави која је окупила експерте из разних области. То је довело до низа измјена и, у коначници, до побољшане верзије приручника. Имена експерата са којима се консултовало током израде приручника дата су на крају приручника.

⁹ Више информација о округлим столовима ODIHR-DCAF-а о људским правима припадника оружаних снага и запослених у оружаним снагама доступно је на web страници: <http://www.dcaf.ch/odihr/_events.cfm>.

¹⁰ Види, на примјер, <<http://www.euromil.org> or <<http://soldiersmothers.ru>>.

Поглавље 3

Значај људских права припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама

Као што је већ напоменуто у претходном поглављу, став 32 ОЕБС-овог Кодекса понашања обавезује државе чланице да обезбиједи да припадници оружаних снага и запосленици у војним и паравојним структурама и службама безбједности могу да уживају своја права и основне слободе у складу са релевантним уставним и законским одредбама и захтјевима службе. Један драгоцјен извор усмјеравања је законодавство засновано на Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода из 1950. године. Као и ОЕБС-ов Кодекс понашања, Конвенција, како је тумачи Европски суд за људска права, третира припаднике оружаних снага као грађане у униформи, односно лица која задржавају своја цивилна и грађанска права, иако су она модификована у складу са војним контекстом службе.

Приступ ‘грађани у униформи’ имплицира да припадници оружаних снага, без обзира да ли су професионални или регрутовани, имају право на исту заштиту и права као и сва друга лица, с тим да та права подлијежу одређеним ограничењима која намеће војни живот. Наиме, поштовање људских права и основних слобода свих, укључујући и припаднике оружаних снага и запосленике у оружаним снагама, представља дио ОЕБС-овог свеобухватног принципа безбједности који повезује чување мира уз поштовање људских права и основних слобода.¹¹

Ипак, у неким државама припадници оружаних снага, нарочито регрутована лица, изложени су злостављању, бруталности, насиљу, тортури и другим облицима незаконитог поступања. Таква пракса може довести до озбиљних незгода, повреда, онеспособљења, смрти или самоубиства. Нажалост, овакве праксе су институционализоване као дио шире војне културе коју карактерише некажњивост починилаца и одсуство поштовања људског дигнитета.

У неким државама уживање људских права припадника оружаних снага је непропорционално ограничено уставом или законима. На примјер, у великом броју држава, припадници оружаних снага и запосленици у оружаним снагама немају пуну слободу говора или слободу окупљања. Као поједицу тога имамо да су припадници оружаних снага и запосленици у оружаним снагама онемогућени да говоре у властито име или да изражавају забринутост због случајева кршења људских права. С обзиром да ова ситуација зна бити погоршана, уколико су војне установе затвореног типа, битно је да држава омогући заштиту људских права у касарнама.

Људска права су концептуално неодвојива и представљају право сваког човјека.

¹¹ ОЕБС-ов Кодекс понашања у војнополитичким аспектима безбједности, принцип 2: “Државе чланице потврђују трајну ваљаност свог свеобухватног концепта безбједности, као што је иницирано у Завршном документу, који повезује одржавање мира са поштовањем људских права и основних слобода. Он повезује економску и еколошку сарадњу са мирним међудржавним односима”; cf. Наслов VII Кодекс понашања, детаљније обрађен у поглављу 4.

Уживање неких од права не може бити никако ограничено.¹² Међутим, уживање неких других права може да се прилагоди или ограничи у специфичним условима и ситуацијама. Неколико фактора може да се узме у обзир приликом прилагођавања стандарда људских права оружаним снагама: карактер војне дисциплине, хијерархијска организација војних чинова, нужност поштовања наредби и заштита морала. За разлику од било које друге групе грађана, од припадника оружаних снага се, у обављању њихове дужности, може затражити да убијају друге људе и да жртвују властите животе.

3.1

Значај обезбјеђивања људских права у оружаним снагама

1. На основу чињенице да су припадници оружаних снага и грађани, они треба да уживају иста људска права и основне слободе као и остали грађани.
2. Поштовање људских права припадника оружаних снага доприноси војним структурама које су чврсто интегрисане у друштво.
3. Поштовање људских права у касарнама спречава државу да злоупотреби војску и окрене је против цивилног становништва.
4. Поштовање људских права у касарнама штити припаднике оружаних снага од злоупотребе и репресије од стране државе или војних команданата.
5. Савремене мировне операције траже од припадника оружаних снага да у своје свакодневне операције укључе и рад на поштовању људских права. Они ће бити боље припремљени за такве активности ако и сами дјелују у окружењу у којем се та права поштују и штите, и које од њих захтијева да интернационализују вриједности које представљају њихову суштину.

Војни живот може укључивати служење у врло тешким или екстремним условима. Чак и у нормалним околностима може да постоји релативно танка линија која одваја приватни живот од професионалних обавеза, као, на примјер, када припадници живе у касарнама. Ови посебни фактори, карактеристични за живот у оружаним снагама, потврђују неопходност стављања ограничења на људска права припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама.

Разлике у начину који ће државе одабрати за ограничавање људских права својих војника зависи од горепомнутих фактора. Ове разлике су укоријењене у схватања шире улоге и положаја оружаних снага у друштву. Приликом одговарања на питање: “Колико различита треба да буде војска?” - неки сматрају да је војска јединствена институција у потпуности другачија од грађанских институција. Ова јединственост је императив војски у свим временима и у свим државама, јер је то једини начин очувања оперативне ефикасности. Према овом становишту, припадник оружаних снага није само обични јавни службеник, него лице које се одазива позиву, које је предано испуњавању својих задатака, предано држави и одбрани части. За разлику од оваквог става, неки коментатори сматрају да је ова разлика само релативно важна, јер је у 20. вијеку војска прошла кроз тренд “пограђанизације” као посљедице политичких, правних, културних, технолошких и економских притисака од стране друштва.¹³ Према томе, војна професија данас представља резултат ширих трансформација у друштву. Ефекат ових трансформација је илустрован моделом институција/занимање. Суштинска теза овог модела је да се војна професија помијера од институционалне форме ка професионалној које имају друге струке у друштву. Војна професија све више постаје

¹² Од свих људских права нема одступања укључујући право на живот; забрану мучења; забрану ропства; затвора због немогућности испуњавања уговорне обавезе; забрану проглашавања кривице за било које кривично дјело када дјело које је почињено не представља кривично дјело по домаћем или међународном праву у вријеме када је почињено; и право на признавање као лица пред законом. Види такође поглавља 5 и 16 овог приручника.

¹³ Cf. Bernard Voene, “How Unique Should the Military Be? (Колико треба да буде јединствена војска?) A Review of Representative Literature and Outline of a Synthetic Formulation”, *European Journal of Sociology*, св. 31, бр. 1, 1990.

“само један други посао”, којим се обезбјеђују финансијски елементи, безбједност на послу и атрактивни услови рада, умјесто да буде јединствена институција која се заснива на држави, дужности и части.¹⁴ Према моделу који се заснива на институцији, људска права војника су, у великој мјери, изложена ограничењима, јер се војна професија не може поредити са било којом другом професијом у друштву. Међутим, према моделу заснованом на занимању, војници, уопштено, имају иста права као и други грађани, због онога што је заједничко војној професији и другим професијама у друштву.

Императив је, међутим, да таква ограничења задовоље неколико критеријума. Она морају да буду рационално повезана са војним потребама, а не само резултат произвољне праксе или традиције. Она чврсто морају да почивају на праву, по могућности на законима који су били предмет значајне демократске дебате и законске процедуре. Она морају да буду пропорционална, односно прилагођена на један изнијансиран начин, интересима војске и да представљају компромис у односу на пуно уживање људских права. Свако ограничење права припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама које је дискриминирајуће на основу расе, етничке припадности, вјере, пола или сексуалне оријентације мора да буде помно размотрено, с обзиром на осјетљивост тог питања и потребу јасне оправданости. Обавеза да се покаже како је нужно ограничити права припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама, треба јасно да лежи на самој војсци.

Одредбе људских права нису само питање тежњи на папиру које добро звуче: оне морају да буду и у потпуности примијењене у свакодневној пракси у оружаним снагама. Кршења људских права, као посљедивца незаконитих пракси (лоше поступање са мобилисаним војницима), представљају најчешћа кршења до којих долази у оружаним снагама. Иако закони и прописи којима се забрањују овакве праксе често постоје, њихову примјену је најтеже остварити.

У великом броју држава чланица ОЕБС-а, механизми заштите права припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама често остају недовољни. Чак и у државама у којима су закони и прописи побољшани, они се често не поштују у пракси.

Питање ефикасне примјене одредаба људских права је, стога, од највећег значаја. Овај приручник не наглашава само улогу домаћих и међународних судова, него и друге методе истраге поводом жалби на кршења људских права и санкционисања таквих кршења, укључујући војне омбудсмане и међународна посматрачка тијела. Прва линија одбране, међутим, мора да буде унутар самих оружаних снага. Једна од кључних одговорности виших официра мора да буде заштита људских права њихових подређених. Образовање из области људских права од највећег је значаја у изградњи свијести и стварању професионалне културе унутар војних структура, која обухвата поштовање људских права као дијела обавезе поштовања демократских вриједности. Када се ово постигне, оружане снаге не бране само територијални интегритет државе, него такође бране и отјелотворују њене демократске обавезе.

14 Charles Moskos, “From Institution to Occupation: Trends in Military Organization” “Од институције до занимања: трендови у војној организацији), *Armed Forces & Society*, Vol. 4, No. 1, Fall 1977; Charles Moskos, John Allen Williams, and David Segal (eds.), *The Post-modern Military: Armed Forces after the Cold War* (Војска постмодерног доба: оружане снаге након Хладног рата) (Oxford: Oxford University Press, 2000).

Други дио

Поглавље 4

ОЕБС-ове обавезе

ОЕБС сматра да норме и активности којима се промовишу демократија, људска права и владавина права – такозвана људска димензија – представљају суштински аспект безбједности, која је у директној вези са другим двијема областима ОЕБС-овог дјеловања – са војнополитичком и економском/еколошком димензијом. Термин људска димензија такође указује на то да ОЕБС-ове норме у тој области обухватају област ширу него што је традиционално право о људским правима. Ово поглавље разматра природу и дјелокруг ОЕБС-ових обавеза у оквиру људске димензије у области људских права, те аспект људских права унутар ОЕБС-овог Кодекса понашања у војнополитичким аспектима безбједности.

1. Природа и статус ОЕБС-ових обавеза у области људских права

Обавеза промовисања људских права саставни је дио ОЕБС-ове свеобухватне безбједносне политике још од његовог оснивања. Хелсиншким завршним документом државе чланице постигле су споразум да ће један од водећих принципа у њиховим међусобним односима бити:

промовисање и подржавање ефикасног остваривања грађанских, политичких, економских, социјалних, културних и других права и слобода, а који се заснивају на инхерентном достојанству људских бића и од суштинског су значаја за слободан и потпун развој.¹⁵

Обавеза промовисања људских права потврђена је и у бројним другим приликама (на примјер, у Мадриду 1983, Бечу 1989. и Москви 1991. године).

Обавезе држава чланица ОЕБС-а у области људских права политички су обавезујуће за те државе, као и за нове чланице које прихвате правну стечевину (*acquis*) по придруживању ОЕБС-у. У даљем тексту слиједи сажетак главних области на које се односе поменуте обавезе држава чланица, док се основне појединачне обавезе детаљније разматрају у одговарајућим поглављима дијелова III и IV.

Политички обавезујућа природа тих обавеза подразумијева да оне, за разлику од уговора у области људских права, на снагу ступају одмах (јер за њих није потребно уставно потврђивање) и у цијелости (и то безусловно). Оне, међутим, немају извршну снагу на суду. ОЕБС-ове обавезе су нешто много више од обичне декларације добре воље или добрих намјера; оне представљају политичко обећање у погледу поштовања тих стандарда. Уколико одражавају општу праксу одређене државе и пропратни *opinio iuris*, оне могу да указују и на настајање обичајног права.

Државе чланице су се, 1990. године, у Копенхагену обавезале на изналажење ефикасних правних лијекова у случају повреда и притужби у области људских права. Правни лијекови појединачним припадницима оружаних снага омогућавају да на практичан начин искористе обавезе држава чланица у погледу промовисања норми у области

¹⁵ Како је утврђено у Бечу 1989. године, види Завршни докуменат бечког састанка (трећи састанак који је услиједио након Хелсиншке конференције).

људских права. Правни лијек је ефикасан уколико омогућава ефикасне појединачне истраге наводних повреда људских права, као и непристрасно утврђивање евентуалне повреде, те ако се њиме жртви омогућава одговарајуће обештећење. Уоквирени текст, под бројем 4.1, наводи неке од кључних особина правних лијекова у случају повреде људских права из Копенхашког документа из 1990. године.

Уколико на државном нивоу не постоји правни лијек, или уколико он није задовољавајуће ефикасан, могуће је искористити механизме за појединачне притужбе који постоје на међународном нивоу. ОЕБС-ове обавезе по питању људских права не обезбјеђују механизам за рјешавање појединачних притужби, али зато постоје одговарајући механизми у склопу УН-ових и регионалних уговора о људским правима у којима учествују државе чланице ОЕБС-а, и њих ћемо разматрати у поглављу 5.

Државе чланице ОЕБС-а сагласне су да се свако ограничавање људских права мора да утврди законом и мора да буде у складу са другим међународним обавезама (Копенхаген, 1990). Свако ограничавање људских права мора да представља изузетак, мора да се примјењује досљедно и искључиво у складу са сврхом одређеног закона. При томе су обавезе структуриране слично као и међународни уговори о људским правима.

2. ОЕБС-ови механизми за праћење и спровођење

Државе чланице ОЕБС-а досљедне су у томе да, с обзиром на то да заштита људских права представља стуб међународног поретка, признавање људских права није интерна заштита одређене државе, него су државе одговорне својим грађанима и једна другој за спровођење онога на што су се обавезале. Државе чланице су, 1991. године, у Москви категорично и неопозиво потврдиле да су питања у склопу ОЕБС-ове људске димензије од „директног и легитимног значаја за све државе чланице“.

Поред редовних састанака посвећених питањима спровођења, ОЕБС је успоставио и такозване механизме у оквиру људске димензије, бечки механизам¹⁶, те московски механизам¹⁷ који представља даљу разраду бечког механизма. Они заједно успостављају процес праћења спровођења обавеза у склопу људске димензије, а који државе чланице ОЕБС-а могу да активирају на *ad hoc* основи. Бечки механизам омогућава држави чланици да кроз одређени низ процедура покрене питања људске димензије у некој другој држави чланици. Московски механизам представља надоградњу тога и омогућава додатно успостављање *ad hoc* мисија независних експерата које помажу у рјешавању конкретних проблема у оквиру људске димензије. То подразумева и право на испитивање наводних кршења обавеза из људске димензије, а у изузетним случајевима, чак, и без пристанка оптужене државе.

У пракси се механизми у склопу људске димензије ријетко примјењују, дјелимично зато што се ОЕБС развио у сталну и функционалну организацију, а дјелимично због политичких посљедица активирања тих *ad hoc* механизма.¹⁸ На нивоу ОЕБС-а постоје различита тијела за праћење испуњавања обавеза из људске димензије, укључујући и ОЕБС-ову Канцеларију за демократске институције и људска права и ОЕБС-овог представника за слободу медија. Државе чланице су, међутим, у коначници одговорне за испуњавање обавеза, а укључене су и у процјену испуњавања обавеза од стране других држава чланица.

¹⁶ Московски документ из 1991, ставови од 1 до 16, измијењен Римским документом из 1993. (глава IV, став 5.)

¹⁷ ODIHR и даље има списак стручњака, како налаже московски механизам.

¹⁸ Хелсинки 1975, Питања у вези са безбједношћу у Европи: 1 (а) Декларација о принципима међусобних односа држава чланица – Принцип VII.

3. Релевантне ОЕБС-ове обавезе

Државе чланице постигле су договор о бројним обавезама које се тичу конкретних људских права, а које су обавезујуће природе. Оне су сажето наведене у уоквиреном тексту, под бројем 4.1, а детаљније ће се разматрати у наредним поглављима. Те обавезе односе се на припаднике оружаних снага у оној мјери у којој се односе на сва лица уопштено.

4.1

ОЕБС-ове обавезе по питању људских права¹⁹

ПРАВО	ОЕБС-ова ОБАВЕЗА	ДОДАТНЕ ИНФОРМАЦИЈЕ
Право на живот	„У државама чланицама у којима смртна казна није укинута, таква казна може да се изрекне само за најтеже злочине у складу са важећим законом у вријеме почињења злочина, али не у супротности са међународним обавезама.“ (Беч, 1989)	Поглавље 16
Мучење, нехумано кажњавање или поступање	„Државе чланице строго осуђују све облике мучења као једну од најфлагрантнијих повреда људских права и људског достојанства. Оне се обавезују на борбу за укидање мучења.“ (Будимпешта, 1994)	Поглавље 16
Слобода удруживања	„[Државе чланице] потврђују да, без дискриминације, свако лице има право на ... слободу удруживања и мирног окупљања.“ (Париз, 1990)	Поглавља 8 и 9
Слобода изражавања	„Државе чланице омогућиће ... сваком лицу право на слободу изражавања, укључујући и право на комуникацију. То право подразумијева и слободу мишљења, те примања и давања информација и идеја без уплитања органа власти и без обзира на границе.“ (Копенхаген, 1990)	Поглавље 8
Слобода мишљења, савјести, увјерења и вјероисповијести	„Државе чланице ... сагласне су да предузму активности неопходне за омогућавање слободе појединца да исказе и исповиједа, самостално или у заједници са другима, вјерска или да исказе друга увјерења како му то налаже властита савјест.“ (Мадрид, 1983)	Поглавље 11
Национални, културни и језички идентитет	„Државе чланице штитиће и стварати услове за афирмисање етничког, културног, језичког и вјерског идентитета националних мањина на својој територији.“ (Беч, 1989)	Поглавље 12
Једнакост на основу спола	„[Државе чланице обавезују се на] елиминацију свих облика дискриминације жена, као и на укидање насиља над женама и дјецом, те сексуалног искоришћавања и свих облика трговине људским бићима.“ (Истанбул, 1999)	Поглавље 13
Образовање о људским правима	„Образовање о људским правима представља темељ, те је стога од суштинског значаја да грађани [држава чланица] добију образовање о људским правима и основним слободама. (Москва, 1991)	Поглавље 19
Спречавање произвољног хапшења и суђења	„Нико не смије бити лишен слободе, осим на основу и у складу са процедурама утврђеним законом.“ (Москва, 1991)	Поглавље 21
Право на правично суђење	„Државе чланице ће ... ефикасно примјењивати ... право на суђење и јавну расправу у разумном року пред независним и непристрасним судом.“ (Беч, 1989)	Поглавље 21
Право на ефикасан правни лијек	„[Државе чланице ће] омогућити да ефикасни правни лијекови и информације о њима буду доступни онима чија су људска права и основне слободе повријеђени.“ (Беч, 1989) „Државе чланице размотриће приступање регионалним или глобалним међународним конвенцијама о заштити људских права, као што је Европска конвенција о људским правима или Факултативни протокол уз Међународни споразум о грађанским и политичким правима, којима се утврђују процедуре појединачног обраћања међународним тијелима.“ (Копенхаген, 1990)	Поглавља 5 и 7

¹⁹OSCE Human Dimension Commitments (Warsaw: OSCE/ODIHR, 2005), друго издање, свезак 1, тематска компилација. Шири избор ОЕБС-ових обавеза дат је у додатку 1.

Поред тих општих обавеза у области људских права, постоје и три конкретне области у којима су државе чланице преузеле обавезе које се односе на припаднике оружаних снага. Прво, обавезале су се да ће размотрити увођење алтернативе војном року (Копенхаген 1990. и Будимпешта 1994. године; приговор савјести разматра се у поглављу 10). Друго, државе су се обавезале да ће поштовати минималну старосну границу за регрутовање у оружане снаге. Оне су се, 1990. године, у Копенхагену сагласиле да ће размотрити приступање УН-овој Конвенцији о правима дјетета, уколико то дотад нису учиниле. Државе чланице су се такође обавезале да ће испитати да ли су њиховне процедуре регрутовања и мобилисања у оружане снаге, паравојне снаге и снаге безбједности у складу са преузетим обавезама по питању људских права (Будимпешта, 1994). Треће, државе су се обавезале на пружање правне заштите у погледу људских права припадницима оружаних снага. Она је најпотпуније разрађена у ОЕБС-овом Кодексу понашања у војнополитичким аспектима безбједности (Будимпешта, 1994).

4. ОЕБС-ов Кодекс понашања у војнополитичким аспектима безбједности: главне карактеристике

ОЕБС-ов Кодекс понашања у војнополитичким аспектима безбједности усвојио је, 3. децембра 1994. године, у Будимпешти Форум за сарадњу у области безбједности²⁰, а на снагу је, као политички обавезујући докуменат, ступио 1. јануара 1995. године. Кодекс понашања први је мултилатерални инструмент регулисања оружаних снага и на домаћем и на међународном нивоу. Његов основни принцип јесте да је демократска контрола над оружаним снагама 'неопходан елемент стабилности и безбједности, те значајна манифестација демократије' (став 20). Кодексом је усвојен иновативни приступ који спаја и људску и војну димензију безбједности. Надаље, он се примјењује на војне и одбрамбене политике и у мирнодопским условима и у случају конфликта: то представља знатну потврду да владе држава чланица прихватају ограничавање у области која се традиционално сматра само њиховим доменом.

Кодекс понашања обухвата четири кључна принципа: примат уставне грађанске власти над војном влашћу (ставови од 21 до 26), примјена међународног хуманитарног права на оружане снаге (ставови од 29 до 31), поштовање људских права припадника оружаних снага (ставови 23, 27 и 28, те 32 и 33), те ограничавање домаће употребе силе на мјеру пропорционалну њиховој законској мисији и ограничавање уплитања у мирно и законито остваривање људских права (ставови 36 и 37).

Из тога се може видјети да Кодекс понашања има двојак приступ људским правима. Прво, државе чланице морају створити услове да њихове оружане снаге поштују људска права цивила и да се понашају у складу са међународним хуманитарним правом. На примјер, неопходно је избегавати наношење повреда цивилима, а употреба силе мора да буде пропорционална околностима. Појединачни припадници оружаних снага морају да буду одговорни за било које повреде међународног права. Једнако тако држава мора да штити људска права самих припадника оружаних снага. То значи да се домаћом регулативом морају да успоставе ефикасне процедуре за заштиту њихових права, било путем судова или путем других независних инструмената, као што је војни омбудсман.

Одредбе Кодекса понашања које се односе на људска права сажете су у уоквиреном тексту, под бројем 4.2. Као што се види из става 23, који се односи на политичку неутралност, и из става 32, који прописује да припадници оружаних снага треба да уживају стандардна људска права и основне слободе садржане у ОЕБС-овим документима и међународном праву „у складу са релевантним уставним и законским

²⁰ За комплетан текст види <http://www.osce.org/documents/fsc/1994/12/4270_en.pdf>; за коментар види Ghéali and Lambert, op. cit., напомена 2.

одредбама, као и са захтјевима службе,²¹ Кодекс припаднике третира као ‘грађане у униформи’. По ријечима једног од коментатора, „Кодекс понашања јасно одређује да права појединачних припадника не престају на улазу у касарну“.²¹

Државе чланице ОЕБС-а постигле су договор о размјени информација о примјени Кодекса понашања на годишњој основи, и то испуњавањем упитника, најкасније до 15. априла сваке године.²²

4.2

ОЕБС-ов Кодекс понашања: основне карактеристике људских права²³

Права оружаних снага

- Процедуре регрутовања и мобилизације морају да буду у складу с обавезама по питању људских права (став 27).
- Домаћа регулатива мора да садржава људска права припадника оружаних снага (став 28).
- Државе чланице свим припадницима оружаних снага морају да омогуће уживање и остварење људских права, укључујући и одговарајуће правне и административне процедуре за заштиту њихових права (ставови 32 и 33).

Дужност оружаних снага да поштују права

- Оружане снаге морају да буду политички неутралне (став 23).
- Државе морају да информишу и едукују припаднике оружаних снага о међународном хуманитарном ратном праву (ставови 29 и 30).
- Војни кадар сноси појединачну одговорност за повреде међународног хуманитарног права (став 31).
- У миру и у рату оружане снаге морају да имају команду, кадар, обуку и опрему у складу с одредбама међународног права (став 34).
- Прибјегавање употреби силе у склопу интерних безбједносних операција мора да буде у складу са потребама задатка. Оружане снаге морају да избегавају nanoшење повреда цивилима и уништавање њихове имовине (став 36).
- Ангажовање оружаних снага не може да ограничи мирно и законито остваривање људских и грађанских права цивила, нити им смије да ускрати њихов национални, вјерски, културни, језички и етнички идентитет (став 37).

²¹ Victor-Yves Ghébal, “Revisiting the OSCE Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security (1994)”, in Heiner Hänggi and Theodor H. Winkler, *Challenges of Security Sector Governance* (Berlin: DCAF and LIT Verlag, 2003).

²² OSCE Forum for Security Cooperation, Decision No. FSC.DEC/4/98 of 8 July 1998.

²³ ОЕБС-ов Кодекс понашања у војнополитичким аспектима безбједности, главе VII и VIII.

Поглавље 5

Међународно право о људским правима

Међународно право о људским правима израсло је из Опште декларације о људским правима из 1948. године, а представља скуп бројних међународних и регионалних уговора који се у пракси употпуњују бројним декларацијама и другим правним документима, као што су обавезе ОЕБС-а у оквиру људске димензије. Уговори који се тичу људских права (нарочито Међународни споразум о грађанским и политичким правима, Међународни споразум о економским, социјалним и културним правима, те Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода) представљају главни основ права која се разматрају у овом приручнику (види уоквирени текст, под бројем 5.1, за основне одредбе).

Ово поглавље бави се основним уговорима и објашњава њихову евентуалну примјену на припаднике оружаних снага. Поглавље такође уводи питање третмана припадника оружаних снага као грађана у униформи у складу са међународним правом о људским правима. Поглавље потом разматра однос између поменутих међународних уговора и домаћих прописа, те наводи услове под којима се права могу ограничити у складу са међународним правом. На крају поглавља разматра се питање заштите и спречавања повреде одредаба међународног права о људским правима.

1. Основни уговори

Савремено право о људским правима заснива се на УН-овој Повељи (конкретно на њеној преамбули и члановима 1.3, 55 и 56.), а употпуњује се Општом декларацијом о људским правима, Међународним споразумом о грађанским и политичким правима, те Међународним споразумом о економским, социјалним и културним правима. Поред тога, ту су и УН-ови уговори који се тичу расне дискриминације и дискриминације жена, као и Конвенција о правима дјетета, Конвенција против мучења и другог нехуманог или понижавајућег поступања,²⁴ те конвенције које се тичу избјеглица и држављанства (види уоквирени текст, под бројем 5.1, који даје основне одредбе).

Међународно право о људским правима такође се, у случајевима оружаних сукоба, допуњава међународним хуманитарним правом.²⁵ Основни уговори у склопу тога јесу Женевска конвенција из 1949. године и њени пратећи протоколи из 1977. године. И бројним другим уговорима такође се штите људска права и то тако што се њима разматра концепт кривичне одговорности појединца, а не концепт државне одговорности. У те уговоре спада тринаест (13) општих уговора о проблему тероризма, уговори који се тичу геноцида и ропског односа, те Римски статут Међународног кривичног суда. Бројне одредбе поменутих уговора могу се, евентуално, примијенити на војни кадар, али је овај приручник усмјерен на људска права припадника оружаних снага много више него на њихове дужности у погледу људских права цивила и бораца. Стога се нећемо задржавати на међународном хуманитарном праву, нити на личној одговорности у склопу међународног кривичног права, осим када је ријеч о ограниченом домену

²⁴ Види и Европску конвенцију о спречавању мучења и другог нехуманог или понижавајућег поступања и кажњавања.

²⁵ Види D. Fleck (ed.), *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts* (Oxford: Oxford University Press, 1995); I. Detter, *The Law of War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 2nd edition.

командне одговорности (види поглавље 20, Одговорност команданата и одговорност појединца).

Обавезе према УН-овим уговорима даље се употпуњавају регионалним системима људских права, а основни референтни систем за државе чланице ОЕБС-а у пракси представља Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода из 1950. године, коју је ратификовало 46 држава.²⁶ Европска конвенција се не примјењује само у девет држава чланица ОЕБС-а, и то у: Бјелорусији, Канади, Светој Столици, Казахстану, Киргистану, Таџикистану, Туркменистану, Сједињеним Америчким Државама и Узбекистану. Члан 1 Конвенције обавезује све државе уговорнице да „свим лицима [наш курзив] под својом јурисдикцијом“ обезбиједи права и слободе утврђене Конвенцијом. Он се стога односи и на војна лица и на цивиле.

2. Значај људских права за припаднике оружаних снага

Приступ по којем се припадници оружаних снага третирају као грађани у униформи одавно се примјењује у домаћим правним системима. Он налаже да се лицима у војној служби, досједно војном начину живота, обезбиједи стандардна грађанска и уставна права која имају и други грађани. Како ћемо видјети у поглављу 8, третирање припадника оружаних снага као грађана у униформи очигледно подржава интеграцију

5.1

Основне обавезе из уговора о људским правима и њихов значај

Право	Правни извор	Конкретан примјер
Право на живот	ЕCHR, члан 2 ICCPR, члан 6 CRC, члан 6 UDHR, члан 3 (живот, слобода и безбједност)	Екстремно малтретирање регрута; истраге нејасних смртних случајева на војним локацијама или током служења војног рока
Право на слободу	ЕCHR, члан 5 (околности под којима се дјелокруг права може да ограничи у случајевима прописаним законом) ICCPR, члан 9 ICERD, члан 5 ICCPR, члан 10 UDHR, члан 1 (слобода и једнакост) UDHR, члан 3 (живот, слобода и безбједност)	Притвор према правилима војног правосуђа
Право на једнакост	ЕCHR, члан 14 ICCPR, члан 3 (не наводи на којим се основама врши дискриминација) ICCPR, члан 14 (једнакост пред судовима и вишим судовима) CEDAW, члан 2 CEDAW, члан 15 ICERD, члан 2 ICESCR, члан 3 CRC, члан 2 UDHR, члан 1 (слобода и једнакост) UDHR, члан 2 UDHR, члан 6 (право на признавање пред законом) UDHR, члан 7 Преамбула Повеље УН-а	Различит третман жена, вјерских и етничких мањина, припадника хомосексуалаца и лезбејки (на примјер, отпуштање на основу трудноће или сексуалне оријентације, сексуално узнемиравање, ограничавање ангажмана жена у борбеним зонама)

²⁶ За податке о ратификацији појединих држава види: <<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Basic+Texts/Basic+Texts/Dates+of+ratification+of+the+European+Convention+on+Human+Rights+and+Additional+Protocols>>.

Право	Правни извор	Конкретан примјер
Право на правично суђење, расправу, правни лијек	ЕCHR, члан 6 (правично и јавно суђење у разумном року) ЕCHR, члан 7 (забрана ретроактивне примјене) ЕCHR, члан 13 (ефикасан правни лијек) ICCPR, члан 14 (једнакост пред судовима и вишим судовима – даје минимум гаранција) ICCPR, члан 15 (забрана ретроактивне примјене) ICERD, члан 5 ICERD, члан 6 CRC, члан 12 UDHR, члан 6 (право на признавање пред законом) UDHR, члан 8 (ефикасан правни лијек) UDHR, члан 10 (право на јавно и правично саслушање пред независним и непристрасним судом) UDHR, члан 11.1 (невин док се не докаже кривица)	Војни судови и војно правосуђе
Право на слободу мишљења, савјести, вјероисповијести и увјерења	ЕCHR, члан 9 ЕCHR, члан 10 ICCPR, члан 18 ICERD, члан 5 CRC, члан 12 (односи се на оне који су у стању да формирају властито мишљење) CRC, члан 13 CRC, члан 14 UDHR, члан 18 UDHR, члан 19 ICERD, члан 5	Право на приговор савјести; ограничавање права на испољавање вјероисповијести (на примјер: вјерска одјећа у супротности са захтјевима војне униформе, посебна исхрана код одређених вјероисповијести, могућности обављања вјерског обреда, приступ припадницима исте вјерске заједнице, преобраћање других припадника оружаних снага)
Забрана суровог, нехуманог или понижавајућег третмана	ЕCHR, члан 8 ICCPR, члан 17 (забрана научних медицинских експеримената без пристанка) UDHR, члан 12	Малтретирање регрута, ритуали иницијације
Право на слободу мишљења и изражавања	ICCPR, члан 19 UDHR, члан 19 ЕCHR, члан 10 CRC, члан 13	Ограничавање јавних изјава припадника оружаних снага
Право на мирно окупљање и протесте	ЕCHR, члан 11 ICCPR, члан 21 ICERD, члан 5 ICESCR, члан 8 UDHR, члан 20	Учешће војног кадра у раду синдиката и група грађанског друштва

војних снага у друштвену заједницу, умјесто алтернативног приступа којим се војска изолује из политичког и друштвеног живота. На примјер, судови у Сједињеним Државама сматрају да „наши грађани, као грађани у униформи, не могу да буду лишени основних права само зато што не носе цивилну одјећу“.²⁷ Исти тај приступ на међународном нивоу има једно од тијела значајних за људска права, Европски суд за људска права, о којем се говори у даљем тексту.

Постоје још два разлога због којих људска права припадника оружаних снага имају додатни значај у контексту савременог друштва. Први разлог јесте промјењива природа војних операција. Оружане снаге сада чешће учествују у мировним операцијама него у конвенционалним ратним операцијама. Од припадника се тражи да пруже помоћ политичким институцијама у ратом уништеним друштвима при поновном успостављању културе поштовања људских права у њиховој надлежности. Ту им је помоћ лакше пружити уколико су и сами упознати и навикнути на то поштовање унутар својих оружаних снага. Поред тога, када оружане снаге не учествују у конвенционалним

²⁷ Chappell v. Wallace, Врховни суд Сједињених Америчких Држава, 13. јуни 1983, United States Reports, свезак 462, 1983, стр. 296, 304 (цитат из Earl Warren, „Закон о правима и оружане снаге“, New York University Law Review, свезак 37, 1962, стр. 181, 188).

ратним операцијама, него учествују у активностима налик на полицијске, основ за ограничавање њихових права због војне дисциплине знатно је слабији.

Друго, све чешће ангажовање мултинационалних војних снага у таквим и сличним операцијама истиче разлике у условима рада и правима припадника оружаних снага у различитим државама. Уколико за такве разлике не постоје ваљани разлози, оне ће неумитно утицати на морал и ефикасност оних јединица које имају мање права.

У априлу 2006. године Парламентарна скупштина Савјета Европе потврдила је значај поштовања људских права припадника оружаних снага од стране њихових држава:

[У] вријеме када су војне снаге многих држава чланица ангазоване на истом терену, Скупштина одлучно промовише примјену заједничких принципа на основу којих се воде војне операције и стварају услови у којима војска извршава своје дужности. Од припадника оружаних снага не може се очекивати да у својим операцијама поштују хуманитарно право и људска права уколико се у војним редовима не гарантује поштовање људских права. Стога је од суштинске важности да напоре Савјета Европе на изради смјерница за заштиту људских права у оружаним снагама истовремено прате и одговарајуће политике у државама чланицама којима се код њиховог војног кадра изграђује свијест о људским правима.²⁸

Поменути приступ 'грађани у униформи' може да се посматра у вези са неколико најзначајнијих грађанских и политичких права из Европске конвенције: слободом изражавања; правом на поштовање приватног живота, дома и преписке; слободом мишљења, увјерења и савјести; те слободом удруживања. Све су то права призната у систему Конвенције; тј. то су права која држава може да ограничи под одређеним условима. Њихова ограничења морају да буду „у складу са законом“ или „дозвољена законом“, те „неопходна у једном демократском друштву“. Ограничења најрелевантнија за оружане снаге намећу се „у интересу државне безбједности“, а понекад и због „спречавања нереда“ и заштите „права и слобода других“.

Приступ 'грађани у униформи' значајан је не само за оружане снаге, него и за велики број регрута. Он укључује и један значајнији општи и основни став о положају оружаних снага у демократском друштву заснованом на владавини права. Подстицањем припадника оружаних снага да се сматрају грађанима у највећој могућој мјери такође се подстиче и поштовање демократских институција.

5.2

Грађани у униформи: приступ Европског суда за људска права

Општи приступ види се из предмета Engel против Холандије (1976).

„54. ... Конвенција се у принципу примјењује и на припаднике оружаних снага, а не само на цивиле. Њени чланови 1 и 14 наводе да 'свако под јурисдикцијом' држава уговорница може 'без дискриминације' да ужива права и слободе из главе I...“

“Без обзира на то, при тумачењу и примјени правила на овај конкретан предмет, суд мора да има на уму специфичности војног начина живота и његов утицај на појединачне припаднике оружаних снага.“²⁹

²⁸ Савјет Европе, Препорука Парламентарне скупштине број 1742 (2006); види <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/EREC1742.htm>>.

²⁹ Engel v. Netherlands, Европски суд за људска права, 8. август 1976, European Human Rights Reports, свезак 1, 1979, стр. 647.

3. Однос између међународног права о људским правима и домаће регулативе

Почетна тешкоћа на коју припадници оружаних снага могу да наиђу у остваривању својих људских права резултат је лошег правног статуса тих права у домаћем правном систему.

Многе државе имају уставне одредбе према којима обавезе из међународних уговора (као што су одредбе о људским правима о којима је раније било ријечи) аутоматски постају дио домаћег закона или им се, у неким случајевима, даје и приоритет.

Међутим, у другим државама (у такозваним дуалистичким системима) међународни уговори, које закључује извршна власт, не постају аутоматски и дио закона тих држава те, стога, не доносе промјене законом дефинисаних права и дужности. Иако је међународно право обавезујуће за такве државе, за промјену права и дужности према домаћем закону потребно је донијети конкретне домаће прописе.³⁰ Неке државе су донијеле прописе којима се међународним обавезама по питању људских права даје посебан домаћи статус, на примјер, обавезивање судова да кад год је то могуће законску регулативу тумаче у свјетлу тих обавеза, али се при томе не премоштавају законски прописи који су очигледно неконзистентни.

У многим државама је случај да се, без обзира на то да ли међународни уговори имају привилегован статус или не, домаће уставне одредбе преклапају са садржајем тих обавеза из домена људских права.

Без обзира на такве разлике, чест је случај да парламентарна или друга уставна тијела провјеравају нацрте закона са стандардима у области људских права.

Чак и уколико не постоје конкретне уставне одредбе и други прописи, домаћи судови често се позивају на међународне стандарде у области људских права, на примјер, као модели за:

- “(а) темељ устава,
- “(б) релевантне стандарде у области прецедентног права,
- “(ц) декларацију међународног обичајног права које је и само дио домаћег правног система,
- “(д) подршку јавним политикама, и
- “(е) релевантне стандарде при тумачењу законских прописа.”³¹

³⁰ Види, на примјер, предмет “Parlement Belge”, Енглески апелациони суд, 1880, Probate Division Reports, свезак 5, 1880, стр. 179.

³¹ A New Zealand Guide to International Law and its Sources, Report 34 (Wellington: New Zealand Law Commission, 1996), стр. 23, доступно на <http://www.lawcom.govt.nz/UploadFiles/Publications/Publication_38_101_R34.pdf>.

5.3

Устав Босне и Херцеговине³²

Члан 2 - Људска права и основне слободе

Став 1 - Људска права

Босна и Херцеговина и оба ентитета обезбјеђују највиши ниво међународно признатих људских права и основних слобода. Због тога ће постојати Комисија за људска права у Босни и Херцеговини...

Став 2 - Међународни стандарди

Права и слободе утврђени у Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода, те њеним протоколима директно се примјењују у Босни и Херцеговини и имају првенство над сваким другим законодавством.

Став 3 - Списак права

Сва лица унутар подручја Босне и Херцеговине уживају људска права и основне слободе поменуте у претходном ставу (2).

Став 4 - Недискриминација

Уживање права и слобода утврђених овим чланом ... обезбјеђује се свим лицима у Босни и Херцеговини, без дискриминације на било којој основи, попут пола, расе, боје коже, језика, вјере, политичког или другог мишљења, националног или социјалног поријекла, припадности националној мањини, имовине, рођења или другог статуса.

Став 6 - Спровођење

Босна и Херцеговина, те сви судови, установе, владина тијела, као и посредна тијела којима управљају ентитети или се њима управља унутар ентитета, примјењују и поштују људска права и основне слободе...

Став 8 - Сарадња

Сва надлежна тијела у Босни и Херцеговини сарађиваће и обезбиједити неограничен приступ: свим међународним механизмима за праћење стања људских права успостављених за Босну и Херцеговину...

4. Врсте ограничења и одступања

У погледу права припадника оружаних снага мјера и дјелокрут ограничења људских права има посебан значај. Припадници оружаних снага често имају централну улогу у ванредним ситуацијама када се људска права (укључујући и њихова властита) могу привремено да укину. Чак и у неким нормалнијим приликама, међутим, посебне околности у којима оружане снаге дјелују подразумијевају да су извјесна ограничења њихових права прихватљива. Упркос томе, постоји реална опасност да се потреба за ограничавањем права исувише олако прихвати, те да то изазове штету по основне демократске вриједности. При томе, од кључног је значаја утврдити која се права могу ограничити, под којим околностима, уз коју процедуралну заштиту и у којој мјери.

Међународна људска права могу да се сврстају у три основне категорије:

- права која се не могу укинути (неотуђива права),
- права која се могу укинути у ванредним ситуацијама (отуђива права), и
- права која се могу ограничити законом, у складу са неким конкретним друштвеним интересом (условна права).

Отуђива и условна права у извјесној мјери се преклапају. То су, међутим, два одвојена концепта која имају веома различиту практичну примјену. Само у случајевима када се услови односе на условна права, која се у ванредним ситуацијама покажу недовољним, држава треба да размотри могућност укидања предметних права, па је управо зато веома ријетко потребно укидање тих права. Укидање права претпоставља испуњавање одређених формалности.

32 Устав Босне и Херцеговине, 1995. (неслужбени превод).

У већини случајева, када се ограничавају права припадника оружаних снага ријеч је о условним правима, а не о укидању права.

Неке државе приступају међународним уговорима о људским правима уз одређене ограде (што значи да нису правно обавезне да признају предметна права). Као примјер за то, релевантан за припаднике оружаних снага, можемо да наведемо чињеницу да је неколико држава чланица ОЕБС-а поставило ограде, када је у питању члан 6 Европске конвенције (право на правично суђење пред независним и непристрасним судом) када је ријеч о њиховом војном правосуђу. То се односи на Чешку Републику, Француску, Литванију, Молдавију, Португалију, Руску Федерацију, Словачку, Шпанију, Турску и Украјину. Француска, Ирска и Велика Британија увеле су сличне ограде, када је у питању ICCPR, а по питању дисциплине унутар њихових оружаних снага.³³

Неотуђива права

Према члану 4.2 ICCPR-а нека права се не могу ограничити, чак ни у ванредним ситуацијама. Она су наведена у уоквиреном тексту, под бројем 5.4.

5.4

Неотуђива људска права³⁴

Према члану 4.2 ICCPR-а, сљедећа права не могу се укинути:

- право на живот (члан 6);
- забрана мучења или свирепог, нехуманог и понижавајућег поступања или кажњавања (члан 7);
- забрана ропства или ропског односа (члан 8);
- забрана дужничког притвора (члан 11);
- забрана ретроактивности казних мјера (члан 15);
- право на признавање личности пред судом (члан 16);
- право на слободу мишљења, савјести, вјероисповијести и увјерења (члан 18).

Слична ограничења која се односе на укидање права налазе се и у члану 15.2 Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода. Одступање од сљедећих права није могуће: право на живот (члан 2), осим у случају смрти која је посљедица законитих ратних дејстава; забрана мучења и нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања (члан 3); забрана ропства или ропске зависности (члан 4.1); забрана ретроактивне примјене закона, тј. у случају дјела која у вријеме почињења нису представљала повреду кривичног закона (члан 7).

Отуђива права и ванредне ситуације

Ванредне ситуације са собом носе велики ризик од повреде људских права,³⁵ стога међународни уговори утврђују од којих права се може одступити и државама намећу процедуралне захтјеве у том погледу.

У члану 4 ICCPR-а стоји

1. У случају да изузетна општа опасност угрози опстанак народа и да је то објављено службеним актом, државе чланице овог споразума могу, у оном строгом обиму у којем то стање захтијева, предузети мјере које одступају од

³³ Rowe, *op. cit.*, напомена 4, стр. 78.

³⁴ Међународни споразум о грађанским и политичким правима (ступео на снагу 1976. године).

³⁵ За принципе који се примјењују у ванредним ситуацијама види <http://www.dcaf.ch/_docs/background_02_states_emergency.pdf>.

обавеза предвиђених овим споразумом, под условом да те мјере нису противне осталим обавезама које им намеће међународно право и да за посљедицу немају дискриминацију засновану искључиво на раси, боји коже, полу, језику, вјери или социјалном поријеклу.

2. Претходна одредба не дозвољава никакво одступање од чланова 6, 7, 8 (тачке 1 и 2), 11, 15, 16 и 18 овог споразума.
3. Државе чланице овог споразума које се користе правом одступања морају одмах, путем генералног секретара Уједињених нација, да саопште осталим државама чланицама одредбе од којих су одступиле, као и разлоге тог одступања. Оне ће поновно истим путем обавијестити о престанку тих одступања.

Детаљније процедуралне обавезе, које се односе на ванредне ситуације, разрадила је УН-ова Комисија за људска права,³⁶ као и група међународно признатих правних стручњака.³⁷

5. Заштита од повреде људских права

Међународни уговори о људским правима наводе различите инструменте заштите људских права, и наводе правне лијекове за случај њихове повреде.³⁸ Они подразумевају:

- Обавезу извјештавања за државе чланице (у погледу ICCPR-а, ICESCR-а, Конвенције о укидању свих облика дискриминације жена, Међународне конвенције о укидању свих облика расне дискриминације, те УН-ове Конвенције о правима дјетета);
- Међународне експертне комисије за праћење (у погледу ICCPR-а, ICESCR-а, Конвенције о укидању свих облика дискриминације жена, Међународне конвенције о укидању свих облика расне дискриминације, те УН-ове Конвенције о правима дјетета);
- Примједбе које даје друга држава (у погледу ICCPR-а, Међународне конвенције о укидању свих облика расне дискриминације, те Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода);
- Право на појединачне поднеске међународним судовима у случају лица која наводе повреду својих права (Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода, те факултативни протоколи уз ICCPR и CEDAW).

Мора се, међутим, нагласити да прије обраћања неком међународном тијелу лице које се жали на повреду људских права претходно обично мора да исцрпи све доступне домаће правне лијекове.³⁹ Тим принципом наглашавају се двије ствари: значај домаћих институција у пружању обештећења, и чињеница да међународни судови и друге институције представљају другу линију одбране од повреде људских права. Правило по којем се морају исцрпити домаћи правни лијекови такође указује на значај домаће уставне и законске заштите људских права припадника оружаних снага, о чему ће бити ријечи у поглављу 6 и 7 овог приручника.

³⁶ Комисија за људска права, “Општа обавеза 29: Ванредне ситуације (члан 4)”, UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.11 (2001), <[http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/71eba4be3974b4f7c1256ae200517361/\\$FILE/G0144470.pdf](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/71eba4be3974b4f7c1256ae200517361/$FILE/G0144470.pdf)>.

³⁷ Принципи из Сиракусе за ограничавање и одступање од одредаба Међународног споразума о грађанским и политичким правима, <<http://wwwserver.law.wits.ac.za/humanrts/instree/siracusaprinciples.html>>; види и Paris Minimum Standards of Human Rights Norms in a State of Emergency, International Law Association, 1984, American Journal of International Law, Vol. 79, 1985, str. 1072.

³⁸ Види D. Shelton, Remedies in International Human Rights Law (Oxford: Oxford University Press, 2005), 2nd edition.

³⁹ На примјер, члан 35.1 Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода.

Неколико међународних механизма, које смо већ поменули, детаљно ћемо размотрити у наредним поглављима, тј. оне који се односе на жене у оружаним снагама, као и на етничке и језичке мањине. У завршном дијелу овог поглавља, међутим, даћемо приказ двају главних УН-ових уговора – Међународног споразума о грађанским и политичким правима и Међународног споразума о економским, социјалним и културним правима – као и главног регионалног уговора о људским правима који је релевантан за већину држава чланица ОЕБС-а: Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода из 1950. године.

Међународни споразум о грађанским и политичким правима

Члан 2 Међународног споразума о грађанским и политичким правима (ICCPR) обавезује државе уговорнице на поштовање и обезбјеђивање права из Споразума свим лицима на њиховој територији и под њиховом јурисдикцијом, без било какве разлике. Државе уговорнице такође се обавезују на предузимање неопходних корака и на усвајање свих закона или других мјера неопходних да би се омогућило остваривање тих права. Државе се такође обавезују да ће обезбиједити ефикасан правни лијек свим лицима чија су права и слободе из споразума повријеђени, без обзира да ли су за поменуто спровођење одговорна лица која врше службене дужности. Државе морају да обезбиједе и да сваком лицу, које наводи своје право на такав правни лијек, он буде одређен од стране надлежних судских, административних или законодавних органа, или од стране другог органа надлежног према правном систему предметне државе. Државе се обавезују да ће обезбиједити могућности судских правних лијекова. На крају, државе се обавезују на то да ће обезбиједити извршење усвојених правних лијекова од стране надлежних органа.

Комисија за људска права основана према ICCPR-у задужена је за праћење спровођења мјера које су државе уговорнице усвојиле у склопу спровођења својих обавеза из Споразума (члан 28.1). Комисија, или надзорно тијело, састоји се од 18 експерата „високих моралних квалитета и признате стручности у области људских права“, које бирају државе уговорнице (чланови од 29 до 39).

Државе уговорнице дужне су да посредством генералног секретара Уједињених нација Комисији доставе извјештај о усвајању различитих мјера за постизање циљева дефинисаних Споразумом. Рок за подношење извјештаја је година дана од дана ступања Споразума на снагу у одређеној држави, а након тога извјештај се подноси на захтјев Комисије (члан 40). Такође, постоји могућност да једна држава уговорница обавијести Комисију да се, према њеном сазнању, у тој држави не проводе одредбе Споразума (члан 41).⁴⁰

Према Првом факултативном протоколу уз ICCPR, постоји и могућност појединачних поднесака Комисији за људска права. Уколико Комисија утврди да је предметна држава

40 Комисија може да предузме кораке само уколико ју је пријављена држава признала као тијело надлежно за разматрање притужби о неизвршењу обавеза (члан 41.1). Чланови 41 и 42 даље разрађују процес, а његове фазе би могле да се сажму у следеће:

1. Писмено обавјештење државе подносиоца упућује се пријављеној држави, која би у року од три мјесеца требало да пошаље свој одговор држави подносиоцу (члан 41.1).
2. Уколико се у року од шест мјесеци не нађе рјешење, било која од предметних држава може случај да упути Комисији (члан 41.1б).
3. Комисија разматра случај тек по пријему свих релевантних информација од предметних држава (члан 41.1ц).
4. Комисија сачињава извјештај у року од 12 мјесеци од пријема случаја (члан 41.1х).
5. У извјештају се наводе све релевантне чињенице, као и могућа рјешења (члан 41.1х ii).

Уколико се ни након тог процеса не нађе задовољавајуће рјешење, Комисија може да именује ад хос комисију за повјерење која ће се састојати од пет чланова које све предметне државе сматрају прихватљивим. Та комисија потом сачињава свој властити извјештај, а у склопу процедуре која је веома често слична горенаведеној процедури.

уговорница извршила повреду Споразума, она о томе обавјештава предметну државу и своје налазе објављује. Комисија често, при томе, наводи и конкретан правни лијек или активност коју би предметна држава требало да предузме како би подносиоцу дала могућност конкретног правног лијека или како би измијенила ситуацију на општем нивоу.⁴¹

Међународни споразум о економским, социјалним и културним правима

У складу са чланом 16 Споразума, он се у првој инстанци спроводи тако што државе уговорнице подносе извјештај о мјерама усвојеним ради остварења циљева из Споразума. Извјештаји се подносе генералном секретару, који их потом просљеђује Економском и социјалном савјету (члан 16.2).

Поменути извјештаји садрже информације, као што су: „фактори и потешкоће који утичу на степен испуњења обавеза које произилазе из овог споразума“ (члан 17.2). Економски и социјални савјет може Генералној скупштини да предочи извјештаје који обухватају и опште препоруке за све државе уговорнице, а ради остварења циљева дефинисаних Споразумом (члан 21). Савјет је 1985. године оформио једно експертно тијело, Комисију за економска, социјална и културна права, чији је задатак пружање помоћи при праћењу испуњења обавеза из Споразума од стране држава уговорница, те при праћењу степена њиховог спровођења. Државе уговорнице Комисији подносе извјештај сваких пет година.⁴²

Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода

Европском конвенцијом успостављен је суд (Европски суд за људска права) у Стразбуру, којем могу да се обрате појединци, фирме и невладине организације који тврде да је извршена повреда њихових права из Конвенције. Појединцима чија су права повријеђена Суд може да одреди оно што се у Конвенцији назива ‘правична накнада’, што је обично новчана накнада за штету насталу повредом Конвенције.⁴³ Поштовање одлука Европског суда за људска права од стране држава надгледа Савјет министара. Поред тога, различита права утврђена конвенцијом државама намећу обавезу изналагања правних лијекова за случајеве повреде људских права.

Члан 13 наводи да су државе уговорнице Конвенције сагласне да ће обезбиједити ефикасан домаћи правни лијек лицима која тврде да су њихова права из Конвенције повријеђена. Европски суд за људска права такође је нека права из Конвенције интерпретирао у смислу наметања позитивних обавеза, тј. држава је не само дужна да се уздржава од спровођења одређених активности путем својих званичних тијела, него мора да предузме и кораке како би сва лица заштитила од поменутих активности које предузимају приватна лица. Стога, уколико се наводи повреда права на живот (члан 2), држава је дужна да омогући ефикасне и непристрасне инструменте ради истраживања околности под којима се смрт десила.⁴⁴ То је нарочито значајно код случајева наводног злостављања и малтретирања у оружаним снагама. Поред тога, забрана мучења, нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања (члан 3) државама намеће позитивну обавезу спречавања таквих поступака и кажњавања њихових починилаца путем правних процедура.

41 Shelton, *op. cit.*, напомена 12, стр. од 183 до 187.

42 Канцеларија високог комесара за људска права, “Fact Sheet No.16 (Rev.1), The Committee on Economic, Social and Cultural Rights”, <<http://www.unhchr.ch/html/menu6/2/fs16.htm>>.

43 У неким случајевима Суд може да одреди конкретне мјере за рјешавање настале ситуације, а које нису новчане природе, мада се то веома ријетко дешава. Види, на примјер, предмет *Broniowski* против Пољске, Европски суд за људска права, 22. јуни 2004, *European Human Rights Reports*, свезак 40, стр. 21.

44 *McCann* против Велике Британије, Европски суд за људска права, 27. септембар 1995, *European Human Rights Reports*, свезак 21, 1996, стр. 97; *Кауа* против Турске, Европски суд за људска права, 19. фебруар 1998, *European Human Rights Reports*, свезак 28, 1998, стр. 1; *Hugh Jordan* против Велике Британије, Европски суд за људска права, 4. мај 2001, *European Human Rights Reports*, свезак 37, 2001, стр. 52.

Основна права у европској законској регулативи

На крају треба поменути и заштиту основних права према законској регулативи Европске уније. То и јесте значајно питање с обзиром на то да су 27 држава чланица ОЕБС-а истовремено и чланице Европске уније. У свом члану 6 Уговор о европској унији истиче значај људских права и у државама чланицама и у европским институцијама.

Члан 6 Уговора о Европској унији

1. Унија се заснива на принципима слобода, демократије, поштовања људских права и основних слобода, те владавине права, принципима заједничким државама чланицама.
2. Унија је дужна да поштује основна права гарантована Европском конвенцијом о заштити људских права и основних слобода, потписаној 4. новембра 1959. године у Риму, јер они резултирају из уставне традиције заједничке државама чланицама, као опште принципе законске регулативе Заједнице.

Европски савјет може, уз сагласност Европског парламента, одлучити да покрене истрагу о сталним и грубим повредама људских права у одређеној држави чланици, и наметнути санкције путем укидања права тој држави.⁴⁵ Поред тога, у Ници је 2000. године усвојена Повеља о основним правима у Европској унији.⁴⁶ Европска законска регулатива такође штити људска права на један конкретнији и ужи начин путем одредаба Уговора, уредби и директива које се односе на питања, као што је једнакост (види поглавља од 12 до 14). Надаље, правна доктрина налаже ефикасно остварење основних права за све грађане Уније, и то не само на нивоу Европе (на примјер, Европски суд правде), него и на нивоу домаћег правног система сваке државе чланице.

Примјена тих принципа на припаднике оружаних снага у државама Европске уније ипак је нешто проблематичнија усљед различитих ставова о надлежности европских институција за доношење закона који се односе на националне оружане снаге. И уговори и конкретне директиве садрже бројне изузетке којима се штити национални суверенитет у питањима одбране. Упркос томе, у конкретним случајевима у којима то није примјењиво, европска законска регулатива може врло успјешно да се искористи за заштиту права припадника оружаних снага (види, на примјер, предмет *Kreul* који се разматра у поглављу 13, уоквирени текст под бројем 13.4).

⁴⁵ Уговор о Европској унији, члан 7.

⁴⁶ Повеља о основним правима у Европској унији, Official Journal of the European Communities, 18. децембар 2000, 2000/C 364/01, <http://ec.europa.eu/external_relations/human_rights/doc/charter_364_01en.pdf>.

Поглавље 6

Општи уставни оквир

Ово поглавље бави се третманом оружаних снага и правима припадника на уставном нивоу. Прво ћемо објаснити релевантност уставних одредаба у тој области, нарочито у оквиру развоја ка демократској реформи. Потом ћемо испитати на који се начин устав примјењује на улогу оружаних снага, нарочито када је ријеч о дефинисању њихове мисије и добијања уставног одобрења за распоређивање војних трупа, било за потребе ратних дејстава или за потребе мировних операција. На крају ћемо се позабавити уставним правима војног кадра и утицају тих права на војно правосуђе.

1. Кључна питања

Јасан уставни основ значајан је за оружане снаге из неколико разлога. У готово свим државама писани устав даје основ за легитимност државних институција, а оружане снаге представљају једну од кључних институција те врсте јер штите грађане, територијални интегритет, систем власти и најзначајније службе.⁴⁷ Те виталне задатке требало би препознати и уврстити у уставни поредак, тако да војска не буде изван закона. На тај начин војска има легитимитет и ужива подршку демократских институција. Иако се безбједност државе у коначници може да заснива на употреби силе, ту би силу требало користити за заштиту уставног поретка, а не за то да буде изнад или поред њега.

Устави се обично баве следећим питањима:

- Правна структура: легислативни механизми, принципи на којима се заснивају нелегислативни извори власти (на примјер, краљевски прерогативи), процедуре за доношење закона по хитном поступку, уставне одредбе које уређују одступање од људских права, процеси путем којих се приступа међународним споразумима о сарадњи у области безбједности;
- Механизми одговорности: подјела надлежности за државну безбједност, безбједност и обавјештајни рад између различитих грана власти у држави; забрана званичницима у одбрани и безбједности да обављају парламентарну или министарску функцију; легислативна надлежност; уставне надлежности судова (на примјер, уставна ревизија);
- Независна ревизија: безбједност мандата званичника, уставне гаранције независности правосуђа, положај војних судова;
- Појединачна права: Као грађани у униформи, припадници оружаних снага уживају уставна права и слободе. Поред тога, бројне уставне одредбе детаљно уређују право приговора савјести на служење војног рока (види уоквирени текст под бројем 6.2).

Посебно удржавама у транзицији доношење новог устава представља значајну прекретницу за стављање војних снага под контролу цивилне власти, као и за обезбјеђивање њихове политичке неутралности у будућности. Устави држава у транзицији обично доносе експлицитне гаранције којима се дефинише и ограничава улога војске.

Самим оружаним снагама устав даје чврст основ за дјеловање у кризним ситуацијама. Стога се у устав могу да уграде и претпоставке за ангажовање у оружаним сукобима,

⁴⁷ Члан 9 Устава Бугарске (Оружане снаге): “Оружане снаге гарант су суверенитета, безбједности и независности државе, и бране њен територијални интегритет.”

као и конкретна овлашћења и дужности које се примјењују у ванредним ситуацијама. Уставом се такође може да предвиди заштита оружаних снага од неуставних наредби као што је, на примјер, наредба за дјеловање против политичких протестаната, за ангажовање у цивилном аспекту спровођења закона, за заузимање зграда у којима су смјештене демократске институције.

Надаље, улога оружаних снага у модерном друштву у знатној мјери подразумијева и међународну сарадњу, било у стратешким савезима за безбједност или у мировним мисијама. Уставом се обично дефинише ефекат и значај међународних уговора и свих процеса које је потребно одобрити на домаћем нивоу. То је од кључног значаја за дужности које подразумијевају узајамну подршку (на примјер, ефекат члана 5 Уговора о НАТО-у).

На крају, уставом се обично дефинишу права и дужности грађана, што значи да се уставом ограничавају овлашћења које војска има над цивилима. Поред тога, појединачни припадници оружаних снага у уставу ће наћи гаранције које се тичу њиховог властитог положаја.

Премда се многи уставни не баве конкретно људским правима припадника оружаних снага, они ипак успостављају оквир за функционисање оружаних снага у држави и ван ње. У случајевима када се уставне одредбе директно односе на оружане снаге, оне обично подразумијевају два одвојена питања: дефинисање улоге оружаних снага и додјела надлежности за контролу над њима.

Неки одавно успостављени демократски системи (као што су Француска и Велика Британија) не сматрају да је нужно детаљно дефинисати улогу војних снага и, умјесто тога, ослањају се на опште принципе на којима се заснивају надлежности државних органа, што је признато и самим уставом (на примјер, предсједнички прерогатив у војним питањима према Уставу из 1958. године у случају Француске). Међутим, то није модел који би требало широко примјењивати, нарочито не у државама које су претрпјеле велике промјене. Чак и неки други старији демократски системи сматрају да је корисно имати нешто прецизније гаранције. На примјер, Устав Холандије (члан 100) налаже да Парламент мора да буде информисан у случају ангажовања оружаних снага у операцијама „одржавања или промовисања владавине права на међународном нивоу“, док члан 19 Устава Данске прописује обавезу информисања Парламента о војним операцијама.

Имајући у виду чињеницу да се владе руководе не само уставом него и законима, обичајима и устаљеном праксом, остатак поглавља посветићемо улози оружаних снага и контролом над њима.

2. Улога оружаних снага

Постоји неколико општих уставних карактеристика које могу да утичу на начин на који један устав дефинише различите улоге оружаних снага. Једна је дјелокруг у којем се обична законска регулатива (за разлику од устава) детаљно бави питањима која се тичу државних тијела. Друга карактеристика јесте статус међународних споразума – да ли се, на примјер, обавезе третирају по међународним уговорима као дио устава.

Многи уставни напосто у ширем смислу дефинишу задатке оружаних снага у одржавању безбједности, те заштити територије и уставног поретка. У неким случајевима уставни наводе и нешто конкретније задатке. Њемачки устав, на примјер, (уоквирени текст под бројем 6.1) детаљно наводи задатке и овлашћења оружаних снага, што је израсло из њемачке историје. Та питања се, међутим, у највећој мјери уређују на нивоу детаљније разрађених законских прописа (о чему ће бити ријечи у поглављу 7, Домаће

законодавство). Нешто рјеђе, као у случају Велике Британије и Француске, задаци оружаних снага дефинишу се на нивоу владе.⁴⁸ Ниво на којем се дефинишу задаци оружаних снага утицаће на једноставност процедуре по којој се улога оружаних снага може да измијени, као и на то да ли се ангажовање војних трупа може да оспори по основу устава. Уставну реформу може бити тешко спровести и може да захтијева јавну дебату на нивоу цијеле државе о положају државе унутар међународне заједнице.

6.1

Њемачки устав⁴⁹

Задаци и овлашћења њемачких оружаних снага дефинисани су Уставом (Основним законом) Савезне Републике Њемачке: одбрана територије и савезника од војних напада (члан 87а Устава). Када Бундестаг прогласи одбрану државе (члан 115 Устава) или стање напетости (члан 80а Устава), задаци оружаних снага у држави могу да се прошире (члан 87а (3) Устава): оне могу да добију додатна овлашћења у погледу заштите имовине грађана од напада провокатора небораца и у погледу контроле саобраћаја неопходне за извршавање њихових одбрамбених задатака.

Захваљујући амандману на устав уложеном 1968. године, а који се односи на случајеве „ванредних ситуација у држави“, оружане снаге могу – по одлуци Савезне владе – да буду ангажоване и у пружању подршке полицији и Савезној граничној полицији у заштити имовине грађана и у борби против организованих и наоружаних побуњеника (члан 87а 4 и члан 91 Устава).

На крају, на основу одлуке Савезног уставног суда из 1994. године (BVerfGE 90, стр. 286), оружане снаге могу да учествују у међународним мировним мисијама у мјери у којој се те мисије спровode у оквиру и у складу са правилима система узајамне колективне безбједности (Уједињене нације, НАТО) (члан 24.2 Устава). Устав Савезној влади налаже да за свако учешће те врсте претходно добије одобрење Бундестага.

По захтјеву једне од њемачких савезних покрајина (члан 35.2 Устава), оружане снаге могу да се ангажују и у операцијама пружања помоћи у држави у случају природних непогода или изузетно великих несрећа.

Уставом се, као у случају Мађарске, могу да уреде и међународне обавезе. Устав може експлицитно да наведе принцип неутралности оружаних снага, што је случај с Уставом Аустрије. Неки уставни (као што су уставни Данске и Ирске – види у даљем тексту) не ограничавају конкретне задатке који могу да се спроведу, али умјесто тога намећу негативно ограничење – одобрење парламента за ангажовање оружаних снага против других држава. Устав може да садржава и забрану агресије. Холандски устав дефинише и учешће у међународним мировним операцијама.

6.2

Примјери уставних одредаба

Шпанија: члан 8.1 (Оружане снаге)

(1) Оружане снаге, које се састоје од копнене војске, морнарице и ваздухопловних снага, имају задатак да штите суверенитет и независност Шпаније, да чувају њен територијални интегритет и уставни поредак.

Румунија: члан 117 (Оружане снаге, полиција)

(1) Оружане снаге искључиво су подређене вољи народа, заштити суверенитета, независности и јединства државе, њеног територијалног интегритета и уставне демократије.

Мађарска: члан 40А (Дужности)

(1) Основна дужност оружаних снага (мађарске војске, граничне одбране) јесте војна одбрана државе и учешће у заједничким одбрамбеним дужностима према међународним уговорима.

⁴⁸ Nolte, *op. cit.*, напомена 6, стр. од 34 до 39.

⁴⁹ Њемачки одговор на размјену информација из 2004. године о ОЕБС-овом Кодексу понашања у војнополитичким аспектима безбједности. За објашњења у погледу ОЕБС-овог Кодекса понашања у војнополитичким аспектима безбједности види поглавље 4, одломак 3.

6.2 (наставак)

Аустрија: члан 9а (Одбрана, војна обавеза)

(1) Аустрија је посвећена општој државној одбрани. Њен задатак је очување спољне независности савезне територије, као и њене неповредивости и јединства, нарочито у погледу одржавања и одбране сталне неутралности. У том погледу, уставни поредак и способност власти да функционише, као и демократске слободе грађана морају да се штите и бране од оружаних напада извана.

Данска: члан 19.2

2) Осим ради одбране од оружаног напада на територију под контролом данских снага, краљ не ангажује војне снаге против било које стране државе без одобрења Парламента. Свака мјера коју краљ предузме у погледу ове одредбе без одлагања се предочава Парламенту. Уколико Парламент не засједа, сазива се његова сједница без одлагања.

Република Ирска: члан 28.3

(3.1) Рат се не може објавити нити држава може да учествује у рату без одобрења Представничког дома.

(3.2) У случају инвазије, међутим, Влада може да предузме све кораке које сматра неопходним за заштиту државе, а сједница Представничког дома заказује се за најранији могући датум.

Примјери одредаба о забрани агресије

Устав Азербејџана (1995)

Члан 9 (Војне снаге)

(2) Република Азербејџан одбија рат као средство угрожавања независности других држава и као средство рјешавања међународних сукоба.

Устав Италије

Члан 11 (Одбацивање рата)

Италија одбацује рат као средство угрожавања слободе људи и као средство рјешавања међународних спорова; Италија се слаже с ограничавањем суверенитета када је то неопходно за успостављање правног система мира и правде међу народима, уколико је заступљен принцип реципроцитета; Италија промовише и подстиче међународне организације које стреме том циљу.

Устав Њемачке

Члан 26 (Забрана припрема за агресорски рат)

(1) Активности које евентуално могу да угрозе, и предузете су са намјером да угрозе, мирољубиве односе између држава, нарочито у погледу припреме за агресорски рат, сматрају се неуставним. Оне се третирају као кривично дјело.

Члан 87а (Успостављање и овлашћења оружаних снага)

1. Савезне власти успостављају оружане снаге ради одбране. Њихова бројност и општа организациона структура морају да се прикажу у буџету.

3. Устави и људска права оружаних снага

Уставне одредбе које уређују људска права припадника оружаних снага уводе се из двају разлога. Прво, у државама са непрофесионалном војском устав може да омогући право на приговор савјести на служење војног рока. Сажетак бројних уставних одредаба те врсте налази се у уквиреном тексту, под бројем 6.3, а цјелокупно питање приговора савјести на војну обавезу детаљније ћемо разматрати у поглављу 10.

Друго, историја одређене државе може да указује на то да је неопходно гарантовати неутралну улогу оружаних снага на највишем нормативном нивоу у уставу. На примјер, устав може да налаже раздвајање војног и политичког вођства. У тим случајевима, права припадника оружаних снага у одређеној мјери су ограничена због остварења вишег уставног циља. Ограничавањем политичких права припадника оружаних снага детаљније ћемо се бавити у поглављу 8.

Осим наведених двају разлога, није уобичајено да се питања која се дотичу људских права припадника оружаних снага наводе у писаном уставу. Општа тенденција је да

се припадници оружаних снага третирају као грађани у униформи, тј. они уживају иста основна грађанска и политичка права као и остатак становништва, осим тамо гдје њихова улога намеће одређена законска ограничења.

6.3

Примјери уставних одредаба које уређују приговор савјести

Естонија	Лица која одбијају да служе у војним снагама из вјерских или етичких разлога обавезна су да учествују у алтернативној служби у складу са процедурама прописаним законом.	Члан 124.2
Њемачка	Лице које на основу савјести одбије да учествује у ратним операцијама које подразумевају наоружање може да се обавезе на замјенску службу. Трајање такве замјенске службе не може да буде дуже од трајања војног рока. Релевантне појединости уређују се законом који не смије да угрози слободу одлучивања по властитој савјести, и који такође мора да предвиди могућност замјенске службе која није повезана са јединицама оружаних снага нити савезне граничне страже.	Члан 12а (2)
Португалија	Законски војни обвезници који се позивају на приговор савјести врше грађанску службу исте дужине трајања и степена тежине као и служење војног рока.	Члан 276.4
Словенија	Оним грађанима који због својих вјерских, филозофских или хуманитарних убјеђења не желе да служе војни рок, мора се пружити могућност учешћа у одбрани државе на неки други начин.	Члан 123.2
Шпанија	Закон прописује војне обавезе држављана Шпаније и, уз све потребне гаранције, уређује питање приговора савјести, као и друге основе за изузеће од служења обавезног војног рока; закон такође може, тамо гдје је то потребно, да наметне обавезу цивилне службе у заједници умјесто служења војног рока.	Члан 30.2

6.4

Устави и људска права оружаних снага: одабрани примјери

Устав Пољске

Члан 26.2

(2) Оружане снаге су неутралне у политичким питањима и подлијежу цивилној и демократској контроли.

Нешто је општији **члан 52 Устава Италије**

- (1) Одбрана отаџбине света је дужност сваког грађанина.
- (2) Служење војног рока обавезно је у границама и под условима прописаним законом. Испуњавање војних обавеза не може да буде на штету положаја грађанина као запосленика, нити на штету остваривања његових политичких права.
- (3) Правила о оружаним снагама морају да буду у складу са демократским духом републике.

4. Уставне одредбе и војни судови

У овој области постоје три модела. У неким државама које имају систем војних судова, ти судови у уставу напосто се не помињу, на примјер у Словачкој, Мађарској, Литванији и Румунији. У другим случајевима, уставне одредбе напосто признају постојање војног права (и практично му дају приоритет над осталим уставним одредбама): Луксембург (члан 94 Устава из 1868) и Латвија (члан 86 Устава) спадају у ту категорију. У трећем случају постоје устави којима се, у мањој или већој мјери, настоји да уреди примјена војног права и јурисдикција војних судова (на примјер, члан 38.4 Устава Ирске из 1937). Варијације унутар те треће категорије у суштини се свде на мјеру у којој одредбе утврђују прекршаје и кадар у оквиру дозвољеног дјелокруга тих судова.

Цјелокупно питање војног правосуђа и људских права припадника оружаних снага додатно ћемо разматрати у поглављу 21.

Поглавље 7

Домаће законодавство

Ово поглавље бави се питањем признавања људских права припадника оружаних снага у домаћој законској регулативи, било њихових грађанских и политичких права, као што су: право гласа и право учешћа у политичким активностима, њихова приватност, слобода изражавања и слично, било њихових социјалних и економских права, као што су: социјална безбједност, образовање и стамбено питање.

Ту се ради о нешто ужем фокусу него што је војно право уопштено, чији се већи дио бави прописивањем конкретних законских обавеза припадника оружаних снага ради предузимања дисциплинованог окружења у којем они дјелују, на примјер, регулисање питања, као што су: дезертирање, одсуство без службене дозволе, непослушност, побуна, помагање непријатеља, те спавање на дужности. Овај приручник се уопштено не бави таквим прекршајима, премда у поглављу 21 разматра аспект људских права у склопу процедура унутар војног правосуђа.

Међутим, права припадника оружаних снага могу да се експлицитно наведу у закону. Једна од предности таквог експлицитног навођења права, умјесто ослањања на опште уставне или законске одредбе које важе за све грађане, јесте да се правни параметри тих права могу да одреде тако да се прилагоде војном окружењу.

Ово поглавље прво разматра потребу за законском регулативом у области одбране, а потом и њен дјелокруг, те објашњава повезаност између законске регулативе и ширих метода парламентарне одговорности. Наведеним питањима бавимо се зато што је заштита људских права припадника оружаних снага смјештена у шири контекст положаја војске у једној демократској држави. На крају поглавља размотрићемо и однос законске регулативе и људских права припадника оружаних снага.

1. Потреба регулисања питања одбране законским прописима

Владавина права представља основни и неопходни елемент демократије. Државна безбједност не би требало да се користи као изговор за непосвећеност владавини права, која карактерише демократске државе, чак ни у екстремним случајевима. Потреба да се законском регулативом и парламентарном одговорношћу уреди област оружаних снага такође је препозната од стране низа међународних организација, као што се види из уоквиреног текста под бројем 7.1.

Законска регулатива је правно утјеловљење демократске воље. У већини случајева усвајање законске регулативе (заједно са контролом активности које предузима влада) једна је од кључних улога парламента. Стога је сасвим у складу да, у демократским друштвима са владавином права као доминантном компонентом, оружане снаге упориште за своје постојање и овлашћења налазе у законској регулативи, а не у обичајним или прецедентним овлашћењима, као што је прецедентна доктрина прерогатива. Законска регулатива законодавству пружа могућност пажљивог разматрања и разраде принципа у тој области, умјесто еволутивног развоја или случајног опстанка из неке друге историјске ере. Надаље, да би се правни изузеци од стандарда људских права, ради државне безбједности, показали исправни и корисни, оружане снаге нужно морају да имају упориште својих овлашћења у законској регулативи.

7.1

Потреба за демократским надзором над оружаним снагама коју признају одабране међународне организације

Организација	Норма/стандард	Извор
UNDP	Демократска цивилна контрола над војском, полицијом и другим снагама безбједности (извјештај набраја принципе демократске владавине у сектору безбједности);	Извјештај о хуманом развоју (2002)
ОЕБС	„Демократска политичка контрола над војском, паравојним снагама и снагама унутрашње безбједности, као и обавјештајним службама и полицијом“ (дефинисано детаљним сетом одредаба)	Кодекс понашања у војнополитичким аспектима безбједности (1994)
Савјет Европе (Парламентарна скупштина)	Мјере које предузима влада морају да буду и законите и легитимне. У складу с тим постоји потреба за неким обликом демократског надзора, а за чије суштинско спровођење мора да буде задужен парламент. Правосуђе, опет, има кључну улогу јер може да санкционише сваку злоупотребу изузетних мјера код којих постоји ризик од повреде људских права. Међународне организације такође имају све значајнију улогу у изради стратегија и усклађивања правила.	Препорука 1713 (2005)
ЕУ (Европски парламент)	Дефинисање копенхашких критеријума тако да обухватају и „законску одговорност полиције, војске и тајних служби...“.	Програм 2000, параграф 9
Самит Америка	„Уставна подређеност оружаних снага и снага безбједности законски оформљеним органима власти наших држава основ је демократије.“	Акциони план из Квебека (2001)

Надлежност за доношење законских прописа у области одбране често се дефинише уставом. У том погледу, парламент има уставну обавезу да доноси законске прописе. Међутим, ту има и неколико прагматичних питања. Учешће парламента значи легитимитет и директну демократску одговорност. Парламент тиме може да да свој допринос томе да оружане снаге буду у служби државе као цјелине и заштите њеног устава, а не да служе уским политичким или страначким интересима. Одговарајућа контрола омогућава један стабилан, двострани приступ питању одбране, што је од користи и држави и самим оружаним снагама. Учешћем парламентарца може се постићи то да јавни трошкови одбране буду транспарентни и праћени одговарајућим одобрењима.

Одобрење парламента за успостављање овлашћења и одговорности оружаних снага јесте потребан али не и довољан услов за очување владавине права. Правни основ даје већи легитимитет и постојању оружаних снага и (често изузетна) овлашћења која оне имају. Као и у другим областима, један од кључних задатака законодавне власти јесте да овлашћења додјељује управним тијелима, али и да структурира и ограничи дискреционо право у законској регулативи.

7.2

Инструменти или средства која парламент може да користи при доношењу законске регулативе о оружаним снагама

1. Општа надлежност

- а. иницирање доношења законских прописа;
- б. измјена и допуна постојећих закона;
- ц. саслушавање представника извршне власти;
- д. позивање представника власти да дају изјаву пред парламентом;
- е. позивање војног кадра и државних службеника да дају изјаву пред парламентом;
- ф. позивање цивилних стручњака да дају изјаву пред парламентом;
- г. прибављање докумената од извршне власти;
- х. спровођење парламентарних истрага;
- и. одржавање саслушања.

2. Законска регулатива и парламентарна одговорност

Као што се види из уоквиреног текста, под бројем 7.2, усвајање законских прописа само је једна од бројних улога које парламенти обично имају. Поред тога, у контексту контроле над оружаним снагама, парламенти могу да позову на одговорност представнике извршне власти и да саслушају релевантне исказе, спроводе контролу буџета, дају одобрења за војне мисије, испитују набавке за одбрамбене сврхе, те одобравају одбрамбене стратегије и људске потенцијале. Све те улоге могу да буду допуна легислативној процедури, а неке од њих (као што је одобравање војних мисија и набавки) могу да буду уређене посебним законским прописима. Неке од општих овлашћења које парламент може да има у вези са доношењем законских прописа приказане су на случају Пољске, у уоквиреном тексту који слиједи.

7.3

Шира улога парламента: Пољска⁵⁰

Парламент, који чине Сејм и Сенат, као врховни законодавни орган бави се и питањима која се тичу одбране, укључујући и питања која се тичу оружаних снага, у склопу легислативних процедура и приликом одређивања главног курса државних активности, те приликом одређивања принципа на којима се заснивају државне политике рада. Та питања такође долазе у први план приликом израде финансијских планова и нормативних аката у вези са државним буџетом. Надаље, Парламент усваја законе који уређују основна одбрамбена питања, чиме директно утиче на рад и министра националне одбране и самог Министарства. Парламент такође усваја државни буџет за сектор одбране и надзире његово извршење, уз загарантовану транспарентност и процеса доношења буџета за одбрану и контроле његове реализације. Парламент има утицај и код именовања кандидата на функцију министра националне одбране, цивила који је члан демократски изабране владе, те га позива на одговорност у погледу начина на који обавља послове који се тичу државне одбране.

И Парламент и парламентарне комисије задужени су за конкретне послове надзора, с тим да је питање државне одбране у склопу Сејма у надлежности Комисије за националну одбрану.

Поменуте функције надзора спадају у оквир одговорности Комисије за националну одбрану у склопу Сејма, његове Комисије за посебне службе, Комисије за националну одбрану у склопу Сената, као и појединачних делегата у Сејму, те појединачних сенатора у склопу парламентарних процедура у којима постављају одређена питања представницима владе. Надлежност и одговорност Комисије за националну одбрану формиране у склопу Сејма обухватају питања државне одбране, а нарочито она која потпадају под дужности оружаних снага. Комисија, осим тога, контролише систем и функционисање територијалне одбране и цивилне заштите у држави, као и начин на који државни органи, задруге и друштвене организације, појединачни грађани и одбрамбена индустрија извршавају своје дужности у погледу јачања одбрамбене способности државе.

Парламент доноси политичке и економске одлуке ради јачања унутрашње безбједности и успостављања система унутрашње безбједности државе. Парламент одлучује о принципима унутрашње безбједности државе, о овлашћењима органа власти у том погледу, те о обиму владиних трошкова за питања унутрашње безбједности. Заједно са својим комисијама, Парламент врши надзор над снагама унутрашње безбједности.

Треба напоменути да поједини законодавци често имају и додатне дужности у погледу рјешавања притужби наведених у службено уложеним жалбама од стране грађана. У многим државама та функција је формализована тако што законодавац представља бираче у одређеном географском подручју или изборној јединици. Општа забринутост законодавне власти због могућих неправилности у раду државних тијела, укључујући ту и оружане снаге, у многим државама довела је до успостављања независних канцеларија, као што је канцеларија омбудсмана, које испитују појединачне случајеве, а своје извјештаје подносе парламенту. Значај многих таквих канцеларија – а нарочито војног омбудсмана – за питање заштите људских права додатно ћемо размотрити у поглављу 22.

⁵⁰Пољски одговор на размјену информација о ОЕБС-овом Кодексу понашања, 2004.

3. Дјелокруг законске регулативе у области одбране

Законски прописи који се тичу одбране и оружаних снага уопштено могу да се баве широким спектром питања, на примјер, улога армије, командни ланац, политичка неутралност, статус војног кадра, приговор савјести, ванредне ситуације, војна дисциплина и прекршаји, систем војног правосуђа, правно обештећење и механизми улагања жалби, одговорност за незаконите наредбе и за повреду људских права, право жалбе, правна заштита и жалбе, плате и пензије, те осигурање на које чланови породице имају право у случају смрти изазване несрећним случајем или у случају повреде припадника оружаних снага.

7.4

Дјелокруг законске регулативе у области одбране: Сједињене Америчке Државе⁵¹

Велики број конкретних закона који се примјењују на Министарство одбране садржан је у глави 10 Законика Сједињених Држава, који дефинише функције Министарства одбране, његова овлашћења и кључне функционере. На основу њега формирају се заједничка команда, војне команде, резервне компоненте и њихов међусобни однос. Посебним правилима у глави 10 дају се овлашћења у погледу војне подршке цивилним органима за примјену закона (поглавље 18), за пружање хуманитарне и друге помоћи страним државама (поглавље 20), обавјештајних питања у склопу Министарства одбране (поглавље 21), те Јединствени законик војног правосуђа (поглавље 47). Глава 10 такође садржи одредбе које се односе на обуку, плаћање, набавку и финансијску одговорност.

Ту су такође законом предвиђене функције, као што је генерални савјетник министра одбране, те за војску, морнарицу и ваздухопловство, као и правобраниоци у сектору копнених снага, морнарице и ваздухопловства који пружају одговарајуће правне савјете, ревидирају програме и операције, те обављају послове надзора.

Код доношења законске регулативе која се тиче оружаних снага, парламенти се морају побринути да се владавина права не примјењује само површно тиме што ће се обезбиједити законска овлашћења у погледу дјеловања оружаних снага, него и на једном дубљем нивоу: парламентарци имају могућност да донесу законе који уређују питање оружаних снага тако да они буду јасни, свеобухватни, досљедни и у складу са стандардима људских права.

Већи дио војног права, међутим, тиче се одређивања конкретних законских обавеза припадника оружаних снага, како би се истакло дисциплиновано окружење у којем они дјелују; то, на примјер, подразумева регулацију питања дезертерства, одсуства без службеног одобрења, непослушности, побуне, помагања непријатеља, те спавања на дужности. Овај приручник се не бави оним дијеловима војног правосуђа који уређују питање обичних кривичних дјела и дисциплинских прекршаја који не укључују аспект људских права. Међутим, други аспекти система војног правосуђа, који се дотичу права на правично суђење или случајева у којима се припадници оружаних снага санкционишу према војном праву због остваривања људских права, као што је, на примјер, слобода говора, не могу се одвојити од питања људских права. (Начин на који се у склопу војног правосуђа поштује стандард правичног суђења разматраћемо у поглављу 21.)

4. Законска регулатива и људска права војног персонала

Законска регулатива може да се искористи да би се позитивно одредила грађанска, политичка и социјална права припадника оружаних снага. Као примјер једног свеобухватног законског прописа који се бави правима припадника оружаних снага

⁵¹ Одговор САД на размјену информација о ОЕБС-овом Кодексу понашања.

навешћемо Закон о статусу војног персонала Руске Федерације.⁵² (Види уоквирени текст под бројем 7.5.)

7.5

Доношење законских прописа о правима припадника оружаних снага: Руска Федерација⁵³

Статус војног персонала – Савезни закон бр. 76 од 27. маја 1998. о статусу војног персонала

Заштита слобода, части и достојанства војног персонала – члан 5

Право на слободу кретања и избор мјеста становања – члан 6

Слобода говора, учествовања на састанцима, скуповима, демонстрацијама, поворкама и протестима – члан 7

Слобода савјести и вјероисповијести – члан 8

Право на учешће у управљању јавним савезима – члан 9

Право на рад – члан 10

Трајање службе и право на одмор – члан 11

Новчане накнаде – члан 12

Додатне накнаде – члан 13

Обезбјеђивање одјеће – члан 14

Право на становање – члан 15

Право на здравствену заштиту и медицинску помоћ – члан 16

Имовинска права: пореске повластице – члан 17

Право на образовање и права у области умјетности – члан 19

Коришћење превоза – члан 20

Право жалбе против незаконитих наређења – члан 21

Права у правним поступцима – члан 22

Права из социјалне сигурности – члан 24

Додатне привилегије током службе у ванредним ситуацијама – члан 25

Опште дужности – члан 26

Службене и посебне дужности – члан 27

Закони су нарочито значајни у случају ограничавања људских права припадника оружаних снага по основу државне безбједности. С обзиром на то да су људска права од суштинског значаја за сваког држављанина, укључујући и војна лица, веома је важно да уз ограничења људских права припадника оружаних снага иду и мјере њихове заштите како би се избјегле злоупотребе или незаконита ограничења.

Кодексом понашања у војнополитичким аспектима безбједности⁵⁴ државе чланице ОЕБС-а обавезале су се да ће „у своје законе и друге релевантне документе уградити права и дужности припадника оружаних снага“ (став 28) и „омогућити да припадници војних, паравојних и безбједносних снага могу да уживају и остварују своја људска права и основне слободе како је наведено у [О]ЕБС-овим документима и међународном праву, а у складу са релевантним уставним и законским одредбама, те са захтјевима службе“ (став 32).

Уколико је неопходно ограничити права припадника оружаних снага, та би ограничења требало да се јасно заснивају на законским овлашћењима и требало би да буду у складу с одредбама релевантних уговора. За већину чланица ОЕБС-а, Европска конвенција о

⁵² Правни основ државног система заштите људских права припадника оружаних снага је Устав Руске Федерације, закон о одбрани, о војној обавези, о служењу војног рока и војсци, о статусу припадника оружаних снага, о додјели пензија лицима која су била у војној служби, функционерима у сектору унутрашњих послова и њиховим подацима, те бројни други нормативни акти.

⁵³ Савезни закон бр. 76 од 27. маја 1998. (с измјенама и допунама) о статусу војног персонала. Неслужбени превод доступан је на страници Женевског центра за демократску контролу над оружаним снагама, <http://www.dcaf.ch/_docs/eng-book/24_StatusMilPersons.pdf>.

⁵⁴ ОЕБС-ов Кодекс понашања у војнополитичким аспектима безбједности, 3. децембар 1994

заштити људских права и основних слобода поставља минимум стандарда за увођење законских ограничења права припадника оружаних снага, као што је ограничење њиховог права на поштовање приватног живота, слобода мишљења и увјерења, слобода изражавања, те слобода удруживања (чланови од 8 до 11). Слично томе, да би се испоштовало право на правично суђење према члану 6 Европске конвенције, војно правосуђе мора да дјелује путем „независног и непристрасног, законом установљеног суда“ [наш курзив].

Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода наводи да се, у једном демократском друштву, право на приватност (члан 8), слобода мишљења, савјести и вјероисповијести или увјерења (члан 9), слобода изражавања (члан 10) и слобода удруживања и окупљања (члан 11) могу да ограниче када је то неопходно и у интересу демократског друштва, уколико су таква ограничења „у складу са законом“ и уколико служе остварењу одређених интереса. За различите случајеве дозвољена су различита ограничења која могу да се наметну, како се види из уоквиреног текста који слиједи.

7.6

Ограничења према члановима од 8 до 11 Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода⁵⁵

Признати основ за наметање ограничења	Право из Конвенције			
	Поштовање приватног живота (члан 8)	Слобода мишљења, савјести и вјероисповијести или увјерења (члан 9)	Слобода изражавања (члан 10)	Слобода окупљања и удруживања (члан 11)
Државна безбједност	✓	✗	✓	✓
Јавна безбједност	✓	✓	✓	✓
Економско благостање	✓	✗	✓	✗
Спречавање немира и криминала	✓	✓	✓	✓
Заштита здравља и морала	✓	✓	✓	✓
Заштита права и слобода других	✓	✓	✓	✓
Заштита територијалног интегритета	✗	✗	✓	✗
Спречавање објелодањивања повјерљивих информација	✗	✗	✓	✗
Заштита угледа других	✗	✗	✓	✗
Очување ауторитета и непристрасности правосуђа	✗	✗	✓	✗

Поред тога, члан 11 такође наводи да се њиме „не забрањује увођење законитих ограничења на она права која уживају припадници оружаних снага, полиције или државне администрације“ (види поглавље 9, Војни синдикати и удружења).

Поменута ограничења не смију да буду дискриминаторска. Члан 14 забрањује дискриминацију у уживању права предвиђених Конвенцијом „по било којем основу, као што су: пол, раса, боја коже, језик, вјероисповијест, политичко или друго мишљење, национално или социјално поријекло, веза са неком националном мањином, имовинско стање, рођење или други статус.“

Оно што је, поред тога, од великог значаја јесу међународни принципи које поставља Европски суд за људска права. Суд је увео веома пажљив приступ томе како и када држава може да уведе доступна ограничења људских права ради заштите државне безбједности. Тим принципима могу да се послуже и државе чланице ОЕБС-а које

⁵⁵ Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода, 1950.

нису приступиле Европској конвенцији. Суд је прописао и одређене критеријуме које би законски прописи требало да задовоље: њих наводимо у уоквиреном тексту, под бројем 7.7, као тест „квалитет закона“. Поменути критеријуми обухватају и захтјев да закон буде предвидив, да треба ограничити дискреционо право оних којима се повјеравају овлашћења, те да треба успоставити заштитне механизме да би се спријечила злоупотреба тих овлашћења.

7.7

Тест „квалитет закона“ према Европској конвенцији⁵⁶

Конвенција прописује да ограничења морају да буду „у складу са законом“. Судска пракса Европског суда за људска права између осталог налаже да:

- Закони морају да обухвате правила која израстају из старог обичајног права, али и законе и подзаконске акте. У том случају Суд наводи како, да би се квалификовао као „закон“, један нормативни акт мора да буде доступан на задовољавајући начин и довољно прецизно формулисан да би грађани могли да се понашају у складу с њим.⁵⁷
- Закон који „омогућава примјену дискреционог права без ограничења у појединачним случајевима самим тим не посједује суштинску особину предвидивости, те се ради тога и не сматра законом. Дјелокруг дискреционог права мора да се одреди уз разуман степен безбједности⁵⁸, док је неопходно успоставити и механизме заштите да би се спријечила злоупотреба дискреционог права утврђеног законом“.⁵⁹
- Уколико ти механизми заштите нису дефинисани самим законом, закон мора да наведе макар услове и процедуре неопходне за уплитање државе.⁶⁰

⁵⁶ Web страница Европског суда за људска права: <<http://www.echr.coe.int>>; Ian Cameron, *National Security and the European Convention on Human Rights* (Dordrecht/Uppsala: Kluwer Law International, 2000).

⁵⁷ *Sunday Times против Велике Британије*, Европски суд за људска права, 26. април 1979, *European Human Rights Reports*, свезак 2, 1979, стр. 45, став 47.

⁵⁸ *Silver и други против Велике Британије*, Европски суд за људска права, 25. март 1983, *European Human Rights Reports*, свезак 5, 1983, стр. 347, став 85.

⁵⁹ *Ibid.*, ставови 88 и 89.

⁶⁰ *Klass против Савезне Републике Њемачке*, Европски суд за људска права, 9. март 1977, *European Human Rights Reports*, свезак 2, 1979, стр. 214, став. 63; *Kruslin против Француске*, Европски суд за људска права, 24. април 1990, *European Human Rights Reports*, свезак 12, 1990, стр. 547, став 35; *Huwig против Француске*, Европски суд за људска права, 24. април 1990, *European Human Rights Reports*, 1990, свезак 12, стр. 528, став. 34.

Трећи дио

Поглавље 8

Грађанска и политичка права

Војници, као грађани у униформи, у принципу уживају иста основна права као и сви други грађани. Оружане снаге многих држава, међутим, сматрају да политичке активности штетно дјелују на потребу за дисциплином и да нису у складу са војном професијом. Због тога је питање политичке неутралности војника контроверзно питање у свим војним системима. Према су правила о политичкој неутралности унутар оружаних снага веома слична, обим који обухвата обавеза уздржавања од политичких активности изван оружаних снага у великој мјери се разликује од система до система. У вези с тим, припадницима оружаних снага често се намећу ограничења слободе говора, дјелимично због тога да се истакне њихова политичка неутралност, а дјелимично да би се спријечили испади и непослушност.

Ово поглавље прво разматра аргументе у вези с ограничењима политичких права. Потом се бави ограничењима права у вези са политичком неутралношћу, што утиче на право гласа, на право кандидовања за функције, те на право учешћа у политичким демонстрацијама, као и на слободу изражавања. Такође ћемо навести примјере различитих приступа које су усвојиле државе чланице ОЕБС-а, а који се односе на политичку неутралност и слободу изражавања, од приступа који намећу нешто мање ограничења до оних који намећу строге стандарде неутралности и ограничавају права у складу с тим.

1. Питања од интереса

Најчешћа ограничења политичких активности припадника оружаних снага су следећа:

- забрана учешћа у раду политичких странака,
- забрана кандидовања за изборне политичке функције,
- забрана учествовања у политичким демонстрацијама док носе униформу,
- ограничавање слободе изражавања.

Постоји неколико оправдања за наметање ограничења те врсте. Прво, оружане снаге, као браниоци територијалног интегритета и уставног поретка, морају да буду схваћене као независне и изнад политичких контроверзи. Неутралност такође доприноси томе да само бирачи одлучују о томе ко ће управљати државом. У многим демократским системима у транзицији, оружане снаге имају историјат оптерећен репресивношћу и повезаношћу с доминантном политичком странком, а захтјеви неутралности представљају средство одмицања од прошлости.

Друго, ограничења имају за циљ да спријече политичке контроверзе унутар оружаних снага које би могле да имају негативан утицај на њихову ефикасност и морал, нарочито у случају критиковања политичког вођства државе, или у случају задатака које војсци повјеравају изабране политичке вође.

Треће, ефикасна цивилна контрола и одговорност за оружане снаге захтијевају раздвајање политичке и војне сфере. Уколико су припадници оружаних снага истовремено и значајни субјекти у политичкој сфери, то може да доведе до подривања демократске одговорности и да створи сукоб интереса. У складу с тим, ограничења могу да се покажу као неопходна да би се спријечило активно учешће припадника оружаних снага у политичком животу.

Према се у демократским друштвима лични политички ставови сматрају приватном ствари, ипак постоји одређени број ситуација у којима се људима с екстремним политичким ставовима или везама (на примјер, ставовима који заговарају неуставно понашање) може да забрани учешће у оружаним снагама. То је стога што се сматра да такве политичке везе немају ону посвећеност уставном поретку коју имају остале политичке странке. Потреба за наметањем ограничења у погледу јавне службе лицима с екстремистичким ставовима је, на примјер, призната као ваљан основ за ограничавање грађанских и политичких слобода према Европској конвенцији о заштити људских права и основних слобода.⁶¹

Исто тако, међутим, неке државе (на примјер, Њемачка) стоје на становишту да најбоље образовање у погледу демократске праксе припадници оружаних снага могу добити кроз учешће у грађанском животу. Те државе, стога, намећу минимална ограничења политичких активности. Тамо гдје се ограничења политичких активности намећу припадницима оружаних снага, сасвим је јасно да би она морала бити тек пропорционална циљевима у вези с осигурањем уставног поретка или за заштиту војне дисциплине. Та ограничења требало би да буду правно заснована, што их чини транспарентним и предвидивим, те оставља могућност њиховог побијања. На примјер, ограничење активног учешћа у државној политици може да се оправда потребом раздвајања војске и политике, али аргументи постају знатно слабији када је ријеч о локалној политици, нарочито уколико локалне власти не контролишу или нису укључене у војна питања. Потреба схватања војске као политички неутралне може да се задовољи кодексима који ограничавају *јавну идентификацију* у склопу политичких странка (на примјер, забрана ношења униформе на страначким састанцима), умјесто забране самог учешћа. Ограничења могу да буду мања након што припадник оружаних снага напусти службу, а потреба за наметањем ограничења још је мања када је ријеч о резервистима у односу на редовне припаднике оружаних снага.

2. Међународне обавезе у области људских права

Главна права о којима је у овој области ријеч јесу слобода изражавања (на примјер, изражавање и преношење политичких ставова) и слобода удруживања (на примјер, придруживање политичким странкама). Поред тога, право гласа и право кандидовања за јавне функције загарантована су уговорима о људским правима.

ОЕБС досљедно потврђује значај грађанских и политичких права, као и омогућавања њиховог потпуног остваривања.⁶² У Паризу 1990. године, ОЕБС је потврдио право на слободу удруживања и мирног окупљања, а на својој конференцији у Копенхагену, одржаној исте године, подвукао је значај права на оснивање политичких странака. У Копенхагену ОЕБС је такође потврдио да: „Свако има право на слободу изражавања, укључујући и право комуницирања ... {као и} слободу посједовања властитог мишљења, те слободу примања и преношења информација и идеја, без уплитања јавних органа

⁶¹ Током периода Хладног рата, Суд није био претјерано критичан према политичким ограничењима наметнутим државним службеницима, а против комуниста. Види *Glaserapp против Савезне Републике Њемачке*, Европски суд за људска права, 28. август 1986, *European Human Rights Reports*, свезак 9, 1987, стр. 25, и *Kosiek против Савезне Републике Њемачке*, Европски суд за људска права, 28. август 1986, *European Human Rights Reports*, свезак 9, 1987, стр. 328, гдје Суд није утврдио повреду члана 10 јер је сматрао да је суштинско питање наведених предмета, заправо, питање приступа државној служби, што није заштићено самом Конвенцијом (како је то тада протумачено). Насупрот томе стоји предмет *Vogt против Њемачке*, Европски суд за људска права, 26. септембар 1995, *European Human Rights Reports*, свезак 21, 1995, стр. 205, гдје се наставник који је отпуштен, јер је био активно ангажован у кампањи против Комунистичке партије, успјешно позвао на члан 10. Ограничења наметнута припадницима оружаних снага држава би, међутим, успјешније одбранила на основу ограничења ради државне безбједности наведених у члану 10 и 11 Европске конвенције.

⁶² Хелсинки 1975. године (Питања безбједности у Европи: 1а Декларација о принципима међусобних односа држава чланица – Принцип VII); Мадрид 1983. године (Питања безбједности у Европи: Принципи); Беч 1989. године (Питања безбједности у Европи: Принципи).

8.1

Слобода изражавања и слобода удруживања

UDHR, члан 19	Свако лице има право на слободу мишљења и изражавања, што обухвата и право да не буде узнемирано због свог мишљења, као и право да тражи, прима и шири обавјештења и идеје било којим средствима и без обзира на границе.
ICCPR, члан 19.	1. Нико не може бити узнемиран због својих мишљења. 2. Свако има право на слободу изражавања; ово право подразумева слободу изналажења, примања и ширења информација и идеја свих врста, без обзира на границе, у усменој, писменој, штампаној или умјетничкој форми, или на било који начин по слободном избору. 3. Остваривање слобода предвиђених у тачки 2 овог члана обухвата посебне дужности и одговорности. У складу с тим, оно може да буде подвргнуто извјесним ограничењима која, међутим, морају да буду изричито одређена законом, а потребна су због: (а) поштовања права или угледа других лица; (б) заштите државне безбједности, јавног реда (<i>ordre public</i>), те здравља грађана и морала.
ICCPR, члан 21	Признаје се право мирног окупљања. Остваривање овог права може да буде предмет само оних ограничења наметнутих у складу са законом, а која су потребна у једном демократском друштву у интересу државне безбједности, безбједности грађана, јавног реда (<i>ordre public</i>), или ради заштите здравља грађана или морала, или заштите права и слобода других лица.
ECHR, члан 10	1. Свако има право на слободу изражавања. Ово право укључује слободу посједовања сопственог мишљења, и слободу примања и преношења информација и идеја, без уплитања јавних органа власти... 2. Остваривање ових слобода, будући да укључује обавезе и одговорности, може да подлијеже таквим формалностима, условима, ограничењима или санкцијама предвиђеним законом, а које су неопходне у демократском друштву, у интересу државне безбједности, територијалног интегритета или јавне безбједности, спречавања нереда или злочина, заштите здравља и морала, угледа или права других, спречавања ширења повјерљивих информација, или у интересу очувања ауторитета и непристрасности судства.
UDHR, члан 20	(1) Свако има право на слободу мирног окупљања и удруживања. (2) Нико се не може приморати да припада неком удружењу.
ECHR, члан 11	Свако има право на слободу мирног окупљања и удруживања са другима, укључујући и право оснивања и придруживања синдикатима због заштите својих интереса.

власти и без обзира на границе.⁶³ Додатне обавезе у погледу људских права јасно показују да слобода изражавања укључује право преношења и објављивања ставова и информација.⁶⁴

Ограничавање слободе изражавања: Приступ Европске конвенције

У војном контексту, слобода изражавања може да буде проблематична на више начина, од дописа са притужбама на услове службе и објављивања билтена у појединим касарнама, до јавног непоштовања војних команди и изражавања критичког става путем медија. Војна дисциплина подразумева одређена ограничења слободе изражавања, те стога не чуди да, иако такве активности можда и нису уређене законом када је ријеч о цивилима, ограничења могу да се наметну када је ријеч о припадницима оружаних снага. Слично томе, интерес државне безбједности очигледно оправдава ограничења у погледу откривања војних тајни.

Ти интереси признају се као легитимни разлози за наметање ограничења у складу са правом о људским правима. У предмету *Engel*, Европски суд за људска права каже:

Слобода изражавања загарантована чланом 10 односи се на припаднике оружаних снага једнако као и на друга лица под јурисдикцијом држава чланица. Међутим, адекватно функционисање једне војске тешко да се може замислити без законских правила која имају за циљ спријечити припаднике оружаних снага да подривају војну дисциплину, на примјер, путем онога што пишу.⁶⁵

⁶³ Копенхаген, 1990, став 9.1.

⁶⁴ *Ибид.*, став 10.1.

⁶⁵ *Engel против Холандије, op. cit.*, напомена 29, став 100.

У складу с тим, у каснијим предметима Суд није утврдио повреду члана 10 када су два регрута притворена на годину дана због дистрибуирања материјала којим се позивају јединице француске војске да се повуку из Њемачке,⁶⁶ или када су припадници њемачких оружаних снага отпуштени због критиковања владине политике у телевизијском програму.⁶⁷

Укупно гледано, Европски суд склон је томе да државама остави поприлично висок степен слободе у предметима који укључују ограничавања права припадника и запосленика оружаних снага. То је дјелимично резултат уопштено суздржаног става када је ријеч о интересима државне безбједности. Упркос томе, уколико држава не успије доказати да је одређено ограничење правно засновано, она не би могла даље да се служи таквим ограничењима. Тест пропорционалности заступљен у систему Конвенције налаже разматрање природе и обима у којем је ограничење одређеног права оправдано остваривањем неког легитимног циља. Том питању вратићемо се нешто касније.

Политичка неутралност

Као што је већ речено, ограничења која се намећу на та права могу да се оправдају потребом да се омогући политичка неутралност оружаних снага. Тај циљ препознат је и у међународном праву о људским правима и у одговарајућој пракси. Став 23 ОЕБС-овог Кодекса понашања у војнополитичким аспектима безбједности наводи да, „при обезбјеђивању грађанских права појединачних припадника оружаних снага, државе су дужне да обезбиједу политичку неутралност оружаних снага“. Такође је јасно да се Европском конвенцијом о заштити људских права и основних слобода дозвољавају ограничења права припадника оружаних снага како би се тај циљ остварио, што се може видјети из уоквиреног текста који слиједи.

8.2

Политичка неутралност: Европска конвенција и Мађарска⁶⁸

У предмету који се тичао ограничења која је Мађарска наметнула ради спречавања припадника оружаних снага, полиције и служби безбједности да постану чланови било које политичке странке и да се активно укључе у политички живот, Европски суд за људска права није утврдио повреду члана 10 и 11 Европске конвенције, с обзиром на то да су ограничења наметнута у интересу остварења легитимних циљева, наиме, ради заштите државне безбједности и спречавања немира. Ограничења су била наметнута да би се деполитизовала полиција, те су стога доприносила консолидацији и очувању плуралистичке демократије. Имајући у виду значај улоге полиције у друштву, Суд је утврдио да су поменута ограничења у складу са демократским принципима. Суд наводи сљедеће:

41. ... Полицијским службеницима дозвољено је да користе мјере присиле како би регулисали понашање грађана, а у неким државама су овлашћени и да носе оружје док обављају своје дужности. Полицијске снаге су у коначници у служби државе. Грађани стога имају право очекивати да ће у контакту с полицијом наићи на политички неутралне службенике који су изван политичких сукоба.

Слични принципи односили би се и на припаднике оружаних снага. У њиховом случају је, међутим, можда нешто теже оправдати ограничења у погледу учешћа у локалном политичком животу, с обзиром на то да се потреба за неутралношћу, да би се избјегао сукоб интереса, односи првенствено на државни ниво.

Право гласа и кандидовања на функције

Члан 25 Међународног споразума о грађанским и политичким правима наводи

⁶⁶ *Le Cour Grandmason и Fritz против Француске*, Европска комисија за људска права, 6. јули 1987, *Decisions and Reports*, свезак 53, 1987, стр. 150.

⁶⁷ *E.S. против Њемачке*, Европска комисија за људска права, 29. новембар 1995, *Decisions and Reports*, свезак 84, 1995, стр. 58.

⁶⁸ *Rekvényi против Мађарске*, Европски суд за људска права, 20. мај 1999, *European Human Rights Reports*, свезак 30, 2000, стр. 519.

сљедеће:

Сваки грађанин, без икакве дискриминације поменуте у члану 2 и без неоснованих ограничења, има право и могућност да:

(а) учествује у управљању јавним пословима, било непосредно, било преко слободно изабраних представника;

(б) бира и буде биран на периодичним истинским, општим, једнаким и тајним изборима, који обезбеђују слободно изражавање воље бирача;

(ц) буде примљен, под општим једнаким условима, у јавне службе своје државе.⁶⁹

УН-ова Комисија за људска права сматра да, уколико постоји основаност увјерења да одређене изборне функције нису спојиве са мандатом одређених функција (на примјер, у правосуђу, високопозиционираним војним функцијама, јавним функцијама), мјере за спречавање било каквог сукоба интереса не би требало неоправдано да ограничавају права заштићена ставом б.⁷⁰ У предмету у којем је Холандија наметнула ограничења којим је спријечила активног полицијског службеника да врши изборну функцију у локалном савјету, Комисија је та ограничења подржала: сматрала је да нема повреде члана 25, јер је циљ ограничења био спријечити сукоб интереса.⁷¹ Слични принципи односили би се и на ограничења која се намећу оружаним снагама.

Право на учешће у демонстрацијама

Слобода мирног окупљања гарантује се чланом 21 ICCPR-а и чланом 11 Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода. Јасно је да, уопштено гледано, изрицања казни (укључујући и дисциплинске мјере у служби) за учествовање у демонстрацијама представљају повреду члана 11, те да свако легитимно ограничење мора да задовољи критеријум пропорционалности.⁷² Међутим, у члану 11.2 Европске конвенције стоји:

Овим чланом се не забрањује увођење законитих ограничења на она права која уживају припадници оружаних снага, полиције или државне администрације.

Члан 21 ICCPR-а не садржи формулацију еквивалентну наведеној (види уоквирени текст под бројем 8.3). С обзиром на то, могло би се тврдити да, у сврху Европске конвенције, држава може да има могућност да припадницима оружаних снага наметне ограничења у погледу учешћа у демонстрацијама и поред оних која су наведена у ICCPR-у, или оних која нису задовољила тест пропорционалности. То је, међутим, донекле нереално очекивати, јер би то у сваком случају представљало кршење ICCPR-а (који говори о конкретним разлозима за ограничења која су „неопходна у једном демократском друштву“). Надаље, већина ограничења која се намећу припадницима оружаних снага тичу се интереса државне безбједности, јавног реда или јавне безбједности у сваком случају.

3. Различити приступи

Став 23 ОЕБС-овог Кодекса понашања у војнополитичким аспектима безбједности наводи да, „при обезбеђивању грађанских права појединачних припадника оружаних снага, државе су дужне да створе услове за политичку неутралност оружаних снага“. Равнотежа између интереса заједнице за политичком неутралношћу оружаних снага

⁶⁹ Поред тога, члан 3 Протокола 1 уз Европску конвенцију наводи: „Високе стране уговорнице обавезују се да у примјереним временским размацима одржавају слободне изборе са тајним гласањем, под условима који омогућавају слободно изражавање мишљења народа при избору законодавног тијела.”

⁷⁰ УН-ова Комисија за људска права, Општи коментар 25 (57), UN Doc. CCRP/C/21/Rev.1/Add.7 (1996), став 25.

⁷¹ *Debrezenu против Холандије*, УН-ова Комисија за људска права, 3. април 1995, Саопштење број 500/92, UN Doc. CCRP/C/53/D/500/1992.

⁷² *Ezeliн против Француске*, Европски суд за људска права, 26. април 1991, *European Human Rights Reports*, свезак 14, 1992, стр. 362.

8.3

Признавање грађанских и политичких права припадника оружаних снага⁷³

	Право на придруживање политичким странкама	Право на кандидовање на изборима	Право на слободу удруживања	Право на слободу изражавања
Признато у законским прописима следећих држава	Аустрија, Белгија, Канада, Данска, Њемачка, Луксембург, Норвешка, Португалија, Шведска, Швајцарска Велика Британија, Сједињене Америчке Државе	Аустрија, Азербејџан, Бјелорусија, Белгија, Чешка Република, Данска, Естонија, Финска, Француска, Грузија, Њемачка, Латвија, Луксембург, Норвешка, Пољска, Руска Федерација, Словенија, Шведска, Швајцарска, Украјина	Аустрија, Белгија, Канада, Хрватска, Чешка Република, Данска, Естонија, Финска, Француска, Грузија, Њемачка, Ирска, Литванија, Луксембург, Норвешка, Пољска, Португалија, Руска Федерација, Србија и Црна Гора, Словенија, Шведска, Швајцарска, Украјина, Сједињене Америчке Државе	Аустрија, Азербејџан, Бјелорусија, Белгија, Канада, Хрватска, Чешка Република, Данска, Естонија, Финска, Француска, Грузија, Њемачка, Ирска, Литванија, Латвија, Литванија, Луксембург, Норвешка, Пољска, Португалија, Руска Федерација, Србија и Црна Гора, Словачка, Словенија, Шведска, Украјина, Велика Британија, Сједињене Америчке Државе
Забрањено или није признато у следећим државама	Азербејџан, Бјелорусија, Босна и Херцеговина, Хрватска, Чешка Република, Естонија, Финска, Француска, Грузија, Ирска, Латвија, Литванија, Пољска, Руска Федерација, Србија и Црна Гора, Словачка, Словенија, Шпанија, Украјина	Босна и Херцеговина, Канада, Хрватска, Ирска, Литванија, Португалија, Србија и Црна Гора, Словачка, Шпанија, Велика Британија, Сједињене Америчке Државе	Азербејџан, Бјелорусија, Босна и Херцеговина, Латвија, Словачка, Шпанија, Велика Британија	Шпанија

Право на слободу удруживања признато је у Уставу Шпаније, али не и у њеном војном праву.
Право на слободу изражавања признато је у Уставу Шпаније, али не и у њеном војном праву.

у цјелини и политичких права појединачних припадника оружаних снага, може да се постигне на различите начине. Како се може видјети из уоквиреног текста, под бројем 8.3, ограничења права на чланство у политичкој странци и права на кандидовање за политичку функцију која се односе на припаднике оружаних снага постоје у бројним државама чланицама ОЕБС-а. Georg Nolte и Heike Krieger сматрају да у европским државама постоје три става о степену учествовања у политичким процесима који се дозвољава припадницима оружаних снага. То су следећа три става:

1. Крајње ограничене политике у погледу политичке неутралности;
2. Умјерено ограничене политике у погледу политичке неутралности;
3. Најмање ограничене политике у погледу политичке неутралности.⁷⁴

Крајње ограничене политике ефикасно обезбјеђују невидљивост оружаних снага када је ријеч о јавној дебати. Тим приступом жели се постићи неутралност практично путем стављања оружаних снага у карантин и раздвајањем од политичког учешћа. Разлог који стоји иза тога (као у случају Шпаније) може да буде жеља да се избјегне поновна интервенција војске у политичком животу.

⁷³ ODIHR-DCAF, упитник у склопу пројекта, питање број 54; кореспонденција са EUROMIL-ом.

⁷⁴ G. Nolte и H. Krieger, "Comparison of European Military Law Systems", у Nolte, *op. cit.*, напомена 6, стр. 77ff.

Ограничења која намеће Пољска илуструју тај приступ. Пољска од својих припадника оружаних снага тражи да се држе потпуно изван политичке сфере. Члан 26.2 Устава прописује сљедеће: „Оружане снаге дужне су да поштују принцип неутралности у политичким питањима и оне подлијежу цивилној и демократској контроли.“ Пољски Уставни суд је 2002. године одлучио да се строга ограничења политичких активности припадника оружаних снага не сматрају неуставним.⁷⁵ Суд је нашао да спорне законске одредбе, којима се припадницима оружаних снага забрањује чланство у политичким странкама, јесу у складу с уставним принципима оснивања и функционисања политичких странака, пропорционалности, једнакости, слободе удруживања и једнаког приступа јавним службама, као и са чланом 22 Међународног споразума о грађанским и политичким правима, те чланом 11 и 17 Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода. Суд наводи сљедеће:

Неутралност оружаних снага у политичким питањима (члан 26.2 Устава) има два аспекта. Прво, она значи да оружане снаге не могу да представљају аутономан субјект у државној политичкој структури, који може да врши утицај на политичке одлуке уставотворних државних органа. Та политичка неутралност постиже се нарочито путем цивилне контроле, подвргавањем оружаних снага контроли уставотворних органа републике. Други аспект неутралности оружаних снага јесте да оне морају да буду изван сфере директног утицаја политичких странака.⁷⁶

Умјерено ограничене политике у вези са политичком неутралношћу, с друге стране, настоје да ограниче начин учествовања припадника оружаних снага у јавном животу. Њихов циљ је избјећи схватање да се војска или њени појединачни припадници јавно залажу за неки политички циљ. На примјер, у Италији, Белгији и Великој Британији постоје ограничења учешћа припадника оружаних снага у политичким активностима *док су у униформи*.⁷⁷ Ограничења могу да се наметну (као што је случај у Великој Британији) у погледу забране вршења функције у политичким странкама за активна војна лица, али не и у погледу чланства као таквог.

Такође се може прописати и обавеза добијања одобрења или обавјештавања надлежних органа прије ангажовања у политичким активностима. У Хрватској, на примјер, право кандидовања на изборима, право придруживања политичкој странци, те право слободе изражавања, када је ријеч о војним питањима, захтијевају претходно одобрење на министарском нивоу.⁷⁸ У Луксембургу је припадницима оружаних снага дозвољено кандидовање на изборима, али уколико буду изабрани морају да напусте војну службу.

Најмање ограничене политике у погледу политичке неутралности имају за циљ да подстакну учешће у политичком животу тако што ће ограничити број забрана које се односе на припаднике оружаних снага, под условом да се остваривање политичких права не коси са војним дужностима. Холандија је усвојила тај приступ и, под одређеним околностима, она чак дозвољава организовање демонстрација у војним објектима или учешће војника у униформи на јавним скуповима. Образложење минималних ограничења може – као и код крајње смањених средстава – бити то да желе да се заштите демократске вриједности, мада на другачији начин. Њемачки приступ ‘грађани у униформи’, на примјер, настоји у оружане снаге да инкорпорира активно промовисање демократије тако што ће појединачним припадницима оружаних снага

⁷⁵ *Комесар за права грађана против Државе*, Уставни суд Пољске, 10. април 2002, предмет број К 26/00.

⁷⁶ Незванични превод са веб странице Уставног суда Пољске, <<http://www.trybunal.gov.pl/eng/index.htm>>.

⁷⁷ Nolte и Krieger, *op. cit.*, напомена 74, стр. 79 и 80.

⁷⁸ ODIHR-DCAF, упитник у склопу пројекта, питање број 546, 2006.

дозволити учешће у политичком животу

Сви ти приступи имају своју аргументацију када је ријеч о гарантовању демократске праксе и њеном балансирању с појединачним правима припадника оружаних снага. Сматра се да, премда се ниједан приступ не може прописати, оно што је ту заиста потребно јесте сензитивност у ситуацијама када политичка активност заиста доводи неутралност у питање, те у ситуацијама у којима су ограничења права заиста претјерана. Много је лакше оправдати наметање оних ограничења права припадника и запосленика оружаних снага која морају да се посматрају у контексту политичких функција и у вези са различитим нивоима политичких функција, различитим степеном политичког учешћа, као и војним захтјевима на различитим мјестима и у различитим ситуацијама. У том погледу преферирају се мање ограничене политике, иако историја или конкретна ситуација у некој држави могу, у изузетним случајевима, да оправдају ограниченији приступ како би се постигла неутралност. Такође се само у изузетним случајевима може да оправда забрана заснована на врсти политичког става припадника оружаних снага; у случају да одређена политичка странка заговара рушење демократских институција, таква ограничења би, међутим, била оправдана.

У уоквиреном тексту, под бројем 8.4, наводимо смјернице Министарства одбране САД, као примјер како ти циљеви могу да се остваре помоћу смјерница за политичку активност.

8.4

Политички ангажман: детаљне смјернице из Сједињених Америчких Држава⁷⁹

У складу са својом политиком, Министарство одбране подстиче припаднике оружаних снага (у даљњем тексту 'припадници') да извршавају своје грађанске дужности. Док су у активnoj служби, међутим, припадницима се забрањује учешће у одређеним политичким активностима.

4.1 Опште

4.1.1 Припадник у активnoj служби може да:

4.1.1.1 буде регистрован, да гласа и изражава своје лично мишљење о политичким кандидатима и питањима, али не у својству представника оружаних снага;

4.1.1.2 даје новчане прилоге политичким организацијама;

4.1.1.3 присуствује страначким и нестраначким политичким састанцима, скуповима или скупштинама, али не када је у униформи.

4.1.2 Припадник у активnoj служби не смије да:

4.1.2.1 користи свој службени ауторитет ни утицај како би се уплитао у изборе; утиче на ток или резултат избора; прикупља гласове за одређеног кандидата или питање; тражи или прикупља политичке доприносе других;

4.1.2.2 буде кандидат, буде именован или врши цивилне функције, осим како је наведено у ставу 4.2 и 4.3 у даљњем тексту;

4.1.2.3 учествује у руковођењу политичким странкама, кампањама или скупштинама (осим ако скупштини присуствује као посматрач, и то не у униформи);

4.1.2.3 даје допринос кампањи другог припадника оружаних снага, или запосленика Савезне владе.

Слобода изражавања

Готово све државе чланице ОЕБС-а припадницима оружаних снага признају право на слободу изражавања. Међутим, много релевантније питање јесте форма и обим наметнутих ограничења. У даљњем тексту слиједи неки примјери.

Према члану 7 Закона о статусу припадника и запосленика оружаних снага Руске

⁷⁹ Директива Министарства одбране број 1344.10, "Политичке активности припадника оружаних снага у активnoj служби".

Федерације, у склопу остваривања свога права на слободу изражавања, припадници и запосленици не смију да одају државне нити војне тајне, нити смију да критикују наредбе које издаје командир. У Литванији, право на слободу изражавања искључује јавне политичке изјаве којима се критикују лица демократски изабрана у државне институције (скупштина, институција предсједник или влада). Све слободе могу да се ограниче у мјери у којој је то неопходно за извршавање војних дужности и очување војног поретка, те у мјери у којој је то у складу са самом службом. И руски и литвански примјер тичу се питања говора. У Швајцарској, међутим, ограничења се намећу у складу са начином изражавања: припадницима оружаних снага забрањено је да дају политичке изјаве док су у униформи.

Као и код ограничења политичке активности, веома је значајно да чак и ограничавање слободе говора по основу легитимних војних интереса, као што су: државна безбједност, војна дисциплина или тајност војних података, буде пропорционално када се посматра у датом контексту те да, кад год је то могуће, буду усвојене оне мјере које у мањој мјери ограничавају слободу говора.

У примјени тих принципа Европски суд за људска права имао је нешто скептичнији приступ у два предмета у вези са слободом говора, а која су укључивала припаднике оружаних снага. У првом предмету Суд је нашао да часопис који су војници дистрибуирали не представља пријетњу по дисциплину јер је, мада понекад критички настројен, садржавао податке о процедури улагања приговора и жалби, али није заговарао непоштовање наредби.⁸⁰ У другом предмету Суд је утврдио повреду члана 10, јер је нижи официр свом надређеном послао дужу жалбу и био осуђен на три мјесеца затвора због доношења увреде оружаним снагама.⁸¹ Према томе, такво кривично гоњење није било „неопходно у једном демократском друштву“ како се наводи у члану 10.2.

Како се види из ових примјера, Суд с времена на вријеме донесе независну процјену да ли су наметнута ограничења основана или нису. Стога је јасно да чак и ограничења слободе говора која се намећу припадницима оружаних снага, а која служе у интересу неког легитимног права, морају да буду изразито пропорционална да би била прихватљива.

4. Најбољи приступ и препоруке

- Требало би укинути сва преостала ограничења бирачких права припадника оружаних снага.
- Припадницима и запосленицима оружаних снага требало би да буде омогућено да се прикључе политичким странкама.
- У случајевима када се припадницима оружаних снага намећу ограничења у погледу вршења функције у политичким странкама, учествовања у политичким кампањама или кандидовања на изборима за политичку функцију, таква би ограничења требало да буду прописана законском регулативом, требало би да буде строго пропорционална и примјењивана без дискриминације.
- Сва ограничења која се припадницима оружаних снага намећу у погледу права на мирне протесте или слободе говора требало би да буду прописана законском регулативом, требало би да буду строго пропорционална и примјењивана без дискриминације.

⁸⁰ *Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreichs and Gubi против Аустрије*, Европски суд за људска права, 18. децембар 1994, *European Human Rights Reports*, свезак 20, 1995, стр. 56.

⁸¹ *Grigoriades против Грчке*, Европски суд за људска права, 25. новембар 1997, *European Human Rights Reports*, свезак 27, 1997, стр. 464

Поглавље 9

Војна удружења и синдикати

Неке државе имају већ устаљене аранжмане по којима се припадници оружаних снага могу да придруже удружењима која заступају њихове интересе. Неколико држава увело је гаранције тог права тек протеклих година. Међутим, у бројним државама удруживање припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама сматра се супротним јединственој природи војске и њене улоге у очувању државне безбједности и јавног реда. Надаље, потребно је разликовати различите моделе удруживања, на примјер, професионална удружења, синдикати, те други неформални савјетодавни механизми. Предности и мане сваког од њих размотрићемо у тексту који слиједи.

Чини се да не постоји међународно прихваћена дефиниција синдиката. Конвенција Међународне организације рада о слободи удруживања и заштити права на организовање из 1948. године умјесто тог термина користи термин 'радничке организације', на примјер, „свака организација радника ... чији је циљ унапређење и заштита интереса радника“. Централно питање у расправи о војним синдикатима и удружењима није сам назив тијела које заступа интересе припадника оружаних снага, него на који начин испоштовати права припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама на слободу удруживања и окупљања, и истовремено испунити захтјеве и легитимне услове који се, с обзиром на њихову јединствену функцију, постављају у вези с оружаним снагама.

1. Питања од значаја

Слобода удруживања са другима основно је право које је јасно признато у најважнијим уговорима о људским правима, и оно подразумијева и слободу придруживања тијелима унутар струке и синдикатима. Колективне активности могу да подразумијевају јавне демонстрације или јавне изјаве којима се заступа заједнички интерес припадника оружаних снага, што су аспекти којима смо се бавили у поглављу 8. У поглављу 16 размотрићемо конкретна питања у вези са условима рада. Ово поглавље се, међутим, фокусира на низ питања у вези са признавањем војних удружења и синдиката.

Колективна тијела могу да имају значајну улогу у заступању интереса својих чланова, укључујући ту и заштиту људских права. Војна удружења или синдикати могу да се залажу за добробит појединачних чланова тако што ће рјешавати спорна питања у њихово име, заступати њихове интересе на различитим нивоима, од нивоа јединице па навише, те разматрати и водити преговоре о колективним условима службе у оружаним снагама. Њихова улога такође може да буде значајна у погледу посредовања између министарства одбране и припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама у расправама о питањима, као што је реструктуирање оружаних снага.

Тамо гдје таква удружења постоје, њихова природа се разликује од државе до државе.⁸² Основне варијације тичу се мјере у којој су та удружења самостална, њихових веза са спољним стручним и синдикалним савезима, те тога да ли им је законски дозвољено да учествују у штрајковима и сличним активностима. У државама као што су Шведска и Њемачка, постоје независна војна удружења која се финансирају приходима од

⁸² За детаљнији преглед види V.S. Nesterov and A.D. Pruefert, *Military Unionism: The Establishment of Professional Organisations/Trade Unions of Servicemen and their Present Position* (Moscow: Ves Mir, 2006).

чланарине и која запошљавају властито савјетодавно особље. У другим државама, као што је Бугарска, финансије одобрава министарство одбране. Уобичајен је случај да се удружења дефинишу као тијела која представљају професионалне припаднике оружаних снага и запосленике у оружаним снагама, а не као војни синдикати, премда је то дијелом посљедица правне традиције у појединим државама. Код стручних удружења није уобичајено постојање веза са спољним савезима синдиката, мада оне понегдје постоје као, на примјер, у Шведској и Холандији. У другим случајевима, војна удружења чланови су кровних асоцијација које заступају одређене професије или државне службенике. Поред тога, многа војна удружења и синдикати чланови су и међународних удружења која промовишу интересе припадника оружаних снага. Далеко највеће удружење тог типа јесте Европска организација војних удружења (EUROMIL), са више од 30 удружења чланица (и стручних и синдикалних удружења) из преко 20 држава, мада постоје и бројна слична регионална удружења. Већина држава чланица ОБЕС-а припадницима оружаних снага забрањује учешће у штрајковима и сличним активностима.

У многим државама уобичајена су ограничења слободе удруживања која се намећу државним службеницима, укључујући и припаднике оружаних снага. Такав другачији третман у односу на остале раднике може да се оправда постојањем јавног интереса у погледу неометаног функционисања основних јавних служби. Постоји и тумачење по којем припадници оружаних снага нису радници у традиционалном погледу по томе што, када се придружују оружаним снагама, подлијежу свеобухватном систему ограничења у склопу система војне дисциплине, а који је много шири него уобичајена контрола коју послодавац има над запослеником. Упркос томе, одређена законска тијела припаднике оружаних снага очигледно третирају као 'раднике'.⁸³

Чланство припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама у синдикатима и другим колективним тијелима која их представљају, поставља два одвојена проблема. Први проблем је питање војне дисциплине и могућег штетног утицаја по оданост колективу. Колективне притужбе уложене од стране припадника оружаних снага традиционално се сматрају једнаком непослушношћу, или чак тешком кривичном дјелу или побуни. Сматра се да оружане снаге, које подразумевају дисциплину, захтијевају да се наредбе не доводе у питање. Надаље, штрајкови и сличне активности могу да угрозе виталне операције, што онда може да представља пријетњу државној безбједности. Много је дискутабилније, међутим, да ли тај интерес искључује и свако критичко преиспитивање услова службе уопштено. Има такође и разлога за скепсу када је у питању општа аргументација заснована на истраживањима у државама које су дозволиле оснивање војних удружења (види истраживања које је урадио Француски сенат као припрему за Колеџ за обуку командног и официјерског кадра заједничких служби у Великој Британији).⁸⁴

Други проблем тиче се лојалности и спољног утицаја. Чланство у синдикатима сматра се непожељним јер чланови синдиката могу да приступе заједничкој акцији којом руководе синдикални функционери (на примјер, у случају ступања у штрајк), што би могло да се сматра конкурентским ауторитетом и алтернативном лојалношћу у односу

⁸³ Уставни суд Јужноафричке Републике је 1999. године донио одлуку да припадници Јужноафричких одбрамбених снага потпадају под правни оквир који се наводи у поглављу 23.2 Устава Јужноафричке Републике, а по којем 'радници' могу да буду чланови синдиката и могу да учествују у његовим активностима, укључујући и штрајк.

⁸⁴ Види такође G. Saforio, "Unionization of the Military: Representation of the Interests of Military Personnel", in G. Saforio (ed.), *Handbook of the Sociology of the Military* (New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2003), стр. од 311 до 322, гдје се наводи (на основу искуства из Аустрије) да нема видног ефекта на оперативну способност. Види и необјављену студију израђену за Колеџ за обуку командног и официјерског кадра заједничких служби у Великој Британији аутора Н. Akiwumiја, "Would an Armed Forces Federation Undermine the Chain of Command?" ("Да ли би удружење припадника оружаних снага значило подривање командног ланца?").

на командни ланац унутар оружаних снага. Примједбе на овај вид удруживања још су и веће уколико се ради о цивилном синдикату.

Да би се ти проблеми бар у извјесној мјери ријешили – у државама у којима је удруживање дозвољено – колективна представничка тијела обично раде уз два ограничења. Прво је да се чланство у таквим представничким тијелима може да ограничи само на припаднике оружаних снага (што онда рјешава проблем спољног утицаја) и да не смије да буде повезано са другим синдикатима. Друго ограничење јесте да постоји могућност наметања законских препрека у погледу организовања штрајкова и других сличних активности које би могле да угрозе операције или да представљају пријетњу безбједности.

Промјењиви контекст у којем оружане снаге тренутно дјелују ствара потребу за поновном анализом ограничења која се намећу у погледу удруживања, и то из двају одвојених разлога. Први је да природа задатака које сада обављају припадници оружаних снага и запосленици у оружаним снагама, као и окружење у којем се војне трупе ангажују, постају све мање традиционални. Припадници оружаних снага сада су пуно чешће дио мултинационалних група или су ангажовани у мировним операцијама, него што учествују у традиционалним видовима сукоба. Ти типови мисија доводе до природног поређења услова службе између снага различитих држава које су заједно ангажоване у одређеној операцији. Војници из државе у којој је право удруживања ограничено могу с правом да доведу у питање оперативну потребу тог ограничења када служе заједно са припадницима оружаних снага из државе која има нешто блажи став према том питању. Неповољна поређења услова службе могу да доведу до незадовољства и губитка морала (а потом и до оперативне неефикасности).

Други разлог за преиспитивање ограничења јесте све већа професионализација оружаних снага, што значи да војска мора да постигне задовољавајућу конкурентност на тржишту рада да би привукла висококвалификовани кадар. Потенцијални регрути пажљиво ће размотрити све услове службе који оружане снаге чине мање привлачним у погледу каријере. Стога би било добро да саме оружане снаге поновно процијене да ли су ограничења слободе удруживања и даље заиста неопходна.

Међународне обавезе у области људских права

Слобода удруживања са другима основно је право које је јасно признато у Општој декларацији о људским правима и најзначајнијим уговорима о људским правима, укључујући и Међународни споразум о грађанским и политичким правима и Међународни споразум о економским, социјалним и културним правима, као и Европску конвенцију о заштити људских права и основних слобода и Европску социјалну повељу (види уоквирени текст, под бројем 9.1, и релевантне текстове које он наводи). Поменуто право подразумијева и слободу придруживања синдикатима.

9.1

Слобода удруживања према праву о људским правима⁸⁵

UDHR, члан 20	(1) Свако има право на слободу мирног окупљања и удруживања. (2) Нико се не може приморати да припада неком удружењу.
ICCPR, члан 21	Признаје се право мирног окупљања. Остваривање овог права може да буде предмет само оних ограничења наметнутих у складу са законом, а која су потребна у једном демократском друштву у интересу државне безбједности, безбједности грађана, јавног реда (<i>ordre public</i>), или ради заштите здравља грађана или морала, или заштите права и слобода других лица.
ECHR, члан 11	Свако има право на слободу мирног окупљања и удруживања с другима, укључујући и право оснивања и придруживања синдикатима ради заштите својих интереса.

⁸⁵ Болдирани дијелови у уоквиреном тексту, под бројем 9.1, резултат су најере аутора да нагласе одређене ставке.

9.1 (наставак)

ICESCR, члан 8	<p>1. Државе чланице овог Споразума обавезују се да ће обезбиједити сљедеће:</p> <p>(а) право сваког лица да са другима оснива синдикате и да се учлани у синдикат по свом избору, уз једини услов да правила буду утврђена од стране заинтересоване организације, ради унапређења и заштите економских и социјалних интереса. Остваривање овог права може да буде предмет једино ограничења предвиђених законом и оних која представљају потребне мјере у демократском друштву, у интересу државне безбједности или јавног реда, или заштите права и слобода другога;</p> <p>(б) право синдиката да стварају удружења и националне савезе и право потоњих на стварање међународних синдикалних организација или на учлањивање у њих;</p> <p>(ц) право синдиката да слободно обављају своју дјелатност, без другог ограничења осим оног које полиција или државне управе, наметну законска ограничења.</p> <p>(д) право на штрајк, које се остварује према законима сваке државе.</p> <p>2. Овај члан не спречава да се на остваривање ових права од стране чланова оружаних снага, полиције или државне управе, наметну законска ограничења.</p> <p>3. Ниједна одредба овог члана не дозвољава државама чланицама Конвенције Међународне организације рада о слободи удруживања и заштити права на организовање из 1948. године, да доносе законске мјере које би нарушавале, нити да примјењују закон на начин који би нарушавао, гаранције предвиђене наведеном конвенцијом.</p>
ESC, члан 5	<p>Ради обезбјеђења, односно промовисања слободе радника и послодаваца да оснивају локалне, националне или интернационалне организације за заштиту својих економских и социјалних интереса, и да се укључују у те организације, државе потписнице се обавезују да домаћи закон неће ограничавати, нити ће се примјењивати тако да ограничава, ову слободу. Мјера у којој се гаранције предвиђене овим чланом односе на полицију одређује се домаћим законима и прописима. Принцип који управља примјеном ових гаранција на припаднике оружаних снага и мјера у којој се оне односе на лица из те категорије једнако се тако одређује домаћим законима и прописима.</p>
ESC, члан 6	<p>Ради обезбјеђења дјелотворног коришћења права на колективно уговарање, државе потписнице преузимају обавезу да:</p> <ol style="list-style-type: none">1 промовишу заједничке консултације између радника и запосленика;2 промовишу, гдје је потребно и погодно, механизам за добровољне преговоре између послодаваца, односно организација послодаваца и организација радника ради регулисања услова и претпоставки за запошљавање преко колективних уговора;3 промовишу успостављање и коришћење одговарајућег механизма помирења и добровољне арбитраже за рјешавање радних спорова; <p>и признају:</p> <ol style="list-style-type: none">4 право радника и послодаваца на колективну акцију у случају сукоба интереса, укључујући овдје и право на штрајк, уз поштовање обавеза које евентуално проистичу из колективних споразума који су раније склопљени.

Поред свега наведеног, члан 12 Повеље Европске уније о основним правима прописује да свако има право на слободу удруживања на свим нивоима, а нарочито по политичким, синдикалним и грађанским питањима. То подразумијева право сваког лица да оснива и да се учлањује у синдикате ради заштите својих интереса. Повеља је значајна јер не садржи никакву квалификацију поменутог права у случају припадника оружаних снага. Међутим, она нема статус директно извршне правне норме.

Од мадридске конференције 1983. године, ОЕБС признаје право радника да „оснивају и да се учлањују у синдикате“ у складу са законским прописима дате државе.⁸⁶ На конференцији у Копенхагену 1990. године, ОЕБС је томе придружио и право појединаца да оснивају политичке странке и политичке организације,⁸⁷ заједно са правом на мирно окупљање и демонстрирање, које из тога слиједи.⁸⁸ Свако ограничење тих права мора да буде прописано законом.⁸⁹ На конференцији у Копенхагену, синдикатима је такође признато право да одреде властито чланство.⁹⁰ Поред тих права постоје и нешто општеније одредбе које се односе на слободу изражавања, на поштовање других, те

⁸⁶ Мадрид, 1983 (Питања сигурности у Европи: Принципи).

⁸⁷ Копенхаген, 1990, став 7.6.

⁸⁸ Такође признато на конференцији у Паризу 1990. године (Нова ера демократије, мира и јединства).

⁸⁹ Копенхаген, 1990, став 9.2.

⁹⁰ *Ibid.*, став 9.3.

на културну различитост мањина.⁹¹ Ниједан од ОЕБС-ових докумената не садржи конкретне обавезе које би се односиле на удружења у оружаним снагама.

Међународна организација рада синдикална права признаје у бројним међународним конвенцијама, укључујући и Конвенцију о слободи удруживања и заштити права на организовање из 1948. године, те Конвенцији о праву на организовање и колективно преговарање из 1981. године и Конвенцији о колективном преговарању из 1981. године. Њима се дефинишу права значајна за раднике, укључујући и право оснивања и, у складу са правилима дате организације, придруживања организацијама по властитом избору и без претходног одобрења (члан 2 Конвенције из 1948. године), право на синдикалну самосталност, ослобођену од утицаја органа власти (члан 3 Конвенције из 1948. године), те право на оснивање и придруживање синдикалним савезима (члан 5 Конвенције из 1948). Конвенција из 1981. године подстиче државе да омогуће и промовишу добровољне преговоре између послодавца или организација послодавца и радничких организација, а да би се путем колективних уговора регулисали услови запошљавања.

Премда су ове конвенције формулисане тако да се односе на све раднике и на све секторе⁹², оне ипак садрже и знатна ограничења. Члан 9 Конвенције из 1948. године наводи сљедеће:

Мјера у којој се гаранције наведене у овој конвенцији односе на оружане снаге и на полицију одређује се државним законима и прописима.

Сличне формулације јављају се и у осталим конвенцијама (члан 5 Конвенције из 1949. и члан 1.2 Конвенције из 1981). У притужбама упућеним Комисији за слободу удруживања Међународне организације рада које се односе на адекватност таквих одредаба, Комисија је утврдила да би одредбе које се односе на изузетке требало тумачити рестриктивно (те се стога не би требало да односе, на примјер, на цивиле запослене у производним погонима оружаних снага, или у војним банкама у држави⁹³). Комисија је навела да би, у случају нејасноћа, раднике требало третирати као цивиле.⁹⁴

Једнако рестриктиван приступ примијетан је и у тексту Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода. Њен члан 11.2 наводи сљедеће:

Овим чланом се не забрањује увођење законитих ограничења на она права која уживају припадници оружаних снага, полиције или државне администрације.

Слична ограничења јављају се и у члану 22 Међународног споразума о грађанским и политичким правима.

Ограничење наведено у Европској конвенцији примјенила је Европска комисија за људска права да би одбила наводе о повреди члана 11 уложене од стране радника једне британске обавјештајне организације, који су били угрожени промјеном услова рада услед чега им није било дозвољено чланство у синдикату.⁹⁵ Слично томе, у једном новијем предмету из Мађарске, (*Rekvényi против Мађарске*⁹⁶), утврђено је да нема повреде члана 11 у случају наметања забране припадницима оружаних снага, полиције и служби безбједности да се придружују политичким странкама, или да учествују у различитим видовима јавног протеста.

⁹¹ *Ibid.*, став 9.

⁹² На примјер, члан 1 Конвенције о колективном преговарању из 1981. године: "Ова конвенција односи се на све гране економске дјелатности."

⁹³ Комисија за слободу удруживања ИЛО-а, Извјештај број 238, предмет број 1279, став 140.а, и Извјештај број 284, предмет број 1588 и број 1595, став 737.а

⁹⁴ Комисија за слободу удруживања ИЛО-а, Извјештај број 295, предмет број 1771, став 499.

⁹⁵ *Видије синдиката државних службеника и други против Велике Британије*, Европска комисија за људска права, 20. јануар 1987, *Decisions and Reports*, свезак 50, 1987, стр. 228.

⁹⁶ *Rekvényi protiv Mađarske*, *op. cit.*, напомена 68, стр. 519.

Наведене одлуке јасно показују да концепт 'законитог ограничења' из члана 11.2 не значи да ће и сви домаћи закони којима се ограничавају права нужно бити у складу са Конвенцијом. Тијела Конвенције примјењују један квалитативни тест: законско ограничење мора да буде предвидиво у погледу својих посљедица, те мора да буде ослобођено произвољности.⁹⁷

Неки коментатори довели су у питање тумачење по којем ограничење из члана 11.2 може у потпуности да укине право удруживања. У предмету *Rekvényi*, Суд је одлучио да остави отворено питање да ли члан 11.2 подлијеже тесту пропорционалности када се примјењује на полицију, чланове државне администрације и оружане снаге.⁹⁸ То питање најбоље је третирано као неријешено. Сигурно да би се могло рећи да би државни интерес могао да буде заштићен на одговарајући начин ако би се наметнула ограничења у погледу учествовања у штрајку и сличним активностима, а не ограничења на чланство у синдикату као такво.

Тај закључак, који заговара пропорционалне мјере, такође је потврђен исходом домаћих жалби уложених на ту врсту ограничења пред уставним судовима Пољске и Шпаније. У Пољској је Уставни суд 2000. године донио одлуку да је забрана на чланство у синдикатима у војсци уставна под условом да постоје алтернативни начини остваривања права на слободу удруживања.⁹⁹ У Шпанији је Уставни суд 2000. године донио одлуку да припадници оружаних снага имају уставно право учешћа у тијелима која заступају њихове социјалне и економске интересе, под условом да се та тијела не укључују у штрајкове и сличне активности.¹⁰⁰

Различити приступи

Приступи признавању слободе удруживања у државама чланицама ОЕБС-а варирају од оних у државама које забрањују ту врсту удруживања у потпуности, до оних у државама које званично спонзоришу (неаутономна) удружења, па све до оних држава које дозвољавају војна удружења или синдикате који обично, иако и ту има одређених изузетака, подлијежу ограничењима у погледу учешћа у штрајку.

Први поменути приступ је патерналистичке природе и усредсређује се на командни ланац. Традиционално се сматра да је задатак војног команданта обезбиједити добробит (на примјер, храну, смјештај, здравствену заштиту) оних који служе у оружаним снагама. Стога су права појединачних припадника оружаних снага на удруживање ограничена, а војна удружења и штрајкачке активности забрањени. У овом приступу, добробит припадника оружаних снага сматра се предусловом за оперативну ефикасност. Притужбе појединачних припадника оружаних снага улажу се путем командног ланца; не постоји механизам којим би се рјешавале колективне притужбе. Противтежа ограничењима у погледу удруживања могу (као што је случај у Канади) да буду законом заснована права припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама на подношење појединачних приговора независном војном омбудсману или спољном тијелу надлежном за људска права (види поглавље 22, Омбудсмани). Међутим, у другим државама – посебно у Њемачкој – такви системи постоје упоредо са војним удружењима.

Приступ командног ланца, међутим, има свој недостатак у томе што се њиме спајају одвојени интереси војске као цјелине и њених појединачних чланова. Одвојен третман и заступање тих различитих ставова могао би да получи јасније и боље структурирано

⁹⁷ *Ibid.*, став 59.

⁹⁸ *Ibid.*, став 61. У свакој ранијој одлуци о прихватљивости, у предмету *Вијеће синдиката државних службеника*, међутим, Комисија је утврдила да појам 'законита ограничења' у другој реченици става 2 члана 11 могу да подразумевају и забрану произвољности, мада се ипак није јасно одредила по том питању.

⁹⁹ Уставни суд Пољске, пресуда К 26/28 од 7. марта 2000.

¹⁰⁰ Nolte, *op. cit.*, напомена 6, стр. 84.

доношење одлука. Надаље, одсуство директног заступања интереса припадника оружаних снага може да доведе до њиховог индиректног заступања, на примјер, путем група које заступају ратне ветеране, пензионисане припаднике оружаних снага, или породице активних припадника оружаних снага. У неким државама те групе тешко да су ишта више од неслужбеног модела заступања интереса активних припадника оружаних снага, и оне окупљају велики број (непријављених) чланова војника у активној служби. С друге стране, културне групе у којима је припадницима оружаних снага дозвољено учешће могу на себе да преузму ону улогу која је забрањена војним удружењима. Замјенско или индиректно заступање те врсте може, у извешној мјери, да попуни празнину која постоји у погледу директног заступања, али оно и даље остаје другоразредно рјешење.

Други приступ јесте обезбјеђивање *несамосталних модалитета*. Ту држава обезбјеђује правни механизам за заступање интереса припадника оружаних снага, на примјер, у погледу преговарања о платама или о измјенама услова службе, пензијама и томе слично. Формална позиција тих модалитета може да се подржи и законски одређеним условом да се они искористе прије него што се уведу било какве промјене.

Такви модалитети разрађени су у Француској, гдје се Општим законом о војсци од 24. марта 2005. године припадницима оружаних снага забрањује да се придружују професионалним удружењима, али Високи војни савјет (Conseil Supérieur de la Fonction Militaire, или CSFM) омогућава учешће у разговорима о условима службе.¹⁰¹ Основан 1990. године, CSFM даје савјете о питањима у вези с условима службе, и мора се са њим консултовати у случајевима када се предлажу закони и прописи који се односе на те услове. CSFM се састоји од чланова које бирају савјети оружаних снага, а бави се различитим питањима, на примјер, напредовањем у каријери, прелазом на цивилни начин живота, благостањем у оружаним снагама, пензионим реформом, стамбеним питањима, те условима међународних операција. Било које питање може да се стави на дневни ред CSFM-а и то гласовима већине чланова. На нивоу оружаних снага основано је седам савјета који покривају сљедеће: војску, ваздухопловство, морнарицу, војну полицију, медицински корпус, агенцију за набавке, те агенцију за енергију. Чланови савјета бирају се насумице и то између оних припадника одговарајућих снага који се кандидују за то мјесто. Савјети имају двије функције: разматрање сваког питања које се тиче услова службе или организације рада у оружаним снагама, и заступање ставова припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама о питањима упућеним CSFM-у. Сличан приступ примјењује се и у Италији.¹⁰²

9.2

Војна удружења у одређеним државама

Шведско удружење војних официра (SAMO)

- Основано 1995. године, након спајања двају старијих удружења: Шведског удружења официра (Svenska Officersförbundet) и Државног удружења официра (Officerarnas Riksförbund);
- Окупља око 9.500 официра свих чинова, од поручника до генерала/адмирала;
- SAMO је чланица Шведске конфедерације професионалних удружења;
- Функционише путем Савјета за преговоре јавних запосленика, преговарачког картела за синдикате запосленика у службама владе, окружних савјета или локалних органа власти;
- SAMO је закључио низ споразума с оружаним снагама о питањима која се тичу радног времена, путовања и услова смјештаја, запошљавања резервних официра, запошљавања других категорија војних запосленика, те међународне службе;
- Иако му проглашење штрајка није законом забрањено, SAMO је путем колективног уговора на одређени временски период пристао да не користи инструмент штрајка.

¹⁰¹ Види <<http://www.defense.gouv.fr/csfm>>.

¹⁰² Види Закон о одбрани права и интереса припадника оружаних снага, јануар 1980. Види и Nesterov и Pruefert, *op. cit.*, напомена 82, стр. од 119 до 121.

9.2 (наставак)

Пољска

Одлукама Министарства одбране из 1994. године одобрава се састајање официра свих нивоа ради избора повјереника који ће заступати интересе војника. (Одлуке број 81 и 82 од 22. августа 1994.)

Уставни суд је 2000. године донио одлуку да је забрана на чланство у синдикатима у војсци уставна под условом да постоје алтернативни начини остваривања права на слободу удруживања. (Одлука од 7. марта 2000.)

Члан 10 став 3.4 Закона о војној служби професионалних војника (11. септембар 2003) дозвољава професионалним војницима да оснују представничка тијела у складу са прописима које је издало Министарство одбране, те да оснују представнички савјет (Савјет виших официра корпуса професионалних војника).

Мађарска

Након амандмана на Устав из 1989. године, а којим се припадницима оружаних снага и запосленицима у оружаним снагама одобрава право на слободу удруживања, 1991. године основано је Удружење за заштиту интереса припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама, са 56 појединачних чланова и седам локалних удружења.

Синдикат припадника и запосленика оружаних снага основан је 1995. године, као организација која окупља појединце. Сада има више од 10.000 чланова.

Постоји закон којим се забрањује штрајк, али се дозвољавају демонстрације и скупови припадника оружаних снага. Постоји и интересни форум за усаглашавање (Војни интересни форум за усаглашавање) који дјелује на нивоу Министарства одбране.

Сви су ти инструменти своју потврду добили у законским прописима о одбрамбеним снагама из 1996. и 2003. године.

Бугарска¹⁰³

Тијело под називом 'Rakowski Bulgarian Officers League' је независна професионална организација активних припадника, резервних снага и њихових породица. Основано 1991. године, сада броји 10.000 чланова из Министарства одбране и Министарства унутрашњих послова.

Основни циљеви тог тијела су заштита професионалних и социјалних интереса његових чланова, те професионализација оружаних снага. Лига је нарочито активна у лобирању за легислативну реформу која би довела до цивилног састава оружаних снага, и активно подржава чланство Бугарске у НАТО-у и у Европској унији.

Лига ради у партнерству са Министарством одбране, а 2002. године потписали су и формални споразум о сарадњи.

Како и само име указује, несамостални модалитети суочавају се с опасношћу да им се припише недостатак кредибилитета или легитимитета у заступању интереса припадника оружаних снага, услед чињенице да их не стварају сами припадници, него их намећу органи власти са вишег нивоа. Премда је, можда, самим оружаним снагама лакше да се са њима консултују, одсуство демократске одговорности према онима чије интересе заступају нужно умањује њихова овлашћења да говоре у име припадника оружаних снага.

Трећи приступ подразумијева постојање одобреног али ипак аутономног војног удружења. Нека удружења те врсте постоје већ дуги низ година, као што су: удружења у Холандији, Белгији и Шведској (прво удружење основано је у Холандији крајем 19. вијека), док су друга, као што су она у Пољској, Мађарској, Бугарској и Румунији, настала као резултат недавно спроведених уставних промјена. У државама које примјењују овај трећи приступ, припадницима оружаних снага није законом забрањено придруживање војним удружењима.

Та војна удружења имају самосталност и одговорна су својим члановима, те стога имају основ да говоре у њихово име. Њихова министарства одбране могу да их и признају ради вођења преговора, а нека од удружења (на примјер, у Њемачкој) окупљају и

¹⁰³ Презентирање Rakowski Bulgarian Officers League, ODIHR-EUROMIL округли сто о војним синдикатима, Букурешт, октобар 2006. године (необјављено).

веома велики број одговарајућих припадника оружаних снага који активно учествују у њиховом раду. Међутим, у пракси су она углавном изолована од традиционалних синдиката, на примјер, тако што не учествују у федерацијама синдиката.

Без обзира на слободу удруживања, припадницима оружаних снага може да буде законом забрањено да учествују у одређеним облицима штрајкачких и сличних активности. Треба напоменути, међутим, да тамо гдје је самом војном удружењу забрањено учешће у штрајку, или га се оно добровољно одрекне, то не значи да постоји и забрана предузимања секундарних активности тог типа, и то од стране другог синдиката који се залаже за исти циљ.

На крају, нешто је рјеђи случај (као у Холандији, на примјер) да постоји синдикат припадника оружаних снага који је повезан с осталим синдикатима путем федерације. Иако то јасно подразумијева ризик од спољног утицаја или штрајкачког активизма у таквим системима, треба рећи да холандско искуство показује висок степен самоконтроле: никада, на примјер, није дошло до штрајка.

2. Најбољи приступ и препоруке

Парламентарна скупштина Савјета Европе у Препоруци број 1572 (2002) износи да би Савјет министара требало да апелује на државе чланице да припадницима оружаних снага и запосленицима у оружаним снагама дозволе организовање у представничка удружења (с правом преговарања о питањима која се тичу плата и услова запошљавања), да укину ограничења њиховог права на удруживање, да им дозволе да се учлањују у политичке странке, те да сва одговарајућа права уграде у војне прописе.

Према Препоруци Скупштине број 1572 (2002), када је ријеч о професионалним припадницима оружаних снага и запосленицима у оружаним снагама, слобода удруживања покрива следећа права: право на удруживање, укључујући и право на преговарање о платама и условима запошљавања, те право на учлањење у легалне политичке странке. Према неким тврдњама, припадници оружаних снага требало би да буду у могућности да у потпуности уживају право, када војска није укључена у те активности, да оснивају специфична удружења за заштиту својих професионалних интереса у склопу демократских институција, да се у њих учлањују, те да активно учествују у њиховом раду, и поред обављања својих редовних дужности.¹⁰⁴ Скупштина је поново изнијела тај став у Препоруци број 1742 (2006), која додатно апелује на државе чланице да припадницима оружаних снага дозволе придруживање професионалним представничким удружењима или синдикатима који имају право да преговарају, те оснивање савјетодавних тијела што укључују та удружења која представљају све категорије припадника и запосленика оружаних снага.

Препоруке

- Државе би свим припадницима оружаних снага требало да дозволе да се прикључе или професионалном удружењу или синдикату који заступа њихове интересе.
- Та удружења или синдикати требало би да уживају право да буду консултовани у разговорима који се тичу услова службе у случају припадника оружаних снага.
- Требало би забранити дисциплинске мјере или виктимизацију појединачних припадника оружаних снага због учешћа у активностима таквих професионалних удружења или синдиката.
- Сва ограничења слободе удруживања (на примјер, у погледу штрајка и сличних активности) требало би да буду прописана законом, пропорционална легитимним државним интересима признатим у уговорима о људским правима, те недискриминаторска.

¹⁰⁴ Од 46 држава потписница Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода, само је Шпанија службено објавила придржавање права у смислу члана 11.

Поглавље 10

Приговор савјести на војну обавезу и служење војног рока

Ово поглавље даје списак законске регулативе, политика рада и најбољих модалитета које различите државе користе при рјешавању питања војне обавезе и права на приговор савјести. То је питање којем државе приступају на различите начине: док неке у потпуности признају законско право на приговор савјести без икаквих санкција, у другим лица која изражавају приговор савјести наилазе на неповољан третман, а само у мањем броју држава то право није уопште признато.

Приговор савјести питање је које се јавља углавном (али не искључиво) у државама које прописују војну обавезу служења у оружаним снагама. Након прегледа општих питања у вези са приговором савјести, ово поглавље разматра све шире признавање права на приговор савјести од стране међународних тијела, нарочито Уједињених нација и Савјета Европе, те унутар релевантних уставних одредаба. Остали дијелови поглавља разматрају начине на које различите државе признају разне разлоге за приговор савјести, могућности алтернативне службе и признавање селективног приговора савјести.

1. Питања од значаја

Многи људи имају вјерски, филозофски или етички приговор на употребу насиља или на намјерно одузимање живота, било од стране појединца или државних тијела која дјелују у њихово име. Историјски гледано, таква увјерења првобитно су се везивала за групе, као што су: Квекери (Друштво пријатеља) или Јеховини свједоци, али се сада више уопште не ограничавају на њих. У једном демократском систему, људи са пацифистичким или ненасилним увјерењима слободни су да заступају и пропагирају те ставове, те да се боре да се тих ставова и држава придржава, на примјер, путем мирне дипломатије умјесто оружане интервенције. Надаље, та слобода призната је заштитом слободе мишљења, увјерења и савјести у склопу међународних уговора о људским правима (што се детаљније разматра у поглављу 11, Религија у оружаним снагама).

Питање приговора савјести нешто је уже и личније од тога: оно подразумијева слободу појединца да поступа по својим увјерењима тако што ће одбити да се придружи оружаним снагама или да учествује у војним операцијама. Природно је да, у оним државама у којима се оружане снаге састоје искључиво од добровољаца, лице са приговором савјести може да задовољи властиту савјест тиме што се напросто неће пријавити у оружане снаге. Стога је значајно да у Европи постоји тенденција ка професионализацији оружаних снага и ка одустајању од обавезног војног рока, као и тенденција да, тамо гдје војна обавеза и даље постоји, трајање војног рока буде скраћено. Квекерски савјет за европска питања је 2005. године извијестио да је 10 европских држава укинуло обавезно служење војног рока у протеклом десетљећу, иако је у том моменту обавезни војни рок постојао у још 29 европских држава.¹⁰⁵ Одмицање од обавезног војног рока значи да постоји мања могућност да ће се лица са приговором савјести суочити са сукобом између властите савјести и војне обавезе.

¹⁰⁵ *Право на приговор савјести у Европи: преглед тренутне ситуације (The Right to Conscientious Objection in Europe: A Review of the Current Situation)* (Brussels: Квекерски савјет за европска питања, 2005), стр. 4.

Питање приговора савјести, међутим, не односи се искључиво на државе које имају непрофесионалне оружане снаге, с обзиром на то да се приговор савјести може да јави у било које вријеме након регрутације у оружане снаге, нарочито ако дати добровољац промијени своја вјерска или друга увјерења. Поред тога, лице које нема општи приговор на употребу насиља или на одузимање живота, ипак, може да искаже приговор савјести у погледу одређене војне операције коју, на примјер, сматра неморалном или у супротности са међународним правом. То се понекад назива и 'селективни приговор савјести', а разматраћемо га нешто касније у овом поглављу.

Све те ситуације подразумијевају, с једне стране и питање обезбјеђивања ефикасне заштите да људи не би били приморани да раде против својих најдубљих увјерења, али, с друге стране и питање потребе увјеравања надлежних органа да приговор савјести представља истинско увјерење, а не покушај избјегавања законских обавеза. Питање процјене искрености увјерења не веже се само за приговор савјести, нити је то нерјешиво питање. Оно се јавља у бројним другим контекстима у којима закон предвиђа слободу дјеловања у складу са вјерским увјерењима.¹⁰⁶ Држава може или да узме исказани приговор савјести здраво за готово (нарочито када лице нема готово никакве или никакве користи од лажних приговора) или, као што то многе државе раде, да одреди формалну процедуру за провјеру искрености изражених увјерења путем испитивања пред неком врстом савјета.

Када државе признају приговор савјести на служење војног рока, оне углавном обезбјеђују алтернативни или замјенски начин служења путем невојног рада за друге јавне органе, као што су: здравствена заштита, социјалне службе или образовање. Упркос томе, може се јавити дилема да ли је алтернативна служба одговарајући еквивалент служењу војног рока. Јасно је да, уколико се она доживљава као знатно мање тешка, онда то може да буде мотив за лажне приговоре савјести. С друге стране, уколико је алтернативна служба знатно тежа, она може да се доживи као врста казне или одвраћања од исказивања приговора савјести. Надаље, тешко је направити стриктно поређење између служења војног рока и алтернативне службе, с обзиром на карактеристике војног рока које немају своје цивилне еквиваленте: обавеза борављења у касарни, учешће у војним вјежбама или чак, на примјер, одлазак на ратиште.

Велики је број питања која су и даље неријешена у погледу практичног признавања приговора савјести. Како се наводи у недавном извјештају УН-ове Канцеларије високог комесара за људска права, она укључују и сљедеће:

основ по којем се лице може да ослободи служења војног рока због приговора савјести и процедура за одобравање поменутог ослобађања; обезбјеђење, дужина трајања и услови алтернативне службе, те права лица која се противе алтернативној служби; да ли алтернативна служба обезбјеђује иста права и социјалне бенефиције као и служење војног рока; дужина трајања и услови алтернативне службе; те да ли се може изрећи поновљена казна за непоштовање војне обавезе ... непостојање независног процеса доношења одлука, несразмјерно дуга алтернативна служба и државе чланице које признају право на приговор савјести али на дискриминирајући начин, на примјер, ослобађање од служења војног рока само припадника вјерских група, али не и осталих.¹⁰⁷

¹⁰⁶ R. Ahdar and I. Leigh, *Religious Freedom in the Liberal State* (Oxford: Oxford University Press, 2005), ch. 6.

¹⁰⁷ "Грађанска и политичка права, укључујући и питање приговора савјести на служење војног рока: аналитички извјештај Канцеларије високог комесара за људска права о најбољим модалитетима у вези с приговором савјести на служење војног рока (Civil and Political Rights, Including the Question of Conscientious Objection to Military Service: Analytical report of the Office of the High Commissioner for Human Rights on best practices in relation to conscientious objection to military service)", Економски и социјални савјет Уједињених нација, E/CN.4/2006/51, Комисија за људска права, 62. сједница, 27. фебруар 2006, доступно на: <<http://www.ohchr.org/english/bodies/chr/sessions/62/listdocs.htm>> (под ставком 11).

2. Међународне обавезе у области људских права

Приговор савјести примјер је људског права које је добило своје признање у протеклих педесет година, у великој мјери кроз тумачење постојећих обавеза из уговора, а којима се штите слобода мишљења, увјерења и вјероисповијести. У случају ICCPR-а, УН-ова Комисија за људска права у свом Општем коментару број 22 навела је следеће:

Споразум не говори директно о праву на приговор савјести, али Комисија сматра да се то право може да изведе из члана 18, утолико што обавеза употребе смртоносне силе може да буде у оштром сукобу са слободом савјести и правом на испољавање властитих увјерења или вјероисповијести.

За разлику од текстова Европске конвенције и ICCPR-а, који поменуто право не наводе, касније усвојена Повеља Европске уније¹⁰⁸ о основним правима у свом тексту директно га наводи: Њен члан 10.2 каже:

Признаје се право на приговор савјести, у складу са националним законима који уређују остваривање тог права.

Парламентарна скупштина Савјета Европе 2006. године потврдила је значај права на приговор савјести као „суштинског елемента права на слободу мишљења, савјести и вјероисповијести како се гарантује Општом декларацијом о људским правима и Европском конвенцијом о људским правима“. Парламентарна скупштина затражила је од Савјета министара да поновно размотри приједлог о уграђивању права на приговор савјести на служење војног рока у Европску конвенцију о заштити људских права и основних слобода путем додатног протокола којим би се измијенио члан 4.36 и члан 9.

10.1

Приговор савјести: кључни догађаји у Уједињеним нацијама¹⁰⁹

1984.	Извјештај двају специјалних извјестилаца поднесен Поткомисији за промовисање и заштиту људских права, којим се даје препорука о законском признавању. ¹¹⁰
1987.	Комисија за људска права усвојила је Резолуцију 1987/46, у којој апелује на државе да признају приговор савјести на служење војног рока као легитиман начин остваривања права на слободу мишљења, савјести и вјероисповијести.
1989.	Резолуција Комисије 1989/59 која апелује на државе да усвоје законску регулативу која признаје ослобађање од служења војног рока на основу истинског увјерења у погледу приговора савјести.
1993.	Резолуција 1993/84 којом се државама са системом обавезног војног рока препоручује да уведу алтернативну службу за лица која искажу приговор савјести, наглашавајући „како би такви видови алтернативне службе требало да буду невојне или цивилне природе, у јавном интересу, а не као вид кажњавања“.
1998.	У Резолуцији 1998/77, Комисија позива државе да оснују независна и непристрасна тијела надлежна за провјеру истинитости приговора савјести, водећи рачуна о томе да њихова политика не буде дискриминаторска.

¹⁰⁸ “Charter of Fundamental Rights of the European Union”, op. cit., note 46.

¹⁰⁹ “Civil and Political Rights”, op. cit., napomena 107.

¹¹⁰ У следећим случајевима:

“(а) право лица која, због дубоких вјерских, етичких, моралних, хуманитарних или сличних увјерења, одбијају да служе војни рок; право приговора би се, барем у најмањој мјери, требало да прошири и на лица чија савјест се противи учешћу у оружаним снагама под било којим околностима; и

“(б) право на отпуст из оних оружаних снага за које приговарач претпоставља да ће бити ангажоване у наметању апартхејда, у операцијама које имају елементе геноцида и незаконите окупације стране територије; [или] ... које преговарач сматра одговорним за тешке повреде људских права... [или] ... које користе оружје за масовно уништење или друге врсте оружја које је забрањено међународним законима или које изазива непотребну патњу.” A. Eide and C.L.C. Mubanga-Chipoya, *Conscientious Objection to Military Service, Study for the 36th Session of United Nations Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights* (New York: United Nations, 1983), ch. III, sect. B, para. 153.

10.2

Резолуција 1998/77 Комисије за људска права¹¹¹

2. *Поздравља* чињеницу да неке државе прихватају приговор савјести као валидан, без даљњег испитивања;

3. *Позива* државе које тај систем немају да оснују независна и непристрасна тијела која би била задужена за провјеру истинитости приговора савјести у конкретним случајевима, водећи рачуна о томе да њихова политика не буде дискриминаторска према лицима која наводе приговор савјести на основу природе њихових конкретних увјерења;

4. *Подсјећа* државе са системом обавезног служења војног рока ... на своју препоруку у погледу обезбјеђивања различитих видова алтернативне службе за лица која изразе приговор савјести, а која би била у складу са разлозима за приговор савјести, невојне или цивилне природе, у јавном интересу, а не као вид кажњавања;...

6. *Понавља* да државе, у својој законској регулативи и у пракси, не смију да имају дискриминаторски третман лица која искажу приговор савјести у вези с условима или околностима службе, или било којих економских, социјалних, културних, грађанских или политичких права.

Тенденција ка све ширем признавању приговора савјести видљива је у ставу Европског суда за људска права и Комисије за људска права. Текст Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода изричито изузима служење војног рока из категорије присилног рада из члана 4,¹¹² али не говори о приговору савјести као таквом. У предмету из Њемачке из 1966. године, Европски суд за људска права утврдио је да лица која искажу приговор савјести немају право на ослобађање од служења војног рока, али да свака држава уговорница може одлучити да ли да то право одобри или не одобри.¹¹³ Од лица која искажу приговор савјести може се тражити да се ангажују у цивилној служби умјесто обавезног војног рока, али им се не даје право да буду ослобођене замјенске цивилне службе.

Касније одлуке су, међутим, редефинисале тај став у неколико значајних аспеката. Суд је утврдио да, премда члан 9 (заштита слободе мишљења, савјести и вјероисповијести) не наводи право на приговор савјести као такав, приговор савјести ипак спада у његов оквир. То значи да, тамо гдје државе признају приговор савјести, то признавање морају да изврше тако да оно не буде дискриминаторско. Члан 14 Конвенције забрањује дискриминацију уживању права из Конвенције по било којем основу, као што су: пол, раса, боја коже, језик, вјероисповијест, политичко или друго мишљење, национално или социјално поријекло, припадност националној мањини, имовинско стање, рођење или други статус. Разлике у дужини алтернативне службе, у односу на трајање војног рока, не могу се објективно оправдати, те стога могу да повлаче повреду члана 14.¹¹⁴ Поред тога, у једном случају, поновљена казна изречена једном војном обвезнику који је одбио да носи униформу из вјерских разлога била је тако строга да је могла да се посматра као понижавајуће поступање супротно члану 3 Конвенције.¹¹⁵

¹¹¹ Усвојена на 58. засједању Комисије за људска права, 22. април 1998.

¹¹² Члан 4 Европске конвенције:

“2 Нико неће бити приморан да обавља принудни или обавезни рад.

“3 За потребе овог члана израз “принудни или обавезни” не укључује: ...

“б) било коју службу војне природе или, у случају одбијања служења војне обавезе у државама у којима се то дозвољава, било коју другу службу умјесто служења војне обавезе; ...

“д) било који рад или службу који су дио уобичајених грађанских обавеза.”

¹¹³ *Grandrath против Савезне Републике Њемачке*, Европска комисија за људска права, 23. април 1965, *Yearbook of the European Convention on Human Rights*, свезак 10, 1967, стр. 626.

¹¹⁴ *Autio против Финске*, Европска комисија за људска права, 6. децембар 1991, *Decisions and Reports*, свезак 72, 1991, стр. 245; *Julin против Финске*, Европска комисија за људска права, 6. децембар 1991. (необјављено); *Raninen против Финске*, Европска комисија за људска права, 7. март 1996, *Reports of Judgments and Decisions*, свезак 8, 1997, стр. 2821 и 2822, став 55.

¹¹⁵ *Ülke против Турске*, Европски суд за људска права, 24. јануар 2006. (необјављено).

Институције Савјета Европе усвојиле су бројне мјере којима се признаје право на приговор савјести.¹¹⁶ Парламентарна скупштина усвојила је низ резолуција о том питању у периоду од 1967. до 2006. године,¹¹⁷ а значајну препоруку дао је и Комитет министара Савјета Европе 1987. године. У својој препоруци, Комитет подржава право лица која искажу приговор савјести да буду ослобођена служења војног рока, те подржава могућност обезбјеђивања алтернативне службе. Комитет је позвао државе чланице да ускладе своје законске прописе и праксу са правом на приговор савјести.¹¹⁸ Иста препорука наводи неке од минимума основних принципа које би државе требало да слиједе у омогућавању поменутог права.¹¹⁹ Комитет министара такође је апеловао на државе да улажу „сталне напоре“ како би провеле поменуту препоруку.¹²⁰

10.3

Комитет министара Савјета Европе, 1987.

- Подносиоцима молбе треба да обезбиједи релевантну процедуралну заштиту, укључујући и право на благовремено информисање о правима која имају.
- Молбе могу да се поднесу у току служења војног рока, те током војне обуке након првобитног војног рока.
- Алтернативна служба не смије да буде казнене природе.
- Дужина трајања алтернативне службе биће (у разумним границама) у складу са дужином трајања војног рока.¹²¹

У склопу Европске уније, Европски парламент у својој резолуцији из 1983. године напомиње да „заштита слободе савјести подразумијева и право на одбијање служења војног рока и повлачење из њега на основу савјести“ (члан 2) и наглашава да „ниједан суд ни комисија не могу да продру у савјест појединца, те да се изјава тог лица о његовим мотивима мора у највећем броју случајева да узме као довољна за одобравање статуса лица које је исказало приговор савјести“ (члан 3).¹²²

ОЕБС је преузео вођство од Уједињених нација, наглашавајући да би државе чланице требало да поштују резолуцију УН-овог комесара за људска права по којој би свако требало да има право на приговор савјести.¹²³ На конференцији у Копенхагену такође је одлучено да би државе с обавезним војним роком требало да размотре увођење различитих видова алтернативне службе за лица која изразе приговор савјести.¹²⁴ ОЕБС-ов Кодекс понашања (види поглавље 4, ОЕБС-ове обавезе) наводи поменуте

¹¹⁶ Подаци у овом одломку преузети су из Канцеларије високог комесара Уједињених нација за људска права, “Civil and Political Rights, Including the Question of Conscientious Objection to Military Service (Грађанска и политичка права, укључујући и питање приговора савјести на служење војног рока)”, UN Doc. E/CN.4/2004/55, 26. фебруар 2004.

¹¹⁷ Парламентарна скупштина Савјета Европе 1967. године усвојила је своје прве резолуције (број 337 и 478) којима се подржава право на приговор савјести. Након тога уследила је Препорука број 816 из 1977. године, којом се потврђује право на приговор савјести. Види и Препоруку 1518 Парламентарне скупштине Савјета Европе, “Exercise of the right of conscientious objection to military service in Council of Europe member states” (Остваривање права на приговор савјести на служење војног рока у државама чланицама Савјета Европе), 23. мај 2001.

¹¹⁸ Комитет министара Савјета Европе, Препорука број R (87) 8 Комитета министара државама чланицама у вези са приговором савјести на обавезно служење војног рока, 9. април 1987.

¹¹⁹ *Ibid.*, став 10.

¹²⁰ Одлука о одговору Комитета министара, усвојена на 785. сједници замјеника министара (26. и 27. фебруар 2002.), Doc. 9379, 1. март 2002.

¹²¹ “Препорука број R (87) 8”, *op. cit.*, напомена 118, члан В8.

¹²² Европски парламент, “Резолуција о приговору савјести”, *Official Journal of the European Communities*, C 068, 14. март 1983, стр. 14; види и Европски парламент, “Резолуција о приговору савјести и алтернативној цивилној служби”, *Official Journal of the European Communities*, C 291, 20. новембар 1989, стр. 122.

¹²³ Копенхаген, 1990, став 18.1.

¹²⁴ *Ibid.*, пара. 18.4. То је поновљено на конференцији у Будимпешти 1994. године (Одлуке: IV Кодекс понашања у војнополитичким аспектима безбједности).

обавезе у ставовима 27 и 28:

27. Свака држава чланица ће омогућити да регрутовање, или позив лица у службу у војним, паравојним и безбједносним снагама, буду у складу са њиховим дужностима и обавезама у погледу поштовања људских права и основних слобода.

28. Државе чланице ће у својим законима или другим релевантним документима навести права и дужности припадника оружаних снага. Оне ће размотрити увођење ослобађања од војне службе или алтернативе војној служби.

Признавање у склопу устава и законске регулативе

Као што је речено у поглављу 6, велики број држава чланица ОЕБС-а у својим уставима признаје право на приговор савјести. Међутим, оно што је важно јесте да се законском регулативом омогуће процедуре остваривања тог права, како наводи и УН-ов високи комесар за људска права:

Правно признавање приговора савјести или алтернативне службе, а без механизма њиховог спровођења, може да доведе до правне несигурности и да онемогући остваривање тих права, тако што ће их у пракси бити тешко испоштовати, мада не и немогуће.¹²⁵

10.4

Уставне одредбе о приговору савјести

Хрватска	Дозвољен је приговор савјести онима који због својих вјерских или моралних назора нису спремни да учествују у обављању војничких дужности у оружаним снагама. Та лица су обавезана да испуњавају друге дужности одређене законом.	Члан 47.2
Естонија	Лица која одбију испуњавање дужности у одбрамбеним снагама на основу вјерских или етичких разлога, дужна су да учествују у алтернативној служби, у складу са процедурама прописаним законом.	Члан 124.2
Финска	Одредбе које уређују право изузећа, на основу савјести, од учешћа у војној државној одбрани дате су у посебном закону.	Члан 127.2
Њемачка	Лице које на основу савјести одбије ратну службу, која подразумијева употребу оружја, може да буде обавезно да обави замјенску службу. Трајање те замјенске службе не смије да буде дуже од трајања војног рока. Релевантне појединости уређене су посебним законом, који не смије да угрози слободу одлучивања према савјести и који мора да предвиди могућност замјенске службе која није повезана са јединицама Оружаних снага или Савезне граничне страже.	Члан 12а (2)
Холандија	Ослобађање од служења војног рока на основу озбиљног приговора савјести уређује се актом који доноси Парламент.	Члан 99
Норвешка	У правилу, сваки грађанин једнако је дужан да служи у одбрани државе одређени временски период, без обзира на рођење или имовинско стање. Примјена овог принципа и ограничења којима она подлијеже одређују се законом.	Члан 109.2
Пољска	Сваки грађанин којем његова вјерска увјерења или морални принципи не дозвољавају служење војног рока, може да се обавезе на замјенску службу у складу са принципима одређеним законом.	Члан 85.3
Португалија	Лица која искажу приговор савјести, а која су законски војни обвезници, дужна су да обаве цивилну службу истог трајања и степена тежине, као и служење војног рока.	Члан 276.4
Руска Федерација	Држављанин Руске Федерације чија су увјерења и вјера у сукобу са служењем војног рока, као и други случајеви дефинисани законом Федерације, имају право на замјенску, цивилну службу умјесто служења војног рока.	Члан 59.3
Словачка	Нико не може да буде приморан на служење војног рока уколико је то у супротности са његовом савјешћу или вјерским увјерењима. Релевантне појединости уређују се посебним законом.	Члан 25.2
Словенија	Грађани који због својих вјерских, филозофских или хуманитарних увјерења нису вољни да испуне војне обавезе морају да имају могућност да учествују у државној одбрани на неки други начин.	Члан 123.2
Шпанија	Закон дефинише војне обавезе држављана Шпаније и, уз све неопходне гаранције, уређује приговор савјести као и друге основе за ослобађање од обавезног војног рока; закон може, када је то потребно, да одреди службу у заједници умјесто служења војног рока.	Члан 30.2

¹²⁵ "Civil and Political Rights", *op. cit.*, напомена 107, став 22.

3. Приступи

Овај дио поглавља бави се различитим приступима које примјењују државе чланице ОЕБС-а, терелевантним међународним обавезама које се односе на разлоге за исказивање приговора савјести, могућности алтернативне службе, положај професионалних припадника редовних оружаних снага, питање селективног приговора савјести, те на процедуралне аспекте одлучивања о исказаним приговорима савјести.

Разлози за приговор савјести

Неке вјерске групе (на примјер, Јеховини свједоци и Квекери) имају вјерски приговор на служење војног рока. Међутим, лица која наводе приговор савјести не ограничавају се на вјерске разлоге. Резолуција 1998/77 УН-ове Комисије за људска права наводи да се „приговор савјести на служење војног рока изводи из принципа и разлога савјести, укључујући и дубока увјерења настала из вјерских, етичких, хуманитарних или сличних мотива“, те позива државе „да не праве дискриминацију између лица која исказу приговор савјести, а која би се заснивала на њиховим специфичним увјерењима“.

У извјештају упућеном Комисији за људска права 2001. године, УН-ов специјални извјештац за питања слободе вјероисповијести наводи:

Прије свега, то је питање дискриминаторске политике или политике нетолеранције, законске регулативе или праксе одређене државе, или чак индиферентности државних институција, што се штетно одражава на мањине, било да се ради о припадницима ‘великих религија’ или других вјерских заједница. Такве мањине углавном се суочавају са проблемом ... непризнавања приговора савјести, непостојања алтернативне цивилне службе, те казненом природом цивилне службе усљед њене дужине, што нарочито погађа Јеховине свједоке и друге вјерске заједнице...¹²⁶

10.5

Признавање основа за приговор савјести

Основ	Вјерски	Етички / филозофски	Емоционални	Други
Државе	Аустрија, Бјелорусија, Канада, Хрватска, Чешка Република, Естонија, Грузија, Њемачка, Латвија, Литванија, Норвешка, Пољска, Португалија, Руска Федерација, Србија и Црна Гора, Шведска, Швајцарска, Украјина, Сједињене Државе	Аустрија, Белгија, Канада, Хрватска, Чешка Република, Грузија, Њемачка, Латвија, Литванија, Норвешка, Пољска, Португалија, Србија и Црна Гора, Шведска, Швајцарска, Сједињене Државе	Аустрија, Данска, Грузија, Њемачка, Норвешка, Португалија, Руска Федерација, Србија и Црна Гора, Шведска	Канада, Естонија, Њемачка, Руска Федерација, Сједињене Државе

Напомене:

Државе чланице које се нису читовале: Босна и Херцеговина, Словенија, Велика Британија.

У Белгији су релевантне одредбе, заједно с одредбама које су уређивале питање војне обавезе, стављене ван снаге с обзиром на то да је обавеза служења војног рока укинута 1992. године.

Као што се може видјети, многе европске државе признале су и вјерске и невјерске основе за приговор савјести. У Сједињеним Државама приговор савјести је путем правног

¹²⁶ “Грађанска и политичка права”, укључујући и вјерску нетолеранцију; извјештај поднио Abdelfattah Amor, специјални извјештац, према Резолуцији 2000/33 Комисија за људска права; Економски и социјални савјет УН-а, Комисија за људска права, 57. сједница, 13. фебруар 2001, E/CN.4/2001/63, став 182.

тумачења проширен у односу на првобитно ограничено признавање приговора на вјерским основама, па сада обухвата и друге, етичке и филозофске, приговоре. (Види уоквирени текст, под бројем 10.6.)

10.6

Врховни суд САД и приговор савјести

- *Сједињене Државе против Seegera*, Врховни суд Сједињених Држава, 8. март 1965, *United States Reports*, свезак 380, 1965, стр. 163, 166 (проширивање примјене закона о приговору савјести са вјерских увјерења на секуларна увјерења која су „искрена и садржајна [и заузимају] мјесто у животу датог лица једнако ономе које има традиционална вјера у Бога“);
- *Welsh против Сједињених Држава, Врховни суд Сједињених Држава*, 15. јуни 1970, *United States Reports*, свезак 398, 1970, стр. 333 (мишљење већине) (Статус лица које наводи приговор савјести односи се на сва лица чија савјест, подстакнута дубоким моралним, етичким или вјерским увјерењима, „не би била чиста нити мирна уколико би дозволила себи да постане дио неког инструмента ратовања“.)

Алтернативна служба (замјенска служба)

Као што се може видјети, право на обављање алтернативне службе заговарају многа међународна тијела, укључујући ту и УН-ову Комисију за људска права и Парламентарну скупштину Савјета Европе. Уоквирени текст, под бројем 10.7, приказује разлике између неких држава чланица ОЕБС-а у погледу институција у којима може да се обави алтернативна служба.

10.7

Примјери организација и институција у којима може да се обави алтернативна служба¹²⁷

Држава	Институција
Аустрија	Болнице, спасилачке службе, социјалне службе, службе за помоћ хендикепиранима, службе за бригу о старим лицима, службе за бригу о зависницима од дрога у склопу затвора, службе за избјеглице и азиланте, у склопу цивилне заштите, на спомен-обиљежјима – нарочито оним подигнутим у знак сјећања на жртве национал-социјализма, послови у склопу јавне безбједности и безбједности саобраћаја, у области заштите животне средине и у склопу омладинских покрета.
Хрватска	Школе, универзитети, болнице, брига о дјечи итд., у било којој врсти непрофитне установе.
Естонија	Структурне јединице које одређују надлежни органи, а који дјелују у областима за које је задужено Министарство унутрашњих послова или Министарство социјалне заштите, те које укључују спасилачки рад, социјалну заштиту или активности у случају ванредне ситуације (Закон о служби у Одбрамбеним снагама).
Финска	Служење војног рока у склопу војних јединица, али које не укључује ношење оружја, те алтернативна цивилна, невојна служба прво у Државном центру за цивилну службу, а потом у склопу цивилних послова.
Њемачка	Социјалне или добротворне установе (на примјер, болнице, домови пензионера, Црвени крст Њемачке и сличне установе и организације).
Латвија	Државне или општинске институције, државне или општинске компаније или јавне организације које се баве ватрогасним активностима, спасилачким операцијама, социјалном заштитом, медицинском помоћи, комуналним и саобраћајним услугама, уређењем државне или општинске имовине или земљишта, те царинском контролом (конкретне институције одобрава влада на приједлог министра одбране).
Руска Федерација	Члан 4 Закона Руске Федерације о алтернативној цивилној служби: (а) у организацијама под надлежношћу државних тијела извршне власти; (б) у организацијама под надлежношћу извршних тијела субјеката у склопу Руске Федерације; (ц) у организацијама у склопу Оружаних снага Руске Федерације, других снага, војним јединицама, те војним структурама у својству цивилних запосленика.
Швајцарска	Здравство, социјална заштита, очување културног блага, заштита животне средине, шумарство, пољопривреда, развојна сарадња и хуманитарна помоћ, пружање помоћи код природних непогода и у ванредним ситуацијама..
Украјина	Предузећа, институције или организације које су у власништву државе и чије су активности усмјерене на социјалну заштиту становништва, на здравствену заштиту, те заштиту животне средине.

127 ODIHR-DCAF, упитник, питање 43.

Уобичајено је да алтернативна служба траје дуже него служење војног рока да би се постигла равнотежа између различитог броја сати и услова рада. Уобичајена европска норма јесте отприлике једна и по дужина трајања војног рока, премда је у мањем броју држава (као што је Њемачка) дужина трајања иста, док у неким државама алтернативна служба траје чак и два пута дуже него војни рок. Европски комитет за социјална права Савјета Европе утврдио је да је алтернативна цивилна служба која траје два пута дуже него војни рок „претјерана“ по својој природи, те представља непропорционално ограничење права радника да зарађује за живот бавећи се професијом коју је сам одабрао, и није у складу са ставом 2 члана 1 Европске социјалне повеље.¹²⁸

Тамо гдје је разлика у дужини трајања између војне обавезе и алтернативне службе произвољна или је одређена тако да кандидате одврати од алтернативне службе, постоји могућност да ће она бити проглашена дискриминаторском према уставном праву¹²⁹ или праву о људским правима. Општа обавеза 22 УН-ове Комисије за људска права наводи: „Не смије бити дискриминације лица која наводе приговор савјести због тога што нису служила војни рок.“¹³⁰ Комисија је дала препоруку државама чланицама да признају право на приговор савјести без дискриминације.¹³¹ „Лица која наводе приговор савјести могу да се одлуче за цивилну службу чије трајање не смије да буде дискриминаторско у односу на трајање војне обавезе, у складу са члановима 18 и 26 Споразума“¹³² УН-ова Комисија за људска права такође је навела потребу да се све разлике заснивају „на разумним и објективним критеријумима, као што је природа конкретне службе или потреба за специјалном обуком неопходном у склопу те службе“.¹³³

Постоје и друге препреке остваривању права на алтернативну службу. У неким државама, на примјер, алтернативну службу надгледа сама војска. У том случају, лица која се одлучују за алтернативну службу због пацифистичких увјерења не могу у потпуности да се дистанцирају од војске. Надаље, поред разлика у трајању службе које смо већ поменули, лица која се одлучују за алтернативну службу могу да буду ускраћена у погледу еквивалентних економских и социјалних права у односу на лица која служе војни рок. То је још једна од препрека остваривању права на алтернативну службу.

Приговор савјести за чланове редовних оружаних снага

Већина држава чланица ОЕБС-а признаје приговор савјести који се односи на војне обавезе, док само мали број држава признаје приговор савјести када је ријеч о професионалним припадницима и запосленицима оружаних снага. У својим одговорима у склопу упитника ODIHR-DCAF-а, слједеће државе навеле су да њихова законска регулатива омогућава право приговора савјести и у случају професионалних војника: Бјелорусија, Њемачка, Норвешка, Пољска, Руска Федерација, Словачка, Шпанија, Швајцарска и Сједињене Америчке Државе.¹³⁴

¹²⁸ Квекерски савјет за европска питања против Грчке, Европска комисија за социјална права, 27. април 2001, *International Human Rights Reports*, свезак 8, 2001, стр. 1158.

¹²⁹ Види одлуку Уставног суда Италије (Одлука број 470 од 31. јула 1985) којом се утврђује да захтјев да алтернативна служба траје 20 мјесеци, у односу на само 12 мјесеци војног рока, представља повреду уставног принципа једнакости. Види José de Sousa e Brito, “Conscientious Objection”, in T. Lindholm, W. Cole Durham, and B. Tahzib-Lie, *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook* (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers/Brill Academic, 2004).

¹³⁰ Канцеларија високог комесара за људска права, “Општи коментар број 22: Право на слободу мишљења, савјести и вјероисповијести”, 30. јули 1993, члан 18, CCPR/C/21/Rev.1/Add.4.

¹³¹ “Civil and Political Rights, Including the Question of Conscientious Objection to Military Service: Report of the Office of the High Commissioner for Human Rights”, E/CN.4/2004/55, UN Commission on Human Rights, Sixtieth session, 16 February 2004, para. 14.

¹³² *Ibid.*, став 11.

¹³³ “Грађанска и политичка права, укључујући и питање приговора савјести на служење војног рока: Извјештај Канцеларије високог комесара за људска права”, E/CN.4/2004/55, УН-ова Комисија за људска права, 60. сједница, 16. фебруар 2004, став 14.

¹³⁴ ODIHR-DCAF, упитник, питање 37.

10.8

Процедуре у неким државама чланицама путем којих се признаје алтернативна служба

Држава чланица	Процедуре за пријављивање у алтернативну службу
Аустрија	Према Уставу Аустрије, цивилна служба не представља алтернативу него замјену за служење војног рока. Међутим, уколико лице не жели да служи војни рок, оно само треба да да изјаву да уместо тога жели да обави цивилну службу. По пријему изјаве, Министарство унутрашњих послова издаје обавијест о процјени у којој се наводи да је лице дужно да обави цивилну службу.
Хрватска	Уколико захтјев поднесен комисији, оформљеној у складу са законом, задовољава критеријуме дефинисане законом, подносилац може да обави алтернативну службу у једној од одобрених установа (списак одговарајућих установа доноси се управним актом).
Естонија	Лице подноси молбу агенцији за одбрамбене снаге, у којој наводи да обавезни војни рок жели да замијени алтернативном службом. Представници одбрамбених снага потом узимају изјаве од подносиоца, те његових пријатеља и родбине. Потом се прикупљају подаци о подносиоцу на његовом радном мјесту или у образовној установи, као и у вјерским организацијама које је сам навео. Одбрамбене снаге могу подносиоца да позову на разговор или да затраже додатну документацију, или и без тога могу да донесу одлуку о томе да ли се захтјев одбија или не.
Финска	Алтернативна служба укључује цивилну невојну службу и војну службу која не укључује ношење оружја. Министарство рада надлежно је за цивилну невојну службу, а Министарство одбране надлежно је за војну обавезу без наоружања. У случају цивилне невојне службе, захтјеви се просљеђују надлежном војном тијелу, које их потом просљеђују Министарству рада. Након тога, Министарство рада подносиоцу захтјева одобрава обављање цивилне невојне службе.
Грузија	Процедуре су дефинисане Законом о алтернативној невојној служби.
Њемачка	Лица која су законски војни обвезници морају да се пријаве канцеларији за одабир и регрутовање да би добила статус лица које наводи приговор савјести. Уз захтјев морају да приложе руком писану биографију и образложење мотива за приговор савјести. У случају да захтјев буде одбијен, војни обвезници могу на административном суду да уложе жалбу на ту одлуку Савезне канцеларије за цивилну службу.
Латвија	Кандидат који добије позив за одслужење војног рока мора да поднесе молбу шефу Војног центра за регрутацију.
Литванија	Подносилац подноси захтјев комисији коју чине представници невладиних организација, вјерских организација и образовних установа.
Руска Федерација	Процедура подношења захтјева за обављање цивилне службе дефинисана је чланом 11 Закона о алтернативној цивилној служби Руске Федерације. У складу с тим чланом, грађани имају право да поднесу захтјев за замјену служења војног рока цивилном службом, и то војној дирекцији у којој су регистровани као војни обвезници, а према сљедећим критеријумима: прије 1. априла за оне грађане који би ишли на одслужење војног рока између октобра и децембра те године, и прије 1. октобра за оне грађане који би ишли на одслужење војног рока између априла и јуна наредне године.
Србија и Црна Гора	Захтјеви се подnose надлежном регионалном војном тијелу.
Шведска	Исте процедуре које важе за обавезни војни рок важе и за алтернативну службу.
Швајцарска	Подносиоци морају да раде тест савјести за који је задужена посебна комисија.
Украјина	Захтјев се подноси посебној комисији, заједно са документацијом из које се виде вјерска увјерења.

Међутим, УН-ов комесар за људска права истиче сљедеће:

Примјена права на приговор савјести на лица која добровољно служе у оружаним снагама заснива се на ставу да се дубока увјерења једног лица мијењају, те да се лица која добровољно служе у оружаним снагама могу током времена да развијају у правцу приговора савјести на ношење оружја.¹³⁵

У априлу 2006. године Парламентарна скупштина Савјета Европе позвала је државе чланице:

да у своје законске прописе уграде право лица да у сваком моменту буде регистровано као лице које наводи приговор савјести, наиме, прије, за вријеме

135 “Грађанска и политичка права”, op. cit., напомена 107, став 26.

или након одслужења војног рока, као и право професионалних војника на статус лица која наводе приговор савјести.¹³⁶

Селективни приговор савјести

Још једно од значајних питања је и такозвани селективни приговор савјести, тј. приговор савјести на учешће у борбеним операцијама, а не на војну обавезу уопштено. Приговор савјести те врсте има дугу историју (примјери се крећу од случаја када је Henry David Thoreau 1846. године одбио да плати порез током рата између САД и Мексика,¹³⁷ до војника који су одбили да се боре у другом Заљевском рату¹³⁸), и често се повезује са теоријом праведног рата. То је питање од посебног значаја како за професионалне припаднике и запосленике оружаних снага тако и за резервне снаге.

Селективни приговор савјести проблематичан је из два разлога. Прво, пошто је такво лице спремно да се бори у другим сукобима, његова искреност код навођења приговора савјести може да буде упитна. Друго, мотивација за селективни приговор савјести може да буде политичко питање, прије него питање савјести. Премда би, теоретски гледано, припадник оружаних снага са селективним приговором савјести могао, у складу с осталим критеријумима ефикасности, да буде распоређен на друге дужности, постоји велика могућност да ће селективни приговор савјести – као и у случају редовних припадника који уложе приговор савјести након регрутовања у оружане снаге – у пракси резултирати отпустом из оружаних снага и губитком каријере.

Веома мали број држава омогућио је изузеће од служења војног рока на основу селективног приговора савјести. Врховни суд Сједињених Држава сматра да не постоји уставни захтјев да се у склопу заштите слободе вјероисповијести наведе ишта више него опште право у том погледу.¹³⁹ Њемачки савезни управни суд је 2005. године донио одлуку по којој је слобода савјести штитила софтверског инжењера запосленог у оружаним снагама који је, на основу своје савјести, одбио да ради на једном компјутерском програму јер је сматрао да је рат у Ираку неправедан и нелегалан.¹⁴⁰

10.9

Селективни приговор савјести¹⁴¹

Државе које признају селективни приговор савјести

Аустрија, Бјелорусија, Белгија, Канада, Данска, Грузија, Њемачка, Норвешка, Пољска, Португалија, Руска Федерација, Србија и Црна Гора, Шведска, Швајцарска

Државе које не признају селективни приговор савјести

Хрватска, Чешка Република, Финска, Ирска, Литванија, Сједињене Америчке Државе

¹³⁶ Парламентарна скупштина Савјета Европе, Препорука 1742 (2006), “Људска права припадника оружаних снага”, текст усвојен на сједници Скупштине 11. априла 2006. (11. сједница).

¹³⁷ H.D. Thoreau, *On Civil Disobedience (Грађанска непослушност)* (Chicago: Charles H. Kerr, 1989).

¹³⁸ “Jail for Iraq refusal RAF doctor”, BBC News, 13 April 2006, <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/4905672.stm>>.

¹³⁹ *Gillette против Сједињених Држава*, Врховни суд Сједињених Држава, 8. март 1971, *United States Reports*, свезак 401, 1974, стр. 437.

¹⁴⁰ Њемачки савезни управни суд, *Wehrdienstsenat* (Одјељење за војну обавезу), 21. јуни 2005, Одлука број 12 из 2004, предмет број WD 12.04 (види М. Bohlander, “Superior Orders, Unjust War and the Soldier’s Conscience”, *Inter Alia*, свезак 4, 2005, стр. од 17 до 19).

¹⁴¹ ODIHR-DCAF, упитник, питање 35; државе чланице које нису одговориле Босна и Херцеговина, Естонија, Латвија, Словенија, Украјина, Велика Британија.

Процедуре за одлучивање по захтјеву за улагање приговора савјести

У пракси се релевантне могућности крећу од оних у државама које имају доминантно цивилне одборе, до оних држава које имају војна тијела, док неке државе имају мјешовити систем. Као примјер државе са цивилним одбором можемо да наведемо Хрватску, гдје Комисија за цивилну службу обухвата представнике Министарства одбране, Министарства правосуђа, управе и локалне самоуправе, те Министарства здравства и социјалне заштите. Грчка има мјешовити систем утолико што мјешовита цивилно-војна комисија савјетује министра одбране. (Уколико министар одбије захтјев, припадник оружаних снага може да уложи жалбу на суду.) У Сједињеним Америчким Државама војни истражни официри саставља извјештај за оружане снаге, уз процедуралне гаранције за подносиоца захтјева, као што је, на примјер, могућност правног заступања и могућност побијања навода.¹⁴²

10.10

Тијела која рјешавају по захтјевима за уважавање приговора савјести¹⁴³

Надлежно тијело	Оружане снаге	Суд	Комисија
Државе	Чешка Република, Данска, Норвешка, Руска Федерација, Србија и Црна Гора, Сједињене Америчке Државе	Бјелорусија, Финска, Њемачка, Руска Федерација	Бјелорусија, Белгија, Хрватска, Чешка Република, Грузија, Латвија, Литванија, Норвешка, Пољска, Руска Федерација, Швајцарска, Украјина, Сједињене Америчке Државе

Резолуција УН-ове Комисије за људска права 1998/77 позива државе које не прихватају приговор савјести као ваљан без претходног испитивања да успоставе независна и непристрасна тијела која ће имати задатак да утврде да ли је приговор савјести у конкретном случају истовремено и истинско увјерење лица које га наводи. Слично томе, Препорука Савјета Европе 1518/2001 наводи сљедеће: „Разматрање захтјева укључује све неопходне гаранције за правичан поступак. Подносилац захтјева има право жалбе на одлуку првостепеног органа. Тијело надлежно за разматрање жалби одвојено је од војне администрације и има састав који гарантује његову независност“.¹⁴⁴

4. Најбољи приступ и препоруке¹⁴⁵

Сва лица на која се односи војна обавеза требало би да имају приступ информацијама о праву на приговор савјести на служење војног рока, те приступ начинима за добијање статуса лица које наводи приговор савјести.

- Приговор савјести требало би да буде омогућен и војним обвезницима и професионалним војницима, и то прије и за вријеме трајања службе у оружаним снагама, а у складу са препорукама међународних тијела.
- Уколико држава *a priori* не прихвата исказани приговор савјести као ваљан, требало би да постоји могућност независних комисија за ревизију (или уколико оне нису независне, требало би омогућити адекватну процедуралну заштиту).
- Лица која наводе приговор савјести не би смјела да буду изложена поновљеним казнама усљед тога што нису испунила војну обавезу.
- Не би смјело да буде дискриминације лица која наводе приговор савјести у вези с условима и околностима њихове службе, нити у погледу њихових економских, социјалних, културних, грађанских или политичких права.

¹⁴² “Грађанска и политичка права”, *op. cit.*, напомена 107, ставови од 38 до 41.

¹⁴³ ODIHR-DCAF, упитник, питање 34а; државе чланице које нису одговориле:

Питања у вези с оружаним снагама: Босна и Херцеговина, Канада, Финска, Литванија, Словенија, Велика Британија; Питање у вези са судом/комисијом: Аустрија, Босна и Херцеговина, Канада, Данска, Естонија, Словенија, Шведска, Велика Британија.

¹⁴⁴ “Грађанска и политичка права”, *op. cit.*, напомена 107, став 37.

¹⁴⁵ Знатан дио преузет из “Грађанских и политичких права”, *op. cit.*, напомена 107.

- Алтернативна служба требало би да буде ускладу са разлозима приговора савјести, неборбене и цивилне природе, у јавном интересу и без елемената кажњавања.
- Алтернативна служба требало би да се врши искључиво под цивилном управом, без укључивања војних органа.
- Лица која се одлуче за алтернативну службу требало би да уживају иста економска и социјална права као и лица која служе војни рок.
- Алтернативна служба не би требало да траје дуже од једног и по трајања војног рока.

Поглавље 11

Религија у оружаним снагама

Ово поглавље разматра практична питања у вези са признавањем слободе вјероисповијести или увјерења у оружаним снагама држава чланица ОЕБС-а. Поглавље се такође бави могућим изазовима при обезбјеђивању слободе вјероисповијести уопштено, али и конкретних вјерских обреда у оружаним снагама. Овај дио такође објашњава основне обавезе по основу људских права у погледу признавања слободе вјероисповијести и забране дискриминације по вјерском основу.

Одређени аспекти вјерских обреда могу од оружаних снага, као послодавца, да захтијевају омогућавање посебних услова, као што је омогућавање времена и мјеста за молитву, обезбјеђивање приступа духовним ауторитетима или вјерским лицима различитих вјера, омогућавање обављања одговарајућих вјерских обичаја приликом сахрана код различитих вјерских традиција, одобравање слободних дана за вријеме вјерских празника, различитих режима у погледу одијевања и исхране, те омогућавање поста. Омогућавање исповиједања вјере у неким случајевима прописано је законом. Оружане снаге које желе да одражавају разноврсност друштава која штите морал, колико год је то могуће, уклониће препреке које би припаднике различитих вјера могле спријечити да им се придруже. Стога се чини разумним да се припадницима оружаних снага омогући обављање вјерских обреда гдје год то може да се постигне без угрожавања војне ефикасности. Омогућавање обављања вјерских обреда, што је још значајније, значи да послодавци имају услове да привуку и задрже најбољи могући кадар, без обзира на вјероисповијест или увјерења. Ово поглавље разматра неке од начина на које државе омогућавају слободу исповиједања различитих вјероисповијести у оружаним снагама, али и издваја најбоље модалитете у том погледу.

1. Питања од значаја

У праву о људским правима наводи се да слобода вјероисповијести подразумијева и унутарњу и спољну димензију. Унутарња слобода вјероисповијести односи се на слободу вјеровања, на оно што је Европска комисија за људска права назвала унутарњим форумом (*forum internum*).¹⁴⁶ То ријетко отвара практична питања у вези с уживањем поменутог права, с обзиром на то да се тиче унутарњег увјерења човјека. Међутим, спољна димензија је проблематична: она се односи на право да се слиједи или уздржава од одређеног понашања заснованог на вјерском увјерењу или савјести. Питање приговора савјести на служење војног рока (због вјерских или других разлога) разматрано је у поглављу 10. Ово поглавље се усредсређује на друге аспекте понашања заснованог на вјерским увјерењима.

Спољна димензија се може подијелити на позитивну слободу вјероисповијести и негативну слободу вјероисповијести. Позитивна слобода вјероисповијести је слобода активног изражавања властите вјере или увјерења. Право изражавања властите вјере може да подразумијева учешће у одговарајућим видовима молитве, читање текстова из светих књига, молитву, разговор са другим људима о властитим вјерским увјерењима, посебне захтјеве у погледу одијевања и исхране, те обиљежавање вјерских празника. Као друштвена слобода, међутим, та позитивна слобода нужно подлијеже

¹⁴⁶ *S против Велике Британије*, Европска комисија за људска права, 15. децембар 1983, *Decisions and Reports*, свезак 37, 1983, стр. 142, 147.

одређеним ограничењима у интересу очувања друштвеног поретка и заштите права других грађана.

11.1

Слобода вјероисповијести: приступ Врховног суда Канаде¹⁴⁷

Суштина концепта слободе вјероисповијести јесте право лица да бира властита вјерска увјерења, право лица да своја вјерска увјерења изражава отворено и без страха од спречавања или одмазде, те право исказивања увјерења кроз молитву и праксу или путем проповиједања и информисања. Али, сам концепт подразумијева и нешто више. Слобода се у првом реду може да дефинише као одсуство присиле или ограничења. Уколико је лице вољом државе или неког другог лица приморано да предузме или не предузме одређене активности, што у противном не би учинило, онда оно не поступа по својој слободној вољи и не може се рећи да је истински слободно.

Негативна слобода вјероисповијести је слобода од присиле или дискриминације на основу вјерских (или невјерских) увјерења. На примјер, члан 1.2 Декларације Уједињених нација о укидању свих облика нетолеранције и дискриминације на основу вјероисповијести или увјерења из 1981. године наводи следеће: „Нико не може да буде подвргнут присили која угрожава његову слободу да слиједи вјеру или увјерења по свом избору“.¹⁴⁸ Имунитет од присиле подразумијева да лице не би смјело да буде кажњавано нити подвргнуто неповољнијем третману на основу његове вјероисповијести. ИССПР наводи право лица да „слиједи или прими вјеру по властитом избору“ (члан 18.1) и да буде ослобођено присиле при свом избору (члан 18.2). Такође се посебно признају и права вјерских мањина.¹⁴⁹

Уколико су оружане снаге затворене за припаднике одређених вјерских група, или уколико им оне ограниче могућност напредовања, сасвим је јасно да би то могло да представља расну дискриминацију. Међутим, и инсистирање да нови припадници оружаних снага и запосленици у оружаним снагама, на примјер, положи заклетву на лојалност шефу државе или на поштовање устава, а која у себи има и вјерске елементе, може једнако тако да представља присилу у вјерским питањима. Тиме би могли да се искључе атеисти или они који из вјерских разлога не одобравају полагање заклетве.

Одређени аспекти спољне слободе вјероисповијести могу да буду у сукобу са начином живота у оружаним снагама који подразумијева дисциплину. Они се углавном односе на позитивне аспекте вјерске слободе. Међутим, негативни аспекти те слободе могу у одређеним ситуацијама да дођу у питање, на примјер, када одређене церемоније оружаних снага од припадника захтијевају учешће у вјерским обредима.¹⁵⁰ Уставни суд Шпаније донио је одлуку да наредбе те врсте представљају повреду вјерске слободе.¹⁵¹ То је такође забрањено и у Данској, путем уставних гаранција у погледу вјерске слободе.¹⁵²

Позитивни аспекти слободе вјероисповијести могу да наметну одређени терет оружаним снагама као послодавцу, као што је омогућавање времена и мјеста за молитву, омогућавање приступа духовницима или вјерским лицима различитих вјера, обезбјеђење обављања одговарајућих вјерских обичаја приликом сахрана код различитих вјерских традиција, одобравање слободних дана за вријеме вјерских празника, различитих режима у погледу

¹⁴⁷ *R* против *Big M Drug Mart Ltd.*, Врховни суд Канаде, 24. април 1985, *Dominion Law Reports*, 4th Series, свезак 18, 1985, стр. 321, 353 и 354, по одлуци судије Dicksona.

¹⁴⁸ Декларација је усвојена Резолуцијом Генералне скупштине 36/55, 36 UN GAOR, Supp. (No. 51), 171, 25. новембар 1981.

¹⁴⁹ Види члан 27.

¹⁵⁰ Nolte (ed.), *op. cit.*, напомена 6, стр. 88-89, цитира дисциплинске захтјеве у Великој Британији и Италији.

¹⁵¹ Уставни суд Шпаније, Пресуда број: 177/1996, 11. новембар 1996, *Boletín Oficial del Estado*, No. 303, 17. децембар 1996, такође доступна на web страници Уставног суда Шпаније, <http://www.boe.es/g/es/bases_datos/tc.php> (унесите број пресуде у рубрику “referencia-número” и кликните на “Buscar”).

¹⁵² Nolte, *op. cit.*, напомена 6, стр. 250, цитира чланове од 67 до 70 Устава Данске.

одијевања и исхране, те омогућавање поста. Кључно питање у тим случајевима јесте питање пропорционалности, тј. под претпоставком да постоји стварни војни разлог за праксу о којој је ријеч, питање је да ли ће она и у којој мјери бити угрожена усљед уступака који се праве због исповиједања вјере.

То питање јасно се види на примјеру (преузетом од Врховног суда Сједињених Држава) лекара, ортодоксног јевреја у ваздухопловним јединицама, који је поред тога и рабин.

11.2

Вјерска обиљежја и захтјеви униформе према Врховном суду САД¹⁵³

Ортодоксни јевреј, истовремено и рабин, добио је наредбу да не носи јармулку када је на дужности и када је у униформи официра Ваздухопловних јединица у Ваздушној бази March. Наредба је била издата на основу прописа који се односи на ваздухопловне јединице, а по којем се одговарајуће одобрене капе могу да носе на отвореном, али да се у затвореним просторима „капе не смију носити ... осим припадника оружане полиције у извршавању њихових дужности“. Подносилац захтјева навео је да то угрожава његово право на неометано уживање слободе вјероисповијести у складу са Првим амандманом Устава САД.

Већином гласова од 5:4, Врховни суд Сједињених Држава донио је одлуку да то не представља повреду Првог амандмана, с обзиром на то да сврха поменутог прописа представља легитиман војни циљ.¹⁵⁴ По ријечима судије Rehnquist, тиме се подстиче „подређивање личних преференци и идентитета у корист цјелокупне групне мисије“, као и да се ствара „осјећај хијерархијског јединства тиме што се настоје да елиминишу спољне појединачне разлике, осим оних које означавају чин“. Од кључног значаја је да се створе „навике неопходне за дисциплину и јединство“ у мирнодопским условима како би се спријечили проблеми.

Оружане снаге које не предузму кораке да би омогућиле исповиједање вјере у пракси, успјешно ће одвратити припаднике вјерских мањина од придруживања редовним снагама, чиме ће изгубити могућност да обављају цивилне дужности, што ће резултирати губитком доступног кадра и стручног знања. То такође може да ослаби лојалност одређених вјерских група унутар заједнице коју оружане снаге представљају. Чак и да су поменути захтјеви ‘неутралног значења’ (тј. да се не односе ни на једну конкретну вјеру), они ипак представљају један облик индиректне вјерске дискриминације.

Поред тога, уколико се вјерска слобода схвати као позитивно право, могло би се рећи да она укључује и обавезу заштите припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама од дискриминације, малтретирања или узнемиравања на основу њихове вјере.

Признавање слободе вјероисповијести у свим њеним аспектима ствара и одређене потешкоће које се не срећу код других грађанских или политичких права. Прва се односи на утврђивање истинитости навода у вези са вјерском слободом на основу савјести.

Јасно је да се признавање и омогућавање слободе вјероисповијести не би требало да ограничи на главне вјере, на примјер, хришћанство, ислам, јудаизам, сикизам или будизам (чији су вјерски обреди и вјеровања, углавном, познати), јер би то значило дискриминацију мањих или нових вјера. Према уговорима о људским правима, оне имају једнако право на поштовање. Међутим, у њиховом случају, припадници оружаних снага су вјероватно много мање упознати с основним поставкама.

Друго, у неким државама, као што су Француска и Турска, секуларни принцип загарантован је уставом, док су у другим државама, као што су Сједињене Државе,

¹⁵³ *Goldman v. Weinberger*, Supreme Court of the United States, 25 March 1985, *United States Reports*, Vol. 475, 1985, p. 503.

¹⁵⁴ УСудије с издвојеним мишљењима тврдиле су да Ваздухопловне јединице нису довољно јасно показале зашто би изузетак од прописа о ношењу униформе угрожавао војне циљеве.

црква и држава раздвојене. У тим случајевима, постоји бојазан да би мјере које држава предузима како би активно помогла исповиједање вјере могле да буду неуставне.

Треће, могу се јавити и одређене потешкоће усљед сложености задатка да се омогуће различити, а у неким питањима и противрјечни, вјерски обреди. Питање обиљежавања вјерских празника једно је од области у којима се то понајбоље види: уколико би оружане снаге дозволиле слободне дане за све празнике свих вјероисповијести, то би заиста могло негативно да утиче на њихову оперативност.

2. Међународне обавезе у области људских права

11.3

Основни уговори о људским правима који признају слободу вјероисповијести

UDHR, члан 18	Свако има право на слободу мисли, савјести и вјероисповијести; ово право укључује слободу промјене вјероисповијести или увјерења и слободу да човјек сам или у заједници са другима, јавно или приватно, испољава своју вјеру или увјерење подучавањем, обичајима, молитвом и обредом.
ICCPR, члан 18	1. Свако има право на слободу мишљења, савјести и вјероисповијести. То право подразумијева слободу да слиједи или прима вјероисповијести или увјерења по свом избору, и слободу да самостално или у заједници са другима, те јавно или приватно испољава своју вјеру или увјерење молитвом, обредима, обичајима и подучавањем.
ECHR, члан 9	1. Свако има право на слободу мисли, савјести и вјероисповијести; ово право укључује слободу да промијени вјере или увјерење и слободу да, сам или заједно са другима, јавно или приватно, испољава своју вјероисповијест или увјерење, обредом, проповиједањем и вршењем вјерских дужности. 2. Слобода испољавања своје вјере или увјерења подлијеже само оним ограничењима која су прописана законом и неопходна у демократском друштву, у интересу јавне безбједности, заштите јавног поретка, здравља или морала, или заштите права и слобода других.

Члан 6 Декларације Уједињених нација из 1981. године о укидању свих облика нетолеранције и дискриминације на основу вјероисповијести или увјерења¹⁵⁵ даје можда најдетаљнији (иако не коначан) списак различитих аспеката слободе вјероисповијести. Неки дијелови тог члана, који се односе на припаднике оружаних снага, дати су у уоквиреном тексту под бројем 11.4.

Од усвајања Хелсиншког завршног документа (1975), ОЕБС-ове обавезе у овој области постају све конкретније.¹⁵⁶ Обавезе које се наводе у Бечком завршном документу из 1989. године су најконкретније и најсвеобухватније,¹⁵⁷ а односе се на низ питања, укључујући и дискриминацију на основу вјероисповијести,¹⁵⁸ проширење заштите на атеисте, као и на вјернике,¹⁵⁹ заштиту права на колективне вјерске обреде,¹⁶⁰ те вјерско и морално образовање дјеце.¹⁶¹ Копенхашка конференција из 1990. године обавезала је државе чланице на признавање права појединца на промјену вјероисповијести.¹⁶² Након тога, исти став потврђен је на конференцији у Мадриху (2003).¹⁶³

¹⁵⁵ *Op. cit.*, напомена 148.

¹⁵⁶ Хелсинки 1975. године (Питања безбједности у Европи: 1. (а) Декларација о принципима међусобних односа држава чланица – Принцип VII): државе чланице требало би да поштују "људска права и основне слободе, укључујући и слободу мишљења, савјести, вјероисповијести или увјерења свих лица".

¹⁵⁷ Беч 1989. године (Питања безбједности у Европи: Принципи).

¹⁵⁸ *Ibid.*, став 16.1.

¹⁵⁹ *Ibid.*, став 16.2.

¹⁶⁰ *Ibid.*, став 16.4.

¹⁶¹ *Ibid.*, став 16.6.

¹⁶² Мадрих 2003. године (Одлуке: Одлука број 4/03 о толеранцији и недискриминацији).

¹⁶³ Копенхаген 1990. године, став 9.4.

11.4

Слобода вјероисповијести: Декларација УН-а (изводи)¹⁶⁴

Слобода мишљења, савјести, вјероисповијести или увјерења подразумијева, *inter alia*, следеће слободе:

- (а) молитву или окупљања на основу вјероисповијести или увјерења, и успостављање и одржавање мјеста ради тога; ...
- (д) писање, издавање и дистрибуирање релевантних публикација у тим областима;
- (е) подучавање вјероисповијести или увјерења на мјестима погодним за ту намјену; ...
- (х) обиљежавање дана одмора, прославу празника и церемоније у складу са поставкама одређене вјероисповијести или увјерења;
- (и) успостављање и одржавање комуникације са појединцима и заједницама у вези са питањима вјероисповијести и увјерења, на локалном и међународном нивоу.

Члан 9 Европске конвенције¹⁶⁵ наводи „право на слободу мисли, *савјести и вјероисповијести* [наш курзив]“ и штити право лица да „испољава своју *вјероисповијест или увјерење* [наш курзив]“. Упркос томе, мишљење и савјест не подразумијевају право да буду испољавани према члану 9.2, што није случај са вјером и увјерењем.

Нису само главне или традиционалне вјере те које уживају заштиту према члану 9. Суд је такође уважио приговоре мањих или нових вјера: на примјер, друида,¹⁶⁶ сциентолога¹⁶⁷ и сљедбеника покрета Divine Light Zentrum.¹⁶⁸ Због тога је Краљевска морнарица 2004. године изашла у сусрет једном припаднику сатанистичког покрета и омогућила му да на броду обавља своје вјерске обреде.¹⁶⁹

Европски суд за људска права наводи следеће:

Како се гарантује чланом 9, слобода мишљења, савјести и вјероисповијести један је од основа „демократског друштва“ у погледу Конвенције. По својој вјерској димензији, то је један од највиталнијих елемената који сачињавају идентитет вјерника и одређују њихов поглед на живот, али је истовремено и једна од најзначајнијих вриједности за атеисте, агностике, скептике и оне незаинтересоване у том погледу. Од те слободе зависи плурализам, неодвојиви дио демократског друштва, за који је током вијекова плаћана висока цијена.¹⁷⁰

Вјерска дискриминација

Дискриминација у уживању људских права на основу вјере забрањена је најзначајнијим уговорима о људским правима, како се види из текста који слиједи. У свом члану 14 Европска конвенција наводи забрану дискриминације у уживању права загарантованих Конвенцијом, а на основама, „као што су: пол, раса, боја коже, језик, вјероисповијест, политичко или друго мишљење, национално или социјално поријекло, веза са неком националном мањином, имовинско стање, рођење или други статус“.

¹⁶⁴ Декларација о укидању свих облика нетолеранције и дискриминације на основу вјероисповијести или увјерења, 1981..

¹⁶⁵ За члан 9. види С. Evans, *Freedom of Religion under the European Convention on Human Rights* (Oxford: Oxford University Press, 2001).

¹⁶⁶ *Chappell против Велике Британије*, Европска комисија за људска права, 14. јули 1987, *Decisions and Reports*, свезак 53, 1987, стр. 241.

¹⁶⁷ *X and Сциентолошка црква против Шведске*, Европска комисија за људска права, 5. мај 1979, *Decisions and Reports*, свезак 16, 1978, стр. 68.

¹⁶⁸ *Omkananda i Divine Light Zentrum против Швајцарске*, Европска комисија за људска права, 19. март 1981, *Decisions and Reports*, свезак 25, 1981, стр. 105.

¹⁶⁹ “Navy approves first ever Satanist”, BBC News, 24. октобар 2004, <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/3948329.stm>>.

¹⁷⁰ *Kokkinakis против Грчке*, Европски суд за људска права, 25. мај 1993, *European Human Rights Reports*, свезак 17, 1993, стр. 397, став 31.

На члан 14 може да се позове лице које наводи да је дискриминирано од стране државе на основу његове вјероисповијести, нарочито у случајевима када лицу није омогућено да исповиједа своју вјеру према законској регулативи која је у другим аспектима неутрална. Члан 14 допуњен је Протоколом 12 – самостална одредба о дискриминацији, која уврштава вјероисповијест међу основе по којима се не смије вршити дискриминација – који се односи на све активности јавних органа, укључујући и оружане снаге.¹⁷¹

Нешто уопштеније одредбе о забрани дискриминације на основу вјероисповијести такође су дате у ICCPR-у.¹⁷² Оне су допуњене Декларацијом из 1981. године о укидању свих облика нетолеранције и дискриминације на основу вјероисповијести или увјерења,¹⁷³ која у свом члану 2.1 наводи да „нико не смије да буде предмет дискриминације од стране било које државе, институције, групе лица или лица, а на основу вјероисповијести или другог увјерења“. У складу са чланом 4 државе су дужне да предузму „ефикасне мјере“ заштите од вјерске дискриминације, те да ван снаге ставе дискриминаторску законску регулативу.

У државама чланицама Европске уније, Директива Савјета број 2000/78/ЕС од 27. новембра 2000. године којом се успоставља општи оквир за једнак третман у струци и на радном мјесту захтијева од држава чланица да обезбиједи правни лијек за случајеве дискриминације на радном мјесту или у склопу едукације (директне или индиректне дискриминације, као и малтретирања) на основу вјероисповијести. Забрана дискриминације не значи, међутим, да су све разлике на основу вјероисповијести неприхватљиве. Директива наводи да, у веома ограниченим околностима, различит третман може да буде оправдан тамо гдје одређена карактеристика заснована на вјери представља један од кључних захтјева струке, када је циљ легитиман, а захтјев пропорционалан.¹⁷⁴ У оружаним снагама, тај принцип се већином односи на положај вјерског представника, као што је капелан. У таквим случајевима, захтјев да је запосленик припадник одређене вјере може да буде правно основан, уколико су испуњени и сви други неопходни услови.

11.5

Холандија: судови и вјерски празници/исхрана

Правосуђе може да има значајну улогу у вршењу притиска на оружане снаге да омогуће слободу вјероисповијести, као што се види из холандских примјера.¹⁷⁵

Један примјер је одлука Централног апелационог суда из 1990. године у којој се наводи да члан 6 Устава налаже стварање услова за рамазански пост у погледу радног времена и повремених ослобађања од уобичајених дужности.¹⁷⁶

У другој одлуци, из 1991. године, Централни апелациони суд је утврдио да је један морнарички каплар био изложен дискриминаторском третману јер му није обезбијеђена накнада додатних трошкова за припремање кошер хране коју захтијева исхрана у складу са његовом вјером.¹⁷⁷

¹⁷¹ Протокол бр.12 уз Конвенцију о заштити људских права и основних слобода, члан 1. – Општа забрана дискриминације: 1. Уживање свих права одређених законом омогућиће се без дискриминације на било којем основу као што су: пол, раса, боја коже, језик, вјера, политичко или друго мишљење, национално или социјално поријекло, припадност националној мањини, имовина, рођење или други статус. 2. Никога не смију дискриминирати јавна тијела на било којем основу наведеном у ставу 1.

¹⁷² Члан 26.

¹⁷³ Она, међутим, нема статус обавезујућег међународног уговора.

¹⁷⁴ Директива Савјета број 2000/78/ЕС од 27. новембра 2000. године којом се успоставља општи оквир за једнак третман у струци и на радном мјесту Official Journal of the European Communities, L 303, 2 December 2000, стр. 16, члан 4, став 1.

¹⁷⁵ L. Besselink, "Military Law in the Netherlands", in Nolte, op. cit., напомена 6, стр. 594 и 595.

¹⁷⁶ Централни апелациони суд (Centrale Raad van Beroep), 25. октобар 1990, *Tijdschrift voor Ambtenarenrecht*, стр. 245.

¹⁷⁷ Централни апелациони суд (Centrale Raad van Beroep), 14. март 1991, *Tijdschrift voor Ambtenarenrecht*, стр. 105.

Ограничења слободе вјероисповијести

Слобода вјероисповијести је условно право (види поглавље 5, Међународно хуманитарно право). На примјер, држава може да ограничи право испољавања вјерских увјерења из члана 9 Европске конвенције, уколико су та ограничења прописана законом „у демократском друштву, у интересу јавне безбједности, заштите јавног поретка, здравља или морала, или заштите права и слобода других“. Значајно је напоменути да списак могућих основа за наметање ограничења не укључује интерес државне безбједности (за разлику од, на примјер, члана 8 или члана 10 и 11; види уоквирени текст, под бројем 11.6). У пракси, међутим, како се и види из приступа Европског суда за људска права, оружане снаге могу легитимно да ограниче поменуто право у складу са војном дисциплином, а у интересу јавног реда или заштите права и слобода других. Свако такво ограничење мора да буде „прописано законом“ и „неопходно у демократском друштву“ (види поглавље 5, Међународно право о људским правима).

Једним дијелом (премда се то очигледно односи само на редовне припаднике и запосленике, а не на војне обвезнике), ограничења могу да буду резултат онога што Суд сматра добровољним одрицањем појединца од права на испољавање властите вјероисповијести у тренутку када постаје дио војног начина живота. У предмету *Калаџ против Турске*,¹⁷⁸ Европски суд за људска права утврдио је да отпуштање вишег правног савјетника из ваздухопловне јединице Турске не представља повреду члана 9, који штити слободу мишљења, увјерења и савјести. Суд је донио одлуку да је поменути савјетник отпуштен јер је имао „незаконите фундаменталистичке ставове“. Турска влада навела је да је код подносиоца жалбе био видљив мањак преданости секуларним темељима турске државе. Суд је навео да је подносилац жалбе добровољно прихватио ограничења у погледу испољавања својих увјерења тиме што је прихватио систем војне дисциплине. У оквиру тих ограничења, њему је било дозвољено обављање молитве пет пута дневно, рамазански пост и заједничка молитва петком. Утврђено је да је његово отпуштање засновано на његовом властитом понашању и ставу, а не на начину на који је испољавао своју вјероисповијест. По ријечима Суда, „у остваривању слободе испољавања своје вјероисповијести, може се десити да и појединац мора да узме у обзир специфичност ситуације“.¹⁷⁹ Ограничења његовог права у овом конкретном случају, навео је Суд, била су резултат његовог избора.¹⁸⁰

Угрожени положај припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама нижег ранга може да буде оправдање за додатна ограничења слободе вјероисповијести припадника оружаних снага. У једном предмету из Грчке, Европски суд за људска права утврдио је да санкционисање припадника пентакосталне цркве због преобраћања других (подређених) припадника ваздухопловних јединица нису у супротности са чланом 9.¹⁸¹ Грчке власти имале су право да на тај начин заштите подређене од нежељеног вјерског утицаја њихових надређених, а оно што је било важно јесте да предузете мјере „нису биле непропорционалне, с обзиром на то да нису биле претјерано озбиљне и да су биле више превентивне него казнене природе“.¹⁸²

3. Различити приступи

Приступ једне државе питању слободе вјероисповијести њених запосленика у извјесној мјери је обојен њеним приступом према религији уопште. Као што је већ речено,

¹⁷⁸ *Kalaç против Турске*, Европски суд за људска права, 1. јули 1997, *European Human Rights Reports*, свезак 27, 1999, стр. 552.

¹⁷⁹ *Ibid.*, став 27.

¹⁸⁰ *Ibid.*, став 28.

¹⁸¹ *Larissis против Грчке*, Европски суд за људска права, 24. фебруар 1998, *European Human Rights Reports*, свезак 27, 1999, стр. 329.

¹⁸² Преобраћање цивила, међутим, третира се другачије. Ту власти нису могле да интервенишу, с обзиром да није било елемената злоупотребе овлашћења. *Ibid.*, ставови од 58 до 61.

државе чији устави гарантују секуларно уређење могу да имају нешто строжи став према дозвољеном испољавању вјерских увјерења. У оружаним снагама Француске, на примјер, преобраћење није дозвољено у интересу неутралности.¹⁸³ У Турској је слобода вјероисповијести припадника оружаних снага ограничена секуларном природом саме републике; припадници оружаних снага и запосленици у оружаним снагама не могу да испољавају своја увјерења док су на дужности, нити тако да их намећу другима.¹⁸⁴

У својим одговорима у склопу упитника ODIHR-DCAF-а, релативно мали број држава навео је законске прописе којима се признаје слобода вјероисповијести у оружаним снагама у мјери која превазилази уобичајене уставне захтјеве. Двије државе које су то навеле су Словачка и Руска Федерација.¹⁸⁵

11.6

Примјери правног признавања слободe вјероисповијести у оружаним снагама¹⁸⁶

Словачка	У складу са чланом 118.1ф Закона број 346/2005 у Збирци закона Словачке Републике, професионални војник има право на одговарајућу духовну бригу и право учешћа у вјерским активностима, уколико то није у сукобу са потребама оружаних снага и вршењем државне службе.
Руска Федерација	У складу са чланом 8 Закона Руске Федерације о статусу припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама, припадници и запосленици у оружаним снагама имају право да учествују у јавним обредима и вјерским церемонијама када нису на дужности, а немају право да одбију извршавање својих војних дужности на основу разлога у вези са религијом. Држава није одговорна за испуњавање специфичних потреба припадника оружаних снага у погледу њихових вјерских увјерења; оснивање вјерских удружења у војним јединицама није дозвољено; вјерске церемоније могу да се одржавају на територији војне јединице на захтјев припадника, али уз претходно одобрење командира и о њиховом трошку.

Велики број држава одговорио је на питање у вези са исповиједањем вјере и ограничавањем слободe вјероисповијести¹⁸⁷, истакнувши да су једина ограничења која се примјењују она која се намећу на вјерске обичаје који угрожавају извршавање војних дужности. То је случај у Азербејџану, Белгији, Чешкој Републици, Данској, Естонији, Грузији, Литванији и Швајцарској.

Притуп који један припадник оружаних снага има према припадницима своје вјероисповијести у погледу вјерских лица једно је од кључних питања у погледу слободe вјероисповијести. Одговори у склопу упитника ODIHR-DCAF-а указују на постојање оштре подјеле међу државама. Четрнаест држава обезбјеђује приступ само представнику хришћанства, док шест држава омогућава приступ и представницима других вјера: Белгија (хришћанство, јудаизам и друге), Канада (ислам, хришћанство и друге), Француска (ислам, хришћанство, јудаизам), Чешка Република (хришћанство и јудаизам), Шпанија (ислам, хришћанство, јудаизам), Руска Федерација (ислам, хришћанство, јудаизам и будизам), те Сједињене Америчке Државе (ислам, хришћанство, будизам, јудаизам и друге). У Холандији постоје и савјетници хуманисти. Премда потреба за обезбјеђивањем представника мањинских вјера очито зависи од броја припадника тих вјера у оружаним снагама, ипак се сматра да је то најбољи модалитет у вези са тим питањем. Потребe припадника одређених вјерских група у склопу оружаних снага, а које немају свог службеног представника, могу дјелимично да се испуне оснивањем вјерских удружења међу припадницима оружаних снага и запосленицима у оружаним снагама (у Њемачкој је, на примјер, недавно основано

¹⁸³ ODIHR-DCAF, упитник.

¹⁸⁴ ODIHR-DCAF, упитник.

¹⁸⁵ Види и наредбу министра одбране Чешке Републике број 19/1998.

¹⁸⁶ ODIHR-DCAF, упитник, питање 71.б.

¹⁸⁷ ODIHR-DCAF, упитник, питање 71

удружење војника јевреја). У мултинационалним снагама, флексибилно удруживање вјерских представника између држава које у тим снагама учествују може да помогне при рјешавању питања обезбјеђивања представника мањинских вјера. Тамо гдје је дозвољено присуство вјерских представника, њихови задаци су сљедећи: предвођење вјерских обреда, информисање припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама о вјерским питањима, савјетодавни рад, те пружање вјерске подршке. Тамо гдје друге процедуре не постоје или не задовољавају све потребе, вјерски представници могу да се неформално баве уложеним приговорима, те социјалним и сличним проблемима који погађају припаднике оружаних снага. У готово свим државама, вјерски представници такође савјетују и помажу надлежнима у оружаним снагама у питањима која се тичу планова, политика и доктрина у вези са вјерском, етичком и моралном добробити припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама. Државе чланице имају различиту праксу (као, уосталом, и различите службе) у погледу тога да ли вјерски представници, као што су капелани, имају војни чин или не.

У великој већини држава које су испуниле упитник ODIHR-DCAF-а, у одређеној мјери се води рачуна и о посебним потребама у вези с исповиједањем вјере (захтјеви у погледу исхране, одијевања, вјерских празника, спољних обиљежја вјерске припадности).¹⁸⁸ Међутим, само мали број држава навео је одређене активне мјере за омогућавање исповиједања вјере припадницима оружаних снага. У том погледу, наведено је обезбјеђивање просторија за обреде или молитву у склопу војних јединица (Азербејџан и Француска), распоређивање капелана или духовних савјетника у војне јединице (Белгија, Ирска и Шпанија) и омогућавање модалитета у склопу којих вјерске организације саме предузимају такве мјере (Словачка), обезбјеђивање хране која задовољава посебне режиме исхране (Француска и Норвешка), могућност обиљежавања вјерских празника (Белгија, Данска и Француска), разматрање потребе поштовања посебних традиција у погледу спољних обиљежја (као што је турбан код сика - Норвешка).

11.7

Вјерска одежа у оружаним снагама: приступ Велике Британије¹⁸⁹

2. Сви припадници и запосленици дужни су да носе стандардне униформе и да се придржавају политике и упутстава за одијевање у оружаним снагама. Међутим, оружане снаге су свјесне посебних захтјева у погледу кодекса одијевања у складу са конкретним вјерским увјерењем. Због оперативних, здравствених и безбједносних разлога, припадници оружаних снага морају да буду флексибилни у одређеним околностима“.

Сикима је дозвољено да носе 5К: кара (метална наруквница), *kesh* (неоошишана коса), канга (мали чешаљ), *kaccha* (посебне дуге гаће), и кирпан (мали мач); припадници мушког рода могу да носе и турбан.

Међутим, постоје одређена ограничења у погледу ношења турбана: нарочито у оперативним условима (на примјер, командирски шљем у оклопним борбеним возилима, борбени шљем, апарат за дисање (кадига са свим додацима) за ватрогасце, те шљемови у неким типовима авиона код припадника ваздухопловних јединица).

Мушкарци муслимани и сики

Мушкарци муслимани и сики могу да имају кратку, уредно подшишану браду. Међутим, због професионалних и оперативних разлога, у ризичним ситуацијама припадници којима је дозвољено да носе браду из вјерских разлога мораће да буду спремни да прилагоде или обрију браду у оној мјери у којој то захтијева стављање респиратора или апарата за дисање.

Жене муслиманке

Жене муслиманке могу у склопу униформе да носе панталоне умјесто сукње, и могу да носе хиџаб, осим када оперативни, здравствени и безбједносни разлози налажу другачије.

Мушкарци јевреји

Мушки припадник хебрејске вјероисповијести може да носи тамну јармулку, без узорка или с узорком, у свим ситуацијама које не налажу ношење прописане капе.

¹⁸⁸ ODIHR-DCAF, упитник, питање 71.ц.

¹⁸⁹ *Guide on Religion and Belief in the MOD and Armed Forces*, UK Ministry of Defence, 2006..

Министарства одбране такође могу да дају позитиван допринос промовисања све бољег разумијевања различитих вјерских обреда у оружаним снагама да би се избјегла вјерска дискриминација. Постоје и веома корисни водичи за припаднике оружаних снага и запосленике у оружаним снагама, нарочито за више официре, који се суочавају са захтјевима вјерске природе које постављају припадници оружаних снага, и то у Канади,¹⁹⁰ Данској и Великој Британији.¹⁹¹ Ти водичи су нарочито корисни, утолико што пружају практичну помоћ код утврђивања искрености захтјева припадника оружаних снага за признавањем вјерске различитости када је ријеч о мањинским вјерама.

11.8

Смјернице за омогућавање вјерске слободе (Данска)¹⁹²

Команда данских одбрамбених снага издала је смјернице за излагање у сусрет вјерски мотивисаним практичним захтјевима и потребама, а који укључује и следеће теме:

Празници

У Данској су празници у дане које одређује Евангелистичка лутеранска црква. Међутим, запосленици који раде на дан празника примају накнаду за те сате и могу, уколико желе, да узму неплаћено одсуство неки други дан према календару различитих вјерских заједница, под условом да то није у сукобу са захтјевима службе. Сваке године, Команда одбрамбених снага објављује датуме исламских и хебрејских празника за ту годину.

Храна

На свим сталним локацијама Команде данских одбрамбених снага, мензе служе различите врсте хране, што запосленицима са посебним захтјевима омогућава да у што већој мјери имају оброке у складу са тим захтјевима. Надаље, Команда данских одбрамбених снага на терену дистрибуира ланч-пакете који не садрже свињетину, како би се изашло у сусрет јеврејима и муслиманима, који то месо сматрају нечистим.

Молитва

Команда данских одбрамбених снага излази у сусрет захтјевима у вези са молитвом (укључујући и оне који се односе на доба дана и локацију) у оној мјери у којој је то у складу са захтјевима службе. Надаље, уколико је то могуће у датом контексту, може да буде одређена посебна соба за молитву.

Болест, смрт и сахрана

Запосленици који у случају болести или смрти током службе имају посебне вјерске захтјеве у том погледу имају могућност да их званично пријаве, а Команда одбрамбених снага настоји да изађе у сусрет тим жељама и потребама. Ради тога се дистрибуира практични водич за обреде различитих вјероисповијести.

¹⁹⁰ Canadian Forces Administrative Order 16-1, "Religious Accommodation".

¹⁹¹ Министарство одбране издало је смјернице након усвајања прописа из 2005. године којима се забрањује вјерска дискриминација на радном мјесту. Поред тога што објашњава прописе и даје савјете о рјешавању притужби, те основне информације о 10 главних вјера, овај водич покрива и следећа питања: вријеме и простор за молитву, захтјеви за одсуство на дане вјерских празника/свечаности, изостанке због смртног случаја, одијевање, посебну исхрану, пост, задовољавање духовних потреба припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама, приговор савјести, смрт током службе, хитно организовање сахрана, те прикупљање информација о вјероисповијести и увјерењу. Види <http://www.army.mod.uk/linked_files/ag/soldierwelfare/sol_support/Guide_on_Religion.pdf>.

¹⁹² Незванични превод на енглески језик документа "Forvaltning af religiøst begrundede praktiske ønsker og behov" (Administration of Religiously Motivated Practical Wishes and Needs), Danish Defence Command, 2004.

4. Најбољи приступ и препоруке

- Оружане снаге би требало да буду отворене за свакога, без обзира на вјерску припадност: све препреке у виду вјерских заклетви требало би да буду умањене тако што ће се дозволити могућност потврђивања.
- Државе би требало да прикупљају податке о вјерском саставу оружаних снага да би могле да успоставе базу података ради утврђивања и уклањања свих облика латентне или индиректне дискриминације.
- Оружане снаге би требало да, кад год је то могуће, својим припадницима омогуће вршење вјерских обичаја и обреда, укључујући и молитву, приступ представницима њихове вјере или конфесије, обиљежавање вјерских празника, пост, испуњавање посебних потреба у погледу одијевања и исхране. У ситуацијама када тим обичајима и обредима није могуће изаћи у сусрет због очувања војне ефикасности (или због професионалних разлога), сва ограничења која се тада намећу требало би да имају јасан правни основ и требало би да буду пропорционална. Оружане снаге би требало да имају одговорност да докажу какву би штету изазвало дозвољавање поменуте праксе.
- Министарство одбране би требало да дистрибуира материјал са смјерницама у вези са различитим вјерским обичајима и обредима, те њиховом омогућавању у пракси у склопу оружаних снага.
- Државе би требало да створе услове да радна атмосфера у оружаним снагама буде без малтретирања и виктимизације на основу вјероисповијести.

Четврти дио

Поглавље 12

Етничке и језичке мањине у оружаним снагама

Ово поглавље разматра положај етничких и језичких мањина (оних који припадају мањинском становништву у одређеној држави) у оружаним снагама, као и положај страних држављана који служе у оружаним снагама.

Када оружане снаге једне државе имају заступљене све друштвене категорије, укључујући и етничке и друге мањине, онда оне могу да буду извор државног јединства и кохезије. Из тога слиједи да би, колико год је то могуће, требало уклонити непотребне препреке које се постављају регрутовању и учешћу припадника етничких мањина у оружаним снагама. То је питање праведности и недискриминације, али такође и питање *ефикасности* – оружане снаге ће бити ефикасније у заштити државних интереса уколико имају широку заступљеност и уколико њима не доминирају одређене етничке елите.

Стога се ово поглавље фокусира на питања која се тичу интеграције тих група, ради успостављања најбољих модалитета, процедура и законских прописа, а у вези с регрутовањем, одабиром и процесима обуке у оружаним снагама.

1. Питања од значаја

Постоје два оквирна приступа које држава може да примијени у суочавању с изазовима које поставља мултиетничност становништва. Први приступ могао би да се назове *асимилационим*, а његов главни циљ јесте уклањање или што веће смањење разлика између етничких група тако што ће се све оне подвести под један заједнички национални идентитет. Уколико се успјешно примијени, таква политика може да ублажи сукоб и ривалство међу етничким групама, али исто тако може да ослаби везе припадника етничких група са њиховом заједничком историјом и вриједностима, што опет може да доведе до међугенерациског сукоба. Едукација и званична пракса представљају кључне елементе асимилацијског приступа – службени језик, на примјер, може да буде једини језик дозвољен у школи.

Алтернативни приступ могао би да се назове *мултикултурални*. Тај приступ признаје, излази у сусрет и чак подржава етничке разлике. Код њега, међутим, постоји ризик да ће те разлике и даље бити значајан извор сукоба и раздвојености, нарочито уколико етничке групе живе у паралелним заједницама које имају веома мало стварног међусобног додира. Приступ који оружане снаге заузимају према етничким разликама нужно одражава исту ту дихотомију између асимилације и мултикултуралности.

Неке оружане снаге имају позитивно искуство у погледу расне интеграције, док је код других мултикултурални приступ довео до стварања оружаних снага чије су јединице састављене скоро искључиво од припадника етничких група. Сваки од приступа поставља различите изазове у погледу промовисања једнакости и спречавања дискриминације.

У једној мултиетничкој држави, оружане снаге би требало да адекватно одражавају састав становништва, али истовремено и да имају и визију која надилази различите идентитете њихових припадника, уколико желе да буду кохезивне и ефикасне у обављању својих задатака. Оружане снаге могу да представљају позитиван фактор

интеграције, а с обзиром на значај који оне имају као видљиви симбол државног јединства, успјешни модели интеграције могу да имају велики утицај на друштво у цјелини у погледу бољег прихватања имигрантских заједница.

Оружане снаге једне државе настоје својим припадницима да усаде јединство циља. Права мањина, међутим, могу бити угрожена у оним оружаним снагама које настоје само да асимилирају припаднике мањина и које, притом, не воде рачуна о пуној заштити вриједности и културног сензибилитета мањина у оружаним снагама.

12.1

Примјер Босне и Херцеговине¹⁹³

Босна и Херцеговина представља јединствен примјер начина на који се одбрамбене структуре једне државе носе са наслеђем трагичног сукоба.

Премда је сукоб окончан 1995. године Дејтонским мировним споразумом, тек је 2006. године Босна и Херцеговина успјела да успостави одбрамбену структуру искључиво на нивоу државе, којом су замијењене подржавне (ентитетске) одбрамбене структуре, а које су дотад остале углавном нетакнуте од завршетка сукоба. То је подразумијевало и успостављање јединствених војних снага (Оружане снаге Босне и Херцеговине) које би биле компатибилне са НАТО снагама, на чему се још увијек ради. На тај начин замијењене су три доминантно једнонационалне војске које су дотад постојале и које су практично биле састављене од бивших зараћених страна. Политичка и легислативна рјешења за ту корјениту реформу осмишљена су уз значајну подршку НАТО-вог мултинационалног штаба, који још увијек постоји у држави.

Нова законска регулатива која уређује питање одбране (у суштини, Закон о одбрани и Закон о служби у Оружаним снагама Босне и Херцеговине) успоставља равнотежу између заштите групних права трију етничких група у Босни и Херцеговини (и осталих који нису припадници тих трију група) и промовисања појединачних људских права припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама. На примјер, законском регулативом омогућава се равномјерна расподјела функција на вишем нивоу између три етничке групе (или између конститутивних народа, наиме, Срба, Хрвата, Бошњака и осталих) и у Оружаним снагама и у Министарству одбране, што служи као додатни и корисни механизам за успостављање повјерења. Иста регулатива такође институцији Предсједништва БиХ даје овлашћења да одреди одговарајућу етничку заступљеност у оружаним снагама у цјелини, узимајући у обзир статистичке податке из пописа становништва и оперативне потребе. У погледу појединачних права, ово је први пут да је законска регулатива која уређује област одбране усвојена на државном нивоу што, опет, значи да припадници оружаних снага и запосленици у оружаним снагама у држави имају иста права у служби, без обзира на њихову етничку припадност и ентитет у којем живе. То је детаљно уређено Законом о служби, који покрива питања, као што су: језичка права, једнаке могућности, процедуре за подношење жалби, те одговарајући процеси у контексту војног дисциплинског поступка.

Једна значајна карактеристика новог система јесте успостављање трију пјешадијских формација, од којих је свака одговорна за очување војног наслеђа и идентитета бивших компоненти/војски од којих су настале: Армија Републике Босне и Херцеговине (доминантно бошњачка), Хрватског савјета одбране (доминантно хрватска) и Војске Републике Српске (доминантно српска). У складу са законским прописима, те формације немају оперативну ни административну надлежност, а јединице тих формација организоване су у мултинационалне бригаде. Као такве, док оружане снаге треба да очувају етничке традиције, те формације биће истински мултиетничке гледано из оперативне и административне перспективе.

Може се закључити да је Босна и Херцеговина настојала да обезбиједи да њене одбрамбене снаге омогуће једнакост својих припадника путем добро успостављеног правног оквира, док истовремено омогућава адекватну заштиту уставних гаранција које се односе на њене конститутивне народе. Изазов који сада слиједи јесте практична примјена тог оквира путем неопходних политика и прописа.

У прошлости државе су традиционално настојале да задобију лојалност лица регрутованих у оружане снаге путем ограничења у вези са националношћу. Таква ограничења, наравно, не односе се само на етничке мањине, него још акутније погађају недавно успостављене имигрантске заједнице у друштву. Код језичких мањина

¹⁹³ Grupa za upravljanje tranzicijom, štab NATO snaga, Sarajevo.

поставља се питање употребе њиховог матерњег језика у оружаним снагама: да ли се службена комуникација у оружаним снагама одвија на свим службеним језицима те државе или само на језику већинског становништва, те питање да ли такви припадници имају право да комуницирају на свом језику док су на дужности.

Поновно успостављање етничке сарадње унутар јединствених оружаних снага од нарочито је значаја за државе које су прошле кроз етнички сукоб. То поставља велике изазове јер захтијева (поновну) интеграцију бивших непријатеља. Чак и кад је неопходно задржати одвојене структуре, морају се предузети мјере за омогућавање правовременог дијалога међу војним лидерима из различитих заједница, као и мјере којима ће се што прије поновно успоставити командна структура на нивоу државе. Армија може да се суочи са великим бројем специјалних задатака у постконфликтној фази, чији је циљ пружити подршку помирењу, као што су посебни програми за подстицање регрутовања припадника етничких група које нису заступљене у оружаним снагама у задовољавајућем проценту или узимање у обзир етничке компоненте при разматрању одлука о смањењу снага, демобилизацији, разоружању и реинтеграцији у цивилни начин живота. Привремено присуство међународних мировних снага може да пружи додатну могућност за демонстрирање сарадње међу различитим групама. Надаље, када је ријеч о распоређивању међународних снага, њихова ефикасност у мировним операцијама може да буде тим боља уколико се јасно види њихов мултиетнички састав.

2. Међународне обавезе у области људских права

Право на једнакост увелико је признато у међународном праву о људским правима, као што се види из уоквиреног текста под бројем 12.2. Оно је признато у Општој декларацији о људским правима, Међународном споразуму о грађанским и политичким правима, те у Европској конвенцији о заштити људских права и основних слобода, иако између њихових текстова постоје неке значајне разлике. Сви ти инструменти забрањују дискриминацију на основу расе, боје коже, националног поријекла и вјероисповијести. Члан 27 ICCPR-а у оквир поменуте заштите ставља и дискриминацију етничких, вјерских и језичких мањина.

12.2.

Одредбе о једнакости и недискриминацији у одабраним уговорима о људским правима

UDHR, члан 2	Сваком припадају сва права и слободе проглашене у овој Декларацији без икаквих разлика у погледу расе, боје коже, пола, језика, вјероисповијести, политичког или другог мишљења, националног или друштвеног поријекла, имовине, рођења или других околности.
ICCPR, члан 26	Сва лица су једнака пред законом и имају право без икакве дискриминације на подједнаку заштиту закона. У том погледу, закон мора да забрани сваку дискриминацију и да свим лицима обезбиди подједнаку и успјешну заштиту против сваке дискриминације, нарочито у погледу расе, боје коже, пола, језика, вјере, политичког или другог убјеђења, националног или социјалног поријекла, имовинског стања, рођења или сваког другог стања.
ICCPR, члан 27	У државама у којима постоје етничке, вјерске или језичке мањине, лица која припадају тим мањинама не могу бити лишена права да имају, заједно са другим члановима своје групе, свој посебни културни живот, да испољавају и исповиједају своју вјеру или да се служе својим језиком.
ECHR, члан 14	Уживање права и слобода предвиђених овом Конвенцијом омогућава се без дискриминације по било којем основу, као што су пол, раса, боја коже, језик, вјероисповијест, политичко или друго мишљење, национално или социјално поријекло, веза са неком националном мањином, имовинско стање, рођење или други статус.
Члан 1 Протокола 12 уз Европску конвенцију	1. Уживање свих права одређених законом биће омогућено без дискриминације на било којој основи, као што су: пол, раса, боја коже, језик, вјера, политичко или друго мишљење, национално или социјално поријекло, припадност националној мањини, имовина, рођење или други статус. 2. Никога не смију да дискриминирају јавна тијела на било којој основи наведеној у ставу 1.

Постоји, међутим, неколико потешкоћа у третирању тих одредаба као директне забране било којег од тих облика дискриминације у оружаним снагама. Прво, не постоји право да се постане припадник оружаних снага као такво. То није препрека када је ријеч о дискриминаторским одредбама садржаним у законској регулативи, барем не кад је ријеч о ICCPR-у. Међутим, положај према члану 14 Европске конвенције нешто је проблематичнији и њега ћемо разматрати у даљњем тексту. Друго, није јасно захтијевају ли обавезе из тих уговора, саме по себи, од држава да предузму активне мјере на укидању дискриминације, као што је усвајање антидискриминаторских закона или спречавање дјела расизма или расног и етничког малтретирања од стране других (на примјер, других припадника и запосленика).

Због тога је за ово питање релевантнија Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације, која је нешто конкретнија (види уоквирени текст под бројем 12.3). Конвенција се односи на „свако разликовање, искључивање, организирање или давање првенства који се заснивају на раси, боји коже, поријеклу, националном или етничком поријеклу који имају за циљ или за резултат да наруше или да компромитију признавање, уживање или остваривање, под једнаким условима, права човјека и основних слобода у политичкој, економској, социјалној и културној области или у свакој другој области јавног живота“ (члан 1.1).

12.3

Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације¹⁹⁴

Забрањује дискриминацију на основу расе, боје коже или етничког поријекла у уживању политичких и грађанских права у својој држави, те наводи да свако има право на једнак приступ јавним службама у својој држави (члан 6).

Свако има право на ефикасан правни лијек и заштиту од дискриминације у погледу његових основних права и слобода, и то путем независних домаћих судова (члан 7.2).

Комисија за укидање расне дискриминације (сачињена од 18 експерата „високих моралних квалитета и признате непристрасности“, које бирају државе чланице) надзире поштовање обавеза од стране државе (члан 8).

Државе чланице сваке двије године, или по захтјеву Комисије, подносе извјештај генералном секретару УН-а о различитим мјерама усвојеним да би се испунили циљеви Конвенције (члан 9.1а и 9.16). Сваке године Комисија подноси извјештај Генералној скупштини Уједињених нација (члан 9.2).

Једна држава чланица може Комисији да пријави другу државу чланицу уколико вјерује да ова не примјењује одредбе Конвенције (члан 11). Комисија потом испитује наводе путем посебне комисије, те разматра препоруке за „рјешавање спора на пријатељски начин“ (члан 13.1).

Појединци такође имају право подношења приговора Комисији уколико вјерују да су жртве повреде Конвенције за коју је одговорна држава чланица (члан 14) тамо гдје је држава признала право поднесака појединачних лица. У тим случајевима, држава формира тијело надлежно за разматрање поднесака појединаца, које комуницира директно са Комисијом. Комисија је одговорна за разматрање свих доказа које индивидуални подносилац приложи, као и за давање препорука.

Државе чланице Европске уније обавезне су према Директиви 2000/43¹⁹⁵ да донесу законску регулативу којом ће се омогућити правни лијек за случајеве расне и етничке дискриминације на радном мјесту у приватним и државним предузећима, укључујући и неоправдану индиректну дискриминацију¹⁹⁶ и расно малтретирање. Између

¹⁹⁴ Извор: Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације, <http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/d_icerd.htm>.

¹⁹⁵ Директива вијећа 2000/43/ЕС од 29. јуна 2000, којом се уводи принцип једнаког третмана лица без обзира на расно или етничко поријекло, Official Journal of the European Communities, L 180, 19. јули 2000, стр. 0022-0026.

¹⁹⁶ Члан 2.2б: “Сматра се да је дошло до индиректне дискриминације када би наизглед неутрална одредба, критеријум или метод довели лица одређеног расног или етничког поријекла у неповољан положај у односу на друга лица, осим уколико та одредба, критеријум или метод нису објективно оправдани на основу легитимног циља, а средства за постизање тог циља адекватна и неопходна.”

осталих питања, Директива се односи и на: „(а) услове приступа запошљавању, samozapoшљавању и занимању, укључујући и критеријуме за одабир и пријем у службу у свим дјелатностима и на свим нивоима професионалне хијерархије, укључујући и напредовање“.¹⁹⁷ Поред саме праксе послодавца која може да представља дискриминацију, послодавац је такође одговоран за све поступке својих запосленика, а који доприносе стварању атмосфере малтретирања на радном мјесту. Државе су дужне „омогућити да правосудне и/или управне процедуре, укључујући, тамо гдје то сматрају неопходним, и поступак мирне, за испуњавање обавеза из ове директиве буду доступне свим лицима која себе сматрају оштећеним“ (члан 7). Могло би се рећи да то од држава чланица Европске уније захтијева да припадницима оружаних снага омогуће приступ цивилним правним лијековима да би се примијениле антидискриминаторске одредбе, а не само интерне процедуре.

Члан 14 Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода не дефинише засебно право лица да не буде изложено дискриминацији. Он се односи само на уживање других права из Конвенције или „из оквира“ права из Конвенције (тј. нема потребе за доказивањем повреде, и само практична веза је довољна). У Конвенцији, међутим, нема права на запослење или учешће у јавној служби као таквог. Чак и када се утврди таква повреда или веза, и примијени се члан 14, ипак је могуће оправдати другачији третман. Европски суд за људска права навео је, на примјер, да је „разлика у третману дискриминаторска уколико ‘за њу нема објективног и разумног оправдања’ тј., ако не служи остварењу ‘легитимног циља’ или ако не постоји ‘разуман однос пропорционалности између коришћених средстава и циља који се настоји остварити’“.¹⁹⁸ Из тога слиједи да је оправдање валидно у смислу члана 14 уколико су ти услови задовољени. Међутим, расна и национална дискриминација представљају двије категорије за које је Европски суд рекао да захтијевају „веома значајне разлоге“ или „посебно озбиљне разлоге“.¹⁹⁹

Поред тога, због потешкоћа у утврђивању расне мотивације у случајевима дискриминације, Европски суд за људска права утврдио је да пропуст државе да слиједи очигледан правац испитивања у истраживању насиља, од стране државних заступника, или занемаривање очигледних доказа дискриминације, од стране органа власти, може да доведе до извођења негативних закључака. У складу с тим, терет доказа помјера се на државу у погледу доказивања да до дискриминације није дошло.²⁰⁰ То је значајно, на примјер, уколико је малтретирање у оружаним снагама очигледно расно мотивисано (види поглавље 17, Радни услови).

За разлику од члана 14, Протокол 12 уз Европску конвенцију јесте засебна одредба која појединце штити од дискриминације:

- у уживању свих права према домаћем закону;
- јавних органа при извршавању њихових законских обавеза, укључујући и примјену дискреционих овлашћења, као што је додјела средстава;
- у било којем другом поступку, или непримјењивању поступка од стране јавних органа.

С обзиром на то да су оружане снаге сасвим сигурно јавни органи, Протокол 12 могао би да спречи дискриминацију коју оне врше на забрањеним основама у оним државама у

¹⁹⁷ Члан 3.

¹⁹⁸ *Abdulaziz, Cabales u Balkandali против Велике Британије*, Европски суд за људска права, 28. мај 1985, *European Human Rights Reports*, свезак 7, 1985, стр. 741, став 72. (види и *Case Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium (Belgian Linguistics Case)* / Предмет који се односи на одређене аспекте закона о употреби језика у образовању у Белгији (Белгијски језички предмет), Европски суд за људска права, 23. јули 1968, *European Human Rights Reports*, 1979-80, свезак 1, стр. 241.

¹⁹⁹ *Tekeli против Турске*, Европски суд за људска права, 16. новембар 2004, *European Human Rights Reports*, свезак 42, 2006, стр. 53, који се односи на “јаке разлоге”.

²⁰⁰ *Nachova против Бугарске*, Европски суд за људска права, 26. фебруар 2004, *European Human Rights Reports*, свезак 39, 2004, стр. 793, став 169.

којима се тај протокол примјењује. Протокол 12 потписало је 35 држава чланица Савјета Европе, а у њих 14 које су га ратификовале²⁰¹ ступио је на снагу 1. априла 2005. године.

ОЕБС је разрадио широко постављене обавезе у области дискриминације етничких мањина. Још на Конференцији у Хелсинкију 1975. године, ОЕБС је навео да би државе чланице требало да признају допринос који националне мањине и регионалне културе могу да дају тим државама.²⁰² Касније, на Конференцији у Бечу 1989. године, државе чланице су се усагласиле да ће „штитити и стварати услове за промовисање етничких, културних, језичких и вјерских идентитета националних мањина на својој територији“.²⁰³ Томе је на Конференцији у Копенхагену 1990. године додато право оних који припадају таквој мањини или култури да се служе својим језиком и да оснивају своје образовне, културне и вјерске институције.²⁰⁴ На конференцијама које су услиједиле поновно су потврђени ти принципи који се односе на културни идентитет. ОЕБС се такође фокусирао на бројне резолуције које се односе на питање радника миграната.²⁰⁵

3. Приступ

Да би се изнашли најбољи модалитети, дио који слиједи описује приступе различитих држава рјешавању проблема расне дискриминације, било путем правних процедура или процедура за подношење жалби и политика запошљавања. Слиједи и слично разматрање положаја страних држављана у оружаним снагама и положаја језичких мањина.

Рјешавање притужби у вези са расном дискриминацијом или малтретирањем

Да би се испоштовале обавезе из области људских права описане у претходном дијелу, од кључног је значаја да се обезбиједе ефикасна средства за рјешавање приговора који наводе расну дискриминацију. Постоји неколико видова правних лијекова за случајеве дискриминације. Једна од метода јесте да се омогући подношење грађанских тужби које наводе дискриминацију код парничних судова надлежних за питања рада (дозвољено у Великој Британији након претходног интерног разматрања, види уоквирени текст под бројем 12.4) или да се одобри право директног приступа комисијама за људска права (као што је случај у Канади).

²⁰¹ Од 13. јануара 2007. године Протокол 12 ратификовале су сљедеће државе: Албанија, Јерменија, Босна и Херцеговина, Хрватска, Кипар, Финска, Грузија, Луксембург, Холандија, Румунија, Сан Марино, Србија и Црна Гора, Македонија и Украјина. Види <<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=177&CM=7&DF=1/31/2007&CL=ENG>>.

²⁰² Хелсинки, 1975. (Сарадња у хуманитарној и другим областима).

²⁰³ Беч, 1989. године, став 19.

²⁰⁴ Копенхаген, 1990. године, ставови од 32 до 34.

²⁰⁵ Конкретно, на Конференцији у Бечу 1989. године, ОЕБС је позвао “државе домаћине и државе поријекла да уложе напоре на даљем побољшању економских, социјалних, културних и других услова живота радника миграната и њихових породица који легално бораве у држави домаћину,” као што је образовање и обука. Оно што је посебно значајно овдје јесте да је ОЕБС навео да “државе чланице признају да питања у вези с радницима мигрантима имају своју људску димензију”.

12.4

Приступ Велике Британије: претходно разматрање навода о расној дискриминацији²⁰⁶

Општа законска регулатива о спречавању расне дискриминације проширена је 1996. године да би укључила и оружане снаге, омогућивши припадницима оружаних снага да наводе о расној дискриминацији изнесу пред (цивилним) судом надлежним за радне спорове.

Прије тога морају, међутим, да уложе приговор у складу с интерном процедуром у служби (познат као притужба за рјешавање). Оружане снаге имају право да захтијевају да се поступак пред судом одгоди до окончања интерне процедуре, што се обично и примјењује у пракси.

Предност тог приступа јесте да се њиме подстиче интерно рјешавање предмета и омогућава рјешавање те врсте навода као питања војне дисциплине, тамо гдје је дискриминација посљедица понашања других припадника и запосленика.

Међутим, постоје знатне разлике између притужби за рјешавање (које такође могу да буду третиране као дисциплинска питања у складу са кривичном нормом доказивања) и суда (гдје доказивање подлијеже мање стриктној цивилној норми). Надаље, поступак пред судом покреће се против оружаних снага као послодавца одговорног за дискриминаторске поступке својих запосленика, док интерне процедуре могу да доведу до покретања дисциплинског поступка против других припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама.

Недостаци тог приступа леже у томе што он може да подразумева знатно одгађање док се не оконча интерна процедура, као и у томе што услов да се притужбе подносе путем командног ланца може да одврати припаднике оружаних снага и запосленике у оружаним снагама од улагања притужби.

Понекад се наводи о расном злостављању фокусирају на малтретирање од стране других припадника снага. Оружане снаге су, наравно, одговорне за одржавање недискриминаторске и сигурне радне атмосфере у којој постоји расна толеранција. Расно малтретирање може да се сматра обликом дискриминације за који су оружане снаге посредно одговорне. Поред законских прописа о дискриминацији, могуће је додати и мјере заштите или назнаке службенох неодобравања у вези са кршењем војне дисциплине. У великој Британији, на примјер, војни суд или надређени официри расни или вјерски елеменат код повреде војног закона мора да третира као отежавајућу околност. То, онда, може да резултира изрицањем строже казне.²⁰⁷

12.5

Дефинисање расног узнемиравања²⁰⁸

Узнемиравање се сматра дискриминацијом ... у случају нежељеног понашања у вези са расним или етничким поријеклом, а које има за циљ или посљедицу повреду достојанства лица и стварање застрашујуће, непријатељске, деградирајуће, понижавајуће или увредљиве атмосфере.

Поред тога, институције које рјешавају притужбе у погледу неправедног третмана и злоупотребе (као што је војни омбудсман или главни инспектор) могу да имају надлежност и за питања која се односе на етничку припадност. Један добар модел јесте њемачки парламентарни повјереник за оружане снаге (види поглавље 22, Омбудсмани), који има овлашћења да заприма и испитује притужбе на активности других војника.

²⁰⁶ Додатак 11 Записник о доказима, "Специјални извјештај Надзорног одбора за оружане снаге за 2001. годину", 2001 НС (House of Commons Papers) 154, свезак II; Закон о расним односима из 1976, члан 75; Расни односи (Притужбе судовима за радне спорове) (Оружане снаге) Прописи, 1997; Закон о оружаним снагама из 2006, чланови од 334 до 339.

²⁰⁷ Према члану 240 Закона у оружаним снагама.

²⁰⁸ Директива ЕС-а 2000/43, члан 2.3.

Пружање једнаких могућности у оружаним снагама

Рјешавање проблема расне дискриминације није напросто питање осигурања правног пута за рјешавање притужби. Искуство САД и Велике Британије наглашава значај иницијатива у погледу стратегија и менаџмента.

У Сједињеним Државама је 1948. године издата Уредба са законском снагом број 9981 да би се омогућила једнакост у третману свих лица у оружаним снагама, без обзира на расу, боју коже, вјероисповијест или национално поријекло. У 1971. години основан је Војни институт за расне односе, касније преименован у Војни институт за управљање једнаким могућностима, са задатком да пружа савјете властима и да организује обуку. Као што се види из уоквиреног текста, под бројем 12.6, искуство САД говори да се итекако значајни кораци могу да предузму уколико се борба против дискриминације и заступљеност мањина у оружаним снагама поставе као довољно значајан циљ у склопу јавне политике.

12.6

Промовисање једнаких могућности у оружаним снагама САД²⁰⁹

Одговорност у склопу Министарства одбране повјерена је вишем званичнику: замјенику подсекретара одбране за једнаке могућности.

Министарство одбране води Војни институт за управљање једнаким могућностима, који обучава кадар у вези са једнаким могућностима, даје савјете Министарству у погледу политике једнаких могућности и спроводи релевантна истраживања.

Министарство од сваке службе тражи да израђује и ревидира планове за такозвану позитивну дискриминацију, те да изради годишњу „Процјену једнаких могућности у оружаним снагама“. Та процјена садржи податке о томе да ли су испуњени различити циљеви у погледу једнаких могућности и идентификује проблеме, као што су малтретирање и дискриминација.

Поменута процјена такође садржи и податке и оцјену напретка у 10 области. Једна од њих је и регрутовање и напредовање (тј. додјела официрских чинова). Друге области укључују резултате у погледу промовисања официра и регрута, завршетка професионалне војне обуке официра и регрута (на примјер, ратни колеџи и подофицирске академије), укључивање официра у редовну компоненту, прекоманду на позиције које се дефинишу као напредовање у каријери и позиције за команданте и замјенике команданата, те превелика или премала заступљеност жена у свим професионалним војним категоријама.

Осмишљени су и конкретни програми за приближавање одређеним традиционално запостављеним групама:

- Програм запошљавања Индијанаца и аутохтоних становника Аљаске
- Програм запошљавања Американаца азијског поријекла и аутохтоних становника острва Тихог океана
- Програм запошљавања Афро-Американаца
- Програм запошљавања хиспанског становништва

Слично томе, у Великој Британији забринутост у погледу недовољне заступљености етничких мањина у оружаним снагама, расне дискриминације и малтретирања, те ниске стопе останка у оружаним снагама довела је до планирања и спровођења низа превентивних стратегија. У 1998. години закључен је и споразум о партнерству између Министарства одбране и државног тијела за борбу против дискриминације, Комисије за расну једнакост (CRE). Тиме се покривају мјере за постизање расне једнакости, укључујући и попуњавање квота за регрутовање и промовисање етничких мањина, уклањање препрека за регрутовање и промовисање етничких мањина, повећање броја официра припадника етничких мањина са вишим чином, ефикасно спречавање расистичког малтретирања, те уврштавање података о пружању једнаких могућности у годишњу процјену. CRE је 2001. године извјестио Надзорни одбор за оружане снаге

²⁰⁹ Министарство одбране, <<http://www.dod.mil/prhome/eotenent.html>>; Директива Министарства одбране 1350.2, 18. август 1995, <<http://www.dtic.mil/whs/directives/corres/rtf/d13502x.rtf>>; Војни институт за управљање једнаким могућностима, <<http://www.deomi.org/deomi.htm>>.

Доњег дома да је у том погледу учињен знатан напредак. Званична политика „за једнаку заступљеност“ покренута је 2000. године да би се поправила недовољна заступљеност националних мањина у оружаним снагама.²¹⁰

Специјалне политике у вези са припадницима и запосленицима

Политике позитивне дискриминације често су контроверзне и чак могу да буду и неуставне или незаконите, нарочито ако подразумевају дискриминацију у обратом смјеру. Оне могу евентуално да представљају кршење међународних уговора које смо раније навели. Специфична и временски ограничена одступања од Директиве Европске уније ради исправљања првобитне дискриминације представљају једну од могућности у том погледу. Међутим, слична ефикасност може се постићи и одређивањем квота за недовољно заступљене групе како би се достигли жељени нивои заступљености мањина у одређеним војним структурама и нивоима, као и стратегије за достизање тих квота.

У Канади шездесетих година прошлог вијека, једно од питања које је раздвајало англофону већину и франкофону мањину – отприлике три четвртине односно једна четвртина становништва – била је недовољна заступљеност потоње групе у оружаним снагама, а посебно у официрским редовима. Квоте у погледу позитивне дискриминације, специјални програми обуке, те промјене језичког захтјева за официрски чин уведени су да би се повећала заступљеност франкофоног становништва. Чини се да је формирање франкофоних јединица у сва три рода и у свакој војној дисциплини имало знатнији утицај на повећање броја франкофоних официра.²¹¹

Још један метод за омогућавање регрутовања припадника недовољно заступљених група за које квоте нису попуњене јесте снижавање критеријума за упис припадника мањина у војне школе (једна политика те врсте уведена је у Бугарској 2003. године, уз помоћ НАТО-вог Информативног центра и финансијска средства Делегације Европске уније у Бугарској).

Мјере обуке

Политике те врсте могу да подразумевају специјалне курсеве обуке како би се створила свијест о питањима етничке припадности. На примјер, средином деведесетих година прошлог вијека, припадници новоформираних Јужноафричких националних одбрамбених снага, које су морале да инкорпорирају седам различитих оружаних снага различитог расног и етничког поријекла, прошле су низ програма обуке чији је циљ било повећање толеранције и поштовања различитости.

Надаље, завршетак обуке о једнаким могућностима може да се постави као предуслов за напредовање у служби; и обратно, доказано непоштовање тих политика може да се третира као препрека даљњем напредовању у каријери.

Питање држављанства

Ограничења која забрањују придруживање оружаним снагама једне државе лицима која нису држављани те државе честа су у државама чланицама ОЕБС-а, што не значи да су и општа. На први поглед та су ограничења један вид дискриминације (понекад индиректна расна дискриминација), али се то може лако да оправда.

На примјер, УН-ова Конвенција о укидању свих облика расне дискриминације не односи се на „разлике, искључивање, ограничења или давање предности од стране

²¹⁰ Министарство одбране, “Директива начелника генералштаба о једнакости и различитости у војсци”, <http://www.army.mod.uk/linkedfiles/servingsoldier/usefulinfo/equality/ss_hrpers_eq_w/cgs_equality_and_diversity_directive.pdf>.

²¹¹ “Мултиетничке оружане снаге”, Женевски центар за демократску контролу оружаних снага, 2005, <http://www.dcaf.ch/publications/bg_multiethnic_armed_forces.cfm?nav1=4&nav2=1>.

државе потписнице ове Конвенције између њених држављана и лица која нису њени држављани²¹² Према држављани држава Европске уније уопштено имају слободу да се запосле у другој држави чланици Европске уније у складу са слободним кретањем лица, постоје одређени изузеци у погледу јавних служби, а релевантна пракса Суда правде и изјава Европске комисије уврштавају оружане снаге у ту категорију искључења.²¹³

Упркос томе, неке државе ипак примају стране држављане у своје оружане снаге или у специфичне јединице, на примјер Легија странаца у Француској регрутује стране држављане,²¹⁴ а Гурке у Британској армији су непалски држављани.

12.7

Бригада Гурки²¹⁵

Током скоро два вијека, од Мировног споразума из 1815. године којим је окончан англо-непалски рат од 1814. до 1815. године, Гурке су у служби Круне, првобитно као војници у (британској) индијској војсци, а након проглашења независности Индије 1947. године у Британској армији.

У току једне просјечне године, неких 28.000 потенцијалних регрута такмичи се за 230 мјеста у бригади Гурка, која броји преко 3.500 припадника. То је једна јединствена бригада. Она није оперативна бригада у уобичајеном смислу. Она је прије административно тијело, кровна организација која омогућава да оформљене јединице Гурки, у које се сви војници Гурке регрутују и у којима служе – углавном као пјешадија, али и као инжењери и у јединицама везе и логистике – имају могућност да буду интегрисане и да чине саставни дио других оперативних бригада у Британској војсци.

Гурке се регрутују у Непалу. Они су непалски држављани и то држављанство задржавају и док су у служби Круне. Након што се пензионишу, враћају се у Непал и заузимају своје мјесто у непалском друштву. Ти посебни аранжмани неопходни су како би Гурке могле да служе у Британској војсци, а да истовремено задрже свој непалски идентитет и заштите своје културне, вјерске и етничке вриједности.

Услови службе уређени су Трилатералним споразумом (који је изворно протокол о сарадњи потписан 1947. године између влада Велике Британије, Индије и Непала, а којим је непалска влада пристала на ангажовање трупа Гурки у армијама Велике Британије и Индије).

Као што је већ речено, забрана служења у оружаним снагама која важи за стране држављане често може да се оправда. Међутим, тамо гдје страним држављанима јесте дозвољено да служе у оружаним снагама, разлике у условима службе већ су нешто теже за одбранити.²¹⁶ Два судска предмета у вези са наводном дискриминацијом Гурки у Великој Британији илуструју како ти принципи функционишу у пракси. У првом предмету, питање је било да ли су одредбе и услови службе за припаднике бригаде Гурки у складу са чланом 14 Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода.²¹⁷ Гурке су имале неповољнији третман у погледу висине пензије на коју имају право, а у односу на друге војнике у британској војсци, али су имале повољнији третман у погледу њене исплате (одмах након 15 година, за разлику од британских војника који су имали право на одгођену пензију која се исплаћивала са навршених 60 година живота). Суд је такође узео у обзир веома различите услове живота у друштву у којем Гурке живе по пензионисању и оном у којем се пензионишу британски војници. Према Суд утврдио да нема повреде члана 14, ипак је наведени предмет довео до основне

²¹² Члан 2.

²¹³ Види документат Европског парламента “Слободно кретање радника”, <http://www.europarl.europa.eu/facts/3_2_2_en.htm>.

²¹⁴ Види <<http://www.legion-recrute.com/en>>.

²¹⁵ Пресуда судије Sullivana (Управни суд) у предмету *R (Purja) против Министарства одбране, England and Wales High Court*, 2003, стр. 445; <http://www.army.mod.uk/brigade_of_gurkhas/index.htm>.

²¹⁶ Забрана за држављане држава које нису чланице није покривена Директивом Европске уније 2000/43. Види члан 3.2.

²¹⁷ *R (Purja и остали) против Министарства одбране*, Апелациони суд, 9. октобар 2003, *Weekly Law Reports*, свезак 1, 2004, стр. 289.

ревизије услова службе.²¹⁸ У другом предмету, дискриминација се тичала разлике у накнади која се исплаћивала Гуркама и британским војницима које су Јапанци држали као ратне заробљенике током Другог свјетског рата. Суд је сматрао да је нижа накнада која се исплаћивала Гуркама нелогична, а тај закључак је резултирао исплатом накнаде у износу од £10,000 сваком Гурки који је имао наведени статус.

Приступи питању језичких мањина

Језик може да представља препреку потпуном учешћу у оружаним снагама за припаднике неких мањинских група који говоре језиком који није службени. Уоквирени текст, под бројем 12.8, наводи различите приступе том питању у неколико држава чланица ОЕБС-а.

12.8

Приступи мањинским језицима у одабраним државама²¹⁹

Аустрија	Припадници и запосленици могу слободно да комуницирају на свом језику. Када је ријеч о процедури регрутације и провјере способности за вршење војне службе, језичким мањинама дозвољено је да се користе својим (признатим мањинским) језиком. Сва остала комуникација у оружаним снагама мора да буде на службеном језику, што је, према аустријском уставном праву, њемачки.
Канада	Разговор са другим припадницима истог ранга може да се одвија на језику по избору припадника. Међутим, у војним јединицама које су одређене као једнојезичке, углавном распоређене у једнојезичким регионима, како је одредило Министарство финансија (унутар канадских снага одређене су и англофоне и франкофоне јединице), обавезна је употреба радног језика. У јединицама које су одређене као двојезичке (углавном у двојезичким регионима), и енглески и француски могу слободно да се користе.
Чешка Република	Службени језик у комуникацији са управним органима у Чешкој Републици, укључујући и надређене у оружаним снагама, је чешки; словачки се не сматра једнаким. За комуникацију у оружаним снагама није дозвољена употреба других језика.
Финска	Језик командовања је фински (једна јединица говори шведски). У грађанским пословима, лица су слободна да изаберу језик којим ће говорити.
Латвија	У складу са Законом о службеном језику, само се службени језик Латвије, латвијски, користи у јединицама Националних оружаних снага. Међутим, то ограничење се односи само на период обављања службених дужности.
Литванија	У току радног времена обавезна је употреба службеног језика.
Словачка	У складу са чланом 6 ставом 1 Устава, словачки је службени језик Словачке. У складу са чланом 3.2 Закона број 270/1995 из Зборника закона Словачке Републике, припадници оружаних снага морају да користе службени језик у службеној комуникацији.
Украјина	Само се државни језик може да користи у службеним пословима.

Тамо гдје постоје знатне бројчане разлике унутар једне државе, успостављање одвојених јединица којима се признају мањинске специфичности може да представља ефикасно рјешење за проблем недовољне заступљености мањинских језичких група. На примјер, оружане снаге у Швајцарској имају вишеслојну структуру са јединицама које су што је више могуће организоване по кантоналном и језичком принципу. Специјалне трупе, међутим, могу да формирају вишејезичке јединице. Вишејезичкост је наметнута као обавеза запосленицима Министарства одбране и официрском кадру (види уоквирени текст под бројем 12.9).

²¹⁸ Горњи дом, Дебата, публикације и архива, веб страница Британског парламента, 11. јануар 2005, <<http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200405/ldhansrd/vo050111/text/50111-47.htm>>.

²¹⁹ ODIHR-DCAF упитник, питања 78 и 79.

Белгија и Канада имају двоструку војну структуру да би изашле у сусрет захтјевима белгијских фламанских и канадских франкофоних припадника да језик команде буде њихов језик. У Канади је увођење таквих јединица произвело неколико ефеката:

- Франкофони официри су у предности у таквим јединицама с обзиром на боље вјештине комуникације на свом матерњем језику;
- Франкофони официри у франкофоним јединицама осјетљивији су на културне специфичности својих франкофоних војника и стога су успјешнији као вође, те напредују једнако брзо као њихове англофоне колеге у англофоним јединицама (ако не и брже од њих);
- Формирање франкофоних јединица у свим сегментима оружаних снага од пуковника, генерала и припадника главног штаба захтијева да говоре оба језика, без обзира на квоте одређене за напредовање.²²⁰

12.9

Вишејезичност и оружане снаге Швајцарске²²¹

Швајцарска је држава са четири службена језика: француским, њемачким, талијанским и ретороманским. Упркос чињеници да Швајцарске оружане снаге нису никада званично формулисале политику вишејезичности, ипак су израдиле три политике за рјешавање питања вишејезичке природе швајцарске државе.

Принцип језичке територијалности

Једнака заступљеност језичких група у оружаним снагама гарантована је територијалном структуром оружаних снага, која води поријекло од историјски кантоналне војне организације. С обзиром на чињеницу да се већина јединица регрутује из реда грађана истог кантона, и пошто су 22 од 26 кантона једнојезички, већина јединица у Швајцарским оружаним снагама користи један језик у интерној комуникацији.

Принцип пропорционалности

Поред територијалности, питање вишејезичности рјешава се и пропорционалном заступљеношћу језичких заједница у оружаним снагама Швајцарске. Састав припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама треба да одражава стварни проценат језичких заједница у Швајцарској. Политика заступљености углавном се ослања на неформална правила и обичаје, а законски прописи су ријетки.

Познавање језика у официрским редовима

Официри морају да имају изузетне комуникацијске вјештине. У том погледу, оружане снаге Швајцарске искористиле су релативно добро познавање језика својих официра, које су ови стекли у склопу грађанског образовања прије придруживања оружаним снагама. Тек се недавно језичкој едукацији посветила нешто већа пажња у склопу обуке за официре: и то не на једном од четири службена језика, него на енглеском.

5. Најбољи модалитети и препоруке

- Требало би успоставити ефикасна средства путем којих припадници оружаних снага могу да уложе приговор због расне дискриминације (укључујући и индиректну дискриминацију и малтретирање на расном основу) у склопу оружаних снага.
- Припадници оружаних снага требало би да имају приступ грађанским судовима или тијелима да би имали правну заштиту од дискриминације (укључујући и индиректну дискриминацију и малтретирање на расном основу). Тамо гдје

²²⁰ “Multiethnic Armed Forces”, *op. cit.*, напомена 211.

²²¹ Bernhard Altermatt, “Der Umgang der Schweizer Armee mit der Mehrsprachigkeit: Proportionalität und Territorialität: Ein historischer Überblick mit Standortbestimmung”, Federal Military Library and Historical Service, Report. No. 15, Bern, 2004, странице од. 71 до 73.

су припадници дужни да прво искористе интерна средства, грађански органи требало би да, без обзира на то, имају могућност да спроведу своје процедуре у случају неоправданог одлагања или неадекватних интерних истрага.

- Све оружане снаге требало би да имају транспарентан процес регрутовања који подразумева кодекс запошљавања заснован на принципима који укључују праведну и једнаку заступљеност свих етничких група.
- Тамо гдје је одређена етничка или језичка мањина изразито недовољно заступљена у оружаним снагама у односу на цјелокупно становништво, требало би предузети активне кораке да би се подстакло пријављивање припадника те групе за службу у оружаним снагама.
- Министри одбране требало би да сарађују са независним тијелима за заштиту од дискриминације у погледу праћења спровођења тих политика.
- Толеранција према етничким и језичким мањинама требало би да буде кључни елемент обуке свих припадника оружаних снага, праћена одговарајућим дисциплинским мјерама у случајевима у којима су појединци одговорни за дискриминаторско понашање или малтретирање.
- Официри са вишим чином имају посебну одговорност, а темељито разумијевање тих питања требало би да представља услов за напредовање. Једнако тако, морало би да буде јасно назначено да ће свако доказано дискриминаторско понашање спријечити даље напредовање и/или резултирати одузимањем чина.
- Требало би поновно размотрити забрану служења у оружаним снагама за стране држављане да би се утврдило да ли она служи оправданим циљевима и да ли им је пропорционална. Тамо гдје је страним држављанима дозвољена служба у оружаним снагама, сваки облик различитог третмана у односу на услове службе домаћих грађана требало би да буде размотрен на сличан начин.
- У случају када постоје знатне језичке мањине, требало би размотрити начине увођења мањинског језика путем посебних модалитета, као што су двојне војне структуре.
- Курсеви војне обуке требало би да буду доступни и на мањинским језицима тамо гдје је то потребно.

Поглавље 13

Жене у оружаним снагама

Ово поглавље разматра различите моделе и праксе у вези с учешћем жена у оружаним снагама, као и ефекат све веће интеграције жена у традиционално мушку област. Поглавље наглашава главне препреке са којима се жене војници још увијек суочавају у свим фазама своје војне каријере, те истиче механизме заштите и остваривања права жена. Поглавље се такође бави малтретирањем и насиљем, те стратегијама за промовисање једнакости свих припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама.

Ово поглавље гледа на питање жена у оружаним снагама као на питање управљања различитостима, тј. регрутовања и задржавања запосленика припадника различитих друштвених категорија и, што је посебно значајно, искоришћења њихових квалитета на најоптималнији начин.²²² Посебна пажња поклања се способности жена да дају позитиван допринос безбједности, нарочито у свјетлу многих нових улога које имају модерне оружане снаге, које се крећу од посматрачких мисија и достављања хуманитарне помоћи до мисија успостављања и одржавања мира. (Пошто је брига о дјечи одговорност родитеља, то питање разматра се у поглављу 17, Радни услови.)

1. Значај

У већини демократских система води се расправа о томе која је одговарајућа улога жена у оружаним снагама. Према су се у задњих тридесет година прошириле могућности за жене у оружаним снагама у региону који покрива ОЕБС, чак и оружане снаге са највећим учешћем жена у својим редовима, на примјер у Сједињеним Америчким Државама, и даље имају највише 15 процената жена међу својим припадницима и запосленицима.²²³ Све донедавно, жене су биле углавном ограничене на пружање борбене подршке, логистику, администрацију, те на пружање његе и сличне послове. У већини држава чланица ОЕБС-а жене тренутно могу да учествују у оружаним снагама, и чини се да се жене уопштено прихватају у ширем спектру војних улога. Упркос томе, жене у оружаним снагама и даље су често изложене дискриминаторским политикама и активностима. На примјер, у многим државама жене не могу бити на борбеним положајима. Надаље, жене се у својој каријери суочавају са дискриминацијом јер само у изузетним случајевима напредују до командне позиције. У том погледу, разлике у третману жена постоје не само међу државама, него и између морнарице, ваздушних и копнених снага једне државе.²²⁴

2. Питања од значаја

Потпуно учешће жена као грађана

Учешће жена у оружаним снагама у првом реду је питање људских права, а тиче се права жена да имају приступ војној професији. Учествовање у одбрани државе и у оружаним снагама саставни је дио права и дужности који се тичу улоге грађанина. Уколико су жене искључене из једне тако значајне државне институције, као што су

²²² Jan van der Meulen and Joseph Soeters, "Introduction: the Diversity of Diversity", in Joseph Soeters and Jan van der Meulen (eds.), *Managing Diversity in the Armed Forces: Experiences from Nine Countries* (Tilburg: Tilburg University Press, 1999).

²²³ ODIHR-DCAF, упитник, питање 75.

²²⁴ Gerhard Kümmel, "When Boy Meets Girl: The 'Feminization' of the Military", *Current Sociology*, свезак 50, број 5, 2002, стр. 615-639; Donna Winslow and Jason Dunn, "Women in the Canadian Forces: Between Legal and Social Integration", *Current Sociology*, свезак 50, број 5, 2002, стр. од 641 до 667.

оружане снаге, онда су оне у неједнаком положају у односу на мушкарце грађане исте државе. Можда се може рећи да би жене могле да буду на добитку због тога што су искључене из оружаних снага, те да би за друштво у цјелини било пожељно да жене представљају његов 'мирни' сектор. Међутим, тиме се игнорише принцип по којем би жене и мушкарци требало да буду једнако третирани у погледу улоге грађанина и једнаких могућности. Без искуства које им даје учешће у оружаним снагама, жене ће мање бити у могућности да учествују у расправама о питањима безбједности.²²⁵

Учешће жена у оружаним снагама кључни је елемент њиховог учешћа у управљању и рјешавању сукоба. Резолуција Савјета безбједности 1325 о женама, миру и безбједности (2000) поновно потврђује:

значајну улогу жена у спречавању и рјешавању сукоба. [Савјет апелује на државе] да обезбиједи све већу заступљеност жена на свим нивоима одлучивања у државним, регионалним и међународним институцијама и механизмима за спречавање, управљање и рјешавање сукоба.

Једнака заступљеност

Приступ жена оружаним снагама такође је значајан аспект демократизације оружаних снага у погледу адекватне заступљености свих група које сачињавају једно друштво. То је био централни аспект, на примјер, у погледу интеграције Афро-Американаца у Сједињеним Државама или католика у Њемачкој, гдје су седамдесетих година прошлог вијека Савезне оружане снаге улагале напоре како би повећале број официра католика, а ради изградње што демократичнијег лидерства у оружаним снагама и укључивања значајних група из цивилног сектора. Како се види из тих примјера, оружане снаге не само да су огледало друштва, него могу да буду и прогресивна снага у борби искључених група за једнака права (као у случају Афро-Американаца у Сједињеним Државама), али могу и опструирати те процесе (као што је још увијек чест случај кад су у питању жене).

Даљњи аспект демократизације односи се на оно што би могло да се назове 'унутрашњи живот' оружаних снага. Истраживања показују да – супротно ономе што многи вјерују – зближавање међу мушкарцима нема пуно утицаја на војну ефикасност; војне групе у стању су да нађу друге, инклузивније начине зближавања и оданости. Стварање инклузивних оружаних снага, и у погледу пола, води ка стварању једног демократичнијег друштва и његове војске.

Питања недискриминације

Учешће жена у оружаним снагама је питање недискриминације, тј. једнаких могућности у каријери за мушкарце и жене, једнаког приступа различитим функцијама, једнаких плата, те искорјењивања злоупотребе жена у оружаним снагама. То је такође и питање позитивног прихватања и интеграције жена у војну средину и у војну традицију.

Полна и оперативна ефикасност

Предности укључивања жена у оружане снаге и њихов допринос миру и безбједности не би требало занемарити. Учешће жена у војсци може да буде од посебног значаја у мировним мисијама, што је основна функција већине оружаних снага. Мировне мисије умногоме се разликују од традиционалних војних функција утолико што оне наглашавају заштиту цивилног становништва и подразумијевају аспекте рјешавања сукоба и обнове. Присуство жена у мировним снагама признато је као елемент који води ка бољим односима оружаних снага са домаћом заједницом, те ка повећању способности оружаних снага да се укључе у пружање заштите женама и дјечи.²²⁶

²²⁵ Uta Klein, "The Gender Perspective of Civil-Military Relations in Israeli Society", *Current Sociology*, свезак 50, број 5, 2002, стр.од 669 до 686.

²²⁶ Види Резолуција Савјета безбједности УН-а 1325 (2000) о женама, миру и безбједности, доступна на <<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/720/18/PDF/N0072018.pdf?OpenElement>>.

3. Међународне обавезе у области људских права

Неколико међународних инструмената забрањује дискриминацију на основу пола и промовише *de jure* интеграцију.

Члан 15 Конвенције о укидању свих облика дискриминације жена (CEDAW), коју је 1979. године усвојила Генерална скупштина УН-а, наводи да су све државе чланице „дужне да женама омогуће једнакост са мушкарцима пред законом“.²²⁷ CEDAW од држава чланица захтијева да предузму активности и на нормативном нивоу, тј. путем инкорпорирања принципа једнакости у своју домаћу законску регулативу и путем укидања свих дискриминаторских закона, и на процесном нивоу, тиме што од њих тражи да успоставе ефикасне механизме заштите жена од свих облика дискриминације. Конкретно говорећи, Конвенција садржи конкретне одредбе које се тичу дискриминације жена у питањима рада и запошљавања, те од држава чланица тражи да предузму одређене активности у тој области. Члан 7 порписује да државе чланице треба да предузму „све одговарајуће мјере како би укинуле дискриминацију жена у политичком и јавном животу државе“. Члан 8 прописује следеће:

Државе чланице предузимају све одговарајуће мјере да би женама обезбиједиле могућност да, под једнаким условима с мушкарцима, без дискриминације представљају своје владе на међународном нивоу, као и да учествују у раду међународних организација.

CEDAW Комисија усвојила је коментар на члан 7 и члан 8 Конвенције који се конкретно осврће на учешће жена у оружаним снагама (види уоквирени текст под бројем 13.1).²²⁸

13.1.

Жене у оружаним снагама: коментар CEDAW Комисије о учешћу жена у оружаним снагама²²⁹

28. Државе чланице Конвенције ријетко извјештавају о доступности службе у оружаним снагама женама. Неке државе су, међутим, придржале право у погледу разних одредаба Конвенције, укључујући и чланове 7 и 8, у вези с учешћем жена у оружаним снагама ...

29. Оружане снаге важне су женама за њихову улогу грађана. Међутим, многи мушкарци и жене сматрају да је то ‘мушки посао’. Историјска резервисаност војних улога за мушкарце у великој мјери је резултат друштвене конструкције. Говорило се да је војна служба уграђена у мушке обреде, чиме се одржава раздвојеност улога мушкараца и жена и стереотипа као што су ‘заштитник’ и ‘заштићени’ ...

30. Откако војска представља значајан елемент државног поретка, процеса одлучивања и управљања, сви грађани би требало да воде рачуна о томе какву војску имају. Уколико су искључене из оружаних снага, жене не могу да учествују у доношењу одлука које се односе на употребу војних снага, промјена у војним институцијама и свеукупне контроле њених активности. ...

²²⁷ Доступно на <<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw>>. У свом члану 1 Конвенција дефинише дискриминацију жена као “сваку разлику, искључење или ограничење у погледу пола, што за посљедицу или циљ има да угрози или онемогући признање, или остварење људских права и основних слобода жена на политичком, економском, друштвеном, културном, грађанском или другом пољу, без обзира на њихово брачно стање, на основу равноправности мушкараца и жена”.

²²⁸ “Примјена члана 21 Конвенције о укидању свих облика дискриминације жена: анализа чланова 7 и 8 Конвенције”, CEDAW/C/1994/1, <<http://www.un.org/documents/ga/cedaw/13/cedawc1994-4.htm>>.

²²⁹ Види <<http://www.un.org/documents/ga/cedaw/13/cedawc1994-4.htm>>.

13.1. (наставак)

33. Питање учешћа жена у оружаним снагама има посебно значење у мировним мисијама, чији је основни циљ избјегавање или ублажавање сукоба да би се омогућило њихово мирно рјешавање. Одсуство жена у оружаним снагама мировних снага Уједињених нација одражава одсуство жена у оружаним снагама оних држава које обезбјеђују трупе за мировне операције. Жене су, међутим, активно укључене у те операције на цивилном нивоу. У децембру 1992. године, двије мировне операције Уједињених нација (Ангола и Јужна Африка) предводиле су жене из Секретаријата Уједињених нација, а на жене је отпао и релативно велики проценат цивилних посматрача, администратора и другог особља ангажованог из категорије професионалаца.

34. Како мировне мисије постају све значајније тако ће се морати поставити питање да ли је искљученост жена из многих задатака у оквиру мировних мисија прихватљива. С обзиром на чињеницу да се мировне мисије разликују од традиционалних војних операција, те да оне подразумевају елементе у вези с рјешавањем сукоба, веће присуство жена могло би да представља позитиван помак у том погледу.

Принцип недискриминације жена у питањима рада и запошљавања потврђује се и у неколико других међународних инструмената, укључујући и Препоруку 1700 (2005) Парламентарне скупштине Савјета Европе о дискриминацији жена као радне снаге и на радном мјесту,²³⁰ те Директиву Европског савјета о примјени принципа једнаког третмана мушкараца и жена у погледу приступа запошљавању, стручној едукацији и напредовању, те условима рада.²³¹ Неки инструменти конкретно помињу војни сектор: примјери тога су приједлог за доношење резолуције о женама у оружаним снагама предочен Парламентарној скупштини Савјета Европе 2005. године²³² и Препорука Савјета Европе 1742 (2006) о људским правима припадника оружаних снага.²³³ У тој Резолуцији, Скупштина даје препоруку да Савјет Европе:

посвети више пажње питању статуса жена у оружаним снагама. Велики број жена војника изложен је сексуалном узнемиравању. Питања приступа војним дужностима и одређеним положајима у оружаним снагама, изградње каријере и једнаких права значајна су у погледу дискриминације жена, што је питање које само по себи захтијева детаљно разматрање.

ОЕБС је у више прилика потврдио своју посвећеност укидању свих облика дискриминације на основу пола, те промовисао иницијативе за повећавање једнакости у државама чланицама ОЕБС-а, као што је ОЕБС-ов Акциони план за промовисање једнакости полова. ОДИНР пружа посебну помоћ државама чланицама ОЕБС-а у испуњавању обавеза из међународних инструмената у погледу једнакости полова и права жена, као и у ревидирању законске регулативе ради успостављања одговарајућих правних гаранција за промовисање једнакости полова у складу с ОЕБС-овим и другим обавезама (види уоквирени текст под бројем 13.2). ОДИНР је недавно покренуо нови програм о женама и безбједности који тематску област људских права жена смјешта у контекст ОЕБС-овог свеобухватног приступа питању безбједности. Његови циљеви су промовисање права жена и разматрање перспективе полова у вези с питањима и аспектима безбједности, као што је спречавање и рано упозоравање на

²³⁰ Доступно на <<http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta05/erec1700.htm>>.

²³¹ Директива вијећа 76/207/ЕЕС од 9. фебруара 1976. примјери принципима једнаког третмана мушкараца и жена у погледу приступа запошљавању, стручној едукацији и напредовању, те условима рада, доступно на <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31976L0207:EN:HTML>>.

²³² “Жене у оружаним снагама”, Парламентарна скупштина Савјета Европе, Дос. 10609, 21. јуни 2005, Стразбур, доступно на <<http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/workingdocs/doc05/edoc10609.htm>>.

²³³ Доступно на <<http://www.assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/EREC1742.htm>>.

сукобе, постратна обнова, одржавање безбједности, реформа сектора безбједности, те промовисање безбједности људи.²³⁴

13.2

ОЕБС-ове обавезе у вези са женама и полној дискриминацији: одабрани примјери²³⁵

41. Државе чланице ... обавезале су се на то да ће једнакост између жена и мушкараца постати саставни дио политика и на државном нивоу и на нивоу Организације. ...

42. Државама чланицама се стога препоручује да:

- ... поштују и у потпуности примјењују међународне стандарде и обавезе које су преузеле у погледу једнакости, недискриминације и права жена и дјевојака; ...
- на основу искуства ОЕБС-а осмисле вишедимензионалне политике и стратегије за успостављање једнакости полова. ...

44. Приоритети

...

(b) Успостављање недискриминаторских правних и стратешких оквира,

- ODIHR ... ће пружити помоћ државама чланицама у испуњавању обавеза из међународних инструмената у погледу промовисања једнакости полова и права жена, као и у ревидирању законске регулативе ради успостављања одговарајућих правних гаранција за промовисање једнакости полова у складу с ОЕБС-овим и другим обавезама;
- ODIHR ће пружити подршку у осмишљавању и спровођењу конкретних програма и активности у погледу промовисања права жена, проширењу улоге жена на свим нивоима одлучивања, као и промовисања једнакости између жена и мушкараца у области дјеловања ОЕБС-а, нарочито путем образовања и свијести о половима;
- ODIHR ће пружити помоћ у спровођењу и оцјени државних стратегија и акционих планова у вези са мјерама за промовисање једнакости полова и њихове интеграције; ...
- Теренске канцеларије ODIHR-а и ОЕБС-а пружиће помоћ, тамо гдје је потребно, у развоју локалних капацитета и стручности у питањима полова, као и успостављању мрежа за повезивање лидера на нивоу заједнице и политичара; ...

(г) Успостављање државних механизма за афирмацију жена,

- ODIHR ће и даље пружати стручну и практичну помоћ у успостављању демократских институција за побољшање једнакости полова, као што су канцеларије омбудсмана на локалном и државном нивоу, тамо гдје је то потребно; ...

4. Ситуације и фактори који доприносе већем учешћу жена у оружаним снагама

Упркос чињеници да су жене одвајкада имале значајну улогу у оружаним снагама,²³⁶ тек су у задњих тридесетак година жене добиле већу улогу у модерним оружаним снагама. Међутим, упркос великом напретку у погледу уклањања ограничења која се намећу учешћу жена у оружаним снагама у многим државама чланицама ОЕБС-а, жене војници и даље се суочавају са препрекама у свим фазама своје каријере. Премда су оружане снаге уопштено конзервативне организације које су се опирале укључивању жена у

²³⁴ "ОЕБС-ов Акциони план за промовисање једнакости полова: ODIHR-ов прилог Годишњем извјештају о питањима полова у ОЕБС-у, ODIHR, мај 2006, стр. 12, <http://www.osce.org/documents/odihhr/2006/05/19268_en.pdf>.

²³⁵ Додатак Одлуци број 14/04 о ОЕБС-овом Акционом плану за промовисање једнакости полова из 2004, Софија 2004.

²³⁶ За сјајну расправу о половима и оружаним снагама види Helena Careiras, *Gender and the Military: Women in the Armed Forces of Western Democracies* (London: Routledge, 2006).

своје редове, током задњих двадесетак година жене су прошириле своју војну улогу и тиме довеле у питање схватање по којем су оружане снаге мушки терен. Неколико фактора објашњава повећано учешће жена у оружаним снагама.

Потреба за регрутовањем жена

Најзначајније стазе интеграције утабане су у ванредним ситуацијама и у вријеме ратова. У тим околностима држави је потребно да мобилише што више грађана како би реаговала на кризну ситуацију, што онда значи да и учешће жена постаје неопходно. Жене обично прво имају оне војне улоге које се односе на њихову уобичајену улогу у друштву, као што је улога медицинске сестре, што је прва улога коју су имале типично жене у западним војним институцијама. Премда су ратне ситуације резултирале повећањем броја жена у оружаним снагама, тај тренд се није настављао послје рата, када се већина жена (иако не увијек добровољно) враћала својим традиционалним улогама.

Прелаз на добровољне снаге

Прелаз на професионалне војне системе има своју улогу у повећаном учешћу жена у оружаним снагама. За разлику од законске војне обавезе, која је обично прописана само за мушкарце, добровољни (или професионални) војни системи обично укључују жене.

Понекад државе изврше само дјелимични прелаз на професионалне оружане снаге, у склопу којих добровољцима попуњавају квоте које не попуне законским војним обвезницима. У Русији, на примјер, систем војне обавезе из разних разлога није дао довољан број младића у оружаним снагама. Стога је крајем осамдесетих година прошлог вијека уведена служба по уговору као добровољни, односно професионални, елемент којим се обезбјеђивао додатни број припадника оружаних снага. Од увођења тог система на жене отпада значајан проценат добровољних припадника: до 50 процената крајем деведесетих. Премда су оне на нижим положајима, укупно учешће жена у руским оружаним снагама повећало се са 3 процента почетком деведесетих на 10 процената у истој тој деценији.²³⁷

Промјена културних вриједности

Могло би се рећи да је најзначајнији фактор који је подстакao експанзију улоге жене у оружаним снагама заправо промјена културних вриједности у вези са улогом жене. То уопште није био природан процес. Жене су се, појединачно и колективно, бориле за једнака права и у приватној и у јавној сфери, и захтијевале укључивање у све професије политичким и правним путем. Еманципација жена у тијесној је вези са општим повећањем учешћа жена у радној снази. Те широке друштвене промјене промијениле су ставове жена и мушкараца о томе требају ли војне улоге бити доступне женама или не, и убрзале процес интеграције жена у оружане снаге.

Повећање неборбених послова

У двадесетом вијеку стереотип војника ратника нарушен је бирократизацијом и компјутеризацијом оружаних снага.²³⁸ Такав развој догађаја довео је до повећања броја неборбених послова у административном, логистичком, медицинском и другим секторима у оружаним снагама. Повећање броја неборбених послова један је од фактора који је утицао на веће учешће жена у оружаним снагама.

5. Ниво учешћа

Последњих година жене имају све значајнију улогу у западним оружаним снагама, и многе државе су женама дале законско право да служе у оружаним снагама. Чак и с

²³⁷ Jennifer Mathers, "Women in the Russian Armed Forces: A Marriage of Convenience?", *Minerva: Quarterly Report on Women and the Military*, Fall-Winter 2000.

²³⁸ Kümmel, *op. cit.*, напомена 224.

тим повећањем, укупни број жена у оружаним снагама и даље је мали, а жене су и даље недовољно заступљене у оружаним снагама у односу на њихов релативни број у друштву. Број жена које служе у оружаним снагама знатно се разликује од државе до државе (види уоквирени текст под бројем 13.3).

13.3.

Заступљеност жена у оружаним снагама одабраних држава чланица ОЕБС-а²³⁹

Држава	Сви нивои (%)	Официри (%)
Бјелорусија	5	НА
Белгија	8,3	6,3 (1% од чега су виши официри)
Канада	15	Генерали: 4 Бригадни генерали: 7 Пуковник/капетан: 4
Хрватска	9	6
Чешка Република	12	Пуковник: 1 Мајор: 4
Данска	5	2
Естонија	15	-
Финска	4	Прва жена официр именована 2006.
Француска	13	Виши официри: 4 Генерал: 1
Њемачка	7	4
Грузија	8	НА
Ирска	5	нема
Латвија	15	НА
Литванија	12	Пуковник: 3 Мајор: 6
Луксембург	1	0,02
Норвешка	7	НА
Пољска	1	НА
Португалија	1	НА
Словачка	8	34
Словенија	11	НА
Шпанија	14	НА
Шведска	4	НА
Швајцарска	5	1
Турска	0,2	НА
Сједињене Државе	15	5

Уколико се изоставе државе у којима женама није дозвољено да служе у оружаним снагама, табела показује да се стопе крећу од 0,2 процента у Турској до 15 процената у Сједињеним Државама. Различите могућности у погледу каријере за жене и мушкарце можда могу да послуже као објашњење чињенице да је распоред жена официра тако неједнак. Уоквирени текст, под бројем 13.3, показује да су жене још мање заступљене на вишим нивоима. У неким државама чланицама ОЕБС-а уопште нема жена са вишим чиновима (на примјер, у Латвији, Пољској, Шпанији, Украјини). Значај заступљености жена на вишим нивоима надилази пуку статистику. Жене које имају чин генерала или

²³⁹ ODIHR/DCAF, упитник, питања 75 и 76.

командног официра показују да су жене способне да се попну на сам врх. То може поспјешити увјерење да жене ипак могу да имају успјешну каријеру у оружаним снагама, што ће онда привући још више жена да крену путем војне каријере. Премда можда нема формалних запрека напредовању жена у војсци, недовољна заступљеност жена на вишим нивоима указује да стаклени плафон ипак постоји, тј. жене не могу да напредују до највиших чинова због културних баријера.²⁴⁰

6. Приступи учешћу жена у оружаним снагама

У процесу отварања оружаних снага према женама, главно питање које државе морају да размотре јесте који послови могу да буду доступни женама. Могуће је говорити о четири приступа интеграције:

- жене могу да служе само у одређеним јединицама (на примјер, у специјалним женским јединицама);
- жене немају приступа одређеним позицијама;
- женама су доступне све функције као и мушкарцима;
- жене су потпуно искључене из учешћа у оружаним снагама; на основу истраживања проведеног у државама чланицама ОЕБС-а утврђено је да се овај модел не примјењује на област у којој дјелује ОЕБС, премда се од њега одустало тек недавно, на примјер, у Италији 1999, а у Мађарској 1996. године.²⁴¹

Специјалне женске јединице

Специјалне женске јединице биле су честе у прошлости. У Сједињеним Државама, на примјер, женски војни корпус (WAC – the Women's Army Corps), специјална јединица америчке војске у Другом свјетском рату, укинут је 1978. године.²⁴² И други оgranци војске САД имали су сличне женске јединице, укључујућу и јединицу WAVES у морнарици, женске помоћне ваздухопловне трупе, јединицу SPARS у склопу обалске страже и јединицу жена пилота. Интеграција жена у редовне оружане снаге постепено је стимулисана законодавним активностима и знатним политичким притиском. Конкретно говорећи, од усвајања Закона о интеграцији жена у службу у оружаним снагама 1948. године, прогресивно се повећавао број и тип позиција доступних женама.²⁴³ Женски корпус Краљевске војске у Великој Британији постоји од 1990. године.²⁴⁴ Слично томе, Холандија је још 1944. године имала женски корпус, као што је Помоћни женски корпус и, касније, организације, као што су: MARVA (у морнарици), MILVA (у копненим снагама) и LUVA (у ваздухопловним снагама). Жене у тим корпусима нису биле на борбеним позицијама; умјесто тога радиле су у, на примјер, санитарским јединицама, јединицама за подршку, транспортним јединицама, те јединицама за ваздушну контролу. У Холандији је 1982. године расформиран посебни женски корпус, и од тог момента припаднице и запослене оружане снаге требало је да добију иста права, дужности и могућности као и њихове мушке колеге.²⁴⁵

²⁴⁰ “The conundrum of the glass ceiling”, *The Economist*, 21. јули 2005, доступно на <http://www.economist.com/displaystory.cfm?story_id=4197626>.

²⁴¹ Канцеларија за жене при НАТО снагама, <http://www.nato.int/issues/women_nato/perc_fem_soldiers_2001_2006.pdf>. С обзиром на то да се овај модел више не примјењује у ОЕБС-овом региону, он се у овом приручнику неће даље разматрати.

²⁴² За више информација види <<http://www.army.mil/cmh-pg/brochures/wac/wac.htm>>.

²⁴³ M. Harrel and L. Miller, *New Opportunities for Military Women. Effects Upon Readiness, Cohesion and Morale* (Santa Monica, CA: Rand, 1997), доступно на <http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR896>. Овај извјештај даје детаљан опис различитих корака у погледу интеграције жена у Оружане снаге САД.

²⁴⁴ Vidi <www.wrassociaction.co.uk>.

²⁴⁵ Katia Sorin (ed.), *Des femmes militaires en Occident, quels enseignements pour la France ?* (Paris: Centre d'études en sciences sociales de la défense, 2005), стр. дд 94 до 118, доступно на: <http://www.c2sd.sga.defense.gouv.fr/IMG/pdf/SORIN_femmes_militaires_occident_premiersemestre2005.pdf>.

Жене немају приступа одређеним позицијама

У неким државама чланицама ОЕБС-а жене немају приступа одређеним позицијама. Прва улога која је била доступна женама у оружаним снагама јесте улога медицинске сестре у војсци, што се традиционално сматрало типичном женском улогом, те мјеста у административном сектору, гдје су обављале углавном бирократске дужности. Женама су касније постали доступни и технички послови у логистици, а потом и технички послови у вези са борбеном подршком.

13.4

Да ли су женама доступне борбене позиције? Пракса у државама чланицама ОЕБС-а²⁴⁶

Женама су борбене позиције доступне у сљедећим државама:

Аустрија, Бјелорусија, Белгија, Босна и Херцеговина, Канада, Хрватска, Чешка Република, Данска, Естонија, Финска, Грузија, Њемачка, Ирска, Латвија, Литванија, Луксембург, Норвешка, Пољска, Руска Федерација, Србија, Словачка, Словенија, Шпанија, Шведска, Швајцарска и Турска.

У сљедећим државама женама нису доступне борбене позиције:

Азербејџан, Француска, Португалија, Украјина, Велика Британија и Сједињене Државе.

У неким државама (види уоквирени текст под бројем 13.4) женама често није дозвољен приступ борбеним улогама. Главни званични разлог који се наводи за искључивање жена из борбених функција јесу разлике међу половима које се односе на физичку снагу, на основу чега се сматра да припаднице оружаних снага нису у стању достићи минимум потребних стандарда у том погледу. Жене су искључене с одређених позиција у неколико држава, укључујући Бјелорусију, Француску, Украјину и Сједињене Америчке Државе. У Холандији жене су искључене из морнаричког корпуса и подморничке флоте.²⁴⁷ У Великој Британији жене служе у свим формацијама осим у оним чији је примарни задатак „опколити и убити непријатеља“. Жене стога немају приступа јединицама краљевских маринаца (као командоси краљевских маринаца), краљевској коњици и оклопним јединицама, пјешадији и краљевској ваздушној регименти. Та забрана, међутим, их не спречава да служе као дио тих јединица у административној и логистичкој улози. Према публикацијама Краљевске морнарице, жене не могу да служе као посада подморнице нити као рониоци који врше деминирање због здравствених разлога који се односе на удисање одређених ваздушних смјеса.²⁴⁸ Искључење жена из борбених улога недавно је било предмет расправе у Великој Британији на основу тога што би све позиције требало да буду доступне свима на основу способности. Након све веће критике, Британско министарство одбране спровело је истраживање о полу и борбеној ефикасности, а резултати тог истраживања објављени су 2002. године. На основу тог истраживања министар одбране објавио је да директне борбене позиције у британским оружаним снагама и даље остају затворене у интересу борбене ефикасности, не стога што жене нису способне за те улоге, него због забринутости у вези с „ефектом који би мијешање полова могло да има на борбени тим у условима борбе изблиза“.²⁴⁹

Све војне улоге, укључујући и борбене, доступне су женама

У неким државама све војне функције, укључујући и борбене улоге, доступне су женама, зависно од њихових стварних способности. Појединци не могу да буду

²⁴⁶ ODIHR/DCAF, упитник, питање 73.

²⁴⁷ Sorin, *op. cit.*, напомена 245.

²⁴⁸ Докуменат Министарства одбране, “Жене у оружаним снагама”, доступно на <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/FactSheets/WomenInTheArmedForces.htm>>.

²⁴⁹ “Жене у оружаним снагама”, Министарство одбране Велике Британије, 22. мај 2002, <http://www.mod.uk/NR/rdonlyres/10B34976-75F9-47E0-B376-AED4B09FB3B3/0/women_af_summary.pdf>. За више информација види R. Woodward and P. Winter, “Discourses of Gender in the Contemporary British Army”, *Armed Forces & Society*, свезак 30, број 2, Winter 2004, стр. 289.

одбијени нити запослени само на основу пола. Тај приступ се примјењује, на примјер, у Аустрији, Белгији, Чешкој Републици, Данској, Естонији, Финској, Латвији, Литванији, Луксембургу, Норвешкој, Пољској, Србији, Шпанији, Шведској, Швајцарској и Турској. То је релативно нов приступ: на примјер, Норвешка, држава са релативно високим степеном интеграције жена у оружане снаге, постала је 1985. године прва чланица НАТО-а која је све позиције учинила доступним женама, укључујући и службу у подморници. Жене војници у Канади такође могу да служе на готово свим функцијама и срединама од 1989. године, уз изузетак службе у подморници, а чак је и то ограничење укинато 2001. године.²⁵⁰

Међутим, мора се узети у обзир и то да формално отварање свих позиција не значи нужно да жене и служе на свим тим позицијама. У Данској и Норвешкој, на примјер, женама су доступне све функције, али ниједна жена још није служила као пара-ренцер, морнарички командос или пилот борбеног авиона.²⁵¹

У неким случајевима жене су добиле пуни приступ свим функцијама тек након судске одлуке. То је случај у Њемачкој, на примјер. Тања Креил, која се бавила електроником, пријавила се 1996. године за службу у Савезним оружаним снагама као добровољац, тражећи да ради на електронском одржавању оружја, што је једна од позиција борбене подршке. Упркос томе, њена молба је одбијена у регрутном центру Савезних оружаних снага уз образложење да жене могу служити само у санитарским и музичким службама, а не на позицијама које подразумевају употребу оружја.²⁵² Након што је исцрпила сва правна средства у Њемачкој, она се обратила Европском суду правде, који је донио одлуку да пол не може бити разлог да се женама категорички онемогући приступ било којој позицији у оружаним снагама.²⁵³ Уоквирени текст, под бројем 13.5, даје сажетак главних елемената пресуде. Оно што је важно јесте да је Суд навео да се директива Савјета ЕУ о једнаким могућностима за мушкарце и жене примјењује и на оружане снаге, чиме је додата европска димензија учешћу жена у оружаним снагама.

13.5

Правни преседан: Европски суд правде одбацио потпуно искључење жена из послова који укључују ватрено оружје²⁵⁴

- Директива Савјета ЕУ 76/207/ЕЕС из 1976. о једнаким могућностима запошљавања за мушкарце и жене односи се и на запошљавање у оружаним снагама;
- Директивом се не може оправдати већа заштита жена од ризика којима су и мушкарци и жене једнако изложени;
- Премда домаће власти имају одређено дискреционо право у одступању од принципа индивидуалног права на једнак третман мушкараца и жена, а у интересу заштите јавне безбједности, потпуно искључивање жена из свих војних функција које подразумевају употребу оружја не може да се оправда;
- С обзиром на природу оружаних снага, чињеница да лица која служе у тим снагама могу да дођу у ситуацију да морају употребити оружје не може, сама по себи, да оправда забрану приступа војним функцијама која се изриче женама.

250 Vicki Nielsen, "Women in uniform", *NATO Review*, свезак 49, број 2, љето 2001, доступно на <<http://www.nato.int/docu/review/2001/0102-09.htm>>.

251 *Ibid.*

252 Члан 3а Уредбе о каријери војника.

253 *Kreil v. Bundesrepublik Deutschland*, Европски суд правде, предмет C-285/98, 11. јануар 2000, доступно на веб страници Суда <<http://curia.europa.eu>>.

254 *Ibid.*

Након те пресуде, њемачке власти учиниле су борбене позиције доступне и женама.²⁵⁵ Од јануара 2001. године жене могу да се пријављују за све категорије, под условом да испуњавају критеријуме прописане за позицију на коју се пријављују.²⁵⁶ У једном другом предмету, који се тичао припаднице британских оружаних снага, Европски суд правде донио је одлуку да жене могу да буду искључене из специјалних снага, на примјер, из Краљевских маринаца.²⁵⁷ Суд је навео да посебни услови у којима дјелују јединице за напад, као и претпоставка интероперабилности, дозвољавају одступање од права на једнак третман.

7. Малтретирање и други облици дискриминације на основу пола

Упркос чињеници да је у већини држава женама *de jure* дозвољено да служе у оружаним снагама, оне се и даље суочавају са *de facto* дискриминацијом на основу пола. Премда су мушкарци и жене формално једнаки у већини држава, жене у оружаним снагама не уживају исти статус као мушкарци због културалних и структуралних облика неједнакости. Велики дио отпора интеграцији има коријене у широко распрострањеној култури у којој доминирају мушкарци, у склопу које се на оружане снаге гледа као на суштински мушку институцију. Дискриминација на основу пола такође погађа и политику регрутовања и запошљавања у војсци. Дискриминаторски поступци крећу се од пристрасног регрутовања и система оцјене постигнутих резултата, непостојања одвојених објеката за жене, до непостојања законске регулативе о породилском одсуству и искључивања из борбених функција. Различите могућности за мушкарце и жене у погледу каријере такође могу да објасне чињеницу да је распоред жена у погледу чинова тако неједнак.

Надаље, двоструки стандарди одабира за мушкарце и жене често подривају кредибилитет жена и стварају непријатељски став код њихових мушких колега. Посљедица тога је да припаднице оружаних снага осјећају да морају да се двоструко више потруде како би заслужиле једнако поштовање као мушкарци. Шта више, жене које важе за компетентне војнике могу да дођу у ситуацију да се њихова сексуалност доводи у питање.²⁵⁸ Стога је потребно увести отвореније политике на нивоу регрутовања, на примјер, усвојити стандарде одабира који се односе на физичке способности који неће узимати у обзир пол кандидата (на примјер, у Великој Британији²⁵⁹).

Сексуално узнемиравање и сексуално насиље

Сексуално узнемиравање представља облик полне дискриминације, а дефинише се као:

непожељно сексуално наметање, захтјеви за сексуалне услуге и други вербални или физички поступци сексуалне природе ... када (1) се удовољавање таквим захтјевима имплицитно или експлицитно постави као услов за запошљавање, (2) се удовољавање или одбијање тих захтјева користи као основ за одлуку о запошљавању лица којем су захтјеви постављени, (3) је сврха или резултат таквих захтјева знатно утицање на резултате рада датог лица или стварање застрашујуће, непријатељске или неугодне радне атмосфере.²⁶⁰

²⁵⁵ Према њемачким стручњацима који су у децембру 2006. у Варшави присуствовали ОДИHR-DCAF-овом експертном састанку, нису све позиције у Савезним оружаним снагама доступне женама, на примјер, женама није дозвољено да служе у специјалним интервентним јединицама.

²⁵⁶ G. Kümmel, "Complete Access: Women in the Bundeswehr and Male Ambivalence", *Armed Forces & Society*, свезак 28, број 4, лето 2002, стр. од 555 до 573.

²⁵⁷ *Sirdar против Војног одбора, министра одбране*, Европски суд правде, 29. октобар 1999, предмет C-273/97, доступно на веб страници Суда <<http://curia.europa.eu>>. За коментаре види G. Harries-Jenkins, "Women in Extended Roles in the Military: Legal Issues", *Current Sociology*, свезак 50, број 5, септембар 2002, стр. од 745 до 769.

²⁵⁸ L. Miller, "Women in the Armed Forces", in J. Callaghan and F. Kernic (eds.), *Armed Forces and International Security: Global Trends and Issues* (Münster: Lit Verlag, 2003), p. 222.

²⁵⁹ Woodward and Winter, *op. cit.*, напомена 249, стр. 286.

²⁶⁰ "Извјештај специјалног извјестиоца за насиље над женама, његови узроци и посљедице, Комисија за људска права Уједињених нација, E/CN.4/1997/47, 12 фебруар 1997.

Наведена дефиниција даје два типа сексуалног узнемиравања. Први тип је узнемиравање услуга за услугу (**quid pro quo**), код којег се одлуке у погледу запошљавања, отпуштања, напредовања или плате заснивају на реакцији запосленика на сексуално наметање. Други тип сексуалног узнемиравања подразумева стварање **непријатељске радне атмосфере** у којој су припаднице и запосленице оружаних снага на мети својих мушких колега само зато јер су жене, и то тако што их ови, на примјер, непотребно додирују, што им се обраћају увредљивим ријечима или што на њих врше притисак у погледу сексуалних активности. Сексуално узнемиравање узрокује штету по емоционално или психичко здравље жртве; оно може да утиче и на квалитет рада и радни учинак припадница и запосленица, и може да им отежа постизање циљева у каријери. Сматра се да свако лице на командном положају које примјењује или одобрава експлицитно или имплицитно сексуално понашање чији је циљ утицати на каријеру, плату или рад припадника војске тиме учествује у сексуалном узнемиравању.

Сексуално насиље

Сексуални напади и сексуално насиље над припадницама и запосленицама оружаних снага такође је широко распрострањен проблем. У Великој Британији, на примјер, према јавном истраживању које су спровели Министарство одбране и Комисија за једнаке могућности, готово све припаднице, премда показују велику толеранцију за такво понашање, биле су изложене сексуалним шалама и причама, као и сексуалним изјавама на радном мјесту. Петнаест процената пријавило је „посебно узнемиравајуће искуство“, док је четири процента пријавило изложеност сексуалним нападима.²⁶¹ У Сједињеним Државама, Министарство одбране дало је податак о 2.347 пријављених случајева сексуалних напада током 2005. године. То представља повећање од 40 процената у односу на број пријављених случајева у 2004. години (1.700). Подаци за 2004. представљају повећање од 25 процената у односу на број из 2003. (1.012). Подаци за 2003. показују повећање од 41 процената у односу на податке прикупљене за 2002. годину. Међу женама ветеранима које траже бенефиције на име инвалиднине, 69 процената њих које су учествовале у борбеним активностима и 86 процената њих које нису учествовале у борбеним активностима пријавиле су случајеве сексуалног напада било у служби било након ње. У истраживању Министарства одбране САД закључује се да је заступљеност сексуалних напада три до десет пута већа код жена које служе у оружаним снагама него код жена у цјелокупном становништву.²⁶²

Сексуално узнемиравање и сексуално насиље не само да наносе штету емоционалном или психичком здрављу жртве, него штетно дјелују и на радни учинак запосленица и припадница оружаних снага, али и на јавно схватање самих оружаних снага. Спречавање сексуалног узнемиравања у војсци стога је од кључног значаја за осигуравање недискриминаторске и сигурне средине за све припаднике. Међутим, многи случајеви злостављања пролазе некажњено; веома мали број жена заиста и искористи службене или неслужбене војне путеве за улагање приговора усљед недовољног повјерења у војни систем за рјешавање таквих проблема. Многе жене никоме и не кажу да су биле жртве злостављања и саме настоје да ријеше ситуацију јер страхују да би се евентуална жалба могла негативно да одрази на њихову каријеру и зато јер сматрају да им се неће вјеровати. Неке од њих чак одлуче да напусте службу.

²⁶¹ S. Rutherford, R. Schneider, A. Walmsley, “Споразум Министарства одбране/Комисије за једнаке могућности о спречавању и ефикасном рјешавању проблема сексуалног узнемиравања квантитативно и квалитативно истраживање постојања сексуалног узнемиравања у оружаним снагама”, март 2006, доступно на <<http://www.mod.uk/NR/rdonlyres/538E55EE-9CA4-4177-9A0B-6853A431B283/0/20060522SRReport.pdf>>; “Министарство одбране и Комисија за једнаке могућности постигле споразум о предузимању активности на рјешавању проблема сексуалног узнемиравања у оружаним снагама”, доступно на <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/DefenceNews/DefencePolicyAndBusiness/ModAndEocAgreeActionToTackleSexualHarassmentInTheArmedForces.htm>>.

²⁶² Изјава Christine Hansen, извршног директора у The Miles Foundation, расправа о сексуалним нападима и насиљу над женама у војсци и академијама, свједочење предочено Christopheru Shaysу, председнику Поткомисије за државну безбједност, нове пријетње и међународни односи владине Комисије за реформу у склопу Представничког дома САД, 27. јуни 2006.

8. Политике и механизми за спречавање малтретирања

У већини држава чланица ОЕБС-а сексуално узнемиравање третира се као дисциплински или кривични прекршај, зависно од тежине дјела. Чест је случај да не постоје посебне процедуре за улагање приговора. Жене жртве дискриминаторске праксе могу да покрену редовни неформални поступак пријављивањем случаја своје надређеном, који онда може да испита наводе или да случај прослиједи командном официру. Уколико та истрага није адекватна с аспекта жртве, она може да тражи ревизију случаја пред грађанским судом (на примјер, у Француској и Шведској) или од стране војног тужиоца (на примјер, у Украјини). Међутим, с обзиром на његову тежину, било би добро сексуални напад третирати као злочин у складу са кривичним правом, како би кривични судови дате државе могли да покрену кривично гоњење од самог почетка, умјесто што се то препушта систему војног правосуђа.

13.6

Данска: иницијативе против малтретирања²⁶³

Приватно савјетовање:

Данска команда одбране основала је организацију која се састоји од 50 локалних запосленика обају полова који нуде услуге анонимног савјетовања по потреби. Те услуге доступне су запосленицима који су изложени сексуалном узнемиравању и запосленицима који се суочавају са негативном радном средином. Такви запосленици могу у тајности да се састану са неким неутралним ко ће им дати савјет и пружити подршку. Савјетници могу по захтјеву да помогну и тиме што ће упутити предмет командном официру или тако што ће уговорити рјешавање путем посредовања. Савјетници раде са различитим врстама прекршаја, укључујући и сексуално узнемиравање, малтретирање и дискриминацију.

Информативне брошуре о суочавању са сексуалним узнемиравањем:

Данска команда одбране издала је специјалне информативне брошуре за запосленике и управне структуре о суочавању са случајевима сексуалног узнемиравања. Брошуре садрже и неколико чланака из часописа посвећених питању одбране.

Различите локалне иницијативе (на нивоу јединица), укључујући и сљедеће:

- дијалог на тему сексуалног узнемиравања ради стварања свијести о том проблему унутар организације;
- локалне анкете међу запосленицима;
- интеграција полова у склопу локалне политике запошљавања;
- локални акциони планови за рјешавање проблема сексуалног узнемиравања;
- дијалог међу женама на тему сексуалног узнемиравања;
- сексуално узнемиравање као стална тачка дневног реда Савјета рада (консултативног тијела које се састоји од представника управе и запосленика);
- расправе о сексуалном узнемиравању у локалном савјету за безбједност;
- сексуално узнемиравање као дио годишње процјене учинка запосленика;
- интегрисање питања у вези са сексуалним узнемиравањем у програме обуке намијењене наредницима и официрима;
- посвећивање више пажње од стране командира сексуалном узнемиравању ради брзе интервенције;
- посвећивање пажње сексуалном узнемиравању у склопу уводних курсева;
- забрана увредљивих материјала у писаним и електронским медијима.

Након обимног истраживања природе и обима сексуалног узнемиравања у оружаним снагама, неке државе су одлучиле да предузму посебне активности како би што ефикасније ријешиле тај проблем. То је случај, на примјер у Данској, гдје је 2003. године, на основу извјештаја психолога при војној школи, Данска команда одбране усвојила различите иницијативе за спречавање и борбу против узнемиравања, као

²⁶³ ODIHR-DCAF questionnaire, question 53.

што је успостављање телефонске линије за психолошко савјетовање и формирање организације локалних савјетника. Улога савјетника већ је широко прихваћена на локалном нивоу, па су и колеге и структуре управе почеле активно да користе њихове услуге у рјешавању конфликтних ситуација. Надаље, у јануару 2006. године, Оружане снаге Данске увеле су посебна правила и прописе на основу којих се одређене активности санкционишу (види уоквирени текст под бројем 13.6).

Укупно гледано, те иницијативе су довеле до знатног смањења броја случајева сексуалног узнемиравања у Оружаним снагама Данске. Од периода прве процјене 2003. године, број тих случајева смањио се за 80 процената.

Политички и војни лидери често су свјесни тога да сексуално узнемиравање у оружаним снагама мора да престане због разлога који надилазе добробит појединаца који су у њега укључени. Малтретирање слаби повјерење и међусобну зависност припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама, нарушава ефикасност на терену, те оружане снаге, као послодавца, чини мање атрактивним.

9. Политике за промовисање једнакости

Поштовање различитости и интеграција полова

Као што је већ речено, питање жена у оружаним снагама мора да се посматра као дио ширег питања поштовања различитости, тј. регрутовања и задржавања запосленика из различитих демографских категорија, те искоришћавања њихових квалитета на најбољи начин. На основу истраживања у вези са пословним и војним окружењем, данас је уопштено прихваћена идеја да различитост у групама или организационим јединицама може да има и своје предности и недостатке, зависно од институционалних мјера у склопу оружаних снага, као и од варијабли на нивоу јединице (на примјер, вођство, задаци и састав групе). У том контексту, пол није питање за које може да се задужи службеник за полове или надзорник у само једној канцеларији, с обзиром на то да само једна канцеларија или службеник не може да буде укључен у све фазе и активности свих јединица у оружаним снагама. То је суштина питања интегрисања полова, тј. „постављања перспектива различитих полова и усмјерености ка постизању једнакости полова на централно мјесто свих активности – осмишљавања политика, истраживања, кампања/дијалога, законских прописа, додјеле средстава, планирања, те спровођења и праћења програма и пројеката“.²⁶⁴

13.7

Белгијска Повеља о промовисању једнаких могућности за мушкарце и жене у оружаним снагама и о примјени принципа Резолуције 1325 Савјета безбједности Уједињених нација²⁶⁵

Од почетка придруживања жена оружаним снагама 1975. године учињен је импресиван напредак у погледу пружања једнаких могућности мушкарцима и женама. Белгијски министар одбране и командант одбране потписали су 8. марта 2007. године са представницима организација жена у Белгији повељу чији је циљ промовисање политике једнаких могућности на свим структурама, као и интегрисање полова у склопу оружаних снага. Конкретно говорећи, Оружане снаге Белгије узеше у обзир Резолуцију 1325 Савјета безбједности Уједињених нација при интеграцији полова у оквиру својих мировних операција.

Повеља наводи 10 обавеза и циљева Оружаних снага Белгије, укључујући и формулисање конкретне стратегије (члан 2), осмишљавање конкретних акционих планова (члан 4), успостављање буџета за интегрисање полова (члан 5), усвајање конкретних мјера и одржавање релевантних база података (члан 7), примјену УН-ове Резолуције 1325 и извођење мировних операција (члан 9), као и спровођење „сталне и демократске оцјене“ постигнутог напретка и резултата у контексту повеље (члан 10).

²⁶⁴ Канцеларија специјалног савјетника за питања полова и напредовања жена Уједињених нација, види <<http://www.un.org/womenwatch/osagi>>.

²⁶⁵ Повеља је доступна (на француском и холандском) на <www.mil.be>.

У том контексту, сљедеће политике и позитивне активности доприносе интеграцији жена у оружане снаге.

Женске мреже

Организације припадница и запосленица оружаних снага, као што је Савјетодавни комитет Министарства одбране за питање жена у служби (DACOWITS) у Сједињеним Државама или Мрежа жена у одбрани у Холандији, имају значајну улогу у том погледу (види уоквирени текст под бројем 13.8). Тим механизмима се врши притисак на лидере у области одбране ради побољшања услова које жене имају у оружаним снагама, информишу се жене о својим правима и пружа им се помоћ у случају злостављања. У том погледу требало би размотрити увођење специјалних савјетника за питање положаја жена (види примјер данских савјетника, уоквирени текст под бројем 13.6).

13.8

Холандска мрежа жена у одбрани²⁶⁶

Од 1992. године Мрежа жена у одбрани настоји да изврши утицај на оне који формулишу политике, те промовишу интерес жена у Оружаним снагама Холандије. Мрежа има два циља:

- Да инспирише, стимулише, информише и мотивише жене запослене у Министарству одбране Холандије;
 - Да ојача позицију жена и да стимулише њихово непредовање на више положаје унутар оружаних снага.
- Мрежа жена у одбрани састоји се од активних припадница и запосленица оружаних снага. Састанци, разговори и билтени у организацији ове мреже поспјешују контакте између њеног чланства. То је неформална мрежа жена од које имају користи и оружане снаге и жене које раде у њима. Мрежа је извор знања и експертизе којом се често послуже и они који креирају политике.

Развој свијести и обука

С обзиром на то да су официри чувари и креатори организационе културе, едукација о питањима полова од суштинског је значаја за војне официре у интересу искорјењивања културе којом доминирају мушкарци и у интересу развоја свијести о том проблему међу мушким колегама. Таква едукација такође може да оснажи улогу командног ланца у спречавању и кажњавању случајева дискриминације и злостављања. Сама едукација је, међутим, недовољна. Она је од користи само уколико је саставни дио свеобухватне културе образовања, и уколико полазници успију да научено уврсте у обављање свог рада.

Позитивна дискриминација

Неке државе су покренуле иницијативу позитивне дискриминације у склопу оружаних снага, нарочито намијењену женама на вишим нивоима. У Њемачкој, на примјер, оружане снаге од јануара 2005. морају да примјењују квазипреференцијални третман жена војника. Уколико кандидат и кандидаткиња који се пријављују за одређену позицију у Савезним оружаним снагама имају исте резултате, на позицију ће бити примљена жена војник.²⁶⁷

Домаћи и међународни мониторинг

И домаћи и међународни мониторинг (за упоредбу модалитета) имају велики значај. Важно је да се редовно достављају подаци (као дио годишњег буџета за одбрану, на примјер) о регрутовању, промовисању и задржавању жена у оружаним снагама. Уколико жене напусте оружане снаге, њихов надређени/командир или кадровски официр би требало да са њима обави разговор како би стекао увид у разлоге њиховог одласка.

Међународни мониторинг, као што је онај који спроводи УН-ова Комисија за Конвенцију о уклањању свих облика дискриминације жена, такође је значајан за

²⁶⁶ Види <www.defensievrouwennetwerk.nl>.

²⁶⁷ Види <www.bundeswehr.de/portal/a/bwde>.

поспјешивање интеграције жена у друштво и, у складу с тим, у оружане снаге. Комисија прати спровођење мјера које су државе чланице усвојиле ради промовисања једнакости жена и мушкараца пред законом. Комисија се састоји од 18 експерата „високих моралних квалитета и стручности“, које бирају државе чланице. Од држава чланица тражи се да поднесу извјештај генералном секретару, који га потом просљеђује Комисији, о различитим мјерама које су усвојиле да би испуниле обавезе из Конвенције. Сви спорови између двије или више држава чланица који се не могу ријешити преговорима требало би да буду разријешени арбитражом (члан 29).

13.9

Чешка Република: политика једнаког третмана мушкараца и жена²⁶⁸

У 2001. години, Влада Чешке Републике усвојила је докуменат о владиним приоритетима и процедурама за промовисање једнакости између мушкараца и жена. У 2002. и 2003. години, министар одбране издао је даље наредбе и смјернице за промовисање једнаких могућности за мушкарце и жене који раде у оружаним снагама Чешке. Релевантни приоритети и процедуре у склопу те политике ажурирају се на годишњем основу. Одјељење за кадрове Министарства одбране задужено је за спровођење политике. Политика има четири циља:

1. Стварање правних услова за једнаке могућности за мушкарце и жене;
2. Повећање нивоа свијести о правном аспекту;
3. Пружање једнаких могућности мушкарцима и женама у приступу професионалној каријери;
4. Праћење и оцјена ефикасности примјене принципа једнакости мушкараца и жена.

Једном годишње одржи се низ предавања на тему једнаких могућности за мушкарце и жене, намијењених запосленицима на вишим нивоима. Принцип једнаких могућности чини саставни дио програма образовања у војним школама, али и саставни дио стандардне припреме за командире на свим нивоима.

10. Најбољи модалитети и препоруке

- На основу поштовања различитости и интеграције полова, законски прописи о једнаким могућностима требало би да буду примјењивани у војном сектору.
- Припадници оружаних снага и запосленици у оружаним снагама требало би да буду регрутовани и одабирани за позиције у оружаним снагама на основу њихових стварних, а не претпостављених могућности.
- Официри би требало да прођу кроз адекватну обуку, укључујући и едукацију о култури, половима и процедурама за подношење жалби.
- Командири би требало да искористе свој положај да спријече и казне случајеве злостављања.
- Командири би требало да промовишу културу узајамног повјерења и поштовања.
- У оружаним снагама не би смјело да буде никакве толеранције према сексуалном узнемиравању и сексуалном насиљу. Требало би успоставити ефикасан систем санкционисања случајева узнемиравања и насиља.
- Током обуке, припадници оружаних снага и запосленици у оружаним снагама требало би да добију информације о томе које понашање представља малтретирање.
- Жалбени механизми требало би да буду доступни припадницама оружаних снага и запосленицама у оружаним снагама које су изложене малтретирању или насиљу.
- У склопу оружаних снага требало би поставити специјалне савјетнике за жене.
- Требало би промовисати разумијевање користи које жене доносе оружаним снагама.
- Оружане снаге би требало да се служе позитивним рекламирањем да би у своје редове привукле жене.
- Државе би требало да побољшају и ојачају способност оружаних снага да регрутују, задрже и промовишу жене на више положаје.

²⁶⁸ Додатне информације које је Чешка Република дала уз упитник ODIHR-DCAF-а.

Поглавље 14

Хомосексуалци и лезбејке у оружаним снагама

Заједно са постепеним развојем све толерантнијег става према хомосексуалности у друштву уопште, степен прихватања лезбејки и хомосексуалаца у оружаним снагама, последњих година је изазвао јавну дебату у многим државама чланицама ОЕБС-а. Декриминализација хомосексуалности²⁶⁹ довела је у многим државама до признавања једнаких права путем повећања обима социјалних права у ширем смислу (на примјер, грађанских удружења, социјалних бенефиција) хомосексуалаца и лезбејки, као и до увођења конкретних забрана у склопу домаће законске регулативе у погледу дискриминације хомосексуалаца и лезбејки.

Питање хомосексуалаца и лезбејки у оружаним снагама одражава питање стицања једнаких права и борбе против дискриминације у друштву уопште. Хомосексуалци и лезбејке увијек су служили у оружаним снагама, мада су били присиљени да крију своју сексуалну оријентацију и често су били изложени дискриминаторском односу и активностима. Као резултат тог општег друштвеног тренда, државе чланице ОЕБС-а усвојиле су различите политике заустављања дискриминације и промовисања једнаких могућности у оружаним снагама. То може да се илуструје примјером из Белгије (види уоквирени текст под бројем 14.1), гдје нови закон о недискриминацији представља основ за политику у вези са различитостима, недискриминацијом и једнаким могућностима у оружаним снагама Белгије.

14.1

Поштовање различитости, недискриминација и једнаке могућности у белгијским оружаним снагама: 'Збогом дискриминацијо, добро дошла различитости!'²⁷⁰

На основу Закона о забрани дискриминације од 25. фебруара 2003, белгијске оружане снаге имају званичну политику у вези с различитостима, недискриминацијом и једнаким могућностима. Оружане снаге признају различитост својих припадника и запосленика. У складу с том политиком, сваки израз дискриминације сматра се незаконитим и не толерише се као такав. Званична политика и припадници белгијских оружаних снага руководе се тим принципима и у унутрашњим и у спољним односима. Политика различитости заснива се на општој директиви (DGHR-APG-DIVMGT-001) од 17. октобра 2005. Поменута политика односи се на етничке, језичке, религијске, сексуалне и полне различитости. Стратешки план за уважавање различитости поставља оквир за примјену те политике. План предвиђа усвајање конкретних мјера у четири области: регрутовање, обука и едукација, лидерство и организационе структуре, и комуникација. Информисање о поменутој политици врши се путем информативних састанака, информативних центара и брошура. Израђена је и информативна стратегија како би се допрло до свих припадника и запосленика, између осталог и путем ДВД материјала под називом: 'Збогом дискриминацијо, добро дошла различитости!'

²⁶⁹ Хомосексуалност је декриминализована, на примјер, у Руској Федерацији 1993. године, у Албанији 1995, у Пољској 1932, а у Великој Британији 1967. Према Свјетском правном прегледу из 2006. Међународне асоцијације лезбејки и хомосексуалаца (доступн на <www.ilga.org>), добровољни однос између припадника истих полова још увијек је кажњив у Узбекистану.

²⁷⁰ ODIHR-DCAF, упитник, питања 68 и 69; види веб страницу белгијских оружаних снага: <www.mil.be>.

Учешће у војсци оних припадника и запосленика који се отворено декларишу као хомосексуалци и лезбејке је, међутим, релативно нова појава у ОЕБС-овом региону, како су многе државе почеле укидати забрану за хомосексуалце у војсци тек седамдесетих година прошлог вијека, почевши са Холандијом 1974. године. Уоквирени текст, под бројем 14.3, даје преглед држава чланица ОЕБС-а које хомосексуалцима и лезбејкама дозвољавају да служе у оружаним снагама.²⁷¹ Док већина држава чланица ОЕБС-а дозвољава хомосексуалцима и лезбејкама да отворено служе у оружаним снагама, неколико других држава и даље има забрану за хомосексуалце и лезбејке у погледу служења у оружаним снагама, на основу објашњења као што су кохезија јединица и приватност. Постоје и државе које нити забрањују нити подржавају службу хомосексуалаца и лезбејки у оружаним снагама. У тим државама сексуалност се сматра приватним аспектом човјековог идентитета, који не би требало да буде предмет јавног испитивања.

Ово поглавље разматра различите политике и ставове према хомосексуалцима и лезбејкама припадницима оружаних снага и запосленицима у оружаним снагама. Оно истиче главне препреке са којима се хомосексуални припадници и припаднице оружаних снага суочавају у својој војној каријери, те предлаже најбоље модалитете за интеграцију хомосексуалаца и лезбејки у оружане снаге. Поглавље се такође бави питањем малтретирања, као и механизмима и политикама за промовисање једнакости свих припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама. На крају, ово поглавље разматра питање војне културе у оружаним снагама, која представља и препреку и рјешење проблема дискриминације хомосексуалаца и лезбејки у оружаним снагама. Конкретно говорећи, поглавље појашњава на који начин едукација и повећање свијести на нивоу војних команданата може да допринесе промовисању једнаких могућности.

1. Питања од значаја

Како је већ речено у уводном дијелу овог поглавља, државе чланице ОЕБС-а имају различите приступе прихватању хомосексуалаца и лезбејки као припадника својих оружаних снага.

Централно питање

Централно питање јесте то да искључивање хомосексуалаца и лезбејки из службе у оружаним снагама представља повреду принципа једнакости и у погледу могућности запошљавања и у погледу држављанства. С обзиром на то да је војна служба историјски повезивана са држављанством, искључивање хомосексуалаца и лезбејки из службе у оружаним снагама омета потпуно уживање њихових права и испуњавање обавеза у својству грађана. Два су стандардна аргумента против запошљавања хомосексуалаца и лезбејки у оружаним снагама, а оба се заснивају на културалном вјеровану умјесто на научним или објективним доказима: (1) хомосексуалност је поремећај личности и (2) хомосексуалност представља пријетњу оперативној ефикасности оружаних снага.

Прво, они који су против примања хомосексуалаца и лезбејки у оружане снаге сматрају да хомосексуалци и лезбејке пате од психолошког поремећаја те, стога, нису подобни за рад у оружаним снагама. Међутим, према званичној изјави Америчког удружења психијатара још из давне 1973. године, нема медицинских ни научних доказа на основу којих би се хомосексуалност класификовала као психички поремећај или болест.²⁷²

²⁷¹ Подаци прикупљени путем упитника ODIHR-DCAF-а показују да је хомосексуалцима и лезбејкама дозвољена служба у оружаним снагама у Бјелорусији и Русији, док подаци које је прикупила Међународна асоцијација лезбејки и хомосексуалаца показују да је хомосексуалцима и лезбејкама служба у оружаним снагама Бјелорусије и Русије забрањена. Те разлике показују потребу за даљњим истраживањем. Види <www.ilga-europe.org>.

²⁷² Америчко удружење психијатара, "Изјава о ставу према хомосексуалности и грађанским правима", *American Journal of Psychiatry*, свезак 131, број 4, 1973, стр. 497. За више информација види веб страницу Америчког удружења психијатара на <<http://www.psych.org/index.cfm>>. Даље види и "Војни документ који указује да је хомосексуалност поремећај", Michael D. Palm Centre, University of California, Santa Barbara, саопштење за штампу, 17. новембар 2006, доступно на <http://www.palmcenter.org/press/dadt/releases/military_document_suggests_that_homosexuality_is_a_defect>.

Други главни аргумент јесте да би присуство хомосексуалаца и лезбејки лоше утицало на борбену готовост и ефикасност тако што би смањило кохезију трупа, дисциплину и морал. Међутим, из држава које су укинуле забрану нема извјештаја о томе да је присуство лезбејки или хомосексуалаца припадника оружаних снага компромитовало војни учинак на било који начин.²⁷³ Откако је Канада укинула релевантну забрану, на примјер, нема доказа да је присуство хомосексуалаца и лезбејки имало било какав значајан ефекат на било који аспект војног живота и ефикасности (види уоквирени текст под бројем 14.2).

14.2

Укидање забране за хомосексуалце у канадској војсци нема утицаја на кохезију јединица²⁷⁴

Канадски званичници у сектору одбране нису упознати са било каквим случајевима лица која су признала или говорила о својим хомосексуалним везама, случајевима туча или насилничког понашања, оставки (упркос претходним пријетњама отказом), проблема код регрутовања, нити смањења кохезије, морала или организационе ефикасности.

Културални ставови као кључни фактор неприхватања хомосексуалаца и лезбејки

Главни аргументи против примања хомосексуалаца и лезбејки у оружане снаге не заснивају се на научним доказима нити на објективним чињеницама, него на културалним ставовима и предрасудама. Постоји забринутост о томе да хомофобни менталитет преовлађује у оружаним снагама, према којем свако ко је другачији, или се не уклапа, може да наиђе на препреке.²⁷⁵ Културне баријере представљају проблем не само у оном државама у којима је хомосексуалцима и лезбејкама још увијек забрањено да служе у оружаним снагама, него и у оним државама у којима је та забрана укинута. У тој другој групи држава, хомосексуалци и лезбејке још увијек наилазе на знатан отпор унутар оружаних снага, чак и тамо гдје се сам војни врх отворено супротставља хомофобним праксама на радном мјесту. Стога су неке државе чланице ОЕБС-а предузеле мјере којима ће гарантовати не само *de jure* једнакост, него промовисати и *de facto* једнакост (види дио 4 овог поглавља, Политике и механизми за промовисање једнакости).

Малтретирање и дискриминација

Упркос томе што се правни положај хомосексуалаца и лезбејки поправио протеклих година, хомосексуални припадници и припаднице оружаних снага још увијек су изложени различитим облицима дискриминације. Типични облици дискриминације укључују незваничне политике или праксе које могу да утичу на даље напредовање у каријери.²⁷⁶ Други облици дискриминације укључују неједнак третман у погледу смјештаја и других бенефиција из те категорије на које имају право партнери истог пола.

Надаље, хомосексуални припадници и припаднице оружаних снага често морају да раде у непријатељској атмосфери, а некада су изложени злостављању и малтретирању на основу своје сексуалне оријентације. Такво малтретирање креће се од увредљивог говора, шала и погрдних имена до сексуалног насиља и физичких напада. Студија која је недавно урађена у Сједињеним Државама показује да је готово 39 процената од 71.455 војних испитаника по властитом признању било свјесно случајева злостављања на

²⁷³ A. Belkin, "Don't Ask, Don't Tell: Is the Gay Ban Based on Military Necessity?", Parameters, лето 2003, стр. од 108 до 119, доступно на <http://www.gaymilitary.ucsb.edu/Publications/2003_BelkinInParameters.pdf>.

²⁷⁴ Bernard Rostker et al., *Sexual Orientation and U.S. Military Personnel Policy: Options and Assessment* (Santa Monica, California: RAND Corporation, 1993), стр. од 74 до 79.

²⁷⁵ Налази засновани на мишљењу стручњака, ODIHR-DCAF Људска права оружаних снага, радни семинар, Варшава, децембар 2006.

²⁷⁶ M. Wechsler Segal, "Sexuality and the Military, Armed Forces and International Security: Global Trends and Issues", in Jean Callaghan and Franz Kernic (eds.), *Armed Forces and International Security: Global Trends and Issues* (Piscataway, New Jersey: Transaction Publishers, 2003), стр. од 217 до 220.

основу схватања нечије сексуалне оријентације током 12 претходних мјесеци. Највећи дио тих испитаника рекао је да зна за само један такав случај (14,6 процената), док је 1,6 процената њих рекло да знају за више таквих случајева.²⁷⁷

2. Међународне обавезе у области људских права

Сексуална оријентација је дубоко укоријењен аспект свачије личности. Правила која узрокују различит третман на основу сексуалне оријентације угрожавају не само принцип недискриминације него и право на приватност.

Забрана дискриминације

Члан 26 Међународног споразума о грађанским и политичким правима потврђује да: закон забрањује сваку дискриминацију и свим људима гарантује једнаку и ефикасну заштиту од дискриминације по било ком основу, као што су: раса, боја коже, пол, национално или социјално поријекло, имовинско стање, рођење или други статус.

Као што је закључила УН-ова Комисија за људска права, члан 26 „забрањује дискриминацију, правну или стварну, у било којој области коју уређују и штите јавни органи власти“, без обзира на то покрива ли законска регулатива дато право наведено у Споразуму или не.²⁷⁸

Према члан 26 ICCPR-а експлицитно не наводи дискриминацију на основу сексуалне оријентације, Комисија за људска права усвојила је тумачење према којем забрана дискриминације на основу пола, наведена у ICCPR-у, укључује и дискриминацију на основу сексуалне оријентације.²⁷⁹

Принцип недискриминације поновно је потврђен у члану 14 Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода (ECHR) и у члану 13 Уговора о оснивању Европске уније, којим се Савјету дају овлашћења да предузме одговарајуће активности на борби против дискриминације заснованој, између осталог, и на сексуалној оријентацији.

На основу тог члана, Савјет Европске уније усвојио је директиву ЕУ о запошљавању, која успоставља општи оквир за једнак третман код запошљавања и питања рада, те за одговарајућа средства правне заштите у случајевима дискриминације.²⁸⁰ Директива прописује да дискриминација која се заснива, између осталог, на сексуалној оријентацији јесте забрањена. Члан 3, који дефинише дјелокруг директиве, наводи да се директива односи на комплетан јавни и приватни сектор, и чини се да нема изузетака у погледу државне безбједности. Према истом том члану, оружане снаге држава чланица Европске уније могу да врше дискриминацију само на основу узраста или онеспособљења да би заштитиле борбену ефикасност.²⁸¹ То значи да сексуална оријентација не може да буде оправдање да се хомосексуалцима и лезбејкама забрани рад у оружаним снагама.²⁸²

²⁷⁷ K. Bowling, J. Firestone, R. Harris, “Analyzing Questions That Cannot Be Asked of Respondents Who Cannot Respond”, *Armed Forces & Society*, свезак 31, број 3, Почетак 2005, стр. 432, доступно на <<http://afs.sagepub.com/cgi/reprint/31/3/411>>.

²⁷⁸ Уједињене нације, Канцеларија високог комесара за људска права, Комисија за људска права, “Општи коментар 18: недискриминација”, став 12, 37. засједање, 1989, in *Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies, UN Doc. HRI/GEN/1/Rev.1*, str. 26, 1994.

²⁷⁹ *Nicholas Toonen против Аустралије*, Комисија за људска права Уједињених нација, 4. април 1994, *International Human Rights Reports*, свезак 1, 1994, стр. 97.

²⁸⁰ Члан 3.4: “Државе чланице могу да одлуче да се ова директива, у оној мјери у којој се односи на дискриминацију на основу онеспособљења и узраста, не примјењује на оружане снаге.” Види <http://ec.europa.eu/employment_social/news/2001/jul/directive78ec_en.pdf>.

²⁸¹ *Ibid.*, члан 1, 3.1 и 3.4.

²⁸² Имајући на уму сада већ скептичан став међународних судија према тврдњама да присуство

Забрана дискриминације не значи да нису дозвољене никакве разлике у третману. Директива признаје да, у веома ограниченим околностима, различит третман може да буде оправдан, тамо гдје одређена карактеристика која се односи на „вјероисповијест или увјерење, онеспособљење, узраст или сексуалну оријентацију представља истински и одлучујући професионални захтјев, када је циљ легитиман, а захтјев пропорционалан“.²⁸³

Право на приватност

Забрана служења у оружаним снагама за хомосексуалце и лезбејке такође може да буде у супротности са правом на приватни живот, које је заштићено и ИССПР-ом (члан 17) и Европском конвенцијом. Члан 8 Конвенције каже:

Јавна власт се не уплиће у остваривање овог права, осим ако је такво уплитање предвиђено законом и ако је то неопходна мјера у демократском друштву у интересу националне безбједности, јавне безбједности, економске добробити државе, спречавања нереда или спречавања злочина, заштите здравља и морала или заштите права и слобода других.²⁸⁴

На основу ове одредбе, Европски суд за људска права донио је одлуку да политика Велике Британије, којом се хомосексуалцима забрањује служење у оружаним снагама, представља повреду принципа поштовања приватног живота. (Види дио 3 овог поглавља, Различити приступи учешћу лезбејки и хомосексуалаца у оружаним снагама.)

ОЕБС није експлицитно потврдио своју обавезу у погледу укидања дискриминације на основу сексуалне оријентације. Тек је у Декларацији из Отаве из 1995. године Парламентарна скупштина ОЕБС-а позвала:

државе чланице да обезбиједе да сва лица која припадају различитим сегментима њиховог становништва уживају једнако поштовање и третман у њиховим уставима, законској регулативи и администрацији, те да нема подређености, експлицитне или имплицитне, на основу етничке припадности, расе, боје коже, језика, вјероисповијести, сексуалне оријентације, националног или социјалног поријекла, или статуса мањине ...²⁸⁵

Већина држава чланица и институција ОЕБС-а сматрају да је дискриминација на основу сексуалне оријентације забрањена у складу с одредбама које забрањују дискриминацију „по било ком основу“.²⁸⁶

3. Различити приступи учешћу лезбејки и хомосексуалаца у оружаним снагама

Политике и праксе у вези са лезбејкама и хомосексуалцима који служе у оружаним снагама веома се разликују од државе до државе. Дошло је и до одређених промјена унутар самих држава, гдје су многе државе постале мање строге или су потпуно укинуле забрану служења у оружаним снагама за хомосексуалце и лезбејке, на основу приступа о људским правима и једнаким могућностима у оружаним снагама држава чланица ОЕБС-а.

Може се говорити о три опште политике у погледу присуства хомосексуалаца и лезбејки у оружаним снагама:

- системи у којима су хомосексуалци и лезбејке искључени на основу закона и, уколико се испостави да ипак служе у оружаним снагама, могу да буду законски

хомосексуалаца и лезбејки у оружаним снагама утиче на ефикасност или морал, мало је вјероватно да такав став може да буде прихваћен. Види Lustig-Prean и Beckett против Велике Британије, ор. cit., напомена 4, стр. 548.

²⁸³ Ibid., став 23.

²⁸⁴ Забрана дискриминације и право на поштовање приватног и породичног живота конкретно у војном контексту потврђује и Препоруке Парламентарне скупштине Вијећа Европе о људским правима припадника оружаних снага 1742 (2006), ставови 10.1(5) и 10.2(3), доступно на <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/EREC1742.htm>>.

²⁸⁵ Декларација из Отаве Парламентарне скупштине ОЕБС-а, 8. јули 1995. године, <http://www.osce.org/documents/pa/1995/07/171_en.pdf>.

²⁸⁶ Види, на примјер, Копенхаген 1990, став 5.9.

одстрањени из службе;

- системи у којима хомосексуалци и лезбејке у потпуности учествују у оружаним снагама, у складу са међународним стандардима о недискриминацији;
- системи „не питај, не говори“ који представљају трећи начин рјешавања питања хомосексуалности у оружаним снагама, у којима је хомосексуалцима и лезбејкама дозвољено да служе у оружаним снагама све док се отворено не изјасне/не покажу своју сексуалну оријентацију.

Уоквирени текст, под бројем 14.3, даје прилично свеобухватан преглед политика у одабраним државама чланицама ОЕБС-а (тј. државама које су одговориле на упитник ODIHR-DCAF-а о људским правима припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама).

14.3

Да ли лезбејке и хомосексуалци имају право да служе у оружаним снагама држава чланица ОЕБС-а?²⁸⁷

Држава	Право служења?	Држава	Право служења?
Аустрија	да	Луксембург	да
Азербејџан	не	Малта	да
Бјелорусија	да	Холандија	да
Белгија	да	Норвешка	да
Бугарска	да	Пољска	да
Канада	да	Португалија	да
Хрватска	да	Руска Федерација	да
Чешка Република	да	Србија	не
Данска	да	Словачка	да
Естонија	да	Словенија	да
Финска	да	Шпанија	да
Француска	да	Шведска	да
Грчка	не	Швајцарска	да
Грузија	да	Турска	не
Њемачка	да	Украјина	да
Ирска	да	Велика Британија	да
Латвија	да	Сједињене Државе	да
Литванија	да		

Експлицитне забране хомосексуалаца у оружаним снагама

Једна мања група држава чланица ОЕБС-а има експлицитну забрану учешћа хомосексуалаца и лезбејки у оружаним снагама. Као што се види из уоквиреног текста, под бројем 14.3, то је случај, на примјер, у Грчкој и Турској.

Грчка војска забрањује учешће хомосексуалаца у својим редовима у складу са предсједничким указом из 2002. године који из војне службе искључује сва лица која пате од психосексуалних поремећаја и поремећаја сексуалног идентитета, што искључује и оне који служе у складу са законском војном обавезом и оне који су се добровољно пријавили. У фебруару 2006. године, грчка државна Комисија за људска права, која савјетује премијера, захтијевала је предузимање корака за окончање дискриминације хомосексуалаца у држави. Досад такве мјере још нису предузете.²⁸⁸

²⁸⁷ ODIHR-DCAF, упитник, питање 81.

²⁸⁸ "Грчка не жели хомосексуалце у својим оружаним снагама", Political Gateway, 28. март 2006, цитат из ILGA Europe Euro-letter, број 130, април 2006, доступно на <http://www.steff.suite.dk/eurolet/eur_130.pdf>.

Лезбејке и хомосексуалци у потпуности учествују у оружаним снагама

Многе друге државе чланице ОЕБС-а дају право хомосексуалцима и лезбејкама да служе у оружаним снагама (види уоквирени текст под бројем 14.3). Према том приступу, потреба за гарантовањем борбене готовости не повлачи искључивање хомосексуалних припадника и запосленика. Војска оцјењује постигнуте резултате на основу професионалних критеријума, без обзира на сексуалну оријентацију. У тим државама злостављање и малтретирање у потпуности су забрањени, а не само насиље у вези са сексуалном оријентацијом. Војна правила зато налажу примјену истих стандарда за све војне припаднике и запосленике, без обзира на њихову сексуалну оријентацију.

Оружане снаге у Великој Британији могу да послуже као илустрација тог приступа. Велика Британија је 2000. године укинула забрану за хомосексуалце и лезбејке у оружаним снагама, након што су донесене двије пресуде Европског суда за људска права.²⁸⁹ Сва четири подносиоца били су припадници оружаних снага Велике Британије и били су предмет истраге војне полиције о њиховој сексуалној оријентацији. Подносиоци су административно отпуштени између јула 1993. и јануара 1995. године, у складу са тадашњом политиком Министарства одбране, а након што су 'открили' своју хомосексуалност. До поменутих пресуда Европског суда, приближно 60 хомосексуалних припадника годишње било је присиљено да напусти оружане снаге.²⁹⁰ Подносиоци су пред Судом тврдили да истраге у погледу њихове сексуалне оријентације и њихово накнадно отпуштање представљају повреду њиховог права на приватни живот, које се гарантује чланом 8 Европске конвенције (види уоквирени текст под бројем 14.4).

14.4

Право на приватност и сексуалну оријентацију: предмет *Smith u Grady против Велике Британије*²⁹¹

“... Суд је утврдио да се проблеми [хомосексуалних односа] који су у извјештају тима за оцјену политике у вези са хомосексуалношћу дефинисани као пријетња борбеној моћи и оперативној ефикасности оружаних снага темеље искључиво на негативним ставовима хетеросексуалних људи према људима хомосексуалне оријентације.

“У оној мјери у којој представљају пристрасност хетеросексуалне већине према хомосексуалној мањини, ти негативни ставови не могу, сами по себи, да се пред Судом сматрају задовољавајућим оправдањем за уплитање у горенаведена права подносилаца, ништа више него негативни ставови према људима друге расе, поријекла или боје коже.

“У складу с тим, Суд закључује да Влада није предочила увјерљиве и озбиљне разлоге којима би оправдала политику против хомосексуалаца у оружаним снагама, односно отпуштање подносилаца из службе у оружаним снагама.

“Укратко, Суд сматра да ни истрага у погледу сексуалне оријентације подносилаца, ни њихово отпуштање на основу њихове сексуалности, а према политици Министарства одбране, нису оправдани према члану 8 параграф 2 Конвенције. ... У складу с тим, дошло је до повреде члана 8 Конвенције.

Суд је такође навео да би строг кодекс понашања за све припаднике оружаних снага могао да представља прилично ефикасну политику против сексуалног узнемиравања.

Као резултат тих пресуда, Министарство одбране објавило је нову политику у вези са сексуалним понашањем, а у Кодексу друштвеног понашања за Оружане снаге. Политика

²⁸⁹ *Smith u Grady против Велике Британије*, Европски суд за људска права, 27. септембар 1999, *European Human Rights Reports*, свезак 29, 1999, стр. 493, и Lustig-Prean и *Beckett против Велике Британије*, *op. cit.*, напомена 4, стр. 548.

²⁹⁰ Хомосексуалци добили правну битку”, BBC News website, 27. септембар 1999, доступно на <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/458714.stm>>.

²⁹¹ *Smith u Grady против Велике Британије*, *op. cit.*, напомена 289, стр. 493 et seq., ставови 96, 97, 105, 110, 111 и 112.

се заснива на потреби одржавања борбене ефикасности, а на принципу групне кохезије и дисциплине, који је, опет, заснован на факторима као што су узајамно повјерење и поштовање, те потреба за избјегавањем понашања које је увредљиво за друге.²⁹²

Након 2000. године оперативна ефикасност није се урушила ни се смањила, како су се плашили креатори политика у Великој Британији. Напротив, један интерни владин извјештај који је оцијенио промјену у британској политици дефинисао ју је као солидан успјех уз мање проблема него што се могло да очекује.²⁹³ Надаље, Краљевска морнарица недавно је покренула кампању за запошљавање хомосексуалних припадника и за промовисање праведног третмана хомосексуалних и бисексуалних регрута.²⁹⁴

Политика 'не питај, не говори'

Као што се види из праксе Сједињених Држава, трећи приступ хомосексуалности и војној служби заснива се на подвлачењу разлике између сексуалне оријентације и сексуалног понашања. Закон хомосексуалцима и лезбејкама дозвољава да служе у оружаним снагама све док не декларишу и/или покажу своју сексуалну оријентацију кроз хомосексуални чин. Стога, премда се сексуална оријентација сматра приватним питањем, хомосексуално понашање, чак и сама изјава о томе, даје основ за забрану придруживања или даљњег служења у оружаним снагама.

Поред забране у погледу изјава и понашања хомосексуалних припадника и припадница оружаних снага, постоји и забрана спровођења званичне истраге о нечијој сексуалној оријентацији и приватном животу, као и забрана непријатељског третмана. Према једној директиви Министарства одбране, „комадири или официри задужени за истрагу не могу да питају, нити припадници морају да одговоре да ли су хетеросексуалне, хомосексуалне или бисексуалне оријентације“.²⁹⁵

Политика 'не питај, не говори' наишла је на жестоку критику група за људска права унутар Сједињених Држава. Према организацији *Human Rights Watch*, „припадници оружаних снага хомосексуалци и лезбејке отпуштају се без обзира на њихове вјештине, ниво обучености, посвећеност и храброст – жртве су ирационалних страхова и стереотипа које неки хетеросексуалци имају о њима“.²⁹⁶

У склопу својих надзорних овлашћења, Конгрес Сједињених Америчких Држава редовно објављује извјештаје о тренутној ситуацији у вези са хомосексуалцима и лезбејкама у оружаним снагама. На примјер, Конгрес је 2005. године објавио извјештај о свом истраживању које се бавило питањима, као што су правни изазови које постављају припадници и запосленици хомосексуалци и лезбејке, малтретирање и чак убиства хомосексуалаца и лезбејки у војној служби, политике регрутације, хомосексуални бракови, те искуства страних оружаних снага.²⁹⁷

²⁹² Министарство одбране Велике Британије, “Хомосексуалност и оружане снаге”, web страница Министарства одбране, сегмент за једнакост и различитост, доступно на <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/AboutDefence/WhatWeDo/Personnel/EqualityAndDiversity/HomosexualityAndTheArmedForces.htm>>.

²⁹³ Belkin, op. cit., напомена 273.

²⁹⁴ “Navy’s new message: your country needs you, especially if you are gay”, *The Guardian*, 21. фебруар 2005, доступно на <<http://www.guardian.co.uk/gayrights/story/0,,1418932,00.html>>.

²⁹⁵ “Смјернице за истраге за утврђивање чињеничног стања о хомосексуалном понашању”, директива Министарства одбране број 1332.4, прилог Е4, 21. децембар 1993, доступно на <<http://www.dtic.mil/whs/directives/corres/pdf/133214p.pdf>>.

²⁹⁶ “U.S. Military’s ‘Don’t Ask, Don’t Tell’ Policy Panders to Prejudice: Anti-Gay Harassment Flourishes”, *Human Rights Watch*, 23. јануар 2003, доступно на <<http://www.hrw.org/press/2003/01/us012303.htm>>.

²⁹⁷ David F. Burrelli and Charles Dale, “Homosexuals and U.S. Military Policy: Current Issues”, CRS Report for Congress, Washington, DC, 27. мај 2005. За коментар овог извјештаја види N. Frank, “Research Note Assessing ‘Homosexuals and U.S. Military Policy: Current Issues’”, *The Michael D. Palm Center, University of California, Santa Barbara*, јули 2005, доступно на <http://www.palmcenter.org/publications/dadt/research_note_assessing_homosexuals_and_u_s_military_policy_current_issues>.

Одговори држава чланица ОЕБС-а на упитник ОДИHR-DCAF-а о људским правима припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама показују да само три државе (од оних које су одговориле) оне који се пријављују за посао у оружаним снагама питају за њихову сексуалну оријентацију: Пољска, Србија и Украјина, с тим да Пољска и Украјина хомосексуалцима и лезбејкама дозвољавају да служе у оружаним снагама.²⁹⁸

Премда је политика ‘не питај, не говори’ званична политика у Сједињеним Државама, није искључено да неке друге државе слиједе исту ту политику у пракси, док формално дозвољавају хомосексуалцима и лезбејкама да отворено служе у оружаним снагама. На примјер, Русија је укинула своју релевантну забрану 2003. године и дозволила хомосексуалцима и лезбејкама да отворено служе у њеним оружаним снагама. Међутим, тијела задужена за здравствена питања у руским оружаним снагама јавно су изјавила да они: „таквим лицима не би савјетовали да јавно исказују своју сексуалну оријентацију. Њих у војсци не воле и вјероватно ће бити изложени батинама“.²⁹⁹

4. Политике и механизми за промовисање једнакости

У оним државама које су укинуле забрану војне службе за хомосексуалце и лезбејке, а тиме окончали и званичну институционалну дискриминацију, главно питање сада јесте како превести *de jure* недискриминацију у *de facto* једнаке могућности, без обзира на сексуалну оријентацију припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама, укључујући и борбу против малтретирања хомосексуалаца и лезбејки.

Неколико држава чланица ОЕБС-а предузеле су активности у погледу заштите права хомосексуалаца у оружаним снагама, као и стварања привлачније слике оружаних снага као послодавца који запошљава све категорије. Те активности се крећу од успостављања одговарајућих стратешких оквира и постављања стандарда друштвеног понашања, до едукације и стварања свијести, као и успостављања жалбених процедура.

Стратешки оквир

Након свеобухватног истраживања о природи и обиму сексуалног узнемиравања у оружаним снагама, неке државе су предузеле посебне активности да би се што ефикасније бориле против узнемиравања. На примјер, у Великој Британији су се 2006. године министар одбране и Комисија за једнаке могућности договорили о акционом плану у три фазе ради спречавања и рјешавања проблема сексуалног узнемиравања у оружаним снагама.³⁰⁰ Посебне политике рада усмјерене на интеграцију хомосексуалаца и лезбејки у оружане снаге уведене су и у Холандији (види уоквирени текст под бројем 14.5).

²⁹⁸ ODIHR-DCAF, упитник, питање 80.

²⁹⁹ “Army Welcomes Gays”, The Moscow Times, 8. новембар 2003, стр. 4.

³⁰⁰ Rutherford et al., op. cit., напомена 261; “MOD and EOC agree action to tackle sexual harassment in the Armed Forces”, US Federal News Service, 25. мај 2006.

14.5

Холандија: политике за прихватање и интегрисање хомосексуалаца и лезбејки у оружане снаге³⁰¹

Према недавно спроведеној анкети, 90 процената припадника и запосленика холандских оружаних снага прихвата хомосексуалце као своје колеге. Важећа званична политика усмјерена је на прихватање хомосексуалне оријентације у оружаним снагама, као и на заштиту од дискриминације и малтретирања. Поменута политика користи информисање, едуковање, подршку и правне процедуре да би остварила своје циљеве.

1. Политика информисања

Политика информисања усмјерена је на повећање степена прихватања хомосексуалаца унутар оружаних снага. Информативне брошуре, официрски корпус и независна фондација за хомосексуалност и оружане снаге имају значајну улогу у информативним кампањама. Конкретно говорећи, од командних официра очекује се да дају примјер у погледу вриједности и норми потребних за прихватање и недискриминацију хомосексуалаца. Политика информисања настоји да допре и до припадника оружаних снага и до друштва у цјелини.

2. Едуковање

Едуковање о прихватању и заштити хомосексуалаца од дискриминације је други стуб политике оружаних снага. Велика пажња посвећује се политици и регулацијама, као и вриједностима и нормама у склопу почетне обуке свих регрута, курсева за подофицире и официре, те специјализованих курсева у оружаним снагама.

3. Подршка и савјетовање

Подршка је трећи елемент поменуте политике. Хомосексуални припадници и запосленици оружаних снага могу да се обрате савјетницима на нивоу јединице или специјалним савјетницима у Канцеларији главног инспектора. Ти савјетници пролазе кроз обуку у спољним институцијама, а у погледу стицања знања и вјештина потребних за рјешавање приговора. Поред тога, успостављена је посебна телефонска линија за приговоре, а ту су и социјални радници који се баве том врстом приговора. Жртве дискриминације и малтретирања могу да затраже помоћ путем тих процедура.

4. Правни оквир

Комплетна политика заснива се на правном оквиру који укључује министарску уредбу о жалбеној процедури за случајеве малтретирања и дискриминације, министарску уредбу о подношењу приговора против (општег) понижавајућег и неправедног третмана од стране надређених, те кодекс понашања за оружане снаге.

Стандарди друштвеног понашања

Неке државе чланице ОЕБС-а усвојиле су кодекс понашања који уређује понашање свих припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама, без обзира на њихову сексуалну оријентацију. Такви кодекси понашања сматрају се неопходном заштитом оперативне ефикасности, као и ефикасним средством за смањење дискриминације и злостављања у војсци.

У Великој Британији, на примјер, недавно усвојени Кодекс друштвеног понашања за оружане снаге ставља нагласак на понашање и једнаке стандарде свих припадника и запосленика, без обзира на њихову сексуалну оријентацију. Један функционални стандард наглашава принцип по којем се сваки појединац процјењује на основу његових резултата у погледу остварења војних циљева (тј. свако се процјењује на основу његових вриједности), по којем сви припадници и запосленици морају да поштују приватност других, по којем се међусобно малтретирање – било вербално, сексуално или физичко – неће толерисати, без обзира на пол датих лица, те по којем

³⁰¹ Anna Adolfsen and Saskia Keuzenkamp, *Uniform uit de kast: Homosexualiteit binnen de krijgsmacht* [Coming Out in Uniform: Homosexuality within the Armed Forces] (The Hague: Social-Cultural Planning Office, 2006), <<http://www.scp.nl/publicaties/boeken/9037702554.shtml>>.

ниједан припадник не смије својим понашањем да угрози кохезију јединице (види ооквирени текст под бројем 14.6).

14.6

Кодекс друштвеног понашања Оружаних снага Велике Британије³⁰²

Кодекс друштвеног понашања објашњава политику оружаних снага у погледу међуљудских односа који се тичу припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама. Он важи за све припаднике оружаних снага, без обзира на њихов пол, сексуалну оријентацију, чин и статус.

У области међуљудских односа најзначајнији оперативни императив намеће потребу за увођењем стандарда друштвеног понашања, који су захтјевнији него они које намеће друштво уопште. Такви захтјеви једнако су важни и у мирнодопским условима и током операција.

Примјери понашања које може да умањи оперативну ефикасност укључују и сљедеће: нежељену сексуалну пажњу у виду физичког или вербалног понашања; ... изражавање емоција које другима могу да буду увредљиве; ... те сексуално искоришћавање подређених.

Неприхватљиво друштвено понашање захтијева брзу и позитивну реакцију како би се спрјечила штета.

Када се разматрају могући случајеви неприхватљивог друштвеног понашања, и када се доноси одлука о томе да ли оружане снаге имају право да се мијешају у приватни живот својих припадника, командни официри на свим нивоима морају да размотре сваки случај у свјетлу сљедећег питања: „Да ли су активности или понашање датог појединца имали негативан утицај и да ли постоји могућност да ће утицати на општу ефикасност или оперативну ефикасност оружаних снага“?

Обука/стварање свијести

Обука виших војних официра од кључног је значаја за искорјењивање доминантних ставова против хомосексуалаца, али и за освјешћивање тог проблема међу хетеросексуалним колегама. Обука такође даје већу улогу командном ланцу у спречавању и кажњавању случајева дискриминације и злостављања. Лидери имају кључну улогу у стимулисању одговарајућег понашања на радном мјесту. Уколико лидери на нижим нивоима знају да ће активно праћење и подржавање недискриминаторског понашања бити примијећени и награђени, тим ће се више трудити да створе атмосферу у којој нема злостављања. Недискриминаторска политика даје прилику и омогућава сјајне резултате рада, без обзира на сексуалну оријентацију припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама.³⁰³

У Шведској је, у оквиру пројекта *Нормирање различитости* који је спонзорисала Европска унија, снимљен документарни филм под називом: „Незнање, различитост и љубав“. Филм прати официра по имену Krister Fahlstedt, и на радном мјесту и у свакодневном животу. Филм је првенствено намијењен за потребе обуке и информисања, а након увођења шведског закона 1999. године: члан 133 који забрањује дискриминацију и малтретирање лица на радном мјесту, без обзира на њихову сексуалну оријентацију (види ооквирени текст под бројем 14.7).

³⁰² “Armed Forces Code of Social Conduct: Policy Statement”, Ministry of Defence, London, 2000, доступно на <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/AboutDefence/WhatWeDo/Personnel/EqualityAndDiversity/ArmedForcesCodeOfSocialConductPolicyStatement.htm>>.

³⁰³ G. Herek and A. Belkin, “Sexual Orientation and Military Service: Prospects for Organizational and Individual Change in the United States”, in T.W. Snider, A.B. Adler, and C.A. Castro (eds.), *Military Life: The Psychology of Serving in Peace* (Westport, Connecticut: Praeger, 2005), стр. 26.

14.7

Шведски пројекат Нормирање различитости: „Незнање, различитост и љубав“³⁰⁴

Пројекат се фокусира на оружане снаге као једну од институција која поставља стандарде у друштву; Његова главна идеја је да успостави форум за послодавце, синдикате и идеолошке организације, који би радили заједно у борби против дискриминације на основу сексуалне оријентације; Основна замисао јесте да једна отворена и великодушна радна средина доноси корист свима; Циљ пројекта је створити атмосферу у којој нико против своје воље не мора да скрива своју сексуалну оријентацију од других колега; Пројекат настоји да измијени доминантно мушку културу путем едукације; Пројекат даје информације о хомосексуалности; Он омогућава стварање свијести код запосленика, послодаваца, интересних група и синдиката; Програм истиче значај мрежа хомосексуалаца да би се и њихов глас чуо.

Партнери хомосексуалаца и лезбејки

Док неке државе не обезбјеђују никакве бенефиције за партнере хомосексуалаца и лезбејки, друге им обезбјеђују смјештај и друге бенефиције. У Великој Британији, на примјер, партнери хомосексуалаца и лезбејки имају једнако право на пензију као и хетеросексуални парови. Од 2005. године британске оружане снаге партнерима хомосексуалаца и лезбејки дају право на породични смјештај, под условом да је њихов однос регистрован у складу са Законом о грађанским партнерима из 2004. године.³⁰⁵ У Данској партнери хомосексуалаца и лезбејки имају право на исте социјалне бенефиције у случају смрти или онеспособљења као и партнери хетеросексуалних припадника оружаных снага. Канада партнерима припадника хомосексуалаца и лезбејки обезбјеђује медицинске и друге бенефиције.³⁰⁶ У Шпанији, у складу са Законом 29/1999 о мјерама за географску мобилност војника, сталним партнерима обезбјеђује се смјештај, чак и када је партнер датог војника истог пола (члан 6).³⁰⁷

Жалбене процедуре и савјетовање

У већини држава не постоје посебне процедуре улагања жалби у случају малтретирања на основу сексуалне оријентације. Жалбени механизми за хомосексуалце и лезбејке често су инкорпорирани у опште жалбене механизме да би се избјегла идентификација тамо гдје појединци желе да остану анонимни. Стога хомосексуални припадници и припаднице жртве дискриминаторске праксе могу да покрену редовне неформалне поступке тако што ће пријавити случај свом претпостављеном, који потом може да истражи случај или да га проследи команди официру. Уколико та истрага није адекватна с аспекта жртве, она може да тражи ревизију случаја пред грађанским судом (на примјер, у Француској и Шведској) или од стране војног тужиоца (на примјер, у Украјини). Жалбени механизми би требало да укључи ефикасну заштиту свједока, одредбе о повјерљивости информација, те могућност привременог премјештаја у другу јединицу до окончања истраге.

Неке државе увеле су посебне савјетнике за права лезбејки и хомосексуалаца. У Холандији, на примјер, постоји специјални савјетник у Канцеларији главног инспектора.

³⁰⁴ Види веб страницу шведског програма Нормирање различитости финансираног јавним средствима, 16. октобар 2002, доступно на <http://www.normgivande.nu/ArticlePages/200210/16/20021016204747_Normgivande351/20021016204747_Normgivande351.dbp.asp>.

³⁰⁵ Simon Evans, "Armed forces allow gay couples family quarters", *The Scotsman*, 21. фебруар 2005, доступно на <<http://news.scotsman.com/uk.cfm?id=194672005>>.

³⁰⁶ Wechsler Segal, *op. cit.*, напомена 276, стр. 218.

³⁰⁷ Nolte, *op. cit.*, напомена 6. Оружане снаге биле су прва јавна институција у Шпанији која је сталним партнерима истог пола дала законска права.

Надаље, у Холандији је основана и Фондација за хомосексуалност и оружане снаге, и она прима финансијску и организациону помоћ од Министарства одбране.³⁰⁸

Премда су те услуге савјетовања корисне у погледу информисања хомосексуалних припадника и припадница оружаних снага о њиховим правима и процедурама које су им доступне у случају малтретирања, потребно је нагласити да је то питање, заправо, одговорност свих елемената у командном ланцу.

5. Најбољи модалитети и препоруке

- Приступ једне државе питању учешћа хомосексуалаца и лезбејки у оружаним снагама требало би да буде у складу са њеним међународним обавезама у области људских права, а конкретно с онима које се односе на забрану дискриминације и право на приватност.
- Законски прописи о забрани дискриминације и једнаким могућностима требало би да важе и за оружане снаге.
- Оружане снаге би требало да усвоје стандарде друштвеног понашања уколико желе да очувају оперативну ефикасност и истовремено да смање дискриминацију и злоупотребу у оружаним снагама.
- Стандарди друштвеног понашања требало би да регулишу понашање свих припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама, без обзира на њихову сексуалну оријентацију.
- Министар одбране требало би да предузме посебне мјере како не би постојао раскорак између *de jure* и *de facto* политика. Такве мјере требало би да укључе и политику информисања, едукацију и одговарајућу обуку, као и жалбене процедуре и одговарајуће санкције за случајеве малтретирања и дискриминације.

³⁰⁸ За више информација види <www.shk.nl>.

Пети дио

Поглавље 15

Дјеца и оружане снаге

Током неколико протеклих година, међународна заједница све више заузима став по којем се присилна или обавезна регрутација, или коришћење у непријатељствима, лица млађих од 18 година (дјечака и дјевојчица) од стране оружаних снага или наоружаних група сматра незаконитим и једним од најгорих облика рада дјече. Штавише, регрутовање или коришћење дјече млађе од 15 година дефинише се као ратни злочин. Овај напредак нашао је подршку у изради више међународних правних инструмената, укључујући и Факултативни протокол уз Конвенцију о правима дјетета и Римски статут, којим се успоставља Међународни кривични суд. Додатну подршку представља и низ резолуција Савјета безбједности УН-а о дјечи у оружаном сукобу.

Када се говори о “дјечи и оружаним снагама”, циљ овог поглавља је да пружи преглед пракси, механизма и процедура којима се обезбјеђује заштита и спровођење људских права дјече у државама чланицама ОЕБС-а. У овом поглављу се, нарочито, говори о три питања. Као прво, ријеч је о лицима млађим од 18 година која су регрутована у оружане снаге у складу са законом на добровољном основу. Друго, фокус интереса представљају дјеца припадника и запосленика у оружаним снагама. Разлог због којег је ова конкретна група укључена је тај што заштита и интерес дјече представљају интегрални дио права на породични живот за све припаднике војске.³⁰⁹ Треће, ово поглавље се бави дјецом која долазе у контакт са војним начином размишљања и војском преко кадетских програма. Програми за кадете у великом броју држава намјењени су млађој дјечи (почевши од узраста 12 година) и представљају једну сиву зону, јер (већином) нису формално дио структура оружаних снага, мада њихови програми укључују војне елементе.

1. Питања од интереса

Добровољна регрутација у оружане снаге дјече млађе од 18 година поставља одређени број врло осјетљивих питања: рано излагање дјече оштрим условима и опасним активностима типичним за војно окружење могу озбиљно да оштете њихов психички, физички и социјални развој.

У многим ситуацијама врло је тешко повући јасну црту раздвајања између добровољне регрутације и потенцијалне присилне регрутације, или регрутације под притиском. Одлука о ступању у оружане снаге може да буде истински добровољна, заснована на одмјереној анализи свих опција на располагању. У другим случајевима, међутим, економски и културолошки фактори, заједно с агресивном или инвазивном политиком регрутације од стране војске, као што је активна регрутација у образовним установама, могу да утичу на слободу избора дјетета у одлучивању о ступању у оружане снаге. Дјеца могу да се охрабре да се добровољно пријаве у оружане снаге из више различитих разлога. Економски и социјални фактори, попут сиромаштва и незапослености, могу да учине да војна каријера буде једна од малог броја прилика које стоје на располагању дјечи у недовољно развијеним подручјима. Тој дјечи, ступање у оружане снаге представља једини начин на који могу да

³⁰⁹ Члан 23.1 Међународног споразума о грађанским и политичким правима гласи: “Породица је природна и основна јединка друштва и има право да је друштво и држава штите.” Види <<http://www.hrweb.org/legal/cpr.html>>. Чл. 5 УН-ове Конвенције о правима дјетета гласи: “Државе чланице су дужне да поштују одговорности, права и дужности родитеља или, ако је такав случај, чланова шире породице или заједнице, како је предвиђено локалним обичајима, законских старатеља или других лица законски одговорних за дијете, да на начин који је у складу са развојем способности дјетета обезбиједи, упуте или усмјеравају дијете у остваривању његових права која су призната у овој конвенцији.” Види <<http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/k2crc.htm>>.

добију дом, образовање, да остваре материјалне приходе или друштвени статус. Понекад, културолошки и идеолошки разлози, попут система вриједности који величају војнички живот, или притисак вршњака, могу да натјерају дјецу да се придруже војсци. Одлука о ступању у оружане снаге може бити и резултат атмосфере застрашивања породица дјеце, које тада врше притисак на дјецу како би се “добровољно” јавила за војску.³¹⁰

Ради заштите права и интереса дјетета у односу на везу с оружаним снагама, потребно је инвестирати у превенцију, постављању норми и њиховог спровођења. **Превенција** се фокусира на рјешавање оних фактора који доводе до регрутовања и искоришћавања дјеце. Потребно је уложити напоре да би се **израдиле норме и стандарди** који имају за циљ обезбиједити да дјеца која су повезана с оружаним снагама живе у сигурном окружењу. Коначно, морају да постоје **механизми спровођења** за спречавање и/или кажњавање кршења.³¹¹

2. Међународне обавезе у области људских права

УН-ова Конвенција о правима дјетета, усвојена 1989. године, представља свеобухватни кодекс права, који поставља више стандарде заштите дјеце него било који други међународни инструмент. Конвенција прописује ова права у 54 члана и два Факултативна протокола, наглашавајући основна људска права дјеце, укључујући право на: опстанак; потпуни развој; заштиту од штетних утицаја, злостављања и искоришћавања; на потпуно учешће у породичном, културном и друштвеном животу. Скоро опште прихватање ове конвенције поставља је као низ међународних норми које су минимум основних права које имају дјеца. Члан 1 гласи: “За сврхе ове конвенције, дијете је људско биће које није напунило осамнаест година живота, ако се, на основу закона који се односи на дијете, пунољетство не стиче раније.”

Факултативни протокол о укључивању дјеце у оружани сукоб уз Конвенцију о правима дјетета најважнији је међународни инструмент који говори о регрутовању или коришћењу дјеце у оружаним снагама.³¹² Овај протокол прописује 18 година као минимални узраст код обавезне регрутације коју спроводи држава.³¹³ Присилна регрутација је забрањена било којој страни под било којим околностима. Иста забрана је потврђена и у **Конвенцији 182 Међународне организације рада (ILO) о забрани и директној акцији за укидање најгорих облика рада дјеце**, која дефинише присилну или обавезну регрутацију било којег лица млађег од 18 година ради оружаног сукоба као један од најгорих облика рада дјеце.³¹⁴

Факултативни протокол поставља 16 година као минималну старосну границу за **добровољну регрутацију** у државне снаге, прописујући да ниједна особа млађа од 18 година не може директно учествовати у непријатељствима. Од држава које прихвате добровољну регрутацију са 16 или 17 година захтијева се да дају обавезујућу изјаву у вријеме ратификације или приступања, у којој ће специфицирати минималну старосну

³¹⁰ “Дјеца војници”, додатни материјал припремљен у Центру за демократску контролу над оружаним снагама из Женева, октобар 2006, доступан на <http://www.dcaf.ch/publications/kms/details.cfm?lng=en&id=26088&nav1=4>.

³¹¹ *Ibid.*

³¹² Факултативни протокол о укључивању дјеце у оружани сукоб уз Конвенцију о правима дјетета, усвојен и отворен за потписивање, ратификацију и приступање Резолуцијом А/RES/54/263 Генералне скупштине од 25. маја, ступио на снагу 12. фебруара 2002, доступан на <http://www.unhcr.ch/html/menu2/6/protocolchild.htm>. Види, такође, Конвенцију о правима дјетета, којом се прописује узраст од 15 година као минимална граница за регрутацију и директно учешће у непријатељствима; овај стандард је проистекао из два Допунска протокола уз четири Женевске конвенције из 1949.

³¹³ *Факултативни протокол о укључивању дјеце у оружани сукоб уз Конвенцију о правима дјетета* чланови 1 и 2.

³¹⁴ Конвенција о забрани и тренутном дјеловању за укидање најгорих облика дјечијег рада, Конвенција 182, 1999, чл. За. Међу државама чланицама ОЕБС-а има и држава које су чланице ILO-а, а само Туркменистан и Узбекистан нису ратификовали ову конвенцију.

доб приликом регрутације и навести одговарајуће мјере заштите којима се осигурава да таква регрутација не буде наметнута или принудна (види текст 15.1).³¹⁵ У међународној заједници, међутим, постоји позитивни тренд у правцу прихватања 18 година за старосну границу и приликом добровољне регрутације у оружане снаге (види табелу 1).

15.1

Добровољна регрутација за узраст испод 18 година: Заштита³¹⁶

Државе чланице које дозвољавају добровољно регрутовање у своје домаће оружане снаге лицима која нису напунила 18 година утврђују заштитне мјере, како би, као минимум, обезбиједиле да:

- (а) регрутовање буде истински добровољно;
- (б) регрутовање буде уз свјесно дату сагласност родитеља или законских старатеља тог лица;
- (ц) лица буду у потпуности свјесна обавеза које подразумева та војна служба;
- (д) лица поднесу поуздан доказ о свом узрасту прије него што буду прихваћене у домаћу војну службу.

Табела 1 Статус држава чланица ОЕБС-а у вези са Факултативним протоколом уз Конвенцију о правима дјетета који се односи на ангажовање дјеце у оружаном сукобу³¹⁷

	Минималан узраст за добровољну регрутацију		Минималан узраст за добровољну регрутацију		Минималан узраст за добровољну регрутацију
Албанија****	н/а	Њемачка	17	Молдавија	18
Андора	18	Грчка	18	Румунија	18
Јерменија	18	Мађарска***	н/а	Руска Федерација***	18
Аустрија	17	Света Столица	19	Сан Марино***	н/а
Азербејџан	17	Исланд	н/а	Србија	18
Белорусија	18*	Ирска	17**	Словачка	18
Белгија	18	Италија	17	Словенија	18
Босна и Херцеговина	18	Казакхстан	19	Шпанија	18
Бугарска	18	Киргистан	18	Шведска	18
Канада	16	Латвија	18	Швајцарска	18
Хрватска	18	Литванија	18	Таџикистан	18
Кипар****	н/а	Луксембург	17	Бивша Југ. Република Македонија	18
Чешка Република	18	Малта	17/2	Турска	18
Данска	18	Монако	21	Туркменистан	н/а
Естонија***	18	Норвешка	18	Украјина	18
Финска	18	Холандија***	н/а	Уједињено Краљевство	16
Француска	17	Пољска	18	САД	17
Грузија****	18	Португалија	18	Узбекистан****	н/а

*Изузетак: пријем на војну академију са 17 година

**Изузетак: пријава за обуку у ваздухопловном корпусу са 16 година

*** Потписан али не и ратификован Факултативни протокол

****Није потписан Факултативни протокол

³¹⁵ *Ibid.*, чл.3.2.

³¹⁶ Чл. 3.3 Факултативног протокола уз Конвенцију о правима дјетета о неангажовању дјеце у оружаним сукоб.

³¹⁷ "Ratifications and Reservations" (Ратификације и резерве), *web* страница Канцеларије високог комесара УН-а за људска права : <http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/11_b.htm>, последње ажурирање 6. децембра 2006; Упитник ODIHR-DCAF-а, питање 26.

Римски статут Међународног кривичног суда (са 1. јануаром 2006, 40 држава чланица ОЕБС-а ратификовало Статут МКС) дефинише “регрутацију или пријављивање дјече млађе од петнаест година у домаће оружане снаге, или њихово коришћење за активно учествовање у непријатељствима” као ратни злочин како у међународном сукобу тако и у случају оружаног сукоба који нема међународни карактер.³¹⁸ Статут МКС-а посебно се фокусира на кривично гоњење и кажњавање лица одговорних за регрутовање и коришћење дјече. Статут такође признаје важност укључивања у састав Суда оних судија који имају специфичну правну стручност у питањима у вези са дјецом, када се судови баве питањима која се односе на дјecu.

Поред гореспомених инструмената, **Савјет безбједности УН-а донио је** и неколико резолуција у којима се категорички осуђује регрутација и коришћење дјече у оружаном сукобу и сматра са за кршење међународног права. Међу њима је и Резолуција 1612 (2005), којом се успоставља свеобухватни механизам праћења и извјештавања о дјечи која су изложена посљедицама сукоба. Кршења која треба да прате укључују, између осталог, регрутовање или коришћење дјече војника.³¹⁹

Кључни докуменат који је информисао многе о развоју у области међународних норми и стандарда представљају “Принципи из Кејптауна и најбоље праксе у спречавању регрутовања дјече у оружане снаге и у демобилизацији и социјалној реинтеграцији дјече војника у Африци”. Овај докуменат је низ препорука намијењен државама и заједницама и усвојен је на међународном симпозијуму 1997. године. УНИЦЕФ је 2005. године иницирао глобалну ревизију принципа из Кејптауна, што је резултирало документом под називом: “Смјернице за заштиту дјече од незаконитог регрутовања и коришћења у оружаним снагама или наоружаним групама” (“Паришке смјернице”), које дају детаљнија упутства о спровођењу програма у овој области. Ове смјернице су покренуте на министарској конференцији која је одржана у Паризу у фебруару 2007, на којој су се окупиле државе у давању подршке коначној декларацији под називом: “Паришке обавезе”. Паришке смјернице се не односе искључиво на дјecu која директно учествују (или су учествовала) у непријатељствима. У Смјерницама израз, “дијете које се повезује са неким оружаним снагама или групама” односи се на свако лице млађе од 18 година које је било регрутовано или коришћено од стране неке оружане снаге или групе у било ком својству, укључујући, али не и једино, дјecu која су коришћена као борци, кувари, носачи, курири, шпијуни, или која су употребљавана у сексуалне сврхе.

На регионалном нивоу, Европска унија је у децембру 2003. усвојила “Смјернице о дјечи у оружаном сукобу”,³²⁰ чији је циљ да ЕУ предузме дјелотворне мјере за заштиту дјече и да утиче на треће стране и недржавне актере како би примјењивале међународне стандарде о људским правима, међународно право и регионалне инструменте о људским правима, укључујући и оне који се односе на регрутовање и коришћење дјече у војне сврхе. Смјерницама се предлаже да представници ЕУ и војни команданти ЕУ у зонама сукоба оснаже праћење и извјештавање о кршењима људских права дјече.³²¹ У Смјерницама се такође захтијева да се, у државама у којима је ЕУ ангажован у

³¹⁸ Римски статут Међународног кривичног суда 1998, чл. 8.2(b)xxvi и чл. 8.2(e)vii.

³¹⁹ Резолуције Савјета безбједности УН:1261 (1999), 1314 (2000), 1379 (2001), 1460 (2003), 1539 (2004), и 1612 (2005) о дјечи у оружаном сукобу, доступне на <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/439/59/PDF/N0543959.pdf?OpenElement>.

³²⁰ Савјет Европске уније, “ЕУ смјернице о дјечи у оружаном сукобу”, 2003, 15634/03, доступно на <http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/GuidelinesChildren.pdf>.

³²¹ У овим извјештајима потребно је нарочито навести питања кршења права и насиља над дјецом, регрутације и ангажовања дјече у војним структурама или од стране оружаних група, убијања и сакаћења дјече, нападе на школе и болнице, блокаду хуманитарног приступа, насиља над дјецом на сексуалном или полном основу и отмицу дјече.

управљању кризом, узму у обзир приликом оперативног планирања специфичне потребе дјете, нарочито када се ради о реинтеграцији дјете.³²²

PSCE је у више наврата изразио своју одређеност ка признавању, промоцији и заштити права дјете, укључивши и њихово право на специјалну заштиту од свих облика насиља и искоришћавања. (види 15.2)

15.2

Одређеност и обавезе ОЕБС-а у вези с окончањем регрутовања и коришћења дјете у оружаним снагама³²³

Ми ћемо предузети мјере како би се окончало ... насиље ... против дјете као и сексуално искоришћавање... разматраћемо начине спречавања присилне или обавезне регрутације лица млађих од 18 година ради коришћења у оружаном сукобу.

Свака држава чланица обезбидиће да регрутација или мобилизација у војне, паравојне снаге или снаге безбједности буде у складу са њеним обавезама и одређењем у вези са поштовањем људских права и основних слобода.

Међународни механизми праћења

Комитет УН-а о правима дјетета је тијело УН-а које се састоји од независних експерата и које прати примјену Конвенције о правима дјетета држава чланица Конвенције.³²⁴ Све државе чланице дужне су да подносе редовне извјештаје овом Комитету о начину на који примјењују Конвенцију. Након приступања Конвенцији, државе чланице су дужне да поднесу први извјештај двије године након приступања, а затим подносе извјештај сваких пет година. Комитет испитује сваки извјештај, разматра главна питања и даје препоруке држави чланици у облику закључних примједба. Ово тијело такође прати примјену двају факултативних протокола уз Конвенцију, тј. протоколе који се односе на ангажовање дјете у оружаном сукобу и о трговини дјецом, дјечијој проституцији и дјечијој порнографији.

Надаље, Резолуцијом 1612 Савјета безбједности УН-а успостављен је механизам праћења и извјештавања који прикупља благовремене, објективне, тачне и поуздане информације о регрутовању и коришћењу дјете војника, што представља кршење међународног права, као и информације о другим кршењима и насиљу над дјецом која су изложена посљедицама оружаног сукоба. Ово је званичан, организовани механизам који координира УНИЦЕФ у сарадњи са специјалним представником генералног секретара УН-а за дјецу у оружаном сукобу.³²⁵ Активности се спроводе на нивоу држава, а о конкретним налазима извјештава радна група Савјета безбједности.³²⁶

³²² Lilian Peters, "War is no Child's Play: Child Soldiers from Battlefield to Playground", ("Рат није дјечија игра: Дјете војници од бојног поља до игралишта") Центар за демократску контролу оружаних снага из Женева, Occasional Paper No. 8. јули 2005, стр. 36.

³²³ Истанбул 1999 (Повеља за европску безбједност: III. Наш заједнички одговор), став 24; Будимпешта 1994. (Одлуке: IV Кодекса понашања у вези са војнополитичким аспектима безбједности), став 27.

³²⁴ Државе чланице ОЕБС-а које су поднијеле извјештаје Комитету о правима дјетета су: Андора, Белгија, Италија, Канада, Казахстан, Киргистан, Литванија, Малта, Монако, Норвешка и Швајцарска. Ови извјештаји су доступни на <<http://www.ohchr.org/english/bodies/crc>>.

³²⁵ Резолуција Савјета безбједности 1612 (2005) доступна на: <<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/439/59/PDF/N0543959.pdf?OpenElement>>.

³²⁶ Ова радна група је успостављена Резолуцијом 1612 и има мандат да контролише податке који су поднесени путем механизма за праћење и извјештавање и да даје препоруке за поступање против страна које настављају са кршењем права и угрожавањем безбједности дјете. Она разматра напредак у изради и спровођењу акционих планова који се траже у ставу 5а Резолуције 1539 (2004), Савјета безбједности, којом се од страна које су у питању, захтијева, као што је наведено у анексу извјештаја генералног секретара од 10. новембра 2003. године, да припреме временски ограничене акционе планове за заустављање ангажовања и коришћења дјете у супротности са међународним обавезама.

3. Дјеца регрутована у оружане снаге у складу са законом

У одређеном броју држава чланица ОЕБС-а дјеца могу да се ангажују у оружаним снагама на добровољном основу. Домаћим законодавством, које одражава међународне обавезе, успоставља се минимална старосна граница за добровољну службу. Као што је приказано у табели 1, у већини држава, минималан узраст регрута треба да буде напуњених 18 година, иако се у једном броју држава лица млађа од 18 година још увијек могу да пријаве у оружане снаге.

Факултативни протокол о ангажовању дјеце у оружаном сукобу захтијева од држава чланица да старосну границу за добровољну регрутацију у домаће оружане снаге која је предвиђена Конвенцијом о правима дјетета (15 година) повисе³²⁷ и да, према Конвенцији о правима дјетета, признају лицима млађим од 18 година право на специјалну заштиту.

Као што је приказано у табели 1, један број држава чланица ОЕБС-а још увијек није ратификовао Факултативни протокол, чиме потенцијално дозвољава не само добровољно пријављивање него и обавезно регрутовање лица млађих од 18 година. Домаћим законодавством би требало прописати минималан узраст за регрутацију, као и поступке регрутовања (види поглавље 10 “Приговор савјести на служење обавезног војног рока и војну службу).

На примјер, близу 5.000 дјеце млађе од 18 година пријављено је у оружане снаге УК с априлом 2006. године.³²⁸ Приликом пријављивања, дјецџ је остављена опција да могу да напусте војску након четири године, након узраста од 18 година. Приликом ратификације Факултативног протокола у јуну 2003. године, УК је изјавила да узраст за регрутацију одражава минимални узраст завршетка школовања, “тј., узраст у којем је младим лицима дозвољено да могу први пут да прекину обавезно школовање и да се пријаве за посао на пуно радно вријеме”. Такође је наведено да се заштита пружа тако што се потенцијални регрути обавјештавају о природи војних обавеза и омогућава да одлука о пријављивању буде добровољна, као и да постоји слободан и свјестан пристанак родитеља.³²⁹ У свим државама иза регрутације слиједи период обуке, који је фокусиран на дисциплину, тимски рад и ослањање на властите снаге и укључује елементе попут општег познавања војне службе, кондициону припрему, физичко васпитање и теренске вјештине, као што су прва помоћ и руковање оружјем.³³⁰ У неким државама, добровољци се образују и у области људских права, конкретније о праву дјетета. У Шведској, на примјер, војна обука укључује, између осталог, информације о људским правима и међународном хуманитарном праву, укључивши Конвенцију о правима дјетета и Факултативни протокол уз ову конвенцију.³³¹

327 Чл. 38, став 3, Конвенције о правима дјетета.

328 Статистички подаци доступни на веб страници Агенције за аналитику Одбране УК (UK Defence Analytical Services Agency), Табела 1 – УК редовне снаге – старосна и полна структура, доступно на <<http://www.dasa.mod.uk/natstats/tsp8/tsp8tab1.html>>.

329 Факултативни протокол уз Конвенцију о правима дјетета који се односи на ангажовање дјеце у оружаном сукобу, Њујорк, 25. мај 2000, УК Велике Британије и Сјеверне Ирске: Ратификације, 24. јуна 2003, Референца С.Н. 694.2003 TREATIES-10 (Depositary Notifications), доступна на <http://untreaty.un.org/English/CNs/2003/601_700/694E.doc>.

330 Уједињено Краљевство, Доњи дом, Одбор за одбрану, “Duty of Care” (Обавеза о заштити), Трећи извјештај, сесија 2004-05, Лондон, 3. март 2005. године, доступно на <<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200405/cmselect/cmdfence/63/63.pdf>>.

331 Комитет о правима дјетета, првобитни извјештај држава чланица по члану 8(1) Факултативног протокола уз Конвенцију о правима дјетета који се односи на ангажовање дјеце у оружаном сукобу, Шведска, Извјештај бр. CRC/C.OPAC/SWE/1, 22. фебруар 2006, пасус 51, доступан на <[http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/efb7737b24f83ea2c12571cc0049aadbf\\$FILE/G0640721.pdf](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/efb7737b24f83ea2c12571cc0049aadbf$FILE/G0640721.pdf)>. Види и извјештај који је поднијела Швајцарска, Извјештај бр. CRC/C.OPAC/CHE/1, који је доступан на <<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/427/48/PDF/G0542748.pdf?OpenElement>>: “Сваки војник стиче основе из познавања међународног хуманитарног права и права дјеце током обуке у различитим фазама током служења војног рока у Швајцарској (обука официра, школа за обуку регрута, итд.)” (став 51).

Мјере заштите дјеце млађе од 18 година која су у оружаним снагама

Према овом Факултативном Протоколу државе које прихватају добровољце узраста 16 и 17 година треба да у своје домаће законодавство уврсте одговарајуће материјалне и процедуралне **гаранције заштите**. Први циљ оваквих мјера је обезбиједити да дјеца не буду обавезна или присиљавана на регрутацију. У неким случајевима дјеца могу да буду натјерана спољним околностима да се придруже оружаним снагама. Сиромаштво, недостатак образовања и недостатак алтернативног запошљавања могу да буду главни фактори који доприносе регрутацији дјеце.

Потенцијалним регрутима и њиховим родитељима треба, стога, дати јасно објашњење природе војне службе, као и обавеза које она подразумева, како би пристанак био што је могуће више на основу потпуне свијесности. Штавише, у неким случајевима, регрути млађи од 18 година могу да одустану од пријављивања, тако што ће затражити отпуст (на примјер у Норвешкој), или што ће родитељи повући свој пристанак (на примјер у Ирској).

Текст, под 15.3, садржи неке од примјера заштитних мјера које обезбеђују државе по потписивању или ратификацији Факултативног протокола о ангажовању дјеце у оружаном сукобу.

15.3

Канада и Хрватска: Посебне мјере заштите регрута млађих од 18 година који су у оружаним снагама³³²

Канада

“У складу са чланом 3, став 2 Факултативног протокола уз Конвенцију о правима дјетета који се односи на ангажовање дјеце у оружаним сукобима, Канада овим изјављује:

“1. Канадске оружане снаге дозвољавају добровољну регрутацију за узраст од најмање 16 година.

“2. Канадске оружане снаге су усвојиле следеће мјере заштите да би обезбиједиле да регрутација припадника испод 18 година не буде наметнута или принудна:

“(а) свака регрутација у Канадске снаге је добровољна. Канада не врши регрутацију или било који други облик присилног или обавезног служења војног рока. У том погледу, кампање за регрутацију у Канадске снаге имају информациони карактер. Ако неко лице жели да ступи у Канадске снаге, оно попуњава пријаву. Уколико Канадске снаге понуде неко конкретно мјесто кандидату, таква обавијест не обавезује кандидата да прихвати то мјесто;

“(б) регрутација лица млађих од 18 година обавља се уз свјестан пристанак родитеља, или законских старатеља, у писаном облику. Члан 20, став 3 Закона о националној одбрани наводи да ‘лице млађе од осамнаест година не може бити регрутовано без пристанка једног од родитеља или старатеља тог лица’;

“(ц) припадници испод 18 година су у потпуности обавијештени о обавезама које подразумева војна служба. Канадске снаге пружају, између осталог, цијели низ информативних брошура и филмова о обавезама служења који су намијењени онима који желе да ступе у Канадске снаге; а

“(д) припадници млађи од 18 година морају да обезбиједу поуздан доказ о свом узрасту прије него што буду примљени у државну војну службу. Кандидат је дужан да обезбиједи законом прописан докуменат који је оригинал или овјерена копија родног листа или крштенице, као доказ о свом узрасту.”

332 “Ratifications and Reservations” (Ратификација и резерве) на web страници Канцеларије Високог комесара УН-а за људска права: <http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/11_b.htm>, последња ажурирана верзија од 6. децембра 2006. године.

15.3 (наставак)

Хрватска

“Република Хрватска доноси следећу декларацију у вези са чланом 3, став 2 Факултативног протокола уз Конвенцију о правима дјетета који се односи на ангажовање дјеце у оружане сукобе:

“у вези са чланом 3, став 2 Факултативног протокола уз Конвенцију о правима дјетета у погледу укључивања дјеце у оружане сукобе, Република Хрватска изјављује да хрватско законодавство спречава лица млађа од 18 година да се придруже Оружаним снагама Републике Хрватске.

“Да би се обезбиједило да лица млађа од 18 година не могу да ступе у њене Оружане снаге, Република Хрватска је донијела следеће одредбе:

“- Законом је прописано да се војна служба састоји од обавезе пријављивања за регрутацију, **ступања** у војну службу (служење војног рока) и служења у резервним јединицама Оружаних снага Републике Хрватске;

“- Обавезе пријављивања за регрутовање настаје сваке календарске године у којој лице напуни 18 година и остаје на снази све док то лице не ступи у војну службу (приступи служењу војног рока) или у цивилну службу, тј. док лице не буде пребачено у резерву или док обавеза војне службе не престане у складу с одредбама Закона о одбрани. Процес регрутације укључује упис у војну евиденцију, љекарске и друге прегледе, психолошке тестове и сам поступак регрутације. Прелиминарна процедура се захтијева да би се одредило да је лице подобно за војну службу. Статус регрута остаје на снази све до **ступања** у војну службу/ служења војног рока (регрутовања) у коју, према закону регрут не може да буде послан прије него што напуни 18 година;

“- Подобни регрути се упућују на служење војног рока након пунољетства (напуњених 18 година), обично у календарској години у којој су напунили 19, и тиме постали регрути. Регрути нису дио Оружаних снага Републике Хрватске; они чине једну компоненту Оружаних снага Републике Хрватске.”

Надаље, посебним мјерама заштите треба обезбиједити да добровољци млађи од 18 година не учествују директно у непријатељствима.

УК је, потписивањем и ратификовањем Факултативног протокола у септембру 2000. изјавила да ће “предузети све остварљиве мјере како би обезбиједила да припадници њених оружаних снага који нису напунили 18 година не учествују директно у непријатељствима”.³³³ Међутим, она је резервисала право да може да распоређује припаднике млађе од 18 година под одређеним околностима:

Уједињено Краљевство разумије да члан 1 Факултативног протокола не би искључивао директно ангажовање припадника њених оружаних снага млађих од 18 година у непријатељствима у случају:

- а) стварне војне потребе за распоређивањем њихове јединице или брода на подручје у којиме се одвијају непријатељства; и
- б) природе и хитности саме ситуације:
 - і) када није изводиво повући та лица прије њиховог ангажовања; или
 - іі) када би се то негативно одразило на оперативну дјелотворност њиховог брода или јединице и тиме угрозила успјешност војног задатка и/или безбједност других припадника.

Слично је и САД исказао резерву у вези с спровођењем обавезе да неће дозволити да дјеца директно учествују у непријатељствима:

САД схвата да, у вези са чланом 1 овог Протокола -

(А) израз “остварљиве мјере” означава оне мјере које су изводиве или могуће у пракси, узимајући у обзир све околности у дато вријеме, укључивши

³³³ Види поглавље “Europe and Eurasia” (Европа и Евроазија) у Child Soldiers Global Report 2004 (London, Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, 2004), <http://www.child-soldiers.org/document_get.php?id=884>. “Једна дјевојка од 17 година била је на британском броду када је он послат у зону сукоба током рата у Авганистану, али се не зна за било која друга ангажовања припадника млађих од 18 година у Авганистану или Ираку током интервенција које је предводио САД 2001. и 2003. године.”

хуманитарне и војне разлоге;

(Б) израз “директно учествовање у непријатељствима”-

(i) значи директна и актуелна ситуација на бојном пољу која може да проузрокује штету непријатељу јер постоји директно узрочно-посљедишна веза између активности у којима се ангажује и штете која се наноси непријатељу; а

(ii) не значи индиректно учешће у непријатељствима, попут прикупљања и преношења војних информација, преношења оружја, муниције, или друге логистике, или распоређивања.

4. Злостављања/злоупотребе и обавеза о бризи о регрутима млађим од 18 година

У оружаним снагама, нови регрути могу да буду изложени злостављању било од стране њихових надређених у форми кажњавања, или од стране других регрута, у форми насилничког понашања. У већини држава, ово злостављање се често дешава у ширем контексту ускраћивања младим војницима одговарајуће исхране или приступа медицинском збрињавању.

Овај феномен је попримио забрињавајуће димензије у неким државама чланицама ОЕБС-а у којима се јавила велика забринутост усљед великог броја наводних самоубистава или смртних случајева међу регрутима који нису разјашњени (види

15.4

Извјештај о ревизији случаја Deercut из 2006: Спречавање злостављања и обавезе о бризи о регрутима млађим од 18 година (Одабране препоруке)

(1) Млада лица ... треба и даље да се регрутују у узрасту од 16 година ... све док се њихова обука одвија у окружењу које одговара потребама младих људи и гдје се води посебна брига о њиховом добру.

(2) Обука млађих од 17 година треба да се одвија у институцијама које су искључиво за групу овог узраста.

(3) Војска треба да планира да елиминира потребу за прикључивањем војника својим јединицама након завршетка Фазе 1 и 2 обуке све док они не напуне 18 година старости

(7) Регрутима који су ступили у војску као малољетна лица [и који] не желе да наставе са војном каријером прије него што заврше Фазу 2 своје обуке ... треба омогућити право на отпуст.

(8) АТРА [Army Training and Recruiting Agency/Агенција за војну обуку и регрутацију] треба да врши редовну контролу својих капацитета за обуку. ...

(10) АТРА треба, у свим сегментима обуке, да захтијева да се одреди степен надзора који је потребан за обуку будућих генерација у складу с испуњавањем обавезе која се односи на принципе о бризи...

(12) Инструктори треба да буду квалификовани за рад са младима и да примјењују стандарде који нису мање ригорозни од оних који се примјењују у цивилним образовним установама за обуку лица млађих од 18 година.

(13) Потребно је издати јединствену брошуру ... [с објашњењима] (i) шта је насилничко понашање и узнемиравање; (ii) са примјером врсте понашања које се сматра некоректним или неприхватљивим; ... (iv) да опште кажњавање групе за пропусте појединца није прихватљиво; (v) шта војник треба да учини уколико присуствују кршењу тих принципа.

(14) Ускраћивање дозволе за слободан викенд од стране подофицира... [i] одређивање на стражарску дужност не смије никада да се користи као мјера кажњавања ...

(15) Стандарде које поставља АТРА Кодекс праксе за инструкторе треба спроводити помоћу формалних дисциплинских санкција. ...

(18) Непријављивање било каквих знакова злоупотребе овлашћења треба само по себи да представља питање за дисциплинску санкцију; ...

(26) Потребно је успоставити мјесто комесара за Војне притужбе (Омбудсман Оружаних снага), који треба да буде независан од ове три службе ...

поглавље 16 “Спречавање злостављања припадника оружаних снага и запослених у оружаним снагама”). У УК објављен је један независан извјештај 2004. године у смислу ревизије о четири смртна случаја војника у касарни Princess Royal у Deercuty у покрајини Surrey, 1995. и 2002. године. Двојица војника су у вријеме смрти имали 17 година, а трећи, заправо млада дјевојка регрут, тек је напунила 18 година. У извјештају се наводи низ препорука (види текст под 15.4), истичу недостаци, посебно у режиму обуке у оквиру оружаних снага.

Важно је примјетити да је Агенција за аналитику УК оружаних снага 2004. објавила информације о броју самоубистава и неразјашњених смртних случајева у редовним оружаним снагама УК, испитујући начине на који су ова самоубиства почињена и упоредила их с истим проблемом присутним у општој популацији у УК.³³⁴ Ови подаци су показали да су мушкарци млађи од 20 година један и по пут подложнији самубиствима од опште популације, иако је свеукупно гледајући у свакој служби било мање смртних случајева него што је очекивано у поређењу с општом популацијом у УК.

Кључно питање за дискусију проистекло из Извјештаја из Deercuta је питање обавезе о бризи. Препорука 10, која се односи на степен надзора у пуковима за обуку, издваја потребу “обучавања будућих генерација у складу с дјелотворном обавезом о принципима бриге”. Одбор за одбрану Доњег дома је о овом питању водио детаљну расправу, примјетивши да питања моралне обавезе према бризи треба да буду једнако важна као и она правне природе и усредсриједио је своју пажњу на “добробит и психолошке аспекте обавезе о бризи о регрутима и полазницима обуке”.³³⁵

Као дио активности које су услједиле након овог Извјештаја, Министарство одбране је поставило Инспекцију за учење одраслих са задатком да спроведе независну инспекцију и надзор над почетном обуком у оружаним снагама, као и бригом за полазнике обуке. Договорен је годишњи програм инспекције. Посебно је истакнута потреба за широм истрагом о томе како независни надзор може да помогне војсци при дефинисању и одржавању минимума стандарда бриге.³³⁶

5. Пружање подршке регрутима

Један од најважнијих аспеката филозофије у чијем је центру обавеза бриге о регрутима је обезбиједити да они буду у потпуности информисани и свјесни карактера војног живота. Родитељи или законски старатељи регрута млађих од 18 година треба да буду подједнако добро информисани и, гдјегод је могуће, у потпуности укључени кроз цијели процес регрутовања. Они који су најближи младом човјеку су и у најбољој позицији да открију ране знакове настајања проблема.

Потребно је да информације за регруте укључују и јасна упутства коме се обратити за подршку у случају да буду суочени са проблемима попут узнемиравања, силедијства или застрашивања. Таква мјеста контакта обично се одреде унутар јединице и могу да укључују свештеника или старијег официра, али могу да постоје и друге алтернативе, у зависности од природе злостављања или узнемиравања или самог починиоца.

У Казахстану на примјер, постоји врућа линија за подршку регрутима, а у већини војних структура то су социјални радници или патронажне здравствене службе.

³³⁴ Vicky R. Ward and Nicola T. Fear, “Suicide and Open Verdict Deaths among Males in the UK Regular Armed Forces, 1984-2002: Methods Used to Commit Suicide” (Самоубиства и неразјашњене смрти међу мушком популацијом у редовним Оружаним снагама УК, 1984-2002: Методи коришћени у извршавању самоубиства), Defence Analytical Services Agency, 28. јули 2004, доступно на <<http://www.dasa.mod.uk/publications/pdfs/suicide/suicidemethodrep.pdf>>.

³³⁵ “Duty of Care”, op. cit., биљешка 330.

³³⁶ Види <http://docs.ali.gov.uk/mod_files/scope_of_the_survey.htm>.

Поступак улагања притужби у војсци

У неколико држава чланица ОЕБС-а постоји институција војног омбудсмана, односно ombudsperson³³⁷ (на примјер у Канади, Њемачкој) који, између осталог, помажу очувању владавине права у оружаним снагама, промовишу транспарентност и одговорност у структурама одбране и посвећују пажњу проблемима, у оквиру војне праксе, који захтијевају корективне радње.³³⁸ Ombudsperson се бави питањем људских права уопштено говорећи и, према томе, нема никакав посебан мандат за бављење дјецом као посебним правним лицима (види поглавље 22, “Омбудсмани”). Државе без војног омбудсмана (на примјер Словачка, Шпанија, Уједињено Краљевство) имају успостављене механизме улагања притужби и вођења истраге који су дио командног ланца (види поглавље 20, “Одговорност команданта и одговорност појединца” и поглавље 21, “Дисциплина и војно правосуђе”), или постоје друга државна тијела надлежна за ове притужбе.

У Казакхстану, на примјер, дјеца, једнако као и родитељи и законски старатељи, имају исте канале за улагање притужби. Притужбе се подносе Министарству образовања или јавним центрима за пријем лица која су била изложена злостављању. Штавише, успостављена је и институција омбудсмана за људска права, а постоје и приједлози за увођење у блиској будућности и специјалног омбудсмана за права дјетета.³³⁹

6. Дјеца припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама

Овај дио фокусира се на дјecu припадника војске, а не на дјecu која су регрутована у оружане снаге. Ово је врло важно питање, а и то како је прописано чланом 5 Конвенције о правима дјетета:

Државе чланице дужне су да поштују одговорности, права и дужности родитеља или, ако је такав случај, чланова шире породице или заједнице, како је предвиђено локалним обичајима, законских старатеља или других лица законски одговорних за дијете, да на начин који је у складу са развојем способности дјетета обезбиједи, упуте или усмјеравају дијете у остваривању његових права која су призната у овој Конвенцији.³⁴⁰

И заиста, очеви и мајке који су у оружаним снагама, суочени су са знатним проблемима који настају због удаљености и времена које проводе одвојени од својих породица. Током распореда на војну дужност, њихова дјеца пролазе кроз значајне фазе развоја, физичког, интелектуалног и друштвеног, који је обиљежен догађајима који се не могу вратити након њиховог повратка са дужности.

Војне породице су изложене врло специфичним друштвеним изазовима (живот у касарнама, породице са једним родитељем) и стресу типичним за њихов посао и услове живота. Радно вријеме које се мијења и које је често прековремено, једнако као и увијек присутна могућност распоређивања на било које мјесто у свијету у врло кратком временском року, може се у већој мјери одразити на животе дјеце у таквим породицама.

³³⁷ Види Упитник ODIHR-DCAF-а, питања 4 и 5.

³³⁸ “Војни омбудсман”, пратећи материјал који је припремио Центар за демократску контролу над оружаним снагама из Женева, март 2006, доступно на <http://www.dcaf.ch/publications/bg_military_ombudsman.cfm?nav1=4&nav2=1>.

³³⁹ “State Party Examination of Kazakhstan’s initial Report on the Optional Protocol on Children in Armed Conflicts”, NGO Group for the Convention on the Rights of the Child, (“Званично државно испитивање првобитног извјештаја Казахстана о Факултативном протоколу о дјeci у оружаним сукобима” НВО Група за Конвенцију о правима дјетета) доступно на <http://www.crin.org/docs/CRC43_Kazakhstan_ORAC.doc>.

³⁴⁰ Чл. 5 УН-ове Конвенције о правима дјетета, доступно на <<http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/k2crc.htm>>.

Дјеца су посебно рањива када су одвојена од своје породице током таквог распореда. Иако је реакција сваког дјетета другачија, она може да зависи од различитих фактора, као што су: узраст дјетета, зрелост, пол, однос према родитељима, њихов специфичан положај с обзиром на узраст и ограничено животно искуство ставља их у положај повећаног ризика од емоционалног стреса током периода када су њихови родитељи у војној служби. Као посљедица, јављају се многи проблеми образовне, социјалне и емотивне природе.

Неке државе су израдиле посебне програме подршке породицама припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама. Ови програми представљају рад са војном командом, војном полицијом, медицинским особљем, запосленицима у породичним центрима, као и са цивилним организацијама и службама, ради пружања координиране подршке у случају када је потребна породици неког од припадника. У Канади, на примјер, Kingston Military Family Resource Centre (Ресурсни центар за чланове војних породица) (КМФРС) организује локалне и регионалне програме намијењене искључиво војним породицама. Канадски примјер је посебно интересантан, јер је КМФРС непрофитна организација која није дио војних структура (види текст 15.7).

15.7

Канада: Kingston Military Family Resource Centre (Ресурсни центар за чланове војних породица у Кингстону)³⁴¹

Kingston Military Family Resource Centre (КМФРС) пружа професионалне, повјерљиве услуге које јачају социјалну и емотивну страну живота чланова локалних војних породица;

КМФРС је законом основана непрофитна агенција којом управља заједница преко постављеног одбора директора (који чине добровољци – чланови војних породица и њихове супруге/супружници);

Услуге и програми које пружа КМФРС на располагању су припадницима редовних и резервних састава, пензионисаним припадницима и њиховим породицама, који живе у бази или изван ње. Услуге се пружају на два језика.

- Програм ии услуге;
- Програми за дјецу;
- Програми за младе/центар за тинејџере;
- Подршка при распоређивању и програмирање у заједници;
- Служба бриге о дјечи у ванредним ситуацијама;
- Помоћ при запошљавању;
- Волонтерске службе и обука;
- Библиотека;
- Служба информација и упућивања;
- Пакет услуга приликом дочека;
- КМФРС Центар породичне медицине.

Надаље, један број држава, као што је САД, усвојио је законе у вези са заштитом дјече припадника војске (види текст 15.8).

³⁴¹ Види <<http://www.rmc.ca/external/kmfrc/index.htm>>.

15.8

САД: Осврт на Закон о заштити дјече припадника војске, 1989.³⁴²

Циљ овог закона је да се побољша доступност, управљање, квалитет и безбједност заштите дјетета која се пружа у војним објектима. Његове главне компоненте обухватају:

- Повећање обавезних доприноса операцији Развој дјетета;
- Израда материјала за обуку и обезбјеђење потреба за обуку особља које се брине о дјечи;
- Повећање плата особља које директно ради на задацима бриге о дјечи;
- Приоритет код запошљавања за супружнике припадника војске;
- Повећање броја запослених у домену бриге о дјечи;
- Јединствене цијене за родитеље које се базирају на породичним приходима;
- Проширена превенција у области злостављања дјече и повећана безбједност;
- Извјештај о петогодишњој потреби за бригу о дјечи;
- Дотације за дневни боравак дјече;
- Демонстрација програма раног образовања.

У УК, локалне власти су по закону одговорне за заштиту дјече припадника војске који се налазе у УК. Оружане снаге сарађују с овим, као и са другим властима и помажу у заштити дјече, нарочито у областима са већом концентрацијом припадника оружаних снага, гдје постоје обласни одбори за дјечију заштиту. Када се породице налазе изван државе, одговорност за заштиту дјече је у надлежности Министарства одбране.

Образовање

Дјеца из војних породица често се селе током свог образовања. Академски стандарди, курсеви, приступ програмима, промоција и услови завршавања, програми за дјecu са посебним потребама, прелаз и признавање ранијег школовања, све то увелико варира од једне државе до друге, па чак и од школе до школе. Честе селидбе и сталне промјене у школским системима могу да буду врло стресни за дјecu. Поред тога што се растају од пријатеља, дјеца могу да имају и проблеме у односима са новом околином и прилагођавањем на њу.³⁴³

7. Програми за кадете

У више држава, млади, они испод 16 година често се преко својих школа укључују у кадетске програме, и тиме врло рано постају изложени војничком животу и војном окружењу. Статус кадетских програма може понекад да буде нејасан, јер их врло често организују редовне школе, и сматрају се за цивилне образовне установе, али које финансирају или су под спонзорством оружаних снага. У њима дјеца, паралелно са редовном наставом, имају и курсеве из војне обуке.

Обавезна војна обука за дјecu представља кршење стандарда међународног хуманитарног права на више начина. Као прво, родитељи морају да имају право одабира облика образовања своје дјече.³⁴⁴ Држава мора да поштује права родитеља да омогући да образовање њихове дјече буде у складу са њиховим властитим вјерским и филозофским

³⁴² Gail L. Zellman, Anne Johansen, Jeannette Van Winkle, *Examining the Effects of Accreditation on Military Child Development Center Operations and Outcomes* (Испитивање ефеката акредитације на операцији и исходе Војног центра за развој дјетета) (Santa Monica, California: RAND Corporation, 1994), pp. 43-44.

³⁴³ "Services pupils 'need more help'", (Службе за учинке 'треба више помоћи') BBC news website, 6 септембар 2006, <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/education/5316688.stm>>.

³⁴⁴ Чл. 26. Опште декларације о људским правима гласи: "Родитељи имају првенствено право да бирају врсту образовања за своју дјecu, доступно на <<http://www.un.org/Overview/rights.html>>.

увјерењима.³⁴⁵ Надаље, као што је објашњено на другом мјесту у овом приручнику, свако има право на слободу савјести и “нико неће бити подвргнут присили која би била штетна по његову слободу да има или да прихвата вјеру или увјерење по властитом избору”.³⁴⁶ Поред тога, обавезна војна обука у школама може да представља кршење права на пацифистичка увјерења или на њихово испољавање.³⁴⁷ Из тога слиједи да међународно право дозвољава војну обуку у школама све док је она добровољна, или ако постоје одредбе које омогућавају дјецу, чији се родитељи противе таквој обуци, да је не похађају.

Када је ријеч о програмима за кадете, државе у оквиру ОЕБС-овог региона примјењују различите моделе. Неке од држава имају обавезне програме, док их друге нуде на добровољном основу. У осталим државама нема основног војног образовања у школама општег или усмјереног образовања, а неке државе нуде основно војно образовање за младе као дио курсева из цивилне одбране.

Шведске оружане снаге организују курсеве за младе на којима се дају информације о шведској “свеукупној одбрани”, а нарочито о задацима Шведских оружаних снага уопште, али и информације о избору професије и информације о обавезном војном року и добровољним одбрамбеним активностима. Дјеца могу да се обучавају, у посебним условима, о употреби ватреног оружја. Курсеви из војне обуке су на добровољном основу, а циљ им је да промовишу интересовање за операције оружаних снага и олакшају будућу регрутацију професионалних официра (види текст 15.9).

15.9

Активности за младе у Шведским оружаним снагама³⁴⁸

- Курсеви су намијењени младим лицима између 15 и 20 година;
- Они који нису напунили 18 година у вријеме пријављивања не могу бити примљени без сагласности родитеља или законских старатеља;
- Обуку из руковања ватреним оружјем могу да похађају само они који су напунили 15 година, а обука из руковања аутоматским оружјем је само за оне са напуњених 17 година;
- Обука из руковања ватреним оружјем врши се само на фиксним метама, а оружје се не смије никада давати младим лицима за приватну употребу или чување;
- Борбену обуку могу да воде само лица која су напунила 18 година и она није укључена у операције младих.

Слични програми се воде и у САД, гдје ове курсеве држе пензионисани припадници војске. Ученици средњих школа могу да учествују у Љетњем семинару за лидере, који воде и надзиру кадети са West Pointa. Међутим, вриједи поменути да је Конгрес САД донио закон 2001. године (“Ниједно дијете не смије да буде изостављено”), којим се тражи од средњих школа да доставе имена, адресе и бројеве свих млађих и старијих ученика лицима задуженим за регрутацију. Школе које не удовоље овој обавези излажу се ризику да им се не одобре средства из федералног буџета.³⁴⁹

³⁴⁵ Члан 2 Првог протокола Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода: “Нико не може бити лишен права на образовање. У вршењу свих својих функција у области образовања и наставе држава поштује право родитеља да омогуће такво образовање и наставу који су у складу са њиховим властитим вјерским и филозофским увјерењима.” Доступно на <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/D5CC24A7-DC13-4318-B457-5C9014916D7A/0/EnglishAnglais.pdf>.

³⁴⁶ Члан 18.2 Међународног споразума о грађанским и политичким правима, доступно на <http://www.cirp.org/library/ethics/UN-covenant>.

³⁴⁷ Члан 14 УН-ове Конвенције о правима дјетета.

³⁴⁸ “Првобитни извјештај држава чланица по члану 8(1) Факултативног протокола”, Шведска, Извјештај бр. CRC/C_ОПАС/SWE/1, 22. фебруар 2006, пасус 21, доступно на [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/efb7737b24f83ea2c12571cc0049aadb/\\$FILE/G0640721.pdf](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/efb7737b24f83ea2c12571cc0049aadb/$FILE/G0640721.pdf).

³⁴⁹ *Child Soldiers Global Report 2004*, op. cit., биљешка 333.

У другим државама, као што су Руска Федерација³⁵⁰ и Грузија, дјечаци похађају наставу из војне обуке у средњој школи. У Грузији, такви часови нису обавезни, иако су били у вријеме Совјетског Савеза. Поједине школе одлучују да ли ће имати часове војне обуке или не, а програм одобрава директор школе. Часови из војне обуке се држе само у 11. разреду (за ученике старе 16-17 година) и укључују прву помоћ, топографију, војно законодавство и сл.³⁵¹ У Русији, међутим, војно образовање је обавезно за све ученике средњих школа, оних општег и стручног смјера. Поред тога основна војна обука је обавезна за све младиће, без обзира да ли похађају школу или не. Према заједничкој наредби из 2003. године, коју су издали Министарство одбране и Министарство образовања, основе војне обуке у школама морају да укључују вјежбе из гађања, часове из патриотизма, вјежбе физичке кондиције, као што су маршеви од 3 до 5 километара под гас маскама.³⁵²

Током преговора о Факултативном протоколу о ангажовању дјеце у оружаном сукобу, Норвешка је подржала увођење старосне границе ниже од 18 година код добровољне регрутације у државне оружане снаге (чл.3). Норвешка је у том погледу морала размотрити да ли њена организација Омладински ТО (Home Guard Youth) представља препреку у проглашавању 18 година за старосну границу код добровољне регрутације у Норвешке оружане снаге. Ово питање је релевантно зато што је Законом о ТО још увијек дозвољено да се у ТО примају као добровољци лица која нису млађа од 16 година. Приликом ратификације ове конвенције, Влада Норвешке дала је сљедећи коментар:

Омладински ТО је формално прикључен Норвешким оружаним снагама. Међутим, не може се рећи да су припадници Омладинског ТО регрутовани у Норвешке оружане снаге у значењу овог протокола, јер се претпоставља да се неко лице не сматра регрутованим прије него што је постало формално или *de facto* припадник оружаних снага са свим правима и обавезама тог статуса. Припадници Омладинског ТО немају никакву практичну обуку, нити учествују на било који начин у активностима које се односе на рат, а у ситуацијама у којима би оружане снаге могле да буду укључене у непријатељства, они су ослобођени служења. Штавише, припадници Омладинског ТО не подлијежу војним дисциплинским властима или одредбама Војног кривичног закона.³⁵³

Врло је битно да програми за кадете буду на одговарајућим васпитно-образовним основама, као што је кодекс понашања, да би се обезбиједило да дјеца живе у сигурном окружењу које води рачуна о њиховим специфичним потребама.³⁵⁴

Велики број држава има посебне механизме заштите кадета. У САД, на примјер, Civil Air Patrol (Цивилна ваздушна патрола) (САР) води политику апсолутно никакве толеранције према било каквом облику злостављања дјеце или злоупотребе дрога (види текст 15.10).

³⁵⁰ Чл. 12 и 13 Закона Руске Федерације о војној обавези и војној служби. Дјеца су обавезна да похађају часове из војне обуке током двију посљедњих година школовања.

³⁵¹ Информација добијана од господина Irakli Sesiashvilia, директора Удружења „Правда и слобода, који је и бивши замјеник омбудсмана за војна питања, Варшава 11. децембар 2006.

³⁵² Савезни закон бр. 100-FZ од 21. јула 2005 о амандманима на Савезни закон о војној обавези и војној служби и члан 14 Закона Руске Федерације о образовању. Види Центар за развој демократије и људска прав, “Legislative Process in the State Duma: Human Rights Analysis” (“Процес доношења закона у Думи: анализа људских права”), бр. 90, 26. октобар 2005, <<http://www.demokratia.ru/en>>.

³⁵³ “Implementation of the Optional protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict” (Примјена одредаба Факултативног протокола уз Конвенцију о правима дјетета који се односи на ангажовање дјеце у оружаном сукобу), Први периодични извјештај Норвешке, јануар 2006. стр. 2, доступан на <<http://www.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/CRC.C.OPAC.NOR.1.pdf>>.

³⁵⁴ Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, “Submission to the UN Study on Violence against Children, with specific reference to children in military schools and to children in peacetime government forces”, (Коалиција за заустављање коришћења дјеце војника, “Поднесак УН-овој студији о насиљу против дјеце са посебним освртом на дјецу у војним школама и дјецу у владиним снагама у вријеме мира”), март 2005.

15.10

Ваздушна патрола САД: Заштита кадета и програм за родитеље и вође³⁵⁵

- **Контрола одабира:** Сви виши припадници САР-а налазе се у евиденцији о кажњавању коју води ФБИ и која се провјерава приликом одлучивања о њиховој подобности као припадника САР-а;

- **Обука:** Прије рада са кадетима, припадници САР-а који су старији по чину, морају да заврше Програм обуке за заштиту кадета;

- **Вођство:** Све активности око кадета морају да буду под одговарајућим надзором. Команданти морају да буду врло пажљиви при одабиру старијих припадника и кадета који су задужени за вођење и надзор над кадетским активностима. Уопштено, то значи да најмање два старија припадника морају да буду присутна кадгод је то потребно и изводиво. Овај услов истовремено штити и старије припаднике од лажних оптужби за злоупотребу положаја;

- **Сексуално злостављање:** Кадети не смију да буду изложени сексуалном злостављању, физичком контакту, додиривању, излагању, сугестијама, или другим инцидентима сексуалне природе;

- **Физичко злостављање:** Кадети не смију да буду изложени примјени физичке силе, или нападима било које врсте. Такође, кадети не смију да буду присиљавани на претјеране физичке вјежбе;

- **Услови код пријављивања притужби:** Старији припадници, кадети, родитељи/старатељи кадета треба да пријаве све случајеве сумње у злостављање команданту јединице, или првом надређеном. Командант јединице извјештава о овим наводима свог надређеног, који контактира с официром надлежним за правна питања и правним савјетником или извршним директором у Штабу САР-а. САР потом разматра притужбу о наводном злостављању и дужан је по закону да контактира с одговарајућом службом за заштиту дјете или са предстаницима органа задужених за истрагу и кривично гоњење у случајевима злостављања дјете.

У УК, кадетски програми укључују Комбиноване кадетске снаге, Поморски кадетски корпус, Војне кадетске снаге и Корпус за обуку у ваздухопловству. Кадети обично почињу с овим програмом између 12 и 14 година, али оног тренутка када напуне 18 година на њих се примјењују слична правила, као и она која се односе на одрасле инструкторе.

Опште добро кадета покривено је законским прописима о заштити дјете и аранжманима сличним онима који се односе на друге организације младих. На примјер, Организација кадета у ваздухопловству преиспитује сва одрасла лица кроз Канцеларију за кривичну евиденцију, организује формалну обуку одраслих 'грађана у униформи' и истиче важност обавезе заштите.

Приликом преиспитивања Извјештаја из Deercuta, Одбор за одбрану УК је примијетио да кадетске организације, зато што подлијежу законима о заштити дјете, имају далеко свеобухватнији приступ према својим обавезама о заштити него што је то случај с оружаним снагама. Одбор је препоручио да Министарство одбране размотри да ли би аспекти аранжмана заштите у кадетској организацији били адекватни за заштиту најмлађих регрута у оружаним снагама.³⁵⁶

³⁵⁵ See <http://level2.cap.gov/documents/CPPT_Student_Guide_DRAFT.pdf>.

³⁵⁶ "Обавеза о бризи", op. cit., биљешка 333.

8. Најбоље праксе и препоруке

- Међународне правне обавезе сваке државе чланице треба да буду интегрисане у домаће законске прописе према којима су службена лица задужена за регрутацију и други војни службеници одговорни за њихову дјелотворну примјену, посебно одредаба из Факултативног протокола уз Конвенцију о заштити дјетета који се односи на укључивање дјеце у оружани сукоб;
- Родитељи, или законски старатељи, треба да се активно укључе, у највећој могућој мјери, у процес одабира и регрутовања.
- Потенцијалним регрутима и њиховим родитељима или законским старатељима треба, прије него што дају своју коначну сагласност, дати потпуне и детаљне информације о свим аспектима регрутације и процеса упознавања, укључујући и специфичну природу обавезе која се преузима пријављивањем у оружане снаге;
- Регрутима који ступају у оружане снаге прије напуњених 18 година и који нису задовољни са наставком војне каријере треба дати могућност да је, прије краја обуке, прекину;
- Процедуре и праксе унутар структуре треба да одражавају обавезу заштите и бриге тако што ће пружити посебну заштиту лицима млађим од 18 година, и тако што коначна одговорност за гаранцију њеног спровођења лежи на командним официрима;
- Превентивне мјере треба да обезбиједи да дјеца не буду изложена ризику од злоупотребе положаја, тако што ће се строго провјеравати професионална историја официра или супервизора ангажованих у обуци;
- Свеобухватни програм обуке за инструкторе треба да одражава одговорности које су укључене у образовање и рад са младим регрутима;
- Све војне службе су одговорне, и треба да се сматрају одговорним, за пријављивање злоупотребе и злостављања на првој инстанци, при било каквом знаку непрописног поступања;
- Свака притужба на злостављање, насилно понашање или узнемиравање, треба да резултира у истрази, која ће се спровести независно од умијешане јединице и резултати одговарајућим дисциплинским или административним мјерама, зависно од потребе. Посебно је потребно предузети мјере заштите лица које се жали, уколико је то потребно, а такво лице мора да буде стално информисано о исходу истраге;
- Породице припадника и запосленика морају да имају у потпуности приступ свим службама подршке, укључујући образовање, здравство и социјалну заштиту;
- Треба да постоје јасне процедуре и упутства у случајевима сумње у злостављање дјетета припадника оружаних снага, насиља или небриге, укључујући, када је потребно, интервенцију спољних служби;
- Војне структуре које дају подршку програмима за кадете треба да обезбиједи одговарајућу политику заштите интереса дјеце;
- Обавезну војну обуку за све ученике у школама општег и стручног смјера треба избјегавати и прогласити незаконитом, јер она представља кршење међународних стандарда о људским правима.

Поглавље 16

Спречавање злостављања припадника оружаних снага

Припадници оружаних снага, било да су регрутовани или добровољци, представљају дио командног ланца у којем су интереси појединца подређени захтјевима војне дужности. Но они ипак остају ‘грађани у униформи’, и морају да имају иста права као и цивили, без штете по војну дисциплину.³⁵⁷ Растуће признавање једнаких права припадницима оружаних снага, као и осталом дијелу становништва је постепен процес у којем Европски суд за људска права игра битну улогу развијањем концепта ‘грађана у униформи’. Према овом концепту поштовање права која су гарантована Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода не престаје на капији касарне. Иако оперативна дјелотворност оружаних снага значи и ограничење одређених права, људска права која не могу да се дерогирају морају да буду загарантована свим припадницима оружаних снага, без обзира на њихов статус, на апсолутан начин и без икаквих ограничења. Нема никаквих одступања од права на живот; забране нечовјечног или понижавајућег поступања, или забране ропства или положаја ропске зависности, присилног или обавезног рада.³⁵⁸

Војна струка може да сачува своје достојанство и професионалност једино ако се поштују људска права војника. Бруталност, институционализовано насилничко понашање, насиље, злостављање и мучење представљају озбиљна кршења права припадника која се не могу оправдати под било каквим околностима или било којом традицијом. Према Парламентарној скупштини Савјета Европе:

Злостављање, насилништво, бруталност, мучење, лоша прехрана, болест, претјерано искоришћавање, које понекад резултирају озбиљним физичким посљедицама или чак смрћу...исувише велики број младих регрута у Европи изложен је таквој судбини током служења војног рока.³⁵⁹

Ово поглавље иде трагом добрих пракси у вези са заштитом права припадника оружаних снага *vis-à-vis* неправилног поступања и посебно у односу на насилничко поступање или застрашивање (ритуали иницијације), праксе које су и даље уобичајене у оружаним снагама великог броја држава.

Очигледно је да је питање злостављања уско повезано са другим питањима о којима је било ријечи у неким другим поглављима у овој књизи, нарочито у поглављу 12, “Етничке и језичке мањине у оружаним снагама” (етничке и језичке мањине могу да буду изложене великом ризику узнемиравања или застрашивања на расним основама); поглавље 13, “Жене у оружаним снагама” (доминација сексуалног узнемиравања и сексуалног насиља према женама у оружаним снагама); поглавље 14, “Хомосексуалци и лезбејке у оружаним снагама” (хомосексуалци и лезбејке понекад су изложени злостављању и узнемиравању због своје сексуалне оријентације); поглавље 15, “Дјеца у оружаним снагама” (млади регрути су врло често злостављани); поглавље 17,

³⁵⁷ Парламентарна скупштина Савјета Европе, “Људска права припадника оружаних снага”, Doc. 10861, 24 март 2006, став 53, доступно на <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc06/EDOC10861.htm>>.

³⁵⁸ *Ibid.*, став 54.

³⁵⁹ *Ibid.*, став 19.

“Радни услови” (лоши радни услови често доприносе појави злостављања); поглавље 20, “Одговорност команданата и одговорност појединца” (компетентно вођство је прва линија одбране против злостављања); и поглавља 21 и 22 која говоре о војном правосуђу, односно омбудсменима.

1. Питања од интереса

Оружане снаге играју врло важну улогу у одбрани друштва од различитих пријетњи. Као такве, оне морају у свако доба да буду спремне да штите и подржавају устав, државне институције и централне вриједности друштва. Заправо, војне институције не треба сматрати за самостално подручје изоловано од друштва, него оне треба да буду чврсто интегрисане унутар друштва. Стандарди људских права, као дио централних вриједности друштва, примјењују се и на оружане снаге. Уз ограничења која намеће војна дужност, сва људска права се примјењују на оружане снаге, без обзира на чин, да ли се ради о професионалним припадницима или регрутима, чиме се они сматрају ‘грађанима у униформи’.³⁶⁰ Но и поред тога, психичко и физичко насиље и даље су један од главних проблема са којим се суочавају оружане снаге у великом броју држава. Недавно објављени случајеви злостављања припадника оружаних снага у ОЕБС-овом региону, а нарочито оног које се односи на младе регруте који су најрањивија група у војсци, је поновно привукла пажњу на ову појаву. Исувише је чест случај да млади регрути буду изложени злостављању, насилничком понашању, бруталности, мучењу, лошој исхрани и болестима, што може да има физичке и психичке посљедице, или чак да резултира смрћу.³⁶¹ Обичај да се млади регрути подвргавају разним (врло често неформалним) тестовима издржљивости у погледу иницијације, пракса која је још увијек присутна у неким државама чланицама ОЕБС-а, је нешто што посебно забрињава.

Овакво одвијање иницијације варира у великој мјери од пука до пука и од једне државе до друге, у смислу да ли се такво поступање сматра за прихватљиво, или не. Нечовјечно поступање покрива “најмање такво поступање које намјерно проузрокује тешку бол, менталну или физичку, и које у одређеној ситуацији није оправдано” и поступање које је било “с преомишљајем и примјењивано више сати у континуитету и које је проузроковало или стварну тјелесну повреду или интензивну физичку и менталну патњу”.³⁶² Штавише, “Патња и тиме изазван бол морају да буду јачи од неизбјежног елемента патње или понижења који се повезује са датим обликом легитимног поступања или кажњавања”.³⁶³

Фактори који узрокују злостављање

Сљедеће ситуације или услови повећавају шансе за насилничко понашање и друге облике злостављања у оружаним снагама.

1. Ритуали иницијације у јединици играју важну и легитимну улогу у његовању кохезије и морала у јединици. Ритуали иницијације су церемоније које се организују током, или на крају, основне почетне обуке регрута и на њима се тестира физичка и

³⁶⁰ “Memorandum of Deercut and Beyond”, (Меморандум о случају Deercut и више), Одбор Довер дома за закон о оружаним снагама, 14. фебруар 2006, Лондон, доступно на <<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200506/cmselect/cmarmed/828/828we13.htm>>.

³⁶¹ “Human rights of members of the armed forces” (Људска права припадника оружаних снага), *op. cit.*, биљешка 357, пасус 19.

³⁶² Ово се заснива на судској пракси и некадашње Европске комисије за људска права, *Kudla* против Пољске, Европски суд за људска права, 26. октобар 2000, *European Human Rights Reports*, свезак 35, 2002, стр. 198, пасус 92; и Европске комисије за људска права, Грчки предмет, Извјештај од 5. новембра 1969, *Yearbook of the European Convention of Human Rights* (Strasbourg: Council of Europe, 1969), свезак 12, стр. 186.

³⁶³ *Kudla* против Пољске, *ibid.*, пасус 92. Ако се примијени на војне регруте, ово поступање треба да иде даље од патњи и понижења који се обично повезују са војном службом да би се сматрало за понижавајуће.

ментална спремност регрута. Понекад ово тестирање може да иде до крајњих граница издржљивости. Ритуали иницијације тестирају и означавају прелазак регрута из цивилног у војни живот, процес који се понекад назива “мучеништво” јер се цивилни идентитет регрута замјењује кроз проз процес патњи и обреда иницијације.³⁶⁴ Већина оваквих обреда одвија се у потпуној изолацији и организују их колеге, врло често без икакве контроле од стране војних лидера. Постоји увијек ризик од злостављања, јер прелаз из цивилног живота (гдје је све познато) у војни живот (у којем важе нова правила) значи да регрути постају осјетљиви на притисак који врше њихове колеге. Иако је углавном општепризнато да ови ритуали иницијације могу да имају и позитивну симболичку функцију, они ипак знају да резултирају у ексцесима који могу да доведу до физичке или менталне повреде. Због тога је потребно направити разлику између позитивних обреда и директног насилничког понашања, које је перверзна манифестација силе. Human Rights Watch, у свом извјештају о злостављању војника у Руској Федерацији³⁶⁵, предлаже тест за разликовање између оних активности које јачају *esprit de corps* и оних које као такве представљају незаконито и понижавајуће поступање. Неке активности саме по себи не морају да представљају нечовјечно или понижавајуће поступање, али ако су претјеране и трају дужи временски период, или ако укључују опасност и насиље, оне могу да пређу границу и да постану нечовјечно и понижавајуће поступање. На примјер, ускраћивање сна или хране, као дио обреда иницијације, не мора нужно да представља понижавајуће поступање, али ускраћивање хране у већој мјери, или сна током једног дужег временског периода, могло би да се сматра понижавајућим или нечовјечним.³⁶⁶

2. Надаље, потреба одржавања дисциплине, ако је претјерана, може, врло често, да доведе до насиља. Строга правила о подређености и условљавање беспоговорног извршавања наредби које издају команданти често резултирају у посљедицама по однос између команданата и војника. Приступ који све више превлађује је да је потребно дисциплину уводити што је могуће прије међу војнике, тако да могу да се предузимају радикалне и директне мјере. Прекорачење овлашћења које имају команданти, на примјер вербално или физичко кажњавање, се, према томе, врло често сматра непотребним код кажњавања подређених. Условљеност подређеношћу може војнике да ограничава у њиховом отвореном исказивању својих притужби. Екстремно тумачење војничких вриједности, на примјер тотална подређеност, може на тај начин да допринесе окружењу у којем је злостављање врло вјероватно.

3. Ако иде даље од императива одржавања војне дисциплине, војна обука за припрему војника за рат или сукобе, може такође да резултира кршењем људских права. Обуком у вријеме мира настоје се симулирати услови битке; одатле потиче да су екстремни осјећаји и тешкоће суштински дио војне обуке. Од војника се очекује да “Уче док се боре” и морају да прођу кроз многе потешкоће да би постигли борбену спремност. Дуализам између обуке у вријеме мира и ратовања може да створи потешкоће у прављењу разлике између онога што су легитимни методи обуке и шта је застрашивање.

4. Лоши радни услови, неодговарајући објекти и лоша прехрана могу такође да буду

³⁶⁴ Erving Goffman, *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates (Ецеју о социјалној ситуацији психичких пацијената и осталих лица слободe)* (New York: Doubleday, 1961).

³⁶⁵ Human Rights Watch, “The Wrongs of Passage: Inhuman and Degrading Treatment of New Recruits in the Russian Armed Forces”, (Грешке у прелазу: нечовјечно и понижавајуће поступање са новим регрутима у Оружаним снагама Руске Федерације) октобар 2004, доступн на <<http://hrw.org/reports/2004/russia1004>>.

³⁶⁶ *Ibid.*, стр. 27 и 28. Употреба екстремне физичке вјежбе као облика кажњавања у контексту праксе иницијације није сама по себи понижавајућа или нечовјечна, али присиљавање на физичку вјежбу до стања без свијести, под пријетњом силе, могло би да представља понижавајуће поступање или кажњавање. Присиљавање нових регрута да обављају разноврзне задатке, као дио иницијације, не представља само по себи понижавајуће поступање, али присиљавање регрута да живи у стању ропске зависности дужи временски период, под пријетњом насиља, достижу ову границу.

фактори који ће довести до злостављања. Припадници оружаних снага уопштено говорећи, а нарочито регрути, могу да буду додијељени и на задатке који немају војни карактер. У неким државама, на примјер, команданти или официри задужени за поједине јединице могу “да изнајме” регрута за обављање разноразних приватних послова или да траже од њих да им поправљају куће или станове. Оваква пракса уклапа се у концепт присилног рада. Војници могу исто тако да буду изложени изнуђивању, на примјер, када родитељи шаљу регрутима новац и храну, што им се забрани да задрже и умјесто тога су присиљени да то дају надређенима или колегама.³⁶⁷

5. Недостатак транспарентне и ефикасне контроле и других механизма праћења, као и непостојање програма заштите свједока, доприноси опстајању насилничког понашања у војним структурама. У великом броју случајева, истраге наводних случајева злостављања остају у рукама командног официрског кадра, који су сами заправо предмет притужби или којима је у интересу да прикрију такве случајеве. Да би се успјешно борило против злостављања међу припадницима оружаних снага, они морају да буду обавијештени о својим правима, а командни кадар мора да има јасна упутства и да буде адекватно обучен за вршење своје дужности са пуним ауторитетом, а да истовремено поштују права оних који су им потчињени. Надаље, дјелотворни екстерни и интерни механизми праћења треба да омогуће кажњавање, а тиме и одвраћање од злостављања и злоупотребе положаја у оружаним снагама. Репутација и дјелотворност оружаних снага су, заиста, условљени елиминацијом опроста од казне за такве случајеве.

Хитна потреба рјешавања проблема злостављања

Свако злостављање треба ријешити из најмање трију разлога. Прво, забрана окупног, нечовјечног или понижавајућег поступања представља основно људско право. По међународном праву, никакво одступање, чак ни оно условљено условима специфичним за војну дужност, није дозвољено (види текст доље). Друго, злостављање ствара страх и неповјерење међу војницима. Терор и сумња не могу да буду добри инструменти за ковање кохезије у војним јединицама, што је неопходан услов успјешног ангажмана у рату, сукобима или мировним операцијама. Треће, родитељи злостављаних регрута и друштво шире гледано презираће државну институцију која им уништава њихове синове и кћери. Систематско злостављање довешће до друштва које нема поштовања за војску, као и до избјегавања регрутације и пораста броја оних који излазе из војске. Ово сигурно није нешто чиме се може поносити или чему тежи било која државна институција.

2. Међународне обавезе поштовања људских права

Као ‘грађани у униформи’, припадници оружаних снага морају да имају иста права као и цивили. Док се заштита и промоција неких грађанских и политичких права, као што су слобода изражавања и слобода мисли, савјести, вјероисповијести и увјерења, могу да квалификују у свјетлу војних дужности, сви припадници оружаних снага, без обзира на њихов статус, морају да уживају одређена неотуђива основна права и слободе, на апсолутан начин и без икаквих ограничења. Посебно, никакво одступање није могуће од **права на живот**, имајући на уму, свакако, инхерентне опасности војне професије (члан 2 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода и члан 6 Међународног споразума о цивилним и политичким правима). Припадници оружаних снага имају право **на заштиту од нечовјечног или понижавајућег поступања** (чл. 3 Европске конвенције и чл. 7 Међународног споразума). Ово значи да припадници, не смију да буду изложени понижавајућем или деградирајућем поступању, на примјер током изразито строге или грубе обуке, нити смију да буду подвргавани мучењу, злостављању, бруталности или некој другој пракси која би могла да се сматра за нечовјечно или понижавајуће поступање или кажњавање. **Забрана ropства, ropске зависности, присилног или обавезног рада**³⁶⁸ (чл. 4 Конвенције), према којој се од

³⁶⁷ *Ibid.*

³⁶⁸ Доступно на <<http://www.ohchr.org/english/law/cat.htm>>.

регрута не смије да захтијева да изводе задатке који су некомпатибилни с основним задатком, нити се могу присиљавати на обавезан или присиљан рад, представљају релевантна питања обрађена у овом поглављу. Ова права су такође поновно потврђена у УН-овој Конвенцији против мучења и другог нечовјечног или понижавајућег поступања или кажњавања.³⁶⁹ Горепоменута општа људска права не могу бити ограничена, чак ни због захтјева војне природе.

Истрага у случају злостављања: право на правично суђење

Када дође до насиља, припадници оружаних снага имају **право на правну заштиту** (члан 5 Европске конвенције) и **право на правично суђење** пред независним и непристрасним судом (чл. 6 Европске конвенције и чл. 14 и 15 Међународног споразума). У поступку улагања званичне жалбе пред војним судовима, треба водити рачуна да су услови хапшења и лишавања слободе у складу са законом и у сагласности са релевантним члановима Европске конвенције и Међународног споразума (постојање одговарајућих правних лијекова, правичност поступка, непристрасност и независност суда, законитост хапшења или притвора регрута). Међутим, неколико држава чланица ОЕБС-а исказало је резерве на ове чланове (види поглавље 21, “Дисциплина и војно правосуђе”).³⁷⁰

Савјет Европе

Драгоцјен извор смјерница је судска пракса Европског суда за људска права чији значај иде даље од држава чланица Савјета Европе. Према тумачењу овог суда, Конвенција припаднике оружаних снага сматра за ‘грађане у униформи’, тј. припадници и запосленици задржавају своја грађанска и политичка права, која су модификована тако да одговарају војном контексту.

Приступ ‘грађани у униформи’ преузеле су многе међународне организације и усвојиле препоруке којима се осуђује широко распрострањено кршење права војника и тражи од држава чланица да предузму мјере како би окончале такво кршење и у потпуности спровеле концепт ‘грађани у униформи’. Парламентарна скупштина Савјета Европе, на примјер, стално показује своје интересовање за ово питање. Она је, 1998, усвојила Резолуцију 1166 и Препоруку 1380 о људским правима регрута, у којима износи свој став да регруте, као и све припаднике оружаних снага, треба сматрати за ‘грађане у униформи’ који, према томе, треба “да уживају иста права и основне слободе, нарочито оне које им даје Европска конвенција о људским правима и да уживају исту правну заштиту као и обични грађани”. Парламентарна скупштина је, такође, недавно усвојила Препоруку 1742 (2006) о људским правима припадника оружаних снага шире, у којој се посебна пажња указује злостављању припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама, а посебно регрута, као најрањивије групе у оквиру оружаних снага.³⁷¹

Обавезе ОЕБС-а

ОЕБС је такође исказао своју спремност усмјерену ка елиминацији свих облика мучења и другог окрутног и нечовјечног или понижавајућег поступања. У свакој прилици, државе чланице ОЕБС-а се обавезују да ће истражити све наводне случајеве мучења

³⁶⁹ Доступно на <<http://www.cpt.coe.int/EN/documents/ecpt.htm>>.

³⁷⁰ Азербејџан, Чешка Република, Француска и Словачка, на примјер, исказале су резерву на чланове 5 и 6 Европске Конвенције о људским правима; Јерменија, Литванија, Молдавија, Португалија, Русија и Украјина исказале су резерву на члан 5 ове конвенције. За пуни списак резерви на Међународни споразум о грађанским и политичким правима види <http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/4_1.htm#N18>.

³⁷¹ Препорука 1742 (2006) Парламентарне скупштине Савјета Европе. Види и “Human rights of members of the armed forces” (Људска права припадника оружаних снага), *op. cit.*, биљешка 357. Парламентарне скупштине Савјета Европе је такође посветила посебну пажњу на неке одређене тачке, разматрајући питање права професионалних припадника на удруживање и права приговора савјести на служење војног рока, која се сматрају за основну компоненту права на слободу мисли, савјести, вјерског или другог увјерења.

и кривично гонити починиоце. Оне су такође исказале своју спремност и обавезу да укључе конкретне одредбе ради искорјењивања мучења из својих програма обуке и образовања за све оне који раде на спровођењу закона, војних и полицијских снага.³⁷² **ОЕБС-ов Кодекс понашања у војнополитичким аспектима безбједности** нарочито је релевантан када је ријеч о припадницима оружаних снага јер обавезује државе чланице да омогуће да припадници војних и паравојних структура и служби безбједности, могу да уживају, као и да примијењују одредбе људских права и основних слобода (види текст под 16.1).

16.1

ОЕБС-ов Кодекс понашања у војнополитичким аспектима безбједности³⁷³

32. Свака држава чланица ће обезбиједити да припадници војних, паравојних и безбједносних снага могу уживати своја људска права и основне слободе како је то предвиђено документима ОЕБС-а и међународним правом, у сагласности са релевантним уставним и законским одредбама и условима службе.

33. Све државе чланице ће обезбиједити одговарајуће правне и административне процедуре за заштиту права свих припадника својих оружаних снага.

3. Спречавање насилничког понашања

Могуће је предузети више мјера да би се спријечило злостављање и злоупотреба положаја у оружаним снагама и борило против културног окружења које толерише овакву праксу. Ове мјере укључују: (1) забрану нелегалних ритуала иницијације; (2) подучавање и обуку нових регрута и командног кадра; (3) омогућавање компетентног вођства на нивоу официра и подофицира, и (4) побољшање радних услова.

Забране нелегалних обреда иницијације (мучења)

Јасна забрана недозвољених обреда иницијације врло је важна као основ за кривично гоњење и кажњавање недозвољене праксе. На примјер, Министарство одбране Велике Британије, 1980. године, донијело је цијели низ мјера које се односе на насилничко понашање, од којих је најважнија била увођење експлицитне забране недозвољене праксе иницијације.³⁷⁴ (види текст под 16.2).

16.2

Државни прописи за војску: Забрана недозвољених обреда иницијације у Уједињеном Краљевству³⁷⁵

“Основни елементи дисциплине и војне ефикасности немају никакве везе са било каквим недозвољеним или другим обредима иницијације чији је циљ застрашивање или узроковање физичког или психичког понижавања било којег појединца. Такво понашање би било у директној супротности са захтјевима обуке о моралу и добром вођству...Притужбе о наводним недозвољеним активностима треба упутити Огранку за посебне истраге око покретања дисциплинског поступка против покретача и других учесника, у складу са Законом о војсци из 1955. године. Садржај овог става треба најмање једанпут годишње поновити у свим формацијама, укључујући наредбе јединицама и нижим формацијама.”

³⁷² Будимпешта 1994, Одлуке: VIII Људске димензије, пасус 20.

³⁷³ ОЕБС-ов Кодекс понашања у војнополитичким аспектима безбједности, 1994.

³⁷⁴ James K. Wither, “Battling Bullying in the British Army 1987 – 2004” (Борба са селекцијом у британској војсци), *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*, бр. 1, 2004, доступно на <<http://www.pipss.org/document46.html>>.

³⁷⁵ Државни прописи за војску, ревидирано издање, март 1996, IAC 13206, Лондон, Her Majesty's Stationery Office, Part 6, став 5.201A.

Обука

Обука игра важну улогу у обучавању припадника оружаних снага о њиховим правима. Ови курсеви такође треба да промовишу вриједности другарства и лојалности међу припадницима оружаних снага; клима међусобног повјерења и поштовања је нешто што несумњиво води ка јачању кохезије, те према томе и оперативне способности неке јединице. Напори у изградњи свијести и практични курсеви како ријешити проблеме насилничког понашања треба да буду дио наставног програма у школама за официре. У једном броју држава чланица ОЕБС-а, на примјер у Аустрији, Бјелорусији, Француској, Грузији, Норвешкој, Русији, Турској и Украјини, официри се обучавају како изаћи на крај са насилничким понашањем и они похађају обуку из откривања и спречавања ове праксе насилничког понашања. Ирска је још један примјер, јер сви новопримљени припадници одбрамбених снага заврше обуку о томе шта представља неодговарајуће понашање и, што је још битније, како тражити исправљање тог проблема или како уложити жалбу против лица које се према њима понаша на неодговарајући начин. Овакво упутство даје им официр који командује јединицом за обуку и који је одговоран за обуку, без обзира да ли је она намијењена уопштено за војнике или официрске кадете. У овом предавању наглашава се улога коју има командни официр у рјешавању жалби. Сви нови полазници добију Приручник са информацијама за нове припаднике оружаних снага³⁷⁶ (види текст под 16.3).

16.3

Ирска: Приручник с информацијама за нове припаднике одбрамбених снага³⁷⁷

Циљ овог приручника је да се пруже сљедеће информације онима који се пријављују у оружане снаге:

- Њихове одговорности и обавезе;
- Детаљни услови ангажовања;
- Њихова права као припадника одбрамбених снага;
- Здравствена политика и безбједност;
- Међуљудски односи;
- Неприхватљиво понашање, узнемиравање и насилничко понашање;
- Како спријечити насилничко понашање; и
- Како тражити лијек и улагати жалбу.

Компетентно вођство

Уз обуку, компетентне вође имају врло важну улогу у стварању кохезивних борбених јединица од припадника оружаних снага. Вође упућују на циљ, смјер и пружају мотивацију. Вође су ти који промовишу климу кохезије уградњом дисциплине и осјећаја обавезе у своје јединице; команданти имају такође важну улогу у предузимању мјера против насилничког понашања. У Канади, Чешкој Републици, Њемачкој, Грузији, Латвији, Литванији, Норвешкој, Пољској, Португалији, Уједињеном Краљевству, САД и Украјини, официри организују рутинске и *ad hoc* провјере ради откривања и спречавања недозвољене праксе иницијације. Штавише, у многим државама чланицама ОЕБС-а, на примјер у Аустрији, Азербејџану, Белгији, Данској, Луксембургу и Швајцарској, официри имају инструкције да истраже било који облик злостављања и да строго и досљедно примјењују дисциплинске казне (политика искључивања сваке толеранције). У овом контексту, командни официри не одговарају само за безбједност и добробит свих припадника под њиховом командом, него имају и обавезу да пријаве кршења војног закона и војних кодекса надлежним властима да би се спровела истрага, размотрио случај, пресудило и предузеле законске мјере (види текст доље).

³⁷⁶ Упитник ODIHR-DCAF-а, питање 476.

³⁷⁷ *Defence Forces New Entrants Information Handbook* (Приручник с информацијама за нове припаднике одбрамбених снага), Штаб одбрамбених снага, Ирска, новембар 2006.

Побољшање радних услова

Још једна мјера за спречавање и смањивање кршења људских права у оружаним снагама је побољшање услова рада и живота припадника оружаних снага. Лоши радни услови, неодговарајући објекти, лоша прехрана и ниске плате могу да допринесу лошем поступању са припадницима оружаних снага, регрутима нарочито, тако да се од њих захтијева да обављају приватне задатке који немају војни карактер, на примјер да раде на пољу или у творницама.

4. Спољне организације које се баве праћењем и питањима злостављања у оружаним снагама

Поред мјера које се предузимају унутар оружаних снага, спољна супервизија над оружаним снагама од стране тијела која нису војна има основну улогу у обезбјеђивању поштовања људских права у касарнама и у спречавању насилничког понашања.

Парламенти, организације цивилног друштва и друге врсте независних организација и медији су ти којима је често дозвољено да спроведе истраге у стање људских права у оружаним снагама; прикупљене информације обично се објављују у тематским или годишњим извјештајима. Ова функција надзора врло је битна у погледу ширења информација и изградње свијести о овом питању у цивилном друштву и међу припадницима војске подједнако. Организације цивилног друштва штавише, могу да помогну парламентима у вршењу контроле над војском. Многе државе чланице ОЕБС-а дозвољавају, на различите начине, извјестан степен спољног надзора над војском (види текст под 16.4).

16.4

Азербејџан, Луксембург, Пољска, Шведска, Руска Федерација: Спољни надзор над оружаним снагама³⁷⁸

Азербејџан

Према члану 49 Закону о медијима масовне комуникације Републике Азербејџан, редовни дописници имају право прикупљања, припреме, уређивања и објављивања информација. Они имају статус новинара приликом обављања ове дужности.

Луксембург

Војна удружења или вјерски представници често су незваничне тачке контакта у случају притужби од стране припадника војске.

Пољска

Чланови парламента, посебно чланови Парламентарне комисије за одбрану, могу да спроведе истрагу у вези са ситуацијом у оружаним снагама.

Шведска

Сваки грађанин има право да добије информације и документе који га занимају од оружаних снага, а ово право је ограничено само у случају да се ради о документу који је тајан. У том погледу, свако може да спроведе истрагу у вези са људским правима у оружаним снагама. Постоје и разне институције омбудсмана које могу да воде истраге након што су уложене жалбе у вези са кршењем људских права.

Руска Федерација

Омбудсман Руске Федерације и неколико јавних организација могу да прате или да истражују стање у оружаним снагама, укључујући и ситуацију у вези са правима садашњих и бивших припадника оружаних снага.

Још један примјер преставља и истраживање које је спровео Владимир Лукин, представник за људска права Руске Федерације. У јулу 2005, он је објавио специјални извјештај о злостављању у руским оружаним снагама и препоручио усвајање разних

³⁷⁸ Упитник ODIHR-DCAF-а, питање 7.

мјера, од боље обуке до адекватне новчане надокнаде које примају припадници оружаних снага (види текст под 16.5).

16.5

Опсервације у вези са грађанским правима током служења војног рока и војне службе: Специјални извјештај представника за људска права Руске Федерације³⁷⁹

Право на достојанство

- Држава и друштво треба да признају да незаконити односи представљају главни проблем не само у вези са заштитом права припадника оружаних снага, него и за омогућавање војне спремности и изградње војника као личности;
- Морају се предузети мјере да би се обучили млади команданти и припадници оружаних снага уопште... [а] чин наредника треба давати онима који су професионални војници, [који] су завршили довољно дугу (у сваком случају дужу од пет мјесеци) обуку, и [који] посједују квалитете за вођство и менаџмент; они треба да буду адекватно плаћени;
- Оружане снаге треба да имају организацију војне полиције чији је мандат да спроводи истраге, као и патроле и дежуре, да обезбјеђује пратњу лицима лишеним слободе, прати и прегледа војни терет. Од битног је значаја да тијела војне полиције не буду оформљена на основу војних гарнизона или војних зона, него по територијалном принципу. Надаље, они не треба да одговарају војним командантима и треба да буду финансирани кроз одвојену ставку у буџету.
- Спречавање незаконитог поступања, укључујући насилничко понашање, захтијева нетрадиционалне приступе војној регрутацији. На примјер, чини се да има смисла размотрити формирање јединица за обуку у којима би били регрути из истог одреда. Они би могли да служе у тим јединицама већину (највјероватније пола) законом предвиђеног рока.
- Вриједило би пробати да регрути који су углавном из истог подручја (града, округа, региона и територије) буду у истој јединици и да се таквим јединицама додјели одговарајући почасни назив и успоставе савјети војних ветерана у којима би били дједови, очеви и старија браћа нових регрута.
- Идеја враћања праксе формирања специјалних јединица на етничком основу... такође заслужује да буде размотрена. Пракса регрутовања заснована на етничком поријеклу показала се успјешном у оружаним снагама Руског Царства. Данас се овај принцип успјешно примјењује у оружаним снагама у неколико држава.

Ангажовање припадника оружаних снага на задатке који нису повезани с обављањем војних задатака

- Ангажовање припадника оружаних снага на задатке који нису повезани с обављањем војних задатака би, с правом, требало сматрати за присилан рад и према томе незаконит.

Право припадника оружаних снага на адекватну накнаду

- Мобилисаним војницима треба да буде загарантована знатно повећана плата.

Један други примјер независног истражитеља који се бавио проблемом насилничког понашања и злостављања у оружаним снагама је Извјештај из Deepcuta из 2004, који је поднио Nicholas Blake.³⁸⁰ Blake, који је истраживао четири смртна случаја у центру за обуку британске војске, утврдио је да и поред злостављања, није било доказа да су војници сами себи одузели живот зато што су били изложени насиљу или сексуалном узнемиравању. Смртоносне повреде нанесене ватреним оружјем код четири војника, који су као тинејџери били у касарни у Deepcutu у периоду између 1995. и 2002, изгледа

³⁷⁹ "O soblyudenii prav grazhdan v svyazi s prokhozhdeniem voennoi sluzhby po prizyvu" [Поштовање грађанских права током служења војног рока], специјални извјештај представника за људска права у Руској Федерацији, Москва, 2005.

³⁸⁰ Nicholas Blake QC, *The Deepcut Review. A review of the circumstances surrounding the deaths of four soldiers at Princess Royal Barracks, Deepcut between 1995 and 2002* (Извјештај из Deepcuta. Увид у околности смрти четирију војника у касарни Princess Royal у Deepcutu у периоду од 1995. до 2002), (London: The Stationery Office, 2006). Комплетан извјештај доступан је на <<http://www.official-documents.gov.uk/document/hc0506/hc07/0795/0795.pdf>>.

да су биле нанесене “власитом руком”³⁸¹ Blake је такође утврдио да у Deercutu није постојао обичај насилничког понашања и застрашивања које би одобравали или дозвољавали виши официри. Током своје 14 мјесеци дуге истраге Blake је, међутим, открио случајеве злостављања и сексуалног узнемиравања који су прошли некажњени и које очигледно нису примијетили командни официри.³⁸² Извјештај је истакао неколико фактора који су могли да допринесу смрти ова четири војника: лош квалитет смјештаја, нарочито санитарни и хигијенски услови у касарни, ограничен дијапазон рекреационих активности; када су били слободни, војници нису практично могли да напусте касарну; приступ оружју без одобрења; неформалне санкције, попут додатне страже.³⁸³ У Извјештају из Deercuta се, поред истицања ових недостатака, нарочито у режиму обуке, даје и један број препорука (види текст под 16.6).

16.6

Извјештај из Deercuta: Одабране препоруке³⁸⁴

- Армија треба да рутински од осталих тијела тражи потврду личних навода о медицинској и социјалној историји њених припадника, као и приступ подацима о лијечењу и другој повјерљивој евиденцији. Такви подаци су неопходни за потпуну процјену кандидатове способности и центрима за обуку могу да омогуће да сазнају више о некој одређеној посебној карактеристици на коју треба обратити пажњу.
- Инструктори морају да буду провјерени и адекватно обучени прије него што им се дозволи да раде са младима;
- Сваки официр, подофицир, цивилни инструктор и полазник обуке мора да буде будан на било какав знак злостављања и дужан је да о томе изјави путем командног ланца тако да се могу предузети брзе и дјелотворне радње. Пропуст да се изјави о било каквом знаку злоупотребе положаја треба, само по себи, да подлијеже дисциплинским санкцијама;
- Притужбе о злостављању, узнемиравању или насилничком понашању треба одмах ставити у надлежност војне полиције;
- Потребно је поставити комесара за војне жалбе, или омбудсмана оружаних снага;
- Сваки полазник на стражарској дужности мора да буде под директним надзором подофицира или искуснијег одраслог војника;
- Минимална старосна граница када обучени војници могу бити на стражи без надзора треба да буде 18 година.

5. Поступак жалби у случају злостављања

У случају злостављања, припадници војске имају опцију да првенствено покушају да ријеше проблем кроз командни ланац и систем војног правосуђа.

Војни команданти су одговорни за безбједност и добробит свих припадника који су под њиховом командом; онај командант који наиђе на доказе о злостављању или злоупотреби положаја обавезан је да истражи тај случај и о њему изјави своје претпостављене (у Естонији, на примјер). Ако таква пракса представља заправо кривично дјело, претпостављени надлежан за дисциплинска питања дужан је да о томе обавијести надлежне истражне органе, на примјер јавног тужиоца у Њемачкој

³⁸¹ *Ibid.*, 12.2.

³⁸² M. Evans, “Насилничко понашање одбачено као узрок смрти у Deercutu”, *The Times*, 30. март 2006. “G. Blake је изјавио да је запањен да војни тужилац није оптужио инструктора из Deercuta, наредника чији су иницијали наведени као Б.Б., који је физички и вербално злостављао полазнике обуке. Наредник, који је напустио војску, једног женског регрута ударио је посред лица “без икаквог разлога” и возио бицикл преко „дебелих“ војника којима је наредио да се испруже по земљи. Тужилаштво је одредило да нема вјероватноће за осуђујућу пресуду и поступак “није био у интересу јавности, укључујући и војни интерес”. Наредник Б.Б. био је један од око десеторице запосленика из Deercuta којима је господин Blake послао писма у којима их упозорава да ће њихово понашање бити објелодањено у извјештају и да би њихов идентитет могао бити познат.

³⁸³ Blake, *op. cit.*, биљешка 380.

³⁸⁴ *Ibid.*

или војну полицију, када је ријеч о Чешкој Републици, који тај предмет могу да поднесу одговарајућем суду. Припадници војске се сматрају одговорнима за насилничко понашање или узнемиравање својих подређених или колега, или у случају да дозволе такво поступање. У неким државама, зависно од тежине дјела, починиоци могу и кривично да одговарају (у Бјелорусији и Француској, на примјер). У САД, на примјер, Једнообразни кодекс војног правосуђа укључује посебан члан о кажњавању, члан 93, “Окрутност и злостављање”. Команданти могу да буду присиљени да се обратe савјетовалишту за помоћ, или могу да буду кажњени укором, ускраћивањем плате, немогућношћу напредовања, или поновног пријављивања, отпуштањем из службе, или, у озбиљнијим случајевима, који укључују физички напад, тешку повреду физичког интегритета, или злостављање подређених, отпуштени или изведени пред војни суд (види поглавље 21, “Дисциплина и војно правосуђе”). Текст 16.7 говори на који се начин починиоци и официри који помажу злостављање могу да позову на одговорност.

16.7

Позивање на одговорност оних који су директни починиоци у случају насилничког понашања или официра задужених за контролу који су дозволили да дође до таквог понашања³⁸⁵

Белгија

Дисциплински прописи налажу одговорност претпостављених за дјела њихових потчињених ако су та дјела настала као посљедица нехата претпостављених, или ако су претпостављени имали, или могли да имају сазнања о кршењу од стране њихових потчињених а нису предузели све могуће мјере како би спријечили потчињеног од извршења незаконите радње. Белгијски закон предвиђа казну за послодавце који не прекину насилничко понашање у случају да је уложена жалба или да постоји судска одлука у том смислу.

Данска

Припадници војске могу да се сматрају одговорнима према војном дисциплинском закону ако се насилнички понашају или ако узнемиравају своје потчињене или колеге. Иста правила се примјењују на претпостављене који дозволе својим потчињенима да се насилнички понашају или да узнемиравају друге. У таквим случајевима санкције варирају зависно од тежине дјела, од укора до новчане казне. У тежим случајевима, они могу да одговарају и по Војном кривичном закону.

Француска

Насилничко понашање је кажњиво по закону.

Починиоци и официри који дозволе да до њега дође биће изведени пред надлежни суд, који може да буде и цивилни (зависно од тежине дјела).

Швајцарска

Починиоци злостављања могу да буду суочени са казном до три године затвора. Међутим, лице које је претрпјело штету мора да уложи жалбу.

Надаље, неколико држава чланица ОЕБС-а успоставило је канцеларије омбудсмана који помажу у војном ланцу команде и систему војног правосуђа како би се поштовала владавина права у оружаним снагама и промовисала транспарентност и одговорност у структурама одбране и усредсриједила пажњу на проблеме у пракси који траже корективно дјеловање³⁸⁶ (види поглавље 22 “Омбудсмани”).

³⁸⁵ Упитник ODIHR-DCAF-а, питање 52.

³⁸⁶ Војни омбудсмани”, *op. cit.*, биљешка 338.

6. Најбоље праксе и препоруке

- У обуци, припадници војске, нарочито командни кадар, морају да буду пажљиво тестирани и добро информисани о својим правима и ономе што представља насилничко понашање;
- Официри морају да заврше одговарајућу обуку о поступку улагања жалби;
- Потребно је разрадити одговарајуће принципе за смјернице како вође треба да поступају са својим војницима;
- Сваки официр и подофицир треба да обрати пажњу на било какав знак злостављања или злоупотребе положаја и обавезан је да извјести о томе, кроз командни ланац, како би се могло одмах и дјелотворно дјеловати;
- Команданти треба да користе свој положај вођа како би спријечили и казнили појаве злостављања;
- Команданти треба да промовишу културу обостраног повјерења и поштовања умјесто страха и кажњавања;
- Припадницима који су били изложени узнемиравању или насиљу треба да буду доступни механизми улагања жалби;
- Притужбе/жалбе у вези са злостављањем, узнемиравањем или насилничким понашањем треба истражити и казнити;
- У војсци се не смије толерисати насилничко понашање;
- У законским прописима мора да постоји експлицитна забрана недозвољене праксе иницијације;
- Држава треба стално да истражује узроке кршења људских права у војсци и да реагује на одговарајући начин;
- Министарства одбране треба да сарађују са невладиним сектором и медијима и да “отворе врата” јачању транспарентности у својим војним јединицама;
- Спољним институцијама, као што су омбудсмани, комесари за људска права, невладине организације, или специјалне комисије за истрагу, треба омогућити да прате како се поштују људска права у оружаним снагама. Исто тако је потребно усвојити препоруке за увођење промјена у шему и трендове који доводе до злостављања.

Поглавље 17

Радни услови

Ово поглавље истражује добре праксе које се односе на услове рада припадника оружаних снага у контексту социјалних и економских права ових лица у државама чланицама ОЕБС-а. Битно је нагласити да се социјална и економска права разликују од грађанских и политичких права по томе што су социјална и економска права „програмска“ или „позитивна“ права која обавезују државе да предузимају мјере и спроводе програме како би промовисале реализацију ових права.³⁸⁷

Након разраде проблема и питања од интереса, као и релевантних људских права, ово поглавље говори о различитим приступима условима рада припадника оружаних снага у државама чланицама ОЕБС-а. Посебна пажња посвећена је радном времену, награђивању, безбједности на раду и здрављу и породичном животу. Поглавље се завршава са примјерима најбољих пракси и с препорукама. Како се цијели приручник фокусира на ситуације у миру, распоређивање војника ван државе у мировним и другим операцијама није покривено. Поглавље има генерички приступ оружаним снагама, али се у њему прихвата да у било којој држави разлике у радним условима могу да постоје између, морнарице, војске и ваздухопловства.

1. Питања од интереса

“Уживање праведних и повољних услова рада” чини дио широког комплекса социјалних и економских права која укључују питања попут права на рад, на формирање и придруживање синдикатима, на адекватан животни стандард и на највише могуће стандарде физичког и менталног здравља.³⁸⁸ Оно такође укључује и питање једнаких могућности, о чему је ријеч у другим поглављима овог приручника (види поглавља од 12 до 14).

Као што је поменуто у тексту горе, на праведне и погодне радне услове не треба гледати као на стандард законског минимума; државе треба прије да уводе програме или циљеве својих политика који су усмјерени ка стварању таквих услова. На примјер, Међународни споразум о економским, социјалним и културним правима тиме што захтијева од држава да ова права учине ефикасним “на све одговарајуће начине”, представља широк и флексибилан приступ који узима у обзир специфичне карактеристике правних и управних система држава чланица у овом Споразуму.³⁸⁹

Све државе чланице ОЕБС-а дају одређена социјална и економска права припадницима оружаних снага, која се, у неким државама, разликују од права других јавних службеника или цивилних лица.³⁹⁰ Ово је резултат чињенице да војна професија подлијеже специфичним захтјевима и ризицима који се одражавају на здравље и безбједност војника. Када је код куће, велики број припадника војске обавља послове (на примјер стражари, љекари, особље запослено у кантини, инжењери, информатичари, итд.) на којима су изложени сличним ризицима у погледу здравља и

³⁸⁷ УН-ов комитет за економска, социјална и културна права, “General comment No. 9: The domestic application of the Covenant” (Општи коментар бр.9: Домаћа примјена Споразума), Е/С.12/1998/24, 3. децембар 1998, доступно на <<http://www.hri.ca/fortherecordCanada/documentation/tbodies/e-c12-1998-24.htm>>.

³⁸⁸ Међународни споразум о економским, социјалним и културним правима, доступан на <<http://www.ohchr.org/english>>.

³⁸⁹ “General comment No. 9”, *op. cit.*, биљешка 387.

³⁹⁰ Nolte, *op. cit.*, биљешка 6, стр. 97.

безбједности, као и када би радили у приватном сектору. Мањи дио војних послова, на примјер припадници борбених јединица, деминери, они који раде на обавјештајним задацима, буде изложен ризицима по здравље и безбједност који су специфични за војску. Ови ризици дјелимично су повезани са стресом типичним за војну професију, а дјелимично с изложеношћу дјеловању физичких, хемијских и биолошких агенаса (на примјер, контаминирани терени, радијација, бука итд).³⁹¹

Правични и повољни радни услови сурелевантни за оружане снаге и њихове припаднике из више разлога. Као прво, адекватни радни услови, попут ефикасне политике у вези са сигурношћу на радном мјесту и здрављем, могу да допринесу спречавању незгода, болести, па и смрти на радном мјесту. У приватном и јавном сектору у Европској унији на примјер, око 4,8 милиона незгода догађа се на радним мјестима сваке године, а 14 процената свих радника доживи више од једне несреће годишње на раду; у просјеку, скоро 5.200 радника изгуби живот у несрећама на раду, а око 158 милиона радних дана губи се сваке године у ЕУ.³⁹² Текст 17.1 даје преглед честих здравствених проблема и оних у вези са сигурношћу на послу на које наилазимо у војном сектору.

17.1

Чести проблеми у вези са здрављем и безбједношћу на радном мјесту у војном сектору³⁹³

А. Психосоцијални проблеми

Стрес

Промјене у структури војне организације (реструктурирање, захтјеви које поставља мобилност и флексибилност), руковање комплексном технолошком опремом, нестандардно радно вријеме (нарочито током вјежби и за вријеме страже), све су то фактори који могу да доведу до стреса.

Стресни синдром након распоређивања

PDSS је постао уобичајена појава међу припадницима оружаних снага који су распоређени у војне мисије изван државе. Тачан узрок овог синдрома тешко је одредити. Уопште се претпоставља да га узрокује комбинација више фактора: стрес (различито културно и вјерско окружење, окружење насиља, породични стрес, неизвјесност, високи степен пажње итд.), вакцинација, излагање опасним радиолошким и хемијским материјама, радно окружење и услови живота, нередовно радно вријеме, оптерећеност успјешношћу на задацима итд. Сви ови фактори утичу на имунолошки систем војника који су распоређени у хуманитарне мисије и оне ван властите државе.

Б. Професионална обољења и незгоде на раду

*Контаминирани терени за вјежбу/локалитети операција
Проблеми везани за азбест, осиромашени уранијум итд.*

Зрачење

На примјер, озбиљни здравствени проблеми војника који раде на радарским постројењима.

Физички агенси, попут буке или влаге и сл.

Недостатак штитника за уши може да има за посљедицу трајни губитак слуха. Ово се посебно односи на пилоте и војнике који раде у ваздушним базама.

Радно вријеме

Повећан ризик од несреће на раду након дугог радног времена током вјежби и мисија, или због монотоности ноћне смјене (стражарска дужност).

Друго, државе чланице ОЕБС-а на основу ратификације МРЕСКР имају правну обавезу да примјењују праведне и повољне услове рада “свим одговарајућим средствима”. Треће, праведни и повољни радни услови позитивно се одражавају на рад и живот у касарни. Они смањују сиромаштво, лош животни стандард и прилику за злостављање.

³⁹¹ EUROMIL, “Завршни извјештај са 6. међународног семинара: Здравље и сигурност припадника војске у европским снагама: значај социјалног дијалога”, од 8. до 10. новембра 2002, Vaerlose/Copenhagen, доступно на <<http://www.euromil.org/documents/reports/Report%20on%20the%206th%20International%20Seminar.pdf>>.

³⁹² ECC, 2004, Комуникација Комисије с Европским парламентом, Савјетом, Европским комитетом за економска и социјална питања и Комитетом за регионална питања о спровођењу у пракси Директиве о здрављу и безбједности на послу, 89/391 (Оквирно), 89/654 (Радна мјеста), 89/655 (Опрема за рад), 89/656 (Лична заштитна опрема), 90/269 (Руковање теретом (ручно) и 90/270 (Компјутерска опрема – монитори/екрани), Брисел, 5. фебруар 2004, доступно на <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2004/com2004_0062en01.pdf>.

³⁹³ Извор: <www.euromil.org>, 2002

Четврто, добри радни услови помажу тимску кохезију и оперативну дјелотворност. Коначно, обезбјеђивање широког спектра социјалних права које уживају припадници војске ствара позитивну слику у јавности о оружаним снагама. Једна побољшана слика у јавности о војсци као одговорном послодавцу такође ће олакшати регрутовање нових припадника и запосленика.

Војни синдикати и представничка удружења врло често имају важну улогу у реализовању праведних и повољних радних услова. Они су од суштинске важности у изради стратегије за побољшање радних услова у војсци. Оваква удружења или синдикати имају своју улогу и у доношењу и у спровођењу закона. Надаље, они дјелују у име војника приликом препознавања и упозоравања на постојеће проблеме³⁹⁴ (види поглавље 9, “Војни синдикати и удружења”).

2. Међународне обавезе у области људских права

Сљедећи међународни споразуми релевантни су документи: Међународни споразум о економским, социјалним и културним правима, разне конвенције Међународне организације рада, Европска социјална повеља Савјета Европе, релевантне директиве Савјета Европске уније, као и обавезе ОЕБС-а.

МПЕСКР покрива широк спектар права која су релевантна за ово поглавље,³⁹⁵ укључујући и право на:

- Награду која свим запосленицима минимално обезбјеђује: правичну зараду и једнаку награду, као пристојан живот за њих и њихову породицу; хигијенско-техничку заштиту на раду; одмор, разоноду, разумно ограничење радног времена, као и празнике (чл. 7);
- Социјалну безбједност, укључујући социјално осигурање (чл. 9);
- Заштиту и помоћ породица, пружање бриге за дјецу, и посебне мјере за заштиту и помоћ дјечи и младима (у вези с овим задњим питањем види поглавље 15, “Дјеца и оружане снаге”) (чл. 10);
- Животни стандард довољан за свакога и његову породицу, укључујући довољну храну, одјећу и смјештај (чл. 11);
- Најбоље стандарде физичког и менталног здравља (чл. 12);
- Образовање (чл. 13).

Изузев права на придруживање или оснивање синдиката (чл. 8), МПЕСКР не ограничава гореспоменута права у интересу националне безбједности или када су специфично у питању припадници оружаних снага.

Европска социјална повеља такође укључује релевантна социјална и економска права о којима је ријеч у овом поглављу, укључујући и право на: праведне услове рада (чл. 1); сигурне и здраве радне услове (чл. 3); правичну награду (чл. 4); заштиту запослених жена, нарочито жена у случају материнства (чл. 8); професионално усмјеравање и обуку (чл. 9 и 10); здравствену заштиту (чл. 11); социјалну безбједност (чл. 12); социјалну и медицинску помоћ (чл. 13); и право на помоћ од социјалних служби (чл. 14). Европска социјална повеља прописује да ова права могу да буду ограничена под условом да су та ограничења прописана законом, неопходна у демократском друштву и у интересу, *inter alia*, заштите националне безбједности (чл. Г о ограничењима).³⁹⁶

³⁹⁴ *Ibid.*

³⁹⁵ Међународни споразум о економским, социјалним и културним правима, доступан на <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_ceschr.htm>.

³⁹⁶ Европска социјална повеља Савјета Европе, доступна на: <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/163.htm>>.

Гореспоменута права су поново потврђена и у више конвенција ИЛО-а. Ове конвенције покривају широк дијапазон питања, укључујући једнакост у могућностима и поступању;³⁹⁷ безбједност запошљавања;³⁹⁸ награђивање;³⁹⁹ радно вријеме, сати проведени на раду, седмични одмор и плаћени одмор;⁴⁰⁰ безбједност на послу и здравље.⁴⁰¹

Како су гореспоменути међународни споразуми и општи по својој природи, Европска унија је донијела низ директива којима се успостављају конкретни радни услови. Превенција је водећа политика ЕУ у регулативи у области здравља и безбједности на раду. Ради спречавања несреће на послу и професионалних обољења, широм ЕУ, донесен је минимум услова који се односе на здравље и безбједност на радном мјесту, као и услова у вези са радним временом. Ови услови укључују Директиве 89/391 (Оквирне),⁴⁰² 89/654 (Радна мјеста),⁴⁰³ 89/655 (Радна опрема),⁴⁰⁴ 89/656 (Опрема за личну заштиту),⁴⁰⁵ 90/269 (Мануално руковање теретом)⁴⁰⁶ и 90/270 (Монитори, екра-

397 Конвенција у вези са једнаким награђивањем за мушкарце и жене раднике за једнаки рад (бр. 100), 1951; препоруке у вези са једнаким награђивањем за мушкарце и жене раднике за једнаки рад (бр. 90), 1951; Конвенција која се односи на дискриминацију у вези са запошљавањем и занимањем (бр. 111), 1958; Препорука која се односи на дискриминацију у вези са запошљавањем и занимањем (бр. 111), 1958, доступно на <<http://www.ilo.org/ilolex/english/index.htm>>.

398 Конвенција у вези са раскидањем радног односа на иницијативу послодавца (бр. 158), 1982; Препорука у вези са раскидањем радног односа на иницијативу послодавца (бр. 166), 1982; Препорука у вези са раскидањем радног односа на иницијативу послодавца (бр. 119), 1963, доступно на <<http://www.ilo.org/ilolex/english/index.htm>>.

399 Конвенција у вези са клаузулама о раду у јавним уговорима (бр. 94), 1949; Препорука у вези са клаузулама о раду у јавним уговорима (бр. 84), 1949; Конвенција у вези са заштитом надница (бр. 95), 1949; Препорука у вези са заштитом надница (бр. 85), 1949; Конвенција у вези са утврђивањем минималних надница, са посебним освртом на државе у развоју (бр. 131), 1970; Конвенција у вези са заштитом потраживања радника у случају несолвентности њихових послодавца (бр. 173), 1992; Препорука у вези са заштитом потраживања радника у случају несолвентности њиховог послодавца (бр. 180), 1992, доступно на <<http://www.ilo.org/ilolex/english/index.htm>>.

400 Конвенција у вези са примјеном седмичног одмора у индустријским предузећима (бр. 14), 1921; Конвенција у вези са седмичним одмором у трговини и канцеларијама (бр. 106), 1957; Препорука у вези са седмичним одмором у трговини и канцеларијама (бр. 103), 1957; Конвенција у вези са радом на одређено вријеме (бр. 175), 1994; Препорука у вези са радом на одређено вријеме; Препорука у вези са смањењем рада (бр. 116), 1962, доступан на <<http://www.ilo.org/ilolex/english/index.htm>>.

401 Конвенција у вези са безбједношћу и здрављем на радном мјесту и са радним окружењем (бр. 155), 1981; Препорука у вези са безбједношћу и здрављем на радном мјесту и са радним окружењем (бр. 164), 1981; Протокол из 2002. уз Конвенцију о безбједности и здрављу на радном мјесту (бр. 155), 1981; Конвенција у вези са службама медицине рада (бр. 161), 1985; Препорука у вези са службом медицине рада (бр. 171), 1985; Препорука у вези са заштитом здравља радника у мјестима запошљавања (бр. 97), 1953; Препорука у вези с олакшицама за раднике (бр. 102), 1956; Препорука у вези са листом професионалних обољења и евиденцијом и обавјештавању о професионалним несрећама и обољењима (бр. 194), 2002, доступно на <<http://www.ilo.org/ilolex/english/index.htm>>. Постоје и конвенције о заштити радника од специфичних ризика.

402 Директива Савјета 89/391/ЕЕС од 12. јуна 1989. о увођењу мјера за подстицај побољшања безбједности и здравља радника на послу, доступно на <http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=31989L0391&model=guichett>.

403 Директива Савјета 89/654/ЕЕС од 30. новембра 1989. у вези са минимумом услова безбједности и здравља на радним мјестима (прва појединачна директива у значењу чл. 16.1 Директиве 89/391/ЕЕС), доступно на <http://europa.eu.int/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=31989L0654&model=guichett>.

404 Директива Савјета 89/655/ЕЕС од 30. новембра 1989. у вези са минималним условима безбједности и здравља за коришћење опрема за рад од стране радника на послу (друга појединачна директива у значењу чл. 16.1(1) Директиве 89/391/ЕЕС), доступна на <http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=31989L0655&model=guichett>.

405 Директива Савјета 89/656/ЕЕС од 30. новембра 1989. у вези са минималним условима безбједности и здравља за коришћење опрема за рад од стране радника на послу (друга појединачна директива у значењу чл. 16.1(1) Директиве 89/391/ЕЕС), доступна на <http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=31989L0656&model=guichett>.

406 Директив Савјета 90/269/ЕЕС од 29. маја 1990. о минималним условима безбједности и здравља код ручног руковања теретом гдје код радника код којих посебно постоји ризик озљедe леђа (четврта појединачна директива у значењу чл. 16.1 Директиве 89/391/ЕЕС), доступна на <http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=31990L0269&model=guichett>.

ни),⁴⁰⁷ као и Европску директиву о радном времену 93/104.⁴⁰⁸ Оквирна директива и Европска директива о радном времену подједнако праве изузетке када су у питању оружане снаге. У члану 2.2 Оквирне директиве каже се да:

Ова директива се не примјењује када су карактеристике, посебне за одређене специфичне јавне службе, као што су оружане снаге или полиција, или за одређене специфичне активности у службама цивилне заштите, неизбјежно у супротности с њом. У том случају, безбједност и здравље радника мора да се обезбиједи, најбоље што је могуће, у свјетлу циљева ове директиве.⁴⁰⁹

Државе чланице ОЕБС-а изразиле су спремност и обавезу постизања прихватљивих радних услова да би обезбиједиле да њихови грађани уживају своја права на раду (види текст под 17.2). У овом погледу нарочито релевантан је ОЕБС-ов Кодекс понашања у војнополитичким аспектима безбједности, који обавезује државе чланице да створе услове да параприпадници војске и припадници службе безбједности могу да уживају и примјењују одредбе људских права и основних слобода, укључујући економска и социјална права. Став 32 овог кодекса тражи од држава чланица да “обезбиједи да припадници војних, паравојних снага и снага безбједности буду у стању да уживају и примјењују одредбе људских права и основних слобода, као што је предвиђено у документима [О]ЕБС-а и међународним правом, у сагласности са релевантним уставним и законским одредбама и захтјевима службе”.

Економска, социјална и културна права имају другачију природу од грађанских и политичких права. Грађанска и политичка права су негативна права и њима се обично од држава тражи да се суздрже од акције. Економска, социјална и културна права, међутим, чине позитивне обавезе за државе. У том погледу негативна заштита грађанских и политичких права је много директнија, те се поставља питање који правни стандард је прекршен када се крше економска, социјална и културна права. Ово не значи да се економска, социјална и културна права сматрају за неспроводива. То прије значи да су “многе државе и многи системи људских права одабрали да их не спроводе кроз судски процес, него да их спроводе другим средствима”.⁴¹⁰

⁴⁰⁷ Директива Савјета 90/270/ЕЕС 29. маја 1990. о минимуму услова безбједности и здравља за рад с опремом која има мониторе/екране (пета појединачна директива у значењу члана 16.1 Директиве 89/391/ЕЕС), доступна на <http://europa.eu.int/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=31990L0270&model=guichett>.

⁴⁰⁸ Директива Савјета 93/104/ЕЕЦ 23. новембра 1993. у вези с одређеним аспектима организације радног времена, доступна на <<http://www.incomesdata.co.uk/information/worktimedirective.htm>>.

⁴⁰⁹ Чл. 2.2 Директива Савјета 89/391/ЕЕС од 12. јуна 1989. о увођењу мјера за подстицај побољшања безбједности и здравља радника на раду, доступно на <http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=31989L0391&model=guichett>. Европска директива о радном времену слиједи овај приступ. У чл. 1.3 “Циљ и обим”, она се позива на Оквирну директиву тако што прописује: “Ова директива се примјењује на све секторе активности, и јавни и приватни, у значењу чл. 2 Директиве 89/391/ЕЕС, без штете по чл. 17 ове директиве, с изузетком ваздушног, жељезничког, цестовног, морског, ријечног и језерског транспорта, рибарења на мору, другог рада на мору и љекара на обуци” Доступно на <<http://www.incomesdata.co.uk/information/worktimedirective.htm>>.

⁴¹⁰ E. Nii Ashie Kotey, “Some Fallacies About Rights: of Indivisibility, Priorities and Justiciability” (Неке неистине о правима; о неодвојивости, приоритетима и правичности), у *Report of a Regional Seminar on Economic, Social and Cultural Rights* (Geneva: International Commission of Jurists, 1998).

17.2

Обавезе ОЕБС-а у сфери економских и социјалних права⁴¹¹

(12) [Државе чланице] прихватају да су... економска, социјална ... и друга права од изузетног значаја и да морају да се остварују свим одговарајућим средствима.

(13) У овом контексту оне ће:

(13.1) развијати своје законе, прописе и политике у области ... економских, социјалних ... и других људских права и основних слобода и спроводити их у пракси да би гарантовале ефикасно спровођење ових права и слобода;

(13.2) размотрити приступање ... Међународном споразуму о економским, социјалним и културним правима ... и другим релевантним међународним инструментима, уколико то већ нису учиниле; ...

(14) Државе чланице прихватају да је промовисање економских [и] социјалних ... права ... од изузетног значаја за достојанство и остварење легитимних стремљења сваког појединца. Оне ће стога наставити са својим настојањима у погледу постепеног постизања потпуне реализације економских [и] социјалних ... права свим одговарајућим средствима, укључујући нарочито усвајање легислативних мјера. У овом контексту оне ће посебну пажњу обратити на проблеме у областима запошљавања, становања, социјалне безбједности [и] здравља... Оне ће промовисати стални напредак у реализацији свих права и слобода у својим државама, као и у развоју међусобних односа и односа са другим државама, тако да заправо свако заиста у потпуности ужива своја економска [и] социјална ... права...

...

(21) Државе чланице ће обезбиједити да спровођење гореспомених права не подлијеже било каквим ограничењима изузев оних које су прописане законом и које су у складу са њиховим обавезама по међународном праву, нарочито по Међународном споразуму о грађанским и политичким правима, и са њиховим међународним обавезама, нарочито са Општом декларацијом о људским правима. Ова ограничења имају карактер изузетака. Државе чланице ће обезбиједити да ова ограничења не буду злоупотријебљена и да се не примјењују произвољно, него на начин који ће обезбиједити ефикасно спровођење ових права.

3. Политике и приступи

Радно вријеме и накнада за прековремени рад

По традицији, многе државе заснивају свој приступ правилима о радном времену у оружаним снагама на концепту сталног располагања припадницима војске. Међутим, мјера у којој се оне држе овог концепта може да варира. Једно раније истраживање које су спровели Georg Nolte и Heike Krieger показује да, у Европи, просјечно вријеме проведено на раду износи између 36 и 50 сати седмично.⁴¹² Према истом истраживању, неке државе су прихватиле приступ који може да се упореди с оним који имају цивилне службе. У Белгији, припадници оружаних снага уопштено раде 38 сати седмично, попут државних службеника. У Данској, радно вријеме је као и код државних службеника, с одређеним модификацијама ради ефикасности оружаних снага. На примјер, у Данској се обично захтијева да запосленици имају 11 сати слободног времена унутар сваког периода од 24 сата. Како војне вјежбе понекад трају и по неколико дана и није, због тога, могуће испоштовати ову законску одредбу, они имају право на накнаду.⁴¹³ У Италији, редовно радно вријеме је 36 сати седмично. Накнада за прековремени рад може да буде у новцу или у додатном слободном времену.⁴¹⁴ Међутим, практични проблеми и буџетска ограничења могу да доведу до одгађања исплате компензације, или чак до неплаћања.

У другим државама, с друге стране, организација радног времена још увијек се заснива на принципу сталне раположивости војника. Ово је случај у Француској, на примјер,

⁴¹¹ Извор: Беч 1989 (Питања у вези са безбједношћу у Европи, пасуси 12, 13, 13.1, 13.2, 14 и 21)

⁴¹² Nolte, *op. cit.*, биљешка 4, стр. од 101 до 103.

⁴¹³ *Ibid.*, стр. 101.

⁴¹⁴ F. Piotet, V. Porteret, K. Sorin, i C. Famechon-Koudjil, "Les conditions de vie des militaires en Europe : convergences et divergences (Allemagne, Belgique, Espagne, France, Pays-Bas, Italie et Royaume-Uni)", Defence Social Sciences Research Centre, март 2003, стр. 96.

гдје чл. 12 Општег закона о припадницима војске предвиђа да се од војника може тражити да буде на дужности у свако доба. Пролиферација међународних и државних мисија (на примјер, Vigipirate, настала 1995. и ојачана након напада 11. септембра) потврђује ову идеју. Међутим недавно, након смањења радног времена за припаднике цивилне одбране 2002, Министарство одбране Француске усвојило је систем накнада за припаднике оружаних снага у случају прековременог рада. На основу овог прописа, припадници оружаних снага су добили 15 додатних дана годишњег одмора, на укупно 60 дана. Ако припадници оружаних снага не могу да искористе одмор из службених разлога, могу да добију новчану накнаду која може да буде у износу једнаком оном за максимално 8 дана годишње, или финансијским рјечником речено, до 680 евра.⁴¹⁵

У већини држава чланица ОЕБС-а, припадници оружаних снага имају право на периодични одмор. На примјер, у Данској имају 6 седмица годишње; један мјесец у Шпанији; 23 или 24 дана, зависно од чина, у Холандији, са додатним данима зависно од узраста. Неке државе дају одмор након мисија, као што је случај у Њемачкој, Пољској и Уједињеном Краљевству.⁴¹⁶

Награђивање

Прописи који се односе на плате и пензије припадника оружаних снага варирају од државе до државе. Овај приручник се фокусира на оно тијело које одлучује о награђивању, посебним подстицајима и додацима, на гаранције благовременог исплаћивања, механизме рјешавања спорова/жалби и упоређује висину плата у оружаним снагама с онима у приватном и јавном сектору.

Постоје разлике у томе ко одлучује о платама, додацима и пензијама.⁴¹⁷ У неким државама о тим питањима одлучује искључиво влада, на примјер у Хрватској, док је у другим укључен и парламент. У неким другим државама пак, прописи о платама су резултат споразума о колективном преговарању са војним синдикатима, на примјер у Финској и у Шведској (види текст под 17.3).

У неким државама припадници оружаних снага, поред редовне плате, могу на основу одлуке команданта или политичке власти, добити посебне подстицаје и бити плаћени за заслуге чиме се одаје признање за посебна залагања, излагање опасностима и учешће у посебним задацима. У Чешкој Републици, на примјер, командант има право одлучивања само о посебном додатку на плату, који не смије да буде већи од једне трећине укупне плате. Зависно од одлуке команданта, војници могу да добију и једнократне награде које се исплаћују зависно од раположивих средстава. У Руској Федерацији, у складу са чл. 13.9 Федералног закона о статусу припадника оружаних снага, предсједник Руске Федерације или Влада Руске Федерације, нарочито министар одбране Руске Федерације, могу да утврде награде или друга додатна плаћања за припаднике оружаних снага у оквиру додијељених средстава.⁴¹⁸

⁴¹⁵ *Ibid.*, стр. 95.

⁴¹⁶ Nolte, *op. cit.*, биљешка 4, стр. 104.

⁴¹⁷ Став EUROMIL-а о војним пензијама, усвојио Одбор EUROMIL-а 16. септембра 2004, доступно на <http://www.euromil.org/documents/policies/positionpapermilitarypensions_16092004finweb.pdf>.

⁴¹⁸ *Ibid*

17.3

Ко одлучује о правилима награђивања у одабраним државама чланицама ОЕБС-а?⁴¹⁹

Азербејџан

Предсједник и кабинет министара

Босна и Херцеговина

Савјет министара на приједлог министра одбране у сарадњи са Генералштабом

Финска

Оружане снаге имају одређене ингеренције, као што је прописано законом и колективним уговорима

Латвија

Кабинет министара

Литванија

Парламент и Влада

Словенија

Министарство одбране у сарадњи са Министарством за рад, породична и социјална питања

Шведска

Оружане снаге, као резултат преговора са синдикатима

Украјина

Парламент, предсједник и кабинет владе

Обично постоје конкретне мјере којима се обезбијеђује исплата плата, додатака и пензија на вријеме, попут ефикасних поступака у управљању и администрацији у области плата и пензија (на примјер, Данска). Брза исплата плата и других новчаних накнада може да се и законом регулише (на примјер, у Словенији), или упутствима одређеним службама (САД, на примјер). Штавише, поуздан систем исплате плата и пензија заснован на ИТ систему, преко којег се све исплате врше директно на банковни рачун појединца електронским путем, омогућава тачну и благовремену исплату припадника оружаних снага. Данас је ИТ систем плаћања присутан у већини држава чланица ОЕБС-а.⁴²⁰

17.4

Поступак жалбе у споровима у погледу плата у одабраним државама чланицама ОЕБС-а⁴²¹

Азербејџан

Припадници војске имају право улагања жалбе суду који је надлежан за радне спорове.

Бјелорусија

Припадници војске имају право улагања жалбе суду.

Босна и Херцеговина

Појединац се прво обраћа директно претпостављеном; након тога може да се обрати министру одбране, а затим надлежном суду.

Данска

Ако спор, као изузетак, није споразумно ријешен унутар организације одбране, појединац може да се обрати Министарству одбране или суду.

Француска

Жалба се доставља управи Министарства одбране или Државном савјету.

Ирска

Жалбе се улажу Суду за радне односе.

Пољска

Жалбе се достављају директно претпостављеном, управном суду, суду за запошљавање и социјалну безбједност, или министру одбране.

Шпанија

Жалбе могу да буду управне, које се завршавају министарском одлуком, или могу да се уложе грађанском суду.

У случају спора у погледу плате (види текст под 17.4), постоје различити поступци рјешавања. У неким државама, појединац може покушати да ријешити спор тако што ће о

⁴¹⁹ Извор: Упитник ODIHR-DCAF-а, питање 62

⁴²⁰ Упитник ODIHR-DCAF-а, питање 64.

⁴²¹ Ибид

томе извјестити свог директно претпостављеног, прије него што се обрати министарству одбране (на примјер у Латвији, Босни и Херцеговини). У другим државама, појединац може да се обрати суду за радне спорове (Ирска, на примјер), обичном управном суду (на примјер, Словачка), или грађанском суду (на примјер, Норвешка). У неким другим државама, појединац се прво обраћа представницима запосленика, а потом, ако се проблем не ријеши, управном суду, као што је случај, на примјер, у Финској.⁴²²

Када је ријеч о висини плата/пензија припадника војске и износа који се уопште исплаћује на име плата/пензија у цивилним струкама (узевши у обзир сличне струке, способности и искуство), ова слика варира од једне до друге државе чланице ОЕБС-а. Текст означен са 17.5 даје преглед висине плата припадника оружаних снага у поређењу с истим у јавном и приватном сектору у одабраним државама чланицама ОЕБС-а.

17.5

Висина плате припадника оружаних снага у поређењу са припадницима у другим секторима у одабраним државама чланицама ОЕБС-а⁴²³

Француска

Припадници војске имају посебан правни статус, али су у погледу финансијских питања слични државним службеницима.

Њемачка

Плате, пензије и додаци које примају припадници оружаних снага слични су онима у цивилном сектору.

Латвија

У већини случајева, висина плата, пензија нарочито, припадника војске већа је у поређењу са цивилним сектором.

Пољска

Припадници војске примају плате које су у просјеку 50 процената више од оних које примају цивили на сличним радним мјестима. Припадници војске примају пензије које су више за 50 процената од оних које примају цивили, рачунато за исти радни стаж.

Србија

Плате припадника војске су ниже од цивилних запосленика на сличним радним мјестима и са сличним квалификацијама.

САД

Редовна накнада коју примају и официри и други добровољни припадници износи 70 процената онога што примају цивили сличног образовања и искуства. Пензије припадника војске веће су од просјечних пензија које примају цивили.

Здравство

У већини држава чланица ОЕБС-а припадници оружаних снага имају пуну здравствену заштиту. У том погледу постоје два главна приступа. Неке државе, с једне стране, имају посебан војни систем здравствене заштите. То је случај са Канадом, гдје припадници Канадских оружаних снага имају право на свеобухватну здравствену заштиту кроз Здравствену службу Канадских снага. У другим државама не постоји одвојени системи здравствене заштите за припаднике војске, тако да цивилни систем здравствене заштите покрива и припаднике војске. То је случај са Норвешком, на примјер, гдје је здравствена заштита бесплатна за све грађане, укључујући и припаднике ових снага. Исти је и случај са Данском, гдје су дански грађани покривени здравственим осигурањем које се финансира из пореза. На тај начин сви припадници оружаних снага су укључени у општу државну здравствену службу.

⁴²² Упитник ODIHR-DCAF-а, питање 646.

⁴²³ Извор: Упитник ODIHR-DCAF-а, питање 67

Оружане снаге су дужне да обезбиједе лијечење припадника оружаних снага распоређених у међународне мисије. Одмах по повратку у државу обољелог или рањеног припадника, систем здравствене заштите, војни или јавни, пружа потребан третман. Без обзира који је систем на снази, оружане снаге су дужне да обезбиједе медицинску заштиту за припаднике у касарнама и током војних вјежби кроз војне медицинске службе. Текст под 17.6 приказује велику разноликост у погледу броја љекара у оружаним снагама одабраних држава чланица ОЕБС-а, која иде од 50 војних љекара на 1.000 припадника у Бјелорусији до два у Канади. Ове разлике могу да се објасне на три различита начина. Прво, ово показује мјеру у којој здравствена заштита представља приоритет у датој земљи. Друго, ови резултати могу да се објасне чињеницом да неке државе имају уговоре о сарадњи између војног и приватног/државног медицинског особља. У Канади, на примјер, можда се припадници војске ослањају на услуге цивилног медицинског особља. Могуће је да, у једној држави, медицинске службе буду централизоване и имају подршку великог броја административног и медицинског особља, што доводи до предности у погледу ефикасности. Због тога је потребно пажљиво прићи подацима који су наведени у тексту, под 17.6, приликом њиховог тумачења.

17.6

Покривеност медицинском заштитом: број љекара за припаднике оружаних снага у одабраним државама чланицама ОЕБС-а⁴²⁴

	Број војних љекара на 1.000 припадника оружаних снага		Број војних љекара на 1.000 припадника оружаних снага
Бјелорусија	50	Латвија	33
Канада	2	Литванија	5
Естонија	10	Луксембург	4
Грузија	6	Норвешка	5
Њемачка	3	Пољска	12
Ирска	3	Словачка	3

Државе чланице ОЕБС-а имају различита правила о томе да ли и други брачни партнер, дјеца и остали чланови породице уживају иста права као и сами припадници оружаних снага. На примјер, у Финској, Француској, Пољској и Шпанији, породица припадника оружаних снага ужива потпуну бесплатну здравствену заштиту. У Уједињеном Краљевству, гдје постоји Државна служба здравства, породице имају право на медицинску помоћ само ако су у пратњи војника ван државе. У другим државама, породице припадника оружаних снага немају право на бесплатну здравствену заштиту. Чланови породице које издржава припадник Канадских снага на примјер, немају право на здравствену заштиту у оквиру Канадских снага, него право на свеобухватну здравствену заштиту у оквиру њихових провинцијских министарстава здравства, слично као и сви други грађани. Породице припадника Канадских оружаних снага могу да бирају да ли ће у оквиру Плана јавне здравствене заштите учествовати у проширеној породичној заштити која се односи на медицинске/стоматолошке услуге. У случају међународних ангажмана, нема изузетака којима би се дозволило покривање чланова породице припадника Канадских оружаних снага здравственом заштитом ако се налазе у пратњи ових припадника. Велики број других држава чланица ОЕБС-а сlijеди исти приступ, на примјер: Ирска, Латвија, Литванија и Швајцарска.

У случају рањавања или смрти током обављања дужности, у скоро свим државама чланицама ОЕБС-а на снази је посебна политика у области здравства. Текст под 17.7 илуструје поступке који се спроводе у појединим одабраним државама.

⁴²⁴ Извор: Упитник ODIHR-DCAF-а, питање 60

17.7

Поступци у случају рањавања или смрти при обављању дужности: одабрани примјери⁴²⁵

Азербејџан

Према члану 5а Закона о обавезном државном здравственом осигурању припадника војске исплаћује се стопостотно обештећење у случају смрти или рањавања на дужности.

Бјелорусија

У случају утврђене смрти или онеспособљења исплату обештећења врши осигуравајућа фирма на име корисника који у овом случају представља породица преминулог лица.

Данска

Повреда/рањавање мора да буде пријављено у року од годину дана Канцеларији за осигурање и одштету при Команди за одбрану Данске. У случају професионалног обољења припадника Данских оружаних снага, дужна је болница или приватни лекар и, ако је такав извјештај упућен Канцеларији за осигурање и одштету, он ће бити прослијеђен Данском социјалном одбору за повреде на раду.

Естонија

Уколико припадник оружаних снага погине на дужности, држава је дужна да дјечи, родитељима, удовцу или удовици, као и другим члановима које је тај припадник издржавао, у складу са Законом о породици, исплати једнократну помоћ у износу десетогодишње плате преминулог лица. Сахрану организује држава о свом трошку. Потребно је, у року од шест мјесеци од смрти припадника, поднијети захтјев команданту и приложити извод из матичне књиге умрлих и документацију која потврђује да члан породице које је умрли издржавао има право на ову помоћ. У случају повреде/рањавања држава исплаћује једнократну помоћ. Износ зависи од тежине повреде/рањавања.

Њемачка

Уколико је смрт припадника оружаних снага посљедица његовог ангажмана, породица ће примити одштету као додатак уз његову пензију. Поред тога, припадници оружаних снага имају могућност да се заштите од таквог ризика тако што ће склопити уговор с одговарајућим осигуравајућим фондом (животно осигурање, осигурање у случају несреће, које покрива смрт у случају несреће).

Пољска

Законску основу чини закон од 11. априла 2003. године о одштини, који је примјењив у случају несреће или болести током војне службе. У случају смрти, исплаћује се једнократни износ и помоћ породици, рефундирају трошкови сахране и даје новчана помоћ. У случају повреде/рањавања или неке друге болести, плаћају се додатни трошкови лијечења, додатак на плаћени одмор, рефундирају трошкови болничког лијечења (дјелимично или у потпуности) и пружа се новчана помоћ.

Русија

У случају смрти или рањавања војника спроводи се истрага о околностима случаја. Зависно од резултата истраге доноси се одлука о покретању или непокретању кривичног поступка. Истовремено командни официри доносе одлуку о исплати осигурања жртви, односно његовој породици.

Шпанија

У случају смрти, најближи сродник прима новчану одштету: удовац или удовица примају доживотну помоћ, или до новог склапања брака. Дјеца примају помоћ до 21 године живота или до 24, ако су незапослена. Родитељи примају помоћ у случају да умрли није имао супругу или дјецу или ако је издржавао родитеље.

Турска

У случају повреде, припадник оружаних снага има право на бесплатно лијечење и здравствену заштиту и наставља да прима плату и друге додатке. Уколико не постоји физичко онеспособљење које би их спријечило да раде, могу да задрже своје раније мјесто. Уколико због здравствених разлога не могу да задрже свој положај, остварују право на пензију. У случају смрти припадника оружаних снага, чланови породице наведени у закону имају право на одштету и пензију.

⁴²⁵ Извор: Упитник ODIHR-DCAF-а, питања 56 и 66

Колико може да се утврди, у случају смрти, онеспособљења или повреде/рањавања, чланови породице и блиски сродници умрлог, повријеђеног или онеспособљеног припадника оружаних снага имају право на одштету за инвалидност или пензију, пензиона права и исплату штете.

Безбједност на раду

Уопште говорећи, свака држава има своје специфичне законе о безбједности и здравственим условима на раду припадника војске. У већини држава, државни закони и прописи о радним условима у цивилном окружењу примјењују се и на припаднике војске. У Њемачкој на примјер, Савезни закон о безбједности и здрављу на раду укључује и војнике у категорију “радни људи”. На тај начин оружане снаге морају да гарантују исти ниво професионалне (радне) безбједности и заштите здравља својим припадницима војске и другим запосленицима, као што је прописано и за цивиле који раде у јавном или приватном сектору. Ради тога Савезне оружане снаге имају властите организације за професионалну безбједност и заштиту здравља, као и овлашћење вршења надзора, слично цивилним органима за контролу (здравственој инспекцији и инспекцији рада). Исти приступ има, на примјер, и Словачка, гдје су ти услови прописани Законом о раду.

У другу групу држава спадају оне државе у којима постоје посебни војни прописи који се односе на безбједност на раду у окружењу и на заштиту здравља приликом обављања дужности, који углавном слиједе опште законе и прописе у тој области на државном нивоу. У Канади, на примјер, Државни прописи и наредбе за Канадске снаге изведени су из Закона о националној одбрани.⁴²⁶ Према њима, командни официрски кадар задужен је за безбједност својих потчињених и брине се о спровођењу дисциплинских мјера против оних који занемарују своје обавезе. Дио 1 канадског Закона о раду ставља услове безбједности на раду и заштите здравља у оквиру федералне јурисдикције.⁴²⁷ Закон о раду и прописи уз њега не примјењују се на Канадске снаге, али садржај овог закона се одражава на Опште стандарде безбједности министарства националне одбране, који се примјењују у Канадским снагама.

Породични живот

Специфична природа војничког живота, на примјер, сама природа посла, живот у војним базама, учешће у међународним снагама, често сељење, све се то одражава на чланове породица припадника оружаних снага, те према томе и на њихов живот. У великом броју држава чланица ОЕБС-а војне институције све више прихватају значај постизања праве равнотеже између приватног и војничког живота припадника, прихватајући утицај приватног живота на успјешност у војној каријери.

У овом контексту, велика већина држава чланица ОЕБС-а увела је законске прописе о породилском одсуству за мајке, односно очеве и о бризи о дјечи. У неким државама, само женски припадници снага могу да користе породилско одсуство и право на бригу о дјечи, на примјер, у Руској Федерацији, Швајцарској и Турској. У другим државама и мушкарци и жене имају право на родитељско одсуство, као што је случај у Чешкој Републици, Њемачкој и Латвији. Дужина и услови овог одсуства варирају од државе до државе. Текст назначен са 17.9 даје примјере оних држава које слиједе један од ова два приступа.

У неким државама припадници оружаних снага могу да користе јаслице које постоје у оквиру просторија оружаних снага. У Белгији, на примјер, постоји неколико јаслица за бебе и малу дјецу припадника оружаних снага којима управља Централна канцеларија за социјалне и културне активности, под надзором Министарства одбране. У Француској, постоје јаслице и вртићи за бебе и малу дјецу припадника оружаних снага.⁴²⁸

⁴²⁶ Доступно на <<http://laws.justice.gc.cdenln-51>>.

⁴²⁷ Доступно на <<http://laws.justice.gc.ca/en/ShowTdm/cs/L-2>>.

⁴²⁸ Piotet et al., *op. cit.*, биљешка 26, стр. 128 и 129.

17.8

Безбједни и здрави услови рада за оружане снаге: специфични војни прописи на супрот оних заснованих на цивилним у одабраним државама чланицама ОЕБС-а⁴²⁹

Специфични војни прописи

Азербејџан

Интерни прописи оружаних снага покривају безбједносне и здравствене услове на раду.

Турска

Израђени су прописи и директиве у складу са националним законодавством ради стварања услова за безбједно и здраво окружење са безбједним и здравим радним условима за припаднике војске. Ови прописи и директиве су следећи: Директива о заштити околине Турских оружаних снага (MD 433-1); Директива Турских оружаних снага о контроли чврстог отпада (MY 433-2); Директива Турских оружаних снага о контроли загађености ваздуха и воде, као и буке и отпада (MY 433-3); Директива Турских оружаних снага о контроли медицинског отпада (MY 433-1A); Директива Турских оружаних снага о пошумљавању (MY 433-49); Директива Турских оружаних снага о борби против заразних болести (MY 33-14); Директива Турских оружаних снага о контроли хране (MY 33-13A).

Цивилни прописи у вези са безбједношћу и здрављем који се примјењују на оружане снаге

Луксембург

Примјењују се општи закони о безбједности и заштити здравља на раду.

Португалија

Примјењу се општи законски прописи.

Словачка

Безбједни и здрави услови рада су општеутврђени, не односе се посебно на припаднике војске.

Мјешовити систем специфично војних и цивилних прописа

Француска

Све док рад оружаних снага личи на рад цивилних запосленика у Министарству одбране, примјењују се цивилна правила и прописи (на примјер Закон о раду), иначе се примјењују војна правила и прописи (чл. 16, Декрет Министарства одбране 85-755 од 19. јула 1985. године о хигијени, безбједности на раду и превенцији).

Надаље, оружане снаге признају значај давања подршке својим припадницима и њиховим породицама да би им помогли да прихвате ограничења која иду уз војнички живот. Ради тога војска организује програме спајања породица и програме помоћи породицама у случајевима ангажмана изван државе, они се често састоје од припреме пред мисију и од реинтеграције и подршке након мисије. У Данској, на примјер, постоје специјални програми подршке за припаднике и сроднике којима пријете, или који су изложени психолошким посљедицама траума које су доживјели током службе и које уопште утичу на њихов свакодневни живот. Ова циљана група укључује активне припаднике и оне који су разријешени обавезе.

⁴²⁹ Извор: Упитник ODIHR-DCAF-а, питање 57

17.9

Латвија, Норвешка, Швајцарска и Турска: породилско одсуство у оружаним снагама за мајке и очеве⁴³⁰

Породилско одсуство за очеве и мајке

Латвија

Породилско одсуство за очеве и мајке примјењује се на све припаднике оружаних снага. Ако неки војник жели, он може да добије одсуство како би могао да се брине о дјетету. Ово одсуство је плаћено све док дијете не напуни једну и по годину.

Норвешка

Очеви, имају право на, минимум, пет седмица одсуства, за које вријеме примају пуну плату, како би се бринули о новорођенчету. У тим случајевима њихова плата се исплаћује из средстава државне социјалне службе. Они које запошљава влада, могу да добију још 10 дана одсуства због рођења дјетета. Ово одсуство плаћа послодавац. *Мајке* добијају три седмице одсуства прије рођења дјетета и најмање шест седмица одсуства након рођења. Пуну плату исплаћује државна социјална служба. Поред овог горепоменутог, *мајке или очеви* имају право на одсуство од 38 седмица, уз пуну плату коју даје државна социјална служба, да би се старали о дјетету током првих 12 мјесеци након рођења. Родитељи одлучују ко ће искористити ово одсуство, отац или мајка. Министарство за дјецу и једнака права настоји да мотивише очеве како би ово одсуство подијелили са мајкама и на тај начин подијелили одговорност у подизању дјеце.

Породилско одсуство само за мајке

Швајцарска

Породилско одсуство одбрава се само мајкама припадницама оружаних снага: оне могу, након рођења дјетета, да напусте оружане снаге.

Турска

Породилско одсуство је дозвољено ради одгоја и бриге о дјетету. Турске оружане снаге не дозвољавају очевима ово одсуство. Женски припадници оружаних снага могу да користе породилско одсуство и право на бригу о дјетету.

У неким државама, унутар војске постоје посебне институције које се баве социјалним и породичним проблемима припадника. У Француској на примјер, организација која се зове Социјална помоћ у војсци организује окупљања и слично да би помогла припадницима војске у рјешавању њихових проблема и побољшању квалитета живота. Они такође додијељују и новчану помоћ оним припадницима којима је таква помоћ потребна. Штавише, ова организација управља фондом Министарства одбране за куће и станове у одмаралиштима на планинама и на мору.⁴³¹

⁴³⁰ Извор: Упитник ODIHR-DCAF-а, питање 61

⁴³¹ *Ibid.*, стр.128.

4. Најбоље праксе и препоруке

- У складу с ОЕБС-овим Кодексом понашања у војнополитичким аспектима безбједности (нарочито са ставом 32), државе чланице ОЕБС-а имају обавезу да омогуће да припадници оружаних снага могу да уживају и спроводе своја права и основне слободе. Према Бечким обавезама из 1989, државе чланице ОЕБС-а дужне су да обезбиједи да уживање и спровођење економских и социјалних права буде без ограничења, с изузетком оних које су предвиђене законом и које су у складу са међународним обавезама;
- Ограничења на спровођење и уживање социјалних и економских права од стране припадника оружаних снага морају бити специфична. Треба избјегавати уопштена ограничења;
- Радни услови нису само питање закона и прописа, него и спровођења. Оружане снаге треба да успоставе све потребне мјере да би обезбиједиле да радни услови буду у складу са домаћим законима и међународним обавезама;
- Посебну пажњу треба обратити на административне мјере којима ће се обезбиједити исплата плата и пензија на вријеме. Надаље, важна је и обука из области здравља и безбједности;
- Као дио социјалног дијалога о условима рада, парламенти и удружења представника припадника оружаних снага треба да буду укључени у процес одлучивања и питања, као што су: плате, додаци на плату и пензије; радно вријеме; безбједност на раду; и питања у вези са постизањем равнотеже између приватног/породичног живота и оног професионалног;
- У случају неслагања између оружаних снага и министарства одбране у погледу питања која се односе на услове рада, оружане снаге треба да имају могућност да се обрате независним арбитрама (судовима, трибуналима, омбудсменима, одборима, комесарима итд.). Ови независни арбитражи треба да имају сва овлашћења око предузимања истраге или посредовања у одређеним случајевима, укључујући приступ војним објектима, да испитују припаднике оружаних снага, као и да имају приступ повјерљивим информацијама и да могу да дају препоруке кадгод је то потребно (види такође поглавље 22 “Омбудсмани”);
- Министарства одбране треба да предузму све неопходне мјере да би обезбиједила да одредбе које се односе на радне услове буду и спроведене у складу са домаћим законима и међународним обавезама;
- У случају повреде/рањавања или смрти у обављању војне дужности, министарство одбране треба да пружи одговарајућу помоћ (у вези са здрављем, финансијском помоћи и сл.) припадницима оружаних снага и њиховим партнерима/породицама;
- У оружаним снагама треба да постоји, као подршка породичном животу и у обостраном интересу дјецe и родитеља, активан програм подршке родитељима млађе дјецe, на примјер, родитељско одсуство, вртићи и друга врста помоћи за дјецу;
- Признајући значај подршке приватног/породичног живота припадника оружаних снага, оружане снаге треба да организују програме помоћи породицама/партнерима у случају ангажмана ван државе. Ови програми треба да се спроводе прије, током и након таквог ангажмана.

Поглавље 18

Ветерани

Док скоро сва поглавља у овом приручнику говоре о људским правима припадника док су активно на служби у оружаним снагама, ово поглавље се фокусира на припаднике који су напустили оружане снаге. Овдје је посебно ријеч о правима ветерана као једне подгрупе активних војника обају полова (иако прихватамо да у неким државама ветерани још увијек могу да буду у активној служби у оружаним снагама). Зависно од своје историје и културе, разне државе чланице ОЕБС-а на различите начине дефинишу ветеране, што се одражава на број ветерана који имају право на укупна права и бенефиције и врсту бенефиција које имају.

Кључно питање у овом поглављу је: Ко је ветеран? Да би се одговорило на ово питање потребно је размотрити двије ствари: (а) да ли је припадник био у редовним активним снагама или у резервним; и (б) да ли припадник има искуства у сукобима или не. Ово су битне разлике јер износ и врста бенефиција ветерана зависи од дефиниције ветерана. Уопштено говорећи, што је ексклузивнија дефиниција, веће су бенефиције које ветерани уживају. Ветерани с искуством из сукоба уживају веће бенефиције од ветерана који немају такво искуство (ако ови други уопште имају бенефиције).⁴³²

Ово поглавље прво се бави значајем који ветерани имају за државе чланице ОЕБС-а. Говори се о релевантним правима, нарочито о социјалним, културним и економским правима која се примјењују на ветеране и на која су се обавезале државе чланице ОЕБС-а. Дати су и примјери приступа дефиницији ветерана које имају различите државе чланице. У поглављу се такође говори и о главним елементима политике према ветеранима одговарајући на следећа питања: Ко прима помоћ? Ко пружа помоћ? Која је врста помоћи? Како олакшати прелаз из војног у цивилни живот? На крају поглавља налазе се препоруке политике према ветеранима.

1. Питања од интереса

Важна карактеристика војно-цивилних односа је на који начин држава признаје колико су се припадници оружаних снага жртвовали за своју државу и на који начин се брине и помаже припадницима оружаних снага и њиховим породицама када напусте војску.⁴³³ Подршка државе и признање друштва докази су солидарности те државе, као и признање вриједности које то друштво заступа. Они такође показују и међугенерациску везу између оних који су се жртвовали и припадника будућих генерација.

Иако државе имају најмање моралну обавезу утврђивања политике према ветеранима због жртава које су поднијели, постоје и други важни разлози да се то учини.

Обавеза бриге

Оружане снаге, као одговоран послодавац, имају обавезу да се брину о својим садашњим и бившим запосленицима. Док су на дужности, нарочито у рату и рату сличним

⁴³² Christopher Dandeker, Simon Wessely, Amy Iversen, i John Ross, "What's in a Name? Defining and Caring for 'Veterans': The United Kingdom in International Perspective" (Шта садржи име? Дефиниција и брига о ветеранима: УК у међународној перспективи"), *Armed Forces & Society*, свезак 32, бр. 2. јануар 2006, стр. од 161 до 177.

⁴³³ *Ibid.*

ситуацијама, припадници оружаних снага се често излажу ризичним и по живот опасним ситуацијама. Велики број ветерана често пати од посљедица своје службе, чак и када напусте оружане снаге, као што су посттрауматски стресни поремећај (ПТСП), проблеми са физичким здрављем и разне врсте онеспособљења. Државе имају моралну обавезу, ако не и законску, да се брину о ветеранима.

Одговарајућа политика према ветеранима помаже регрутацији и задржавању припадника у оружаним снагама

У интересу је оружаних снага, као послодавца, да се брину о ветеранима, јер се на бољу бригу за ветеране може гледати као и на подстицај регрутацији. Поред тога, побољшане бенефиције ветерана шаљу сигнале садашњим и будућим припадницима да су оружане снаге одговоран послодавац. С друге стране, негативан публицитет о лошем поступању с ветеранима може да одврати будуће потенцијалне регруте од пријављивања у оружане снаге. Он може такође да доведе до незадовољства оних који су већ у оружаним снагама, поготово оних који се спремају да се врате у цивилни живот, као и оних који су већ напустили оружане снаге.⁴³⁴

Брига о ветеранима као подршка ширим социјалним интересима

Може се рећи да посебне војно-социјалне политике служе ширим социјалним циљевима. Помагање ветеранима, нарочито онима који су угрожени или бескућници, такође помаже ширем програму рјешавања питања социјалне искључености.

Прелаз из војног у цивилни живот

У интересу других припадника (који нису ветерани), као и у интересу цијелог друштва и појединаца на које се ово односи, је да се предузму посебне мјере како би ветерани (нарочито они млађи) били у могућности да остваре успешне каријере као цивили. Ово је битно не само за појединачне припаднике, него и за оружане снаге као послодавца. Ако они који траже посао виде да оружане снаге имају активну политику која се односи на бивше припаднике, они ће бити далеко више заинтересовани да раде у оружаним снагама. На исти начин, таква политика улива додатно повјерење садашњим припадницима оружаних снага.

Ветерани у постконфликтним ситуацијама

Концепт ветерана има посебно значење у државама које су изашле из конфликта. Нажалост, неке од држава чланица ОЕБС-а прошле су кроз искуство рата, на примјер државе западног Балкана. Од краја рата у бившој Југославији, све западнобалканске државе су у фази смањивања и реструктурирања својих оружаних снага. У државама о којима је ријеч, свака зараћена страна је наоружала велики број људи који су након потписивања мировних споразума постали непотребни. Иако се свака од држава суочава са различитим изазовима, оне су одустале од наоружавања својих припадника. Немају сви ветерани потребну стручну способност да би успјели у цивилном животу. Без адекватног програма демобилизације, оружане снаге страна о којима је ријеч постају финансијски неодрживе. Без одговарајућих програма за ветеране, није могућа добра реинтеграција великог броја бивших војника у друштво, уколико је уопште могућа.

2. Међународне обавезе у области људских права

Попут других грађана и ветерани имају право на социјална и економска права. Државе чланице ОЕБС-а, у том погледу, су преузеле обавезе које се примјењују на ветеране. На примјер, државе су се обавезале да ће “промовисати и помагати ефикасно спровођење ... економских [и] социјалних ... права”.⁴³⁵ Ради тога, државе су обавезне “да израде своје законе, прописе и политике у области економских, социјалних и других људских права и основних слобода и да их спроведу у пракси како би гарантовале дјелотворно

⁴³⁴ *Ibid.*, стр. 167 и 169.

⁴³⁵ Хелсинки, 1975, Принцип VII, став 2.

спровођење ових права и слобода”⁴³⁶ У истом контексту, државе ће “обратити посебну пажњу на проблеме у областима запошљавања, становања, у социјалној безбједности [и] здравству”.⁴³⁷ Државе чланице ОЕБС-а су такође обећале да спровођење ових права “неће подлијегати било каквим ограничењима, изузев оних која су прописана законом и која су у складу са међународним обавезама по међународном праву”.⁴³⁸ И на крају, ништа мање важно, државе чланице се обавезују да ће “обезбиједити да ова ограничења не буду злоупотријебљивана и да се не примјењују произвољно”.⁴³⁹

Како се ова права примјењују на ветеране? Као и други грађани ветерани имају право на одговарајући здравствени третман, становање, запошљавање и социјалну сигурност. Потребно је, наравно, нагласити да се ова социјална и економска права разликују у извјесној мјери од политичких и грађанских права, по томе што она представљају циљ који треба постићи и којем треба тежити. Грађанска и политичка права, с друге стране, морају да се примјењују директно и у потпуности. Још једна разлика лежи у томе што социјална и економска права захтијевају политике и мјере за њихову примјену на државном нивоу, док политичка и грађанска права траже активности на плану закона на државном нивоу. То је разлог због чега обавеза ОЕБС-а у домену социјалних и економских права не представља аутоматски и право на државном нивоу, уколико нека држава то право није уврстила у домаће законодавство. Поред тога, општа забрана дискриминације примјењује се на политику у вези са ветеранима у погледу њиховог уживања социјалних и економских права. Држава не може да искључи или да преферира једну групу ветерана у односу на другу групу на основу пола, етничке припадности, језика, социјалног поријекла, припадности националној мањини, или политичког или другог мишљења.

Још једно право које се примјењује на све ветеране подједнако је право на правично суђење. Уколико постоји спор између ветерана и владе у вези са поступањем с њима, они морају да имају приступ систему правосуђа.

3. Ко је ветеран? Различити приступи у појединим државама

Не постоји коначан одговор на питање “Ко је ветеран?” Зависно од тога да ли је нека држава била у рату са другом државом, у грађанском рату, или је учествовала у мировним операцијама, државе могу да се одлуче за различиту дефиницију ветерана. То је подједнако и питање традиције неке државе на који начин ће обиљежавати претходне ратове и сукобе. Табела 18.1 даје приказ приступа ветеранима у одабраним државама чланицама ОЕБС-а.

⁴³⁶ Беч, 1989, став 13.1.

⁴³⁷ *Ibid.*, став 14.

⁴³⁸ *Ibid.*, став 21.

⁴³⁹ *Ibid.*

18.1

Различити приступи ветеранима у одбараним државама чланицама ОБЕС-а⁴⁴⁰

	Њемачка	Бивша Југословенска Р. Македонија	Шпанија	Босна и Херцеговина	Бугарска	Румунија	Србија	Албанија
Ко је ветеран?	Не постоји статус	II свј. рат –борци и учесници у Демократској армији Грчке, 1945, 1949.	Сви који су служили у Шпанским снагама или Цивилној гарди	Борци из I и II свј. рата и борци из других ратова у региону	Свако војно лице директно укључено у борбу током рата који је вођао Бугарска за заштиту националних интереса и територијалног интегритета	Борци из I и II свј. рата, укључујући и оне који су били присиљени да служе у немачким јединицама, у оружаним активностима после рата августа 1990.	Борци из I и II свј. рата	Борци из II свј. рата
Колико?	Формално, нема ветерана	Отприлике 17.000	40.000 у Удружењу ветерана плус оних који су у посебним војним јединицама	Нема расположивих података	29.000 - 30.000	Отприлике 300	Отприлике 400.000	Отприлике 20.000
Постоје ли државни дан ветерана?	Не	11. октобар	Да, али нема података; обично у октобру	4. јули, Дан ветерана II свј. рата	6. мај, Дан јунаштва и војске	9. мај, Дан побједе	Не	29. новембар, Дан ослобођења
Постоје ли владине организације или НВО-и ветерана?	Удружења	Здужено Министарство рада и социјалне политике	Невадино удружење ветерана оружаних снага	Министарство за ветеране	Нема посебног министарства за ветеране; подијељене надлежности међу бројним министарствима	Удружења; Одјељење унутар Министарства одбране	Министарство за рад, запошљавање и социјалну политику	Посебан сектор у оквиру Министарства одбране
Постоје ли посебне бенефиције које имају ветерани?	Не	Додатак за инвалиде рата; породични додатак на инвалидност; инвалидски додатак; материјални додатак; додатак за његу; ортопедски додатак; здравствена заштита	Међусобна помоћ за чланове и нека средства за волонтерске активности	Пензије, дотације за инвалиде и додатна средства за посебне категорије	Медицинске потрештине (75% од трошкова плаћа се из државног буџета); бесплатан локални јавни превоз у ретинуу у којем живе; приоритет у коришћењу социјалне патронажне службе и код смјештаја у старачки дом; коришћење јавних и војних кухиња; повластице у цијени лијечења	Бесплатан превоз, помоћ за стабелна питања; изузеће од плаћања пореза, бесплатна медицинска заштита	Посебна социјална заштита у складу са законом	Статус ратног ветерана; посебне здравствене услуге; бесплатан јавни превоз

⁴⁴⁰ Извори: Парламент Албаније; Парламентарна скупштина Босне и Херцеговине; Парламент Бугарске; Бивша Југословенска Република Македонија (у сарадњи с Удружењем ветерана Македоније); Одјељење за персонална питања у данској војсци; Министарство одбране Њемачке; Парламент Румуније; Скупштина Србије; Шпанија: Удружење ветерана оружаних снага (*Hermandad de veteranos de las Fuerzas Armadas*)

Сви бивши припадници су ветерани

Постоји група држава чланица ОЕБС-а која има широк приступ при дефинисању ветерана, прихватајући да је то било које лице које је било у оружаним снагама, без обзира да ли је било распоређено у зоне конфликта. У УК, на примјер, ветерани су сва лица која су служила више од једног дана, као и они које они издржавају. Према процјенама, УК има преко 10 милиона бивших припадника, удоваца/удовица и других чланова породица; они чине 16 процената британске популације.⁴⁴¹ Спровођењем Ветеранске политике у УК управља Агенција за ветеране, чије су кључне функције управљање програмом пензија за ратне инвалиде и програмом одштете за оружане снаге (одштете за било какву повреду на дужности; здравствене проблеме или смрт), као и пружање савјета и практичне помоћи.⁴⁴² Поред тога, ветерани могу да, о трошку државе, посјећују ратна попришта и ратна гробља широм свијета.

Други примјер представљају САД, гдје се сви бивши припадници сматрају за ветеране, под условом да су служили најмање 90 дана и били часно отпуштени. Поред тога, они припадници који су служили у ратним околностима, па чак и само један дан, имају статус ветерана са ратном службом. Ратни ветерани могу да добију посебне бенефиције. Ратна служба је само она из рата који је прогласио Конгрес. Конгрес поред тога, може да дефинише сукоб као ратне околности, а у том случају почетак и крај сукоба, као и географско подручје, прецизно су дефинисани законом који доноси Конгрес.⁴⁴³

У Канади ветеран је сваки бивши припадник Канадских снага који је часно отпуштен и који задовољава све професионалне услове војне службе, које поставља Министарство за националну одбрану.

Оно што је заједничко за ове три државе је да све три прилично широко дефинишу категорију ветерана: свако ко је био припадник је ветеран. Међутим, ветеран мора да задовољава посебне критеријуме да би могао да искористи посебне бенефиције у случају, на примјер инвалидитета, болести, или ако је морао да учествује у рату или да служи под рату сличним околностима.

Бивши припадници који су били у активној служби

Другу групу чине државе у којима само бивши припадници оружаних снага који су учествовали у рату или служили под рату сличним околностима (на примјер мировне операције) могу да се квалификују за ветеране. Овај приступ слиједи Холандија од 1990, у којој се они војници који су се борили у Другом свјетском рату, Индонезији (1945-1950), Новој Гвинеји (1945-1962) и у мировним операцијама (почевши са мировном операцијом УН-а у Кореји, 1950-1953) до Авганистана 2006, квалификују као такви.⁴⁴⁴ Белгија такође припада овој другој групи држава, у којима се сви бивши припадници сматрају ветеранима, ако су учествовали у ратовима, као што су: Први и Други свјетски рат, Корејски рат, или непријатељства у Конгу, или ако су учествовали у мировним операцијама.⁴⁴⁵

⁴⁴¹ Према званичним процјенама Агенције за ветеране рата у УК, доступно на <<http://www.veteransagency.mod.uk>>; Dandeker *et al.*, *op. cit.*, биљешка 1, процјена према којој УК има 13 милиона ветерана, укључујући оне које они издржавају, што чини 20 процената британске популације, стр. 165.

⁴⁴² Кључне функције Агенције УК за припаднике оружаних снага и ветеране описане су на <http://www.veteransagency.mod.uk/about_us/about_us.html>.

⁴⁴³ J.M.P Weerts, "Het Nederlands veteranenbeleid in internationaal perspectief", *Militaire Spectator*, сvezак 169, бр. 5, 2000, стр. од 245 до 253.

⁴⁴⁴ Холандско министарство одбране објавило је смјернице 2000. о бризи о ветеранима. Наслов оригиналног документа је "Zorg voor veteranen in samenhang: Hoofdlijnen van het veteranenbeleid", The Hague, 2000.

⁴⁴⁵ Види web страницу Белгијског националног института за ратне инвалиде, резервне и жртве рата на <<http://www.niooo.be/PAGES/wie.html>>.

Руска Федерација такође спада у ову групу, што се види из дефиниције ветерана која је дата у Закону о ветеранима из 1995. године.⁴⁴⁶ Овом законском дефиницијом тренутно је обухваћено око 1 милион учесника и лица с инвалидитетом из Другог свјетског рата (који је у Русији познат као Велики отаџбински рат); 9,5 милиона “трудбеника из позадине током ратних година” (који су били на фронту код куће током Другог свјетског рата); више од 200.000 људи који су преживјели опсаду Лењинграда, 19,4 милиона ветерана рада; више од 1,4 милиона ветерана из битака; 300.000 ветерана оружаних снага; и 22.000 ветерана из високо ризичних ситуација.⁴⁴⁷ Овај систем сврставања у групе показује колики значај имају ратни ветерани у руском друштву. Значај ветерана такође је подцртан и успостављањем парламентарног комитета за питања ветерана.⁴⁴⁸ Овај списак, заправо представља хијерархију ветерана, по којој различите групе ветерана имају право на различите бенефиције и одликовања.⁴⁴⁹ Група са највише бенефиција су војници из Великог отаџбинског рата. Њихове бенефиције укључују гаранцију запошљавања, образовања, здравствену заштиту, рјешавања стамбеног питања, олакшице код опорезивања и у коришћењу јавног превоза.⁴⁵⁰

Током година, број живих ветерана из два свјетска рата смањено се, док је број оних који су учествовали у војним мисијама изван државе све већи. Државе су почеле да све више признају да је потребно рјешавати проблеме ове групе нових ветерана и њихових породица. У Румунији, на примјер, од октобра 2006, припадници оружаних снага који су учествовали у војним мисијама у иностранству, или у антитерористичким мисијама у Румунији најмање четири мјесеца, без обзира да ли у континуитету или укупно, укључујући и патроле у ваздухопловству и морнаричке интервенције, добијају почасну титулу војног ветерана, док цивилни запосленици добијају титулу ветерана. Ако је неко лице онеспособљено, титула војног или цивилног ветерана даје се без обзира на трајање учешћа у одређеној мисији. Војни или цивилни ветерани с онеспособљењима имају право да наставе са својом службом у Министарству одбране.⁴⁵¹

Војници из Првог и Другог свјетског рата

Трећа група укључује оне државе у којима само војници који из Првог и Другог свјетског рата имају признат статус ветерана. Ово је случај, на примјер, са Бившом Југословенском Републиком Македонијом (гдје су укључени и они који су се борили на страни Демократске војске Грчке у периоду између 1945. и 1949), Албанијом и Бугарском.

Ветерани формално не постоје

Четврта група састоји се од држава у којима ветерани формално не постоје. Примјери су Данска и Њемачка, гдје по закону не постоји статус ветерана који се признаје бившим војницима. Када је ријеч о Њемачкој, вриједи поменути да је званична политика у овој држави не настављати традицију њемачких оружаних снага које су постојале прије 1945. године. То не значи да они који су служили у оба свјетска рата или у мировним мисијама немају никакву заштиту. Општи закони или приватне фондације пружају заштиту. На примјер, требало је водити бригу о учесницима Другог свјетског рата прије него што су настале Њемачке оружане снаге (Bundeswehr) 1955. године. У

⁴⁴⁶ The 1995 Law on Veterans is available, in Russian, at <http://www.consultant.ru/popular/veteran/31_1.html#p30>.

⁴⁴⁷ Види извјештај (доступан само на руском) Комитета Државне Думе за питања ветерана за 2005, доступан на <<http://www.duma.gov.ru/veteran/otshet/2005.htm>>.

⁴⁴⁸ Комитет за питања ветерана Државне Думе основан је у јулу 2003, види <<http://www.duma.gov.ru/veteran/>>.

⁴⁴⁹ Комуникација са др Наталијом Даниловом, вишим предавачем на Универзитету Сент Петербург, и научним сарадником на Универзитету у Бристолу (УК).

⁴⁵⁰ Наталија Данилова, “Social policy for veterans: conceptualisation and the case study of Russia” research proposal (Социјална политика за ветеране: концептуализација и анализа на примјеру Русије, приједлог научног истраживања) Универзитет у Бристолу, 2006.

⁴⁵¹ Ова информација је дата у Уредби Владе бр. 82 од 25. октобра 2006. о признавању заслуга припадницима војске који су учествовали у војним мисијама.

периоду између 1945. и 1955. није било никакве војске која би преузела одговорност за њих. Једна од првих социјалних политика у Њемачкој након Другог свјетског рата била је брига о жртвама, укључујући цивиле, војнике и њихове породице. Што се тиче медицинског третмана, бивши припадници војске немају право на било какав третман у оквиру војног здравственог система. Они имају исти статус као и било које друго цивилно лице: држава плаћа 70 процената трошкова лијечења; 30 процената плаћа сам бивши припадник, или приватна агенција за осигурање. О интересима ветерана с инвалидитетом брину се приватна удружења, или приватне, углавном регионалне, фондације (на примјер, Њемачка социјална асоцијација). Оваква политика на снази је све од оснивања Савезне Републике Њемачке 1949. године.⁴⁵²

Ветерани: државе послје сукоба

Државе чланице ОЕБС-а на западном Балкану биле су суочене са сукобом и грађанским ратом 1990-их година прошлог вијека, који су знатно утицали на статус ветерана (поред ветерана из Првог и Другог свјетског рата). У Босни и Херцеговини, на примјер, свака војна формација трију страна које су учествовале у грађанском рату има ветеране. Свака од њих има своја правила у погледу статуса ветерана. Босна и Херцеговина нема министарство за питања ветерана, али свака страна има удружење ветерана.⁴⁵³ У Србији, права ветерана су уставом гарантована права. Политика заштите ових права финансира се из државног буџета и регулисана је кроз неколико закона: Закон Савезне Републике Југославије о основним правима бораца, војних инвалида и породица палих бораца (још увијек на снази) и Закон из 1998. године о правима бораца, војних инвалида и породица палих бораца. Србија тренутно ради на усклађивању ових закона и доношењу јединственог закона о заштити ветерана и инвалида (у Скупштинској процедури). Према горепоменутом закону из 1998, ветеран је било који грађанин Југославије који је учествовао у Првом или Другом свјетском рату (као припадник антифашистичког покрета), као и свако ко је био укључен у непријатељства након 1990. године. Према процјенама, неких 400.000 ветерана попада под ову другу категорију. Закон из 1998. такође прописује посебну заштиту за припаднике војске који су постали инвалиди током непријатељстава или у миру (укључујући садашње припаднике оружаних снага). Према Закону о мировним операцијама, у случају рањавања/повређивања, болести или смрти припадника, исплаћује се одштета у складу са прописима међународних организација које воде операцију о којој је ријеч.⁴⁵⁴

4. Политике бриге/заштите ветерана?

Ко прима помоћ?

Државе су усвојиле различите приступе код одређивања бенефиција на које ветерани имају право. У многим државама чланицама ОЕБС-а, различите категорије ветерана примају различите врсте помоћи, зависно од, између осталог, врсте сукоба (на примјер, ветерани из Другог свјетског рата на супрот ветерана из недавних сукоба) и да ли су претрпјели онеспособљена или не током своје службе.

Канада је, на примјер, прихватила приступ који се заснива на потребама. Зависно од специфичних потреба ветерана, и ако се задовоље одређени услови, ветеран може да оствари право на разне услуге, укључујући рехабилитацију, финансијску помоћ, запошљавање и инвалиднину.⁴⁵⁵

С друге стране, у Румунији и Русији, ветерани Другог свјетског рата имају другачије бенефиције од ветерана из недавних сукоба. У Румунији, ветерани из Другог свјетског рата

⁴⁵² Communication with representatives of the German armed forces, November 2006.

⁴⁵³ Communication with staff of the parliamentary defence committee of Bosnia and Herzegovina.

⁴⁵⁴ Communication with staff members of the parliamentary defence committee of Serbia.

⁴⁵⁵ "The New Veterans Charter: For CF Veterans and their Families", Veterans Affairs Canada, Ottawa, 2006, available at <<http://www.vac-acc.gc.ca/clients/sub.cfm?source=Forces/nvc>>.

и њихове породице имају право на бесплатно путовање жељезницом у домаћем саобраћају у неким случајевима, бесплатан превоз у локалном јавном саобраћају, ослобађање од плаћања пореза, помоћ у рјешавању стамбеног питања (приоритет у добијању кућа за изнајмљивање) и бесплатну медицинску заштиту, укључујући бесплатно лијечење у медицинским установама.⁴⁵⁶ Главно право које могу да остваре недавно постали ветерани је право да наставе да раде у оружаним снагама у случају повреде или инвалидитета.

Бескућници чине посебно осјетљиву групу ветерана којима је потребна већа заштита и посебна брига. Систематска истраживања и извјештаји у новинама подједнако показују да су ветерани прекомјерно заступљени у популацији бескућника. На примјер, у САД Министарство за питања ветерана процјењује да има око 2 милиона ветерана (мушкараца и жена) који су бескућници сваке ноћи и да два пута већи број њих прође кроз то искуство у току сваке године. Сматра се да је велики број ветерана близу овој категорији или у опасности да постану бескућници због својег сиромаштва, непостојања помоћи од стране породице или пријатеља, биједних услова живота по јефтним хотелима или претрпаним стамбеним просторима испод сваког стандарда.⁴⁵⁷ Текст под 18.2 даје примјер како се овај проблем с ветеранима који су бескућници рјешава у САД.

18.2

САД: Помоћ за ветеране који су бескућници⁴⁵⁸

Министарство за питања ветерана (МПВ) “нуди широку лепезу посебних програма и иницијатива посебно израђених за помоћ ветеранима који су бескућници да могу да живе од властитих прихода и што је могуће више независно. Заправо, МПВ је једина федерална агенција која пружа директну материјалну помоћ бескућницима. Иако су ограничени на ветеране и оне који од њих материјално зависе, посебни програми, које води МПВ, представљају највећу интегрисану мрежу служби за поступање и помоћ бескућницима у држави. ‘Специјализовани програми МВП-а за ветеране бескућнике’ настали су и развијали се све од када су први пут одобрени 1987. године. Ови програми усмјерени су ка пружању низа повезаних услуга које укључују:

- “агресиван приступ оним ветеранима који живе на улици и по уточиштима и који се иначе не би обратили за помоћ;
- “клиничку оцјену и упућивање на потребно лијечење од физичких и психичких поремећаја, укључујући злоупотребу опојних материја;
- “дугорочну помоћ у уточиштима у прелазним периодима, бављење појединачним случајевима и рехабилитацију;
- “помоћ при запошљавању и увезивању у програме помоћи у остваривању прихода; и
- “помоћ у трајном рјешењу смјештаја.”

Ко даје бенефиције и води бригу о ветеранима?

Државе су прихватиле различите моделе и стратегије помоћи ветеранима.⁴⁵⁹

Прво, неке државе, нарочито оне које су имале велики број жртава у Првом и Другом свјетском рату, имају посебна министарства која се баве ветеранима, као што су: Ветерански послови Канаде (Veterans Affairs Canada) или америчко Министарство за питања ветерана (МПВ).⁴⁶⁰ Ово министарство је друго по величини министарство у

⁴⁵⁶ Комуникација са члановима Комитета за одбрану у парламентима Румуније и Русије.

⁴⁵⁷ “The New Veterans Charter: For CF Veterans and their Families”, Veterans Affairs Canada, Ottawa, 2006, available at <<http://www.vac-acc.gc.ca/clients/sub.cfm?source=Forces/nvc>>.

⁴⁵⁸ Извор: САД, Министарство за питања ветерана, 2006 “Homeless Veterans”, *ibid*.

⁴⁵⁹ Richard Tessler, Robert Rosenheck i Gail Gamache, “Homeless Veterans of the All-Volunteer Force: A Social Selection Perspective” (Добровољци – Ветерани бескућници) *Armed Forces & Society*, свезак 29, бр. 4, Summer 2003, pp. 509-524; “Homeless Veterans”, US Department of Veterans Affairs, <<http://www1.va.gov/homeless>>; Dandeker *et al.*, *op. cit.*, биљешка 1, стр. 166 и 167.

⁴⁶⁰ За питања ветерана у Канади види, see <<http://www.vac-acc.gc.ca/general>>; за америчко Министарство за питања ветерана види <<http://www.va.gov>>.

америчкој влади, има око 250.000 запослених и буџет од око 86,7 милијарди америчких долара у фискалној 2008. години.⁴⁶¹ Министарство има три главне области дјелатности: Управу за ветеранске бенефиције, Управу за здравствена питања ветерана и Управу за национална гробља.

У другу групу држава спадају оне у којима се брига за ветеране дијели између министарства одбране и других министарстава, а специјални заводи, фондације или агенције спроводе политику која се односи на ветеране. Ово је, на примјер, случај у Уједињеном Краљевству и Холандији. Посебан Институт за питања ветерана је организација путем које Министарство одбране сарађује са једним од највећих ветеранских удружења и које постоји у Холандији од 2000. године. Циљ овог Института је да промовише социјално признање и бригу за холандске ветеране и њихове породице. Поред медицинских и правних савјета, Институт нуди и помоћ професионалних социјалних радника и различите програме збрињавања за специфичне циљне групе. У Уједињеном Краљевству, Министарство одбране је успоставило Агенцију за припаднике војске и ветеране, која има за циљ унапређење ”персоналних, пензионих, социјалних служби и служби подршке за припаднике оружаних снага и ветеране”. У случају Уједињеног Краљевства, агенција за персоналну управу спојила се с агенцијом за ветеране, што је довело до једног интегрисаног ”животног циклуса” персоналне политике која се односи на садашње и бивше припаднике оружаних снага.⁴⁶²

Француска представља још један интересантан примјер. У оквиру Министарства одбране и у надлежности замјеника министра за питања ветерана, постоје тренутно двије институције које се баве питањима ветеранске политике у Француској. Као прво, замјеник министра предједава Управним одбором Државне канцеларије за ветеране (ONAC). ONAC је независно јавно тијело под окриљем министра одбране, одговорно за заштиту материјалних и моралних интереса ветерана и жртава рата. Уз Главну канцеларију ONAC-а постоји још 100 децентрализованих служби за сваки округ (департмент) у Француској. Ове службе задужене су за издавање ветеранских карти и повластица, пружање посебних социјалних услуга за ветеране, као и за одржавање односа између ветерана и агенција локалне управе. Надаље, ONAC води домове за пензионере и институте за обуку, који се баве социјалном реинтеграцијом ветерана.⁴⁶³

18.3

Француска: Агенција за праћење здравља ветерана⁴⁶⁴

Француска Агенција за праћење здравља ветерана (OSV) задужена је за координацију и креирање политике усмјерене ка побољшању медицинске бриге о садашњим и бившим припадницима оружаних снага. Она је дио Дирекције за статуте, пензије и социјалну реинтеграцију под генералним секретаром за управу у Министарству одбране.

OSV има четири задатка: (1) утврђивање професионалних ризика којима су изложени припадници оружаних снага, ради објашњења могућих устаљених шема у настајању; (2) помагање у прикупљању информација о каријерама припадника оружаних снага, као и учешће у координирању мрежом цивилних и војних институција које се баве пружањем помоћи; (3) обезбјеђивање здравствене заштите, нарочито у области хитних патологија и иницирање релевантних епидемиолошких студија; (4) пружање релевантних научно заснованих савјета, без преузимања одговорности дирекција које се баве питањима ветерана и пензија за војне инвалиде.

Иако ONAC потпада под надлежност министра одбране, ово тијело има одвојен буџет.

⁴⁶¹ Види <www.va.gov/budget/summary/index.htm>.

⁴⁶² Више информација на web страници <http://www.veterans-uk.info/about_us/about_us.html>.

⁴⁶³ Види <<http://onac62.chez-alice.fr/onac/onac.htm>>.

⁴⁶⁴ Декрет бр. 2004/524 од 10. јуна 2004. о успостављању тијела за праћење здравља ветерана (Observatoire de la santé des veterans), доступно на <<http://www.admi.net/jo/20040612/DEFD0400560D.html>>.

Друго, Рат у Заливу, 1990/91. године, истакао је потребу за медицинским збрињавањем такозваних нових ветерана (активни припадници који учествују у операцијама које нису рат, на примјер мировне операције УН-а). У овом контексту Француска је основала агенцију за праћење здравља ветерана (види текст под 18.3).

Трећа група држава, Норвешка и Финска, на примјер, бригу о ветеранима у потпуности стављају у надлежност општег (невојног) министарства које се бави социјалном политиком и здравством. У овим државама не постоји посебна или искључива брига о ветеранима, него се њихови интереси и потребе рјешавају у оквиру система здравствене заштите и система социјалне заштите. У овој групи држава, често постоји посебно удружење ветерана које заступа интересе ветерана, на примјер, Удружење ветерана оружаних снага (*Hermanidad de veteranos de las Fuerzas Armadas*) у Шпанији, које даје подршку и одређену финансијску помоћ волонтерским активностима.

Удружења ветерана и непрофитне приватне организације у ОЕБС-овом региону: The World Veterans Federation (WVF) (Свјетска федерација ветерана) је међународна невладина организација која укључује 164 ветеранска удружења из 84 државе широм свијета. WVF окупља ратне ветеране и жртве рата из разних сукоба који су се десили након Другог свјетског рата, укључујући и ветеране из мировних операција.⁴⁶⁵ WVF је на својој 24. генералној скупштини, одржаној у Јоханесбургу, у Јужној Африци у децембру 2003. године, усвојио Декларацију о правима ратних ветерана и жртава рата (види текст под 18.4).

18.4

Чл. 6 Декларације о правима ратних ветерана и жртава рата⁴⁶⁶

Свјетска федерација ветерана,

...

6. Позива државе чланице Уједињених нација да предузму хитне мјере за:

- побољшање и ажурирање законских прописа који се односе на ратне ветеране и жртве рата;
- социјалну безбједност, медицинску заштиту и друге релевантне бенефиције;
- ублажавање потешкоћа изазваних психосоцијалним посљедицама рата и интеграцијом ратних ветерана и жртава рата у друштво;
- адекватну бригу за бивше припаднике који су учествовали у мировним и сличним операцијама, прије, током и након мисије.

Интересантан примјер умрежавања рада на бризи о ветеранима пружа нам искуство из Данске. Данска је израдила оно што она назива партнерским моделом по којем влада, војна удружења и ветеранске организације раде заједно на пружању подршке и бриге о ветеранима. Према овом моделу, три горепоменута актера заступљена су у управљачкој групи којом предједава директор Персоналне службе у Министарству одбране. Војна и ветеранска удружења именују своје представнике у ову управљачку групу. Група координира активности ова три актера, а оне, између осталог, укључују подршку породицама и “црвени телефон” који воде ветеранске организације, медицинску и социјалну подршку, коју пружа влада, и посебне активности подршке садашњим и бившим припадницима оружаних снага, које пружају војна удружења. EUROMIL је заправо препоручио модел партнерства свим својим чланицама.⁴⁶⁷

Који су типови бенефиција?

Могу се разликовати три типа бенефиција и активности подршке. Први тип су оне

⁴⁶⁵ Види web страницу World Veterans Federation на <<http://perso.orange.fr/fmac/english/default.htm>>.

⁴⁶⁶ Извор: Декларација о правима ратних ветерана и жртава рата

⁴⁶⁷ “Социјална заштита и проблеми који се односе на ветеране (‘Нови ветерани’) из International Peace Support Missions”, Извјештај EUROMIL-а, од 29. октобра 2005, доступно на <<http://www.afmp.nl/documenten/euromil/addon-newveterans.pdf>>.

бенефиције које се састоје од материјалне или финансијске помоћи ветеранима, на примјер, инвалидска пензија, бесплатан јавни превоз, или уз парцијално учешће, здравствена заштита итд. Друга група се односи на нематеријалне проблеме ветерана. Ту могу да буду укључени: помоћ психолога, социјални радник или служба савјетовања. Ова област је врло битна јер је велики број ветерана, током свог ангажмана у зонама сукоба, изложен ризику од посттрауматског стресног поремећаја (ПТСП). ПТСП је стресом изазвана болест која има различите симптоме, као што су: алкохолизам, злоупотреба дрога и депресија. ПТСП није ново обољење; оно је било дијагностиковано код војних ветерана који су учествовали у рату, или у сукобима прије много времена. ПТСП захтијева да се о њему поведе рачуна не само одмах након ангажмана; о њему треба водити бригу и прије и током таквог ангажмана. Текст назначен са 18.4 даје преглед препорука за систематско поступање у случају ПТСП-а које су донијели Национална одбрана и Омбудсмани Канадских снага.⁴⁶⁸

18.5

Систематско поступање са припадницима оружаних снага са ПТСП-ом: препоруке Националне одбране и Омбудсмана Канадских снага⁴⁶⁹

Одговарајући на жалбу једног припадника Канадских снага који је имао ПТСП, канадски омбудсман је иницирао детаљно истраживање како може да се побољша систематско поступање у случају ПТСП-а у Канадским снагама. Омбудсман је ради тога навео 31 препоруку. Неке од њих наведене су у тексту доље и могу да буду од користи државама које израђују или ревидирају свој приступ ПТСП синдрому код садашњих и бивших припадника оружаних снага.

Омбудсман је препоручио да:

1. Канадске снаге израде базу података која тачно одражава број припадника Канадских снага, укључујући редовне и резервне снаге, који имају повреде изазване стресом.
2. Канадске снаге израде базу података која се односи на број самоубистава међу припадницима и бившим припадницима.
3. Канадске снаге спроведу независно повјерљиво анкетно истраживање психичког здравља, које ће подједнако обухватити бивше припаднике, редовни и резервни кадар...
7. Специфично и детаљно образовање и циљеви обуке који се баве питањима ПТСП-а треба да буду укључени у наставне планове и програме свих институција за обуку у Канадским снагама ...
8. Јединице Канадских снага имају мандате за спровођење сталне обуке увези са ПТСП-ом за све припаднике у редовним размацама, уз сваку обуку која се односи на директни оперативни ангажман...
11. Канадске снаге у све активности образовања и обуке које се односе на ПТСП укључе припаднике, или бивше припаднике који су имали или имају ПТСП синдром ...
19. Канадске снаге изврше ревизију и оцијене дјелотворност и поступке намијењене помоћи припадницима резервних снага и јединица појачања прије и након распоређивања. ...
27. Канадске снаге предузму кораке за рјешавање проблема стреса и синдрома “изгарања” (“burn-out) насталих као недостатак ресурса и великих оптерећења које имају они који пружају помоћ у Канадским снагама.
28. Канадске снаге предузму кораке како би побољшале програме подршке намијењене породицама оних припадника којима је дијагностикован ПТСП, као и све елементе и локације. ...
30. Канадске снаге иницирају ревизију од почетка до краја правила која се односе на повјерљивост медицинских података. Краће речено, проблем повјерљивости мора да буде брзо и транспарентно ријешен ради поновног успостављања повјерења у Канадским снагама и обавезе заштите личних података.
31. Канадске снаге отворе мјесто координатора за ПТСП, који ће бити директно одговоран начелнику Штаба одбране и задужен за питања координације у вези са ПТСП-ом у свим Канадским снагама.

⁴⁶⁸ Извјештај министра Националне одбране André Marina, Национална одбрана и Омбудсмани Канадских снага, “Special Report: Systematic Treatment of CF Members with PTSD”, Отава, 2001, доступно на <<http://www.ombudsman.forces.gc.ca/rep-rap/sr-rs/pts-ssp/doc/pts-ssp-eng.pdf>>..

⁴⁶⁹ Извор: “Специјални извјештај: Систематско поступање са припадницима КС са ПТСП синдромом”, Отава, 2001.

Терећи тип активности укључује подршку код комеморација и одавања друштвеног признања жртвама које су дали ветерани, укључујући и активности попут одржавања гробља и (организовање) помагање одржавању државног дана ветерана. Посебни дани посвећени успомени на ветеране, јавне манифестације и споменици, нарочито су важни за његавање поштовања унутар друштва, шире гледано, у односу на жртве које су дали ветерани. (Државни дан ветерана – бораца - орагнизује се, на примјер, у Бившој Југословенској Републици Македонији, 11. октобра, Босни и Херцеговини, 4. јула, Бугарској, 6. маја, Холандији, 29. јуна и Албанији, 29. новембра.)

Прелаз из војног у цивилни живот

Посљедњи тип бенефиција укључује активности усмјерене ка олакшавању прелаза из војничког у цивилни живот, укључујући и давање подршке образовању и обуци. Као што је раније наведено, ефикасан прелаз из војничког у цивилни живот важан је за друштво у цјелини (јер смањује стопу незапослености), за оружане снаге (у улози привлачног потенцијалног послодавца) и, наравно, за саме бивше припаднике. Према томе, већина држава чланица ОЕБС-а, ако не и све, имају политику подршке прелазу из војног у цивилни живот.

Белгија нуди интересантан примјер. Белгијске оружане снаге су, ради јачања флексибилности у политици управљања кадровима и смањења просјечне старости својих припадника, увеле концепт комбиноване професионалне каријере.

18.6

Промовисање преласка из војног у цивилни живот: концепт комбиноване каријере у Белгијским оружаним снагама⁴⁷⁰

Белгијске оружане снаге почеле су с измјенама у својој политици према војној каријери и увеле су концепт комбинованих каријера. Циљ ове нове политике је отворити могућности за већу флексибилност и олакшати прелаз у цивилни живот. Главни елементи су да:

- (1) Се концепт примјењује на све припаднике који почињу да раде у оружаним снагама;
- (2) Се припадници војске ангажују на фиксни временски период и почињу каријеру у оперативној јединици. На крају овог почетног периода, припадници обају полова могу бирати да ли желе: (а) да наставе да раде у војним оперативним структурама; (б) да раде као цивилна лица у Министарству одбране; или (ц) желе да раде као цивилна лица ван Министарства одбране, у владином или приватном сектору на примјер;
- (3) Квалификација “војни” значи да се само они припадници који раде у оперативним јединицама могу да оквалификују као припадници војске. Сваки припадник подлијеже континуираној евалуацији у смислу да ли могу да наставе с обављањем војних функција;
- (4) Они који обављају цивилне послове у оружаним снагама раде на пословима подршке;
- (5) Оружане снаге обучавају оне који одаберу да раде ван оружаних снага.

Концепт комбинованих каријера уведен је 2005. године. Ради примјене овог концепта рада, оружане снаге су отпочеле преговарања са војним и цивилним синдикатима, са представницима других служби у влади и са приватним сектором.

Овакву политику не мора увијек да води влада или оружане снаге; приватне иницијативе могу да буду једнако ефикасне, као што се види у тексту под 18.7.

⁴⁷⁰ Извор: Упитник ODIHR-DCAF-а, питање 87

18.7

Подршка преквалификацији и самозапошљавању бивших запосленика у јавном сектору и припадника војске: Институт Отворено друштво - Грузија⁴⁷¹

Институт Отворено друштво је 2006. године, у уској сарадњи са Програмом за јавну управу, спровео заједнички пилот-пројекат под називом: “Подршка преквалификацији и самозапошљавању бивших запосленика у јавном сектору, укључујући и припаднике војске и запосленике”.

Кроз овај програм, одабрано је 100 људи који су изгубили посао након што је грузијска влада смањила број запосленика у јавном сектору, укључујући државне службенике, запосленике у службама безбједности и војно особље. Њих педесет је похађало обуку на Грузијском институту за обуку и Европској школи за менаџмент, о томе како започети властити бизнис. Након обуке добили су прилику да припреме властите бизнис планове. Укупно 10 бизнис планова поднесено је Институту Отворено друштво, који је одабрао четири најбоља пројекта, који су касније добили средства од партнерских банака.

Других 50 људи учествовало је у четворомјесечном програму обуке о невладиним организацијама и о томе како се оне оснивају. Обуку за ову групу водио је Центар за обуку и консалтинг. Курс је обухватио следеће области: оснивање и управљање невладиним организацијама, планирање, израда и управљање пројектима и праћење или мониторинг. Након тога Институт Отворено друштво објавио је затворени конкурс за учеснике обуке. Од 16 пројеката, који су били поднесени, четири су добила неповратна средства за финансирање.

30 процената учесника били су бивши припадници војске или бивши полицајци. Након обуке, већина њих је нашла нови посао у бизнису или невладиним организацијама.

Два бивша запосленика у органима власти и три лица из Министарства одбране, учествовали су у затвореном конкурсју. Од оних који су добили средства за финансирање пројеката, два учесника су били бивши полицајци, један из Министарства одбране и један из Министарства унутрашњих послова.

Реинтеграција оружаних снага у друштво нарочито је важна за државе у којима је био рат или цивилни сукоб. Успјешна интеграција бивших припадника помаже у стабилизацији постконфликтних ситуација, када велики број припадника постаје сувишан. На примјер, државе бивше Југославије које су учествовале у грађанском рату у 1990-им, отпочеле су, уз помоћ међународних организација, са посебним програмима демобилизације и преквалификације, на примјер, Пројекат пресељења и преквалификације (ПРИЗМА), који се спроводио у тадашњој Србији и Црној Гори,⁴⁷² или програми Свјетске банке и Међународне организације за миграције (ИОМ) у Босни и Херцеговини. У сарадњи са DCEAF-ом, Међународни центар за прилагођавање у Бону израдио је смјернице за демобилизацију и преквалификацију ратних ветерана на основу искустава стечених из постконфликтних програма у Босни и Херцеговини (види текст под 18.8).⁴⁷³

⁴⁷¹ Извор: Институт Отворено друштво, Грузија, јануар 2007.

⁴⁷² Tobias Pietz zajedno sa Marc Remillard-om, “Demobilization and Retraining for the Future: The Armed Forces in Serbia and Montenegro” (Демобилизација и преквалификација за будућност: оружане снаге у Србији и Црној Гори), Bonn International Center for Conversion i Geneva Centre for Democratic Control of Armed Forces, Info. 31, Bonn/Geneva, 2005, доступно на <<http://www.bicc.de/publications/briefs/brief31/brief31.pdf>>.

⁴⁷³ Andreas Heinemann-Grüder и Tobias Pietz with Shay Duffy, “Turning Soldiers into a Work Force: Demobilization and Reintegration in Post-Dayton Bosnia and Herzegovina” (Претварање војника у радну снагу: демобилизација и реинтеграција у постдејтонској Босни и Херцеговини), Bonn International Center for Conversion i Geneva Centre for Democratic Control of Armed Forces, Info. бр. 27, Bonn/Geneva, 2003, доступн на <<http://www.bicc.de/publications/briefs/brief27/brief27.pdf>>.

18.8

Препоруке за реинтеграцију ратних ветерана: искуства стечена на примјеру Босне и Херцеговине⁴⁷⁴

Свјетска банка и ИОМ помогли су трима великим програмима реинтеграције војника који су били укључени у грађански рат у Босни и Херцеговини 1990-их. Међународни центар за прилагођавање из Бона, уз подршку DCAF-а, израдио је препоруке за реинтеграцију ратних ветерана на основу искуства с овим програмима реинтеграције.

- Реформа сектора безбједности: мало је вјероватно да ће успјети смањење у војној компоненти ако се не иде заједно са кохерентном политиком реорганизације оружаних снага, потпомогнуто ширим социоекономским програмима;
- Временско планирање: рано и радикално отпуштање војника након престанка непријатељстава боље је од продуженог смањивања; иначе ће остати ризици по друштво, а друге државе и стране могу у војницима да виде опасност;
- Информације: Потребно је да војници прије отпуштања добију информације о пакету бенефиција који добијају, као и о преквалификацији, могућностима покретања бизниса и службама за запошљавање;
- Свеобухватни преглед трошкова: умјесто концентрисања на директне трошкове у вези са пакетима бенефиција при отпуштању, процјеном коју треба узети у обзир у политици насупротив ратних ветерана треба да укључује шире социоекономске трошкове;
- Приступ вођен потражњом: посебну пажњу треба посветити најугроженијим групама ратних ветерана: инвалидима женама војницима, као и онима које они издржавају. Од виталног је интереса рјешавати психичке болести проузроковане ратом, као што је, на примјер, посттрауматски стресни поремећај.
- Одрживост: свеукупни главни циљ међународне помоћи и пројеката мора да буде стварање одрживих државних структура које ће омогућити запошљавање бивших војника.

5. Најбоље праксе и препоруке

- Оквир политике према ветеранима треба да буде регулисан законом у складу са међународним обавезама, нарочито с Обавезама ОЕБС-а са Самита у Хелсинкију 1975. и у Бечу 1989;
- Политика према ветеранима треба да се заснива на: (1) друштвеном и званичном признању ветерана; (2) дјелотворној комуникацији између ветерана и агенција задужених за бригу и; (3) дјелотворној бризи која ће задовољити захтјеве и потребе ветерана;
- Политика према ветеранима и/или они који пружају помоћ и брину се о ветеранима не смију да врше дискриминацију по било којем основу, као што су: пол, раса, боја коже, језик, религија, политичко или друго мишљење, етничко или социјално поријекло, припадност националној мањини, имовински статус, рођење или други статус,
- Сви бивши припадници војске, који су учествовали у рату или рату сличним ситуацијама, треба да буду увршћени у дефиницију ветерана;
- Ветеранима треба омогућити да пренесу своје жеље, захтјеве и упуте питања на једно контакт мјесто да би се избјегла погрешна комуникација и дуплирање;
- Ветеранима који спадају у угрожене групе у друштву, на примјер, бескућници и затвореници, треба посветити посебну пажњу. Посебна пажња се такође захтијева у односу на случајеве насиља у породици и потенцијални ризик од самоубиства;

⁴⁷⁴ Извор: "Претварање војника у радну снагу: Демобилизација и реинтеграција у постдејтонској Босни и Херцеговини", стр. 5 и 36

- Пакети бенефиција намијењени ветеранима могли би да укључују програме рехабилитације; финансијске бенефиције; здравствену заштиту; запошљавање (укључујући приоритет при именованима у државној служби); додатке за инвалидитет, као и друге бенефиције у случају смрти; додаток на одјећу и финансијске савјете;
- Институције одбране треба да координирају своју политику према ветеранима са, као прво, свим организацијама/удружењима ветерана, као и са другим министарствима и службама локалне управе. Координација треба да покрива израду, спровођење и примјену и евалуацију политике према ветеранима.

Шести дио

Поглавље 19

Образовање у области људских права

Ово поглавље говори о различитим методама које се користе у образовању припадника оружаних снага, о њиховим људским правима и основним слободама и о поштовању тих истих права и слобода њихових колега. Обука има важну улогу у омогућавању да оружане снаге подржавају и поштују људска права како у односу на цивиле тако и унутар саме војске. На основном нивоу, обука о људским правима може не само да помогне у идентификовању оне праксе коју треба избјегавати, него да учини и више јачањем образовања за демократско друштво код припадника оружаних снага. Обука је драгоцјена и за нове припаднике, а и касније у њиховој војној каријери. Наиме, официрски кадар има посебну одговорност у стварању етоса у којем се чувају и поштују људска права. Поред формалног укључивања људских права у наставни програм за регруте и офицере, ово поглавље говори и о другим начинима преношења значаја људских права, као што су професионални кодекси понашања, и о улози војних школа у овом важном задатку.

1. Значај обуке о људским правима

Обука представља важан дио у увођењу и развоју припадника оружаних снага. Поред преношења стручних информација и јачања војних вјештина, она даје могућност уградње заједничких вриједности, заједничке визије и колективног поноса.

Обука може да се искористи да би се припадници упознали са сваким од људских права која су описана у ранијим поглављима овог приручника, а може и да оснажи потребу за поштовањем ових права. Као што је већ објашњено, уградњом и усвајањем људских права унутар редова оружаних снага постиже се већа вјероватноћа да ће их припадници више остваривати у оквиру онога што раде.

У државама у којима су оружане снаге биле укључене у сукобе унутар заједнице, или у спровођење репресивних мјера, одговарајућа обука отвара могућност новог приступа који ће се заснивати на поштовању људских права, демократских вриједности и међународних правних обавеза. У развијенијим демократијама она је средство јачања демократских вриједности и образовања припадника оружаних снага о улози и етичности војне службе. Ово је тим битније у односу на промјенљиви контекст у којем данашње оружане снаге дјелују, поготово у мировним и мултилатералним снагама.

Имајући на уму и обавезу борбе са злостављањем насилничким понашањем према новим регрутима, ако обука о људским правима почне довољно рано, она може помоћи да се промијени таква неетичка пракса. Један од примјера су и обреди иницијације. Умјесто давања прилике за стварање везе кроз заједничко злостављање и понижавање нових регрута, обреди се могу каналисати у много позитивнијем смјеру, на примјер, буђење грађанске, демократске свијести код регрута.

И официри могу да похађају обуку да би се упознали са посебним потребама мањинских група у оружаним снагама, као што су обичаји етничких мањина (види поглавље 12, Етничке и језичке мањине у оружаним снагама), или поштовање вјерских група (поглавље 11, Религија у оружаним снагама). Обука ове врсте може научити офицере да буду свјесни посебних интереса и потреба ових група и да знају препознати ситуације у којима су права ових група угрожена.

Међународне организације такође признају значај образовања и обуке у промовисању људских права. Образовање и обука су обавеза државе у борби против стереотипова

о половима по Конвенцији о елиминацији свих облика дискриминације против жена. Исто може да се примијени и на члан 7 Међународне конвенције о елиминацији свих облика расне дискриминације (види текст под 19.1 доље).

19.1

УН-ова Конвенција о елиминацији свих облика расне дискриминације

Члан 7

Државе чланице обавезују се да предузму хитне и ефикасне мјере, нарочито у области наставе, васпитања, културе и информација ради борбе против предрасуда које воде расној дискриминацији и потпомагању разумијевања, толеранције и пријатељства међу народима, расним или етничким групама, као и унапређењу циљева и принципа Повеље Уједињених нација, Опште декларације о правима човјека, Декларације Уједињених нација о укидању свих облика расне дискриминације и ове конвенције.

ОЕБС је одлучан у тврдњи да “ефикасно образовање о људским правима доприноси борби против нетолеранције, вјерских, расних и етничких предрасуда и мржње, укључујући и оне против Рома, ксенофобије и антисемитизма” (Москва, 1991). У том погледу државе чланице се подстичу да обезбиједу образовне програме о људским правима за ученике и студенте на свим нивоима, са посебним нагласком на “студентима права, управе и друштвених наука, као и на онима који похађају војне, полицијске школе и школе за државне службенике”. Међународне организације и образовне установе треба да заједно раде да би се испунили ови наведени циљеви.

2. Приступу обуци о људским правима

Различите процедуре могу да се користе да би се нагласио значај људских права. Овај дио описује укључивање људских права у наставне програме обуке, мјесто људских права у војним заклетвама и кодексима професионалне етике и улогу коју имају војни колеџи.

Прво, важно је да људска права имају званично мјесто у програму обуке за припаднике оружаних снага. Обука је средство помоћу којег се омогућава да припадници оружаних снага буду свјесни својих права и обавеза пред законом, укључујући и она права која проистичу из међународних конвенција, као што су: Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, Женевске и Хашке конвенције и ОЕБС-ов Кодекс понашања у војнополитичким аспектима безбједности (види поглавље 4, Обавезе ОЕБС-а). Правилно разумијевање ових обавеза је главно за било какву војну обуку о људским правима. У Њемачкој, на примјер, Закон о законском статусу припадника војске (Дио 33) прописује да припадници оружаних снага морају да буду подучени о својим правима и обавезама по међународном праву у вријеме мира и рата. Обука о међународном хуманитарном праву и другим међународним правилима, конвенцијама и обавезама које се односе на оружане сукобе, како је предвиђено овим законом, интегрални је дио основног програма обуке за све припаднике војске у њемачким оружаним снагама. У Азербејџану, према плану који је подржао министар одбране, припадници војних јединица имају једном седмично обуку о људским правима и основним слободама.

Препуштање обуке цивилима може да има предности – када они имају релевантне експерте каквих нема у оружаним снагама – и може помоћи јачању везе између војске и цивилног друштва. Међународни комитет црвеног крста, на примјер, има програм обуке о хуманитарном праву и праву о људским правима који се користи у Норвешким оружаним снагама.

Један начин наглашавања важности људских права је ако овај предмет чини дио главне обуке, на примјер, довођење до закључка, или објашњавање природе заклетве коју

полажу припадници оружаних снага. Оваква заклетва (заклињање на вјерно служење уставу и државним институцијама) означава да оружане снаге не дугују оданост неком конкретном вођи, него је то оданост вишег реда, која укључује поштовање уставног уређења, владавине права и људских права.

Поред наставе и часова посвећених овим питањима, људска права могу да буду укључена и у релевантне прописе и приручнике за обуку.

Обука о људским правима је такође релевантна за курсеве обуке намијењене официрима, или када су снаге распоређене у специјалне мисије. Обука официра је од посебног значаја у борби са насилничким понашањем (види поглавље 17, Радни услови). У обуку и официра и подофицира, на примјер, може да се укључи, као дио наставног програма у официрским школама, како спријечити малтретирање приликом иницијације, како уочити незаконите радње, потребу предузимања истраге било којег облика злостављања, како стриктно и досљедно примјењивати дисциплинске казне у свим случајевима за које су такве казне предвиђене.

3. Кодекс професионалне етике или понашања

Иако су законске мјере важна гаранција људских права, професионални кодекси понашања могу такође да имају важну улогу у постизању поштовања људских права тако што интегришу поштовање људских права у професионалну етику оружаних снага. Интегрисањем поштовања људских права у обуку, може да се постигне широко прихватање позитивне обавезе поштовања уставних вриједности и људских права у оружаним снагама.

Један од најпознатијих примјера система овакве професионалне етике је њемачки систем, познат као *Innere Führung* (морално вођство и цивилно, демократско образовање), које се свјесно усађивало у оружане снаге као дио њемачке послеријатне реконструкције. Принципи *Innere Führung* дају основне смјернице за унутрашњу организацију оружаних снага с једне стране и за њихову интеграцију у државу и друштво, с друге. Оне помажу да се све напетости или сукоби који настају између појединачних права и слобода припадника оружаних снага као грађана с једне стране и захтјева које поставља њихов војни задатак, с друге стране, сведу на границу толеранције. Кључни аспект је да понашање виших официра као вођа мора да буде прожето поштовањем људског достојанства.

19.2

Вођство и грађанско-демократско образовање у Њемачким оружаним снагама: принципи *Innere Führung*⁴⁷⁵

Принципи *Innere Führung* су:

- Учинити да припадници буду у потпуности свјесни политичке и законске основе оружаних снага, као и сврхе и значења њиховог задатка као војника;
- Промовисати интеграцију оружаних снага и њихових припадника у државу и друштво и градити већу јавну свијест и разумијевање за њихову мисију;
- Јачати спремност припадника војске да своје задатке обављају савјесно и да одржавају дисциплине и кохезију унутар оружаних снага;
- Обезбиједити интерну структуру оружаних снага која ће бити организована на основу поштовања људског достојанства и успјешности у обављању мисије оружаних снага.
- Стварна суштина и циљеви *Innere Führunga* у свакодневном животу војника постављени су у низу закона, наредби и прописа службе.

⁴⁷⁵ Извор: *web* страница Федералног парламента Њемачке: <www.bundestag.de>

Кратак и разумљив сажетак професионалних војних вриједности – као што је кодекс понашања – може да се користи ради обуке. Он може да буде и референтна тачка у, на примјер, истражи о наводном кршењу норми исправног понашања. Изводи из оваква три кодекса дати су у тексту под 19.3: Кодекс француског војника, Кодекс понашања за припаднике оружаних снага Холандије и Кодекс понашања за припаднике Канадских снага. Толеранција, једнакост и неутралност кључне су вриједности истакнуте у овим кодексима. Неке државе су израдиле кодексе понашања за специфичне групе унутар војске, на примјер, за војну полицију и за војне кадете, као што је случај у Канади.⁴⁷⁶

19.3

Кодекси понашања и људска права: одабране државе (изводи)⁴⁷⁷

<p>Кодекс понашања за припаднике оружаних снага Холандије</p>	<p>6. Ја поштујем људска права и држим се правила постављених законима ратовања. Ја поступама са сваким једнако и с поштовањем, а кадгод је могуће помажем људима којима је помоћ потребна. 7. Ја своје задатке извршавам професионално, чак и у тешким околностима и у случају опасности по властити живот. 8. Ја никада не злоупотребљавам овлашћења која су ми дата. Ја ћу користити силу како ми је наређено, али никада више него што је потребно за извршавање мог задатка. Свако, а нарочито мој противник, може да буде сигуран да сам одлучан и упоран.</p>
<p>Кодекс француског војника</p>	<p>1) Војници предано служе Француској, у свако доба и у свему што раде; 3) Војници контролишу употребу силе, поштују противника и настоје да не повриједи цивилно становништво; 4) Војници поштују наређења, у складу са законом, обичаје и конвенције о ратовању; ... 8) Војници воде рачуна о потребама других и о превазилажењу препрека [потешкоћа] ради подршке кохезији и способности своје јединице; 9) Војници су отворени према свијету, другим друштвима и поштују различитост; 10) Војници су опрезни у изражавању филозофских, политичких или вјерских ставова, да не би угрозили неутралност војске; 11) Војници, поносни на своју мисију, представљају амбасадоре своје регименте, територијалне војске Француске.</p>
<p>Кодекс понашања припадника Канадских снага</p>	<p>Дјеловати само против супротстављених снага и војних циљева; У остваривању мисије, користити само неопходну силу која проузрокује најмању колатералну цивилну штету; ... Поступати хумано са цивилима и поштовати цивилну имовину; Не нападати оне који се предају. Разоружати их и лишити слободе; Са свим заточеницима поступати хумано и у складу са Трећом женевском конвенцијом. Свако злостављање, укључујући мучење, је забрањено; ... 9. Поштовати све објекте културе (музеје, споменике и сл.) и вјерске објекте; ... 11. Пријавити и предузети одговарајуће кораке да би се зауставило кршење [Закона о оружаном сукобу] и ових прописа. Непоштовање Закона о оружаном сукобу представља кривично дјело.</p>

4. Више војне школе (колеџи): спровођење обуке о људским правима

Постоје различити начини на које се људска права могу да уведу као главни тренд у обуци у војним школама. Неки од корака могу да укључују:

- Ревидирање званичних наставних планова и програма у војним школама да би се повећала пажња која се посвећује људским правима у погледу броја часова и оцјењивања;
- Оцјењивање знања из области људских права као кључни исход образовања у војној обуци. Ниједан припадник војске не смије да похађа почетну обуку без основног знања о људским правима;

⁴⁷⁶ Види <<http://lois.justice.gc.ca/en/N-5/SOR-2000-14/index.html> i <http://www.central.cadets.forces.gc.ca/rgsc/11-cadets.pdf>>.

⁴⁷⁷ Извори: писмо замјеника министра одбране Парламенту Холандије, 7. новембар 1996. године (незваничан превод); Кодекс понашања за припаднике Канадских снага, Главно војно тужилаштво, Report B-GG-005-027/AF-023; Кодекс француског војника: види веб-страницу Француског министарства одбране на <http://www.defense.gouv.fr/terre/layout/set/popup/content/download/46406/461207/file/code_du_soldat_code_du_soldat.pdf>

- Укључивање одговарајућих аспеката људских права у каснију обуку за официрски кадар;
- Увести мјесто наставника за људска права у војним школама и потпомоћи прекоманду постојећих кадрова у друга специјализована међународна тијела за људска права;
- Успоставити систем јавних предавања, стипендија и награда за људска права и њихову примјену у оружаним снагама.

Од помоћи може бити отварање центра за достигнућа у области људских права на једном од колеџа, тако да се иновације и достигнућа могу даље да шире на остале колеџе. У Ирској, на примјер, такав један центар је, УН-ову школу за обуку, основао начелник штаба као Центар за вођство и достигнућа у људским правима. ОЕБС-ов Кодекс понашања се предаје полазницима курсева из људских права и вођства на тој школи. У Њемачкој, Интерни центар за вођство нуди разне курсеве и семинаре у области међународног права, међународног хуманитарног права нарочито, правним савјетницима, наставницима права и официрима. Сврха ових курсева је да продубе и оснаже познавање међународног хуманитарног права у оружаним сукобима и да промовишу свијест о значају права као интегралне компоненте војних операција.

5. Најбоље праксе и препоруке

- Образовање о људским правима треба да буде кључни дио почетне војне обуке. Припадници оружаних снага не би требало да похађају обуку без доброг познавања ових принципа;
- Одговарајућу обуку о људским правима треба уврстити у курсеве за официре, нарочито ради борбе против непрописног поступања и насилничког понашања и да би се признале потребе етничких и вјерских мањина у оружаним снагама;
- Оружане снаге треба да користе искуства цивилних експерата и организација цивилног друштва у пружању обуке о људским правима;
- Тамо гдје кодекси понашања још увијек не постоје, потребно је размотрити њихово усвајање и дати подршку кодексу који ће истаћи одговорности припадника оружаних снага у погледу међусобног поштовања права;
- Потребно је дати већи значај људским правима код попуњавања кадровима и у раду војних колеџа;
- Потребно је успоставити центре за достигнућа да би се промовисала свијест о људским правима у оружаним снагама.

Поглавље 20

Командна одговорност и појединачна одговорност

У свим војним системима, командна овлашћења и обавеза поштовања имају главни значај. Ово поглавље истражује важност одговорне командне структуре и појединачне одговорности у заштити људских права припадника оружаних снага у вријеме мира. Као што је случај и у другим поглављима, мировне операције и други војни ангажмани не спадају у домен овог поглавља. Молимо да обратите пажњу да је већина припадника оружаних снага у исто вријеме и команданти и подређени, изузев оних са највишим или најнижим чином.

Команданти имају изузетно значајну улогу у свим војним, социјалним и моралним аспектима своје јединице. Једно лице од ауторитета рекло је: “Доминантан оперативни императив оружаних снага је одржати кохезију тима и повјерење и лојалност између команданата и оних којима они командују. Ово намеће потребу за вриједностима и стандардима који су далеко захтјевнији од оних које тражи друштво шире гледано.”⁴⁷⁸ Команданти, као дио своје одговорности за обезбјеђивање оперативне дјелотворности, граде ефикасне тимске односе унутар својих јединица и на тај начин његују тимски дух и климу међусобног повјерења и поштовања. Ако оружане снаге желе да ефикасно служе свом друштву, онда нема мјеста за насилничко понашање, друштвено неприхватљиво понашање, кршење закона, дискриминацију, узнемиравање и друге облике неприхватљивог понашања, или кршења људских права. Командни кадар, – официри и подофицири подједнако - може да се сматра за прву линију одбране од насиља и кршења права у касарнама. Њихово вођство је од највишег значаја за поштовање људских права у касарнама. У овом контексту, команданти имају дужност категоричне и проактивне улоге у стварању климе повјерења и међусобног поштовања међу војницима и имају обавезу предузимања свих неопходних мјера да би спријечили своје потчињене да не почине законом недозвољена дјела.

Појединачна одговорност значи да су припадници оружаних снага који изврше неко незаконито дјело у потпуности одговорни за свој чин, чак иако су поступили по наређењима која су добили од својих претпостављених. Такав приступ одговорности је важан у погледу избјегавања некажњивости. На основу њега немогуће је да војници, подофицири или официри подједнако, избјегну одговорност тако што ће се сакрити иза својих јединица или наређења претпостављених. Овим се омогућава да припадници који изврше незакониту наредбу или поступе незаконито, или самоиницијативно, буду лично одговорни за дјела или злочине које су починили.

1. Значај, проблеми и питања од интереса

Да би се омогућило поштовање људских права припадника оружаних снага у касарнама, битно је да закони и прописи којима се штите људска права буду на снази и да су доступни правни лијекови у случају било којег кршења до којег може доћи. Постојање одговарајућег регулаторног оквира само по себи није довољно да би се омогућило поштовање ових права у свакодневном војничком животу.

Појединци се обраћају војним или цивилним судовима да би омогућили поштовање својих људских права, нарочито у случају тешких кривичних дјела. Обраћање војном

⁴⁷⁸ British Army, “Values and Standards of the British Army”, March 2000, available at <http://www.army.mod.uk/servingsoldier/usefulinfo/valuesgeneral/values/ss_hrpers_values_comd_w.html>.

или цивилном правосуђу представља, међутим, посљедње уочиште; у већини случајева, команданти су ти који имају истакнуту улогу у омогућавању поштовања људских права међу војницима. Они доприносе дисциплини у касарнама тиме што ће његовати атмосферу међусобног ослањања једних на друге међу војницима, на примјер тако што ће неке од одговорности пренијети на своје потчињене. Надаље, када дође до прекршаја који су типични за живот у војсци, примарна одговорност лежи на командантима да ријеше такве случајеве и одреде санкције.⁴⁷⁹ Текст под 20.1 приказује широк спектар одговорности које има командант у руској војсци. Овај примјер подвлачи одговорност команданта за људска права његових потчињених која треба да буде схваћена у ширем оквиру његове дужности.

20.1

Руска Федерација: Обим одговорности војних команданата⁴⁸⁰

Команданти ... у миру и рату су само одговорни за сталну борбену и маневарску спремност; успјешно извршавање борбених задатака, образовање; војну дисциплину, морал и психичко стање припадника војске, безбједност војне службе, стање и безбједност војне опреме и војних залиха; материјално, техничко, финансијско и свакодневно одржавање; медицинску службу.

У свјетлу истакнуте улоге коју имају команданти у стварању услова да се људска права поштују међу војницима, битно је да официрски и подофицирски кадар има адекватну обуку. Ради тога треба дефинисати јасан оквир шире одговорности и појединачне одговорности команданата. Официри и подофицири треба да заврше обуку не само о томе шта је вођство и како се оно врши, него и о војном праву, људским правима и међународном хуманитарном праву. Од официра и подофицира се као резултат ове обуке очекује да постигну детаљно знање о својим дужностима, да развију смисао за правду и да науче како да служе за узор својим потчињеним.

Поред адекватне обуке, мора да постоји и ефикасан командни ланац. Правилно преношење одговорности са команданта на потчињене доприноси стварању атмосфере међузависности што за посљедицу има смањење случајева злоупотребе и насиља у оружаним снагама.

Мир насупрот ратних услова

Принцип да су команданти одговорни за дјела својих потчињених у вријеме мира и за одржавање дисциплине у њиховим редовима треба разликовати од такозване доктрине о командној одговорности.⁴⁸¹ Ова посљедња се примјењује за вријеме рата у односу на кршења ратног права која су починили припадници оружаних снага против цивила и непријатељских војника. Према овој доктрини, команданти могу да се сматрају одговорним за дјела својих потчињених ако су знали, или ако су могли знати да су њихови потчињени укључени у недозвољено понашање, или ако су пропустили да спријече или казне такво понашање.

⁴⁷⁹ Тип санкције (дисциплинска или кривична) зависи од домаћег законодавства и према томе варира од једне државе до друге.

⁴⁸⁰ Извор: члан 27.2 Федералног закона бр. 76-ФЗ од 27. маја 1998. о статусу припадника војске

⁴⁸¹ Доктрина командне одговорности успостављена је Хашким конвенцијама IV (1907) и X (1907), а први пут је примјенио Њемачки врховни суд у Лајпцигу након Другог свјетског рата на суђењу *Emil Mülleru*. На ову доктрину позивали су се међународни војни трибунали након Другог свјетског рата и даље је развијали кроз међународну и домаћу судску праксу, при чему се посебно истиче предмет *Yamashita* након Другог свјетског рата, доступан на <<http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=327&invol=1>>. Са 1977. Доктрина о командној одговорности прихваћена је као међународно обичајно право и кодификована у Допунском протоколу I уз Женевске конвенције. Њен статус обичајног права потврђен је експлицитним укључивањем командне одговорности у члану 7.3 Статута Међународног кривичног суда за бившу Југославију и члан 6.3 Статута Међународног кривичног суда за Руанду, као и у члану 1 Римског статута Статута Међународног кривичног суда.

Примарни циљ оружаних снага је да постигну оперативну дјелотворност. Да би оствариле овај циљ оружане снаге примјењују принцип “обучавај се док се бориш”, што значи да се војници обучавају у околностима сличним борбеним и кризним ситуацијама. Команданти имају задатак да припреме своје јединице за рат и сукоб, а припадници оружаних снага морају да прођу кроз многе потешкоће како би постигле борбену готовост. Екстремно говорећи, војници могу доћи у прилику да жртвују своје животе за виши колективни интерес. Обука у екстремним, рату сличним ситуацијама, може да доведе до кршења људских права припадника оружаних снага, због чега је неопходно направити разлику између легитимних и нелегитимних метода обуке.

Поред ефективне командне структуре, принцип појединачне одговорности има изузетно важну улогу у вези с поштовањем људских права тако што промовише одговорно понашање појединца. Наиме, он обавезује сваког припадника оружаних снага да се понаша у складу са стандардима о људским правима, без обзира на наређења. Њиме се такође преферира уравнотежена расподела одговорности између команданата и потчињених у случају кршења. Није једноставно одбити незакониту наредбу, јер претпостављени имају далеко већа овлашћења од потчињених. Због чињенице да команданти имају власт коју им доноси њихов чин, замисливо је да претпостављени, или чак једнаки по чину, могу да присиле потчињене/колеге да изврше неко незаконито наређење. Према томе, концепт појединачне одговорности подразумеива појединачну храброст међу припадницима оружаних снага.

2. Одговорности команданата

Преношење и одржавање вриједности и стандарда исправног понашања међу потчињенима кључна је одговорност команданата. Типичне војничке вриједности укључују част, морални интегритет, храброст, оданост и дисциплину (види текст под 20.2). Команданти имају и моралну и законску улогу у спречавању незаконитих дјела које би потенцијално могли да почине њихови потчињени. Одговорности команданата обухватају, између осталог, омогућити да издата наређења, и њихово извршење, буду

20.2

Уједињено Краљевство: Улога команданата у одржавању вриједности и стандарда исправног понашања⁴⁸²

32. “Уградња и очување вриједности и стандарда Војске кључна је одговорност команданата на свим нивоима. За то је потребно више од једног периода обуке, потребна је обука која се понавља (...). Потребно је да ове вриједности и стандарде команданти уврсте у своје годишње програме обуке и поставе као приоритет даље развијање моралног схватања које их надопуњава и које се налази у њиховој суштини....

34. “Појединци који не поштују ове стандарде понашања који су објашњени овим документом, могу да буду подвргнути дисциплинским или административним мјерама (...). Приликом оцјене предузимања неке од мјера, командни официри ће размотрити низ кључних критеријума који су постављени у Општим и административни упутствима за војску. Њима се утврђује тежина непрописног понашања и посљедице по оперативну дјелотворност, а тиме и одговарајући ниво санкције. (...) Ако конкретно понашање представља посебно озбиљно кршење прописа, могу да се предузму директне, формално административне или дисциплинске мјере. Такве мјере могу да буду формална опомена, званична забрана, прекоманда једног или више укључених актера, или дисциплинска мјера. У посебно тешким случајевима, или ако лице настави, или ако има иза себе досије непрописног понашања, могу да се предузму формално дисциплинске или административне мјере, које могу да доведу до раскида службе.”

⁴⁸² Извор: “Вриједности и стандарди у Британској војсци: издање за команданте”, март 2000, доступно online на: <http://www.army.mod.uk/servingsoldier/usefulinfo/valuesgeneral/values/ss_hrpers_values_comd_w.html>

у потпуности у складу са законом; омогућити да радно и животно окружење буду без узнемиравања, незаконите дискриминације и застрашивања; спријечити и казнити насилничко понашање и друге облике непрописног поступања припадника оружаних снага; омогућити адекватне услове за рад и живот, као и зауставити непримјерено понашање, укључујући злоупотребу дрога и алкохола. Команданти носе одговорност за наредбе које су издали у вези са свим овим питањима. Они су такође одговорни за дјела која су починили њихови потчињени, чак ако нису наредили или директно учествовали у извршењу незаконитих дјела, ако су знали, или ако је требало да знају за та незаконита дјела, а нису предузели кораке да спријече да се та дјела не догоде.

Улога команданата у омогућавању поштовања људских права у касарни зависи од стила вођства команданта. Уопште говорећи, можемо да направимо разлику између стила који се заснива на страху и неповјерењу и стила који наглашава улогу команданата у креирању окружења међусобног повјерења и поштовања.

Према првом приступу, главни задатак команданта је да учини да његови потчињени поштују његово вођство, тако што ће помно да надзиру њихове активности и одреде оштре санкције кадгод дође до кршења прописа или у случају дисциплинског прекршаја. Према овом приступу, вођство се заснива на страху и пријетње кажњавањем.

Други приступ наглашава улогу моралног вођства команданта као ефикаснијег средства за одржавање дисциплине у касарни и стварање окружења које се заснива на обостраном поштовању. Према овом приступу, став официра и подофицира је од посебног значаја за обезбјеђивање поштовања људских права међу војницима. Свакодневна обука и мање дисциплинске санкције сматрају се ефикаснијим од оштрих метода усађивања дисциплине и смањивања броја кршења људских права. Војно вођство засновано на обостраном повјерењу и поштовању, за разлику од оног које се се заснива на пријетњама и страху, основ је војске која добро функционише и у којој се поштују људска права.

20.3

Италија: Дужност претпостављених⁴⁸³

1. Претпостављени су одговорни за обезбјеђивање да њихови потчињени поштују законе, прописе и војна наређења. Они треба да служе као добар примјер дисциплине и како треба поштовати прописе.
2. Претпостављени су одговорни за одржавање дисциплине међу својим потчињеним и треба да постигну максималан степен ефикасности у својој јединици. Они нарочито треба да:
 - а) у односу на своје потчињене, поштују једнако достојанство свих војника и дужни су да своје оцјене базирају на објективним и правичним критеријумима;
 - б) уопштено говорећи, да избјегавају у јавности упућивати укор војницима који се непрописно понашају. Претпостављени треба с војником да приватно поразговара;
 - ц) детаљно упознају потчињене и процијене њихове личне квалитете и настоје да побољшају њихове вјештине;
 - д) се брину о војном образовању својих потчињених и да усвоје мјере за унапређење добрих међусобних односа, демократског образовања и професионалних вјештина;
 - е) створе добре услове за рад и живот припадника;
 - ф) омогуће поштовање норми безбједности ради заштите физичког интегритета својих потчињених;
 - г) омогуће сваки састанак који се затражи (укључујући и разговор о личним и породичним проблемима), у условима прописаним законом и да изврше брзу евалуацију захтјева који су поднесени у складу са законом;
 - х) се узорно понашају у свим приликама и да поступају одлучно и непристрасно;
 - и) створе најбоље могуће услове за извршавање наређења која се издају потчињенима.

⁴⁸³ Извор: члан 21 Декрета предсједника Републике, бр. 545/1986

Један примјер оваквог приступа можемо наћи у концепту *Innere Führung* у Њемачкој. Према овом приступу, и команданти и потчињени подједнако, треба у свом понашању да се руководе поштовањем људских права (види поглавље 19, *Образовање у области људских права*).

Обавезе и дужности претпостављених дјелимично су укључени у опште законе о статусу припадника оружаних снага; ове обавезе су даље разрађене у војним дисциплинским законима и кривичним законима.

Командни официр је одговоран за образовање, безбједност, дисциплину, здравље, заштиту, морал и општу оперативну способност својих потчињених. Сљедеће специфичне обавезе су оне које постоје у већини војних система (види 20.3): обавеза давања доброг примјера својим потчињенима, обавеза бриге о потчињенима и одговорност за дисциплину потчињених.

Незаконита и непрописна наређења

Команданти су одговорни за наређења која издају и за њихово извршење, као и да са потчињеним поступају прописно и без икавог злостављања. Дужност команданата је нарочито да не издају наредбе које су непрописне или незаконите и да не одређују незаконито кажњавање.

Команданти дају непрописне наредбе када од својих потчињених траже да обављају активности изван њиховог специфичног мандата, или које уопште немају војну сврху. На примјер, ако су радни услови припадника оружаних снага врло лоши, или ако су војне плате изразито ниске, може да се деси да припадници оружаних снага пружају услуге које нису војне природе (на примјер, да буду ангажовани у жетви) или да буду унајмљени као радна снага код приватника, да би надокнадили ниске плате и побољшали животни стандард у касарни.

У многим државама предвиђене су санкције у случају злоупотребе командне функције на овај начин. У таквом случају обично се прави разлика између мањих злоупотреба које повлаче дисциплинску одговорност, а веће злоупотребе могу за посљедицу да имају и кривичну одговорност (на примјер у Швајцарској). У неким случајевима, и веће злоупотребе положаја и мање подлијежу дисциплинском поступку (у Аустрији, на примјер).

Незаконита наређења представљају кршење домаћег закона на државном нивоу и према томе чине кривично дјело. Примјери укључују наредбу за убијање другог војника без разлога, или употреба војне силе за задатак који није војне природе (види текст под 20.4).⁴⁸⁴

⁴⁸⁴ Битно је прихватити да се на питање незаконитих наредби/наређења може да гледа у ширем контексту. Наредбе које су у супротности са међународним јавним правом, нпр., наредбе којима се крши члан 2.4 Повеље УН-а су такође незаконите. Члан 2.4 Повеље УН-а гласи: "Све државе чланице дужне су да се уздржавају у својим међународним односима од пријетње или употребе силе против територијалног интегритета или политичке независности било које државе, или на било који други начин који није у складу са Циљевима Уједињених нација." Како овај приручник покрива само околности за вријеме мира, наш примарни интерес се односи на дјела која би могла да доведу до појединачне одговорности. Да ли је војни ангажман у иностранству у супротности са међународним јавним правом не спада у домен овог приручника.

20.4

Приступи у дефинисању незаконитог наређења: одабрани примјери из закона разних држава

Бјелорусија

Незаконита наредба је она која није у складу са законом.

Белгија

Наредба је незаконита ако није у складу са једном од карактеристика наредбе: (1) наредбу издаје претпостављени, наредба мора да се односи на војну дужност; (2) наредба не може бити извршена ако њено извршење може да проузрокује криминал или кривично дјело; (3) наредба мора да буде јасна потчињеном, тако да он разумије шта се очекује; (4) наредба мора да буде јасна и прецизна, а не општа мјера, да би се избјегле тврдње потчињених да је наредба била савјет или захтјев који је могао да се испуни према властитом избору.

Естонија

Издавање наређења које је у супротности са законом

је забрањено, попут оних која су изван овлашћења које има лице које издаје такво наређење, оних која захтијевају извршење дјела која лице које прима наредбу нема право да изврши, оних која би резултирала у неоправданој моралној или материјалној штети и оних која су непотребно опасна по живот и/или здравље неког лица.

Литванија

Незаконита наређења су она која присиљавају припаднике оружаних снага да прекрше војну заклетву; којима се крше домаћи закони, принципи и норме међународног права, или она којима се присиљавају војни припадници да служе друга лица или групе лица изван званичних војних дужности.

Луксембург

Незаконито наређење је наређење забрањено законом.

Пољска

Наређење је незаконито ако се њиме захтијева извршење било којег забрањеног или кажњивог дјела или прекршаја, као што су дефинисани у члановима 318, 343 и 344 Кривичног закона.

Незаконита наређења укључују она која су у супротности са вриједностима и нормама које су предвиђене уставом неке државе, на примјер, бити уплетен у активности које угрожавају политички поредак (види текст под 20.5).

20.5

Словачка: Противуставна наредба⁴⁸⁶

Члан 117.3 Закона бр. 346/2006

Не смије се издати никаква војна наредба која је у супротности с Уставом Словачке Републике, уставним законима, другим законима, општеобавезујућим прописима, службеним прописима, војничком заклетвом или Етичким кодексом за професионалне војнике.

Незаконита наређења исто тако укључују незаконито, на примјер, колективно кажњавање. Колективна казна се одређује цијелој групи за непрописно понашање једног појединца. Команданти имају обавезу да се суздрже од одређивања колективних казни.

Одговорност команданта за понашање потчињеног

Важно питање је и обим командантове одговорности за понашање његових потчињених. У којој мјери је командант одговоран за непримјерено понашање или незаконите радње својих потчињених?

Команданти су одговорни за дјела својих потчињених ако су знали или ако је требало да знају за њих и пропустили да предузму кораке да их спријече или казне. Команданти имају и позитивну обавезу да спријече своје потчињене да не изврше кривична дјела или злочине. Команданти могу да буду оптужени на основу кривичног закона или закона о војној дисциплини, зависно, као прво, од врсте дјела које је почињено, али исто тако и зависно од околности случаја и, нарочито, да ли су реално могли да предвиде ризик да њихови потчињени могу да почине то дјело или злочин.

⁴⁸⁵ Извор: Упитник ODIHR/DCAF-а, питање 22а

⁴⁸⁶ *Ibid*

Ако улплетеност команданта има облик пропуста или прећутног прихватања, више него што је то позитивно дјело, теже је доказати кривицу команданта у случају кршења људских права. Према томе, у таквим случајевима, мало је вјероватно да ће се подићи озбиљна оптужница против виших официра по кривичном или дисциплинском закону. У већини случајева, команданти се кажњавају административним санкцијама за недјела својих потчињених. Могу, на примјер, да буду отпуштени с командне дужности, деградирани, или чак отпуштени из војске.

3. Појединачна одговорност

У свим војним системима, припадници оружаних снага имају општу обавезу да поштују наређења претпостављених. У случају извршавања незаконитог наређења, моралну одговорност сноси подједнако онај који је издао такво наређење као и онај који је то наређење извршио. Према томе, припадници оружаних снага, који су извршили незаконита наређења или поступили незаконито на властиту иницијативу, сматрају се, уопштено, одговорним за дјела или злочине које су починили.

Припадници оружаних снага који изврше незаконито наређење подлијежу дисциплинским мјерама или кривичним санкцијама, зависно од одредаба у домаћем закону и о тежини почињеног кршења. Дисциплинске мјере против оних који су наредили и извршили незакониту наредбу предузима њихов старији претпостављени командант, а кривичне санкције обично одређује специјални војни суд или цивилни судови (види поглавље 21, Дисциплина и војно правосуђе).

Обавеза одбијања извршења незаконитог наређења

Постоје знатне разлике међу разним државама у вези са природом обавезе поштовања наредби које издаје претпостављени. У том погледу, главна питања су: које су околности под којима војник мора да послуша незакониту наредбу и да ли је незаконита наредба обавезујућа? Постоје три главна приступа овом проблему:

1. Једна могућност је претпоставка да обавеза припадника оружаних снага да послушају наредбу обухвата само законите наредбе. Према томе, војник нема никаву обавезу да послуша незаконито наређење. Овај приступ примјењује се, на примјер, у Уједињеном Краљевству и Белгији, гдје се незаконита наредба сматра у самом старту за необавезујућу (види текст под 20.6);
2. Друга могућност је да су незаконите наредбе увијек обавезујуће, те су, према томе, припадници оружаних снага обавезни да их послушају без обзира на њихову незаконитост;⁴⁸⁷
3. Трећа опција је да обавезујућа снага наредбе често зависи од тога колико је погрешан наређени чин или о томе колико је он очигледно незаконит. У Италији, на примјер, (види текст под 20.6), свака наредба се сматра законитом, уколико није очигледно незаконита. У Данској, припадници оружаних снага морају одмах да изврше и законите и незаконите наредбе; они морају одмах да обавијесте свог директно претпостављеног официра/подофицира о својој намјери да уложи притужбу, уколико претпостављени официр/подофицир подржи такву незакониту наредбу. Једино у случају да незаконита наредба угрожава безбједност и ако би њено извршавање довело људе у опасност, војник нема обавезу да такву наредбу послуша. Он, међутим, одмах мора да контактира са својим претпостављеним и да да изјаву.⁴⁸⁸

⁴⁸⁷ G. Nolte (ed.), *European Military Law Systems* (Berlin: De Gruyter Recht, 2003) (Европски војни правни систем), стр. 93.

⁴⁸⁸ Одговори на упитник “*Euromil Programme for a Common European Military Law*” (*Euromil програм – Европско војно обичајно право*), питања IX(1) и IX(2). Одговоре је, ауторима овог приручника, дало Данско удружење цивилног друштва 21. јуна 2006.

20.6

Разни модели обавезе послушности/извршавања наредби⁴⁸⁹

Белгија

Наредба која укључује незаконита дјела није законито наређена и не може бити извршена.

Уједињено Краљевство

Дио 12

Непослушност у случају законитих наређења

(1) Сматра се да је лице које подлијеже закону о служби/служењу починило прекршај ако је:

(а) одбило да послуша закониту наредбу; и

(б) има намјеру да не послуша, или му није стало што неће извршити наредбу.

Италија

Члан 25.2: Војник који прими наредбу у супротности са позитивним законима у примјени дужан је да обавијести свог претпостављеног о таквој...Ако претпостављени потврди ту наредбу, војник је обавезан да је изврши. У случају наредбе која је очигледно противна институцијама државе и чије би извршење очигледно представљало злочин, војник је дужан да не послуша такву наредбу и да о наредби обавијести своје претпостављене.

Лична оцјена насупрот безусловне послушности

Прихватање да припадници оружаних снага имају право одбити да изврше незакониту наредбу је од основне важности. Оно подразумијева да обавеза о извршавању наредби не захтијева безусловну послушност; у специфичним околностима, војнику као појединцу може бити дозвољено да процијени посљедице извршавања наређења. С друге стране, овакав приступ представља стратегију прилично великог ризика, утолико што тражи лично просуђивање од стране припадника који је суочен са наредбом чија је обавезујућа природа несигурна. У случају лошег просуђивања, потчињени сноси одговорност за њено неизвршавање.

Могуће је одредити неколико механизма за рјешавање овог проблема. Први је да војник о којем је ријеч размотри да ли је нека наредба и супротности с уставом или на други начин супротна законима те државе и да то искористи као полазиште у оцјени да ли се наредба мора извршити или не. Друга могућност је да се оним припадницима оружаних снага који вјерују да су добили незаконито наређење да могућност приступа механизмима улагања жалбе/притужбе да би исказали своје противљење извршењу таквог наређења (види текст под 20.7). Припадници оружаних снага који пријаве неко незаконито понашање обично уживају законску заштиту од могућих репресалија.

Друго рјешење је дозволити припаднику оружаних снага да уложи приговор о послушности као одбрану за незаконите радње (на примјер, Руска Федерација). Оправдање које се заснива на наређењима која су дали претпостављени, као одбрана у случају незаконитих поступања, није регулисано на исти начин у свим државама. У Њемачкој, на примјер, у дијелу 5 Војног кривичног закона каже се да се потчињени који изврши кривично дјело у складу са неким наређењем сматра кривим само ако је знао, или ако је требало да зна, да ће починити кривично дјело извршавањем тог наређења.⁴⁹⁰

⁴⁸⁹ Извори: Упитник ODIHR/DCAF-а, питање 22е, Белгија; Закон о оружаним снагама УК, новембар 2005; Декрет председника Републике Италије бр. 545/1986, Пропис о војној дисциплини

⁴⁹⁰ Овај стандард је у сагласности с оним што је прописано чланом 33 Статута Међународног кривичног суда: "8.1 Чињеница да је злочин из јурисдикције овог суда извршило лице у складу са наредбом Владе или надређеног, било војног или цивилног, не ослобађа то лице кривичне одговорности, осим ако није: (а) то лице било под законском обавезом да поштује наредбе Владе или надређеног о коме је ријеч; (б) то лице није знало да је наредба била незаконита и (ц) та наредба није била очигледно незаконита. 8.2 Ради овог члана, наређења за извршење геноцида или злочина против човјечности очигледно су незаконита." Уједињено Краљевство није уградило овај члан у свој законски систем. Умјесто тога примјењује се строже правило, без обзира да ли је нека наредба очигледно незаконита или није, она никад не може да буде изговор за извршење незаконите наредбе.

У другим државама, приговор о послушности се сматра само за олакшавајућу околност, тј. као основ за смањење казне (Швајцарска и Пољска, на примјер). Коначно, у неколико држава, (на примјер у Естонији), наредбе које изда претпостављени не признају се као одбрана по војном или цивилном праву. Текст наведен под 20.8 даје примјере различитих модела.

20.7

Поступак жалбе на незаконито наређење: одабрани примјери⁴⁹¹

Белгија

Сваки војник има право да тражи да га саслуша његов претпостављени да би уложио приговор. Поред тога, служба Главне инспекције је задужена за испитивање жалби/притужби у вези са функционисањем оружаних снага. Ова служба укључује мрежу локалних посредника.

Чешка Република

У складу са Дијелом 48 Закона бр. 221/1999, војници су обавезни одбити да изврше [незаконито] наређење и да о том наређењу обавијесте или свог претпостављеног или директно војну полицију.

Малта

Војници који вјерују да су добили незаконито наређење имају могућност да се жале кроз командни ланац.

Норвешка

Постоји неколико могућих начина у вези са поступањем у случају незаконите наредбе. Војници који су добили такву наредбу могу да се обрате лицу које је издало наредбу, или да случај пријаве претпостављеном или војној полицији (када се ради о наредби којом се крши међународно/хуманитарно право, војници а, заправо, дужни да такве наредбе пријаве својим претпостављенима). Војник може, такође, одлучити да напише жалбу омбудсману.

Словачка

- Према члану 117.4 Закона бр. 346/2005, ако професионални војник сматра да је војна команда, директива, наредба или упутство које је издао његов начелник или командант у супротности с општеобавезујућим правним прописима, он је обавезан да упозори начелника или команданта. Уколико начелник или командант инсистирају на извршавању команде, директиве, наредбе или упутства, она мора бити потврђена војнику у писаној форми, а професионални војник мора да је изврши.
- Према члану 117.5 Закона бр. 346/2005, професионални војник је обавезан одбити да изврши војну команду, директиву, наредбу или упутство свог начелника, или команданта ако би њеним извршавањем починио кривично дјело; он је дужан да одмах о томе обавијести свог директно претпостављеног или командног официра који је издао ту војну наредбу, директиву, или упутство.

Турска

У случају незаконитог наређења, припадник оружаних снага не треба да послуша то наређење и треба да то наређење пријави свом претпостављеном. Према Интерном закону о служби, жалбе се достављају путем командног ланца.

⁴⁹¹ Извор: Упитник ODIHR/DCAF-а, питање 22ц

20.8

Приговор због поштовања наредбе као одбрана за незаконите радње у одабраним државама чланицама ОЕБС-а⁴⁹²

Естонија

Лице које изврши незакониту наредбу увијек је одговорно за посљедице својих поступака.

Малта

Наредба не може да се користи за одбрану незаконитих поступака.

Пољска

Члан 30 Кривичног закона:

Когод изврши забрањено дјело, ако је био оправдано несвјестан његове незаконитости, није починио кривично дјело; ако је грешка коју је починилац направио неоправдана, суд ово може да узме у обзир као олакшавајућу околност при одређивању казне.

Руска Федерација

У складу са чланом 42 Кривичног закона, наношење штете законски заштићеним интересима не квалификује се као злочин под условом да га је проузроковало лице које извршава обавезујућу наредбу или упутство; кривичну одговорност за наношење такве штете сноси оно лице које је дало такву незакониту наредбу или упутство. Међутим, свако ко почини намјерни прекршај у извршавању неке наредбе или упутства сматра се одговорним под уобичајеним условима; неизвршавање наредбе или упутства за коју се зна да је незаконита искључује кривичну одговорност.

Швајцарска

Лице које изврши незакониту наредбу сматра се одговорним за своје поступање. Међутим, казна може да буде смањена ако се докаже да је наредба која је дата била незаконита.

Турска

Наредба не може да се користи као одбрана у случају незаконитих радњи.

4. Најбоље праксе и препоруке

- Потребно је јасно дефинисати оквир за командну и појединачну одговорност;
- Официри и подофицири треба да заврше одговарајућу обуку не само о вођству и како се оно обавља, него такође и о војном праву и праву о људским правима;
- Команданти треба да користе своју позицију вођа за изградњу дјелотворних радних односа међу својим војницима и да на тај начин његују климу међусобног повјерења и поштовања;
- Потребно је омогућити дјелотворан систем санкција у случају злоупотребе командне функције;
- Приликом обуке, командантима се јасно мора ставити на знање да је њихова обавеза да не издају наредбе, или одређују казне које су незаконите;
- Незаконито кажњавање мора да се забрани законом, нарочито колективно кажњавање и кажњавање које резултира понижавајућим поступањем или мучењем;
- Приликом обуке, припадници оружаних снага треба да постану свјесни своје обавезе да не поштују незаконита наређења;
- Припадницима оружаних снага који су добили незаконито наређење треба да буду доступни механизми жалбе/притужбе.

⁴⁹² Извор: Упитник ODIHR/DCAF-а, питање 22е

Поглавље 21

Дисциплина и војно правосуђе

У овом поглављу говори се о улози коју имају системи војног правосуђа у заштити људских права припадника оружаних снага. Као 'грађани у униформи', припадници оружаних снага имају кривичну одговорност као и цивили, с тим што имају посебне обавезе по војном праву ради очувања окружења у којем влада дисциплина. Иако се може сматрати да је сврха војног правосуђа провођење дисциплине, гдје је вршење судске функције секундарно,⁴⁹³ изазов са којим се суочавају војни правосудни системи у заштити људских права је у одређивању како провести дисциплинске обавезе на начин који је у складу са правичним суђењем и поступком. Војно правосуђе поставља питања упоредивости права припадника оружаних снага са правима оптуженика пред редовним кривичним судовима и она која се односе на независност војних судова и оних који раде на њима, било да су адвокати или судије.

У овом поглављу прво се говори о основној поставци војног правосуђа, заједно с обавезама заштите права на правично суђење по међународном праву и споразумима који из њега произилазе. Затим се говори о начинима на који друге државе рјешавају однос између кривичног дјела и војне дисциплине и о подјели јурисдикције на цивилне, грађанске и војне судове. Питањем независности бави се дио који говори о саставу и именовањима на суду, тужиоцима, адвокатима одбране и саставу апелационих судова.

1. Питања од интереса

Постоји више аспеката живота у оружаним снагама који захтијевају систем војног правосуђа. Припадници оружаних снага служе унутар система дисциплине који управља њиховим животима много више него што је то случај у већини других професија. Ово проистиче из чињенице што они живе у војним базама, а када су у активној служби, већину живота и труда посвећују војним задацима под командом својих надређених. У ситуацијама које укључују потенцијални сукоб, хитни и најважнији карактер војног задатка и ризик по живот оправдавају потребу за сталном послушношћу. Подјела која постоји у другим струкама између приватног и пословног живота заправо нестаје у овим околностима и не изненађује што се војна дисциплина протеже на многа подручја живота припадника оружаних снага изнад и више од кривичних закона који се примјењују на грађане уопштено говорећи. Стална потреба за обуком војних лица како би били спремни за војне задатке значи и да се дисциплина мора да одржава и у условима мира, иако може да се тврди да је потребно имати изнијансиранији приступ дисциплини, имајући на уму стварне околности.

Надаље, међународни правни режим претпоставља постојање система војне дисциплине. Према томе, то је услов међународног хуманитарног права да, ради поступања са заробљеним војницима као са ратним заробљеницима, они треба да подлијежу дисциплинском закону.⁴⁹⁴ Тиме се оружане снаге неке државе разликују

⁴⁹³ За дискусију на тему позиције УН-а види David A. Schlueter, *Military Criminal Justice: Practice and Procedure* (Војно кривично правосуђе: пракса и процедуре) (Charlottesville, VA: LexisNexis, 2004), 6. издање, стр. 5-7.

⁴⁹⁴ Анекс уз Хашку конвенцију IV од 1907, члан 1; Треће женевске конвенције из 1949, члан 4.2; Допунски протокол уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. (Први протокол), члан 43.

од плаћеника и омогућава се да подлијежу дисциплини вишег официра за било које поступање у супротности са законима ратовања.⁴⁹⁵

Потреба за досљедношћу такође подржава постојање система војног правосуђа. Систем војног правосуђа може помоћи да припадници оружаних снага подлијежу заједничким правним стандардима, без обзира да ли су распоређени код куће или изван своје државе. Примјењивост војног права може да значи мању потребу за примјеном локалних закона у њиховом случају (зависно од споразума о препуштању јурисдикције са државом у коју су распоређени). У случају држава које не шаљу своје оружане снаге ван државе, овај аргумент о постојању јединственог система војног правосуђа који укључује редовна кривична дјела која изврше припадници оружаних снага (као и дисциплинске прекршаје) је слабије снаге. Ова важна разлика објашњава један број варијанти на које можемо наићи у различитим системима војног правосуђа у појединим државама. Јединствен систем војне дисциплине може такође да буде фактор повезаности међу различитим јединицама, региментама и родовима у оружаним снагама.⁴⁹⁶ Ово постаје све значајнији фактор јер промјенива природа опасности по безбједност захтјева и флексибилније војне одговоре.

Спровођење дисциплине је задатак који је уско повезан са ланцем команде. У већини оружаних снага мања питања дисциплине рјешава брзо и на релативно неформалан начин надређени официр. Питања војне ефикасности, дисциплине и морала довела су до војних судова и трибунала који се разликују од система грађанских/цивилних судова. Врховни суд Канаде је сажео ова питања која се постављају у државама које имају одвојене војне судове, као што се види у тексту под 21.1.

21.1

Сврха војних судова (Врховни суд Канаде)⁴⁹⁷

Сврха одвојених војних судова је да се дозволи Оружаним снагама да се баве питањима која су директно у домену дисциплине, ефикасности и морала у војсци. Безбједност и опште добро Канађана у великој мјери зависи од спремности и готовости мушкараца и жена да стану у одбрану од пријетњи по националну безбједност. Војска, да би одржала Оружане снаге у стању спремности, мора да буде у позицији да спроведе интерну дисциплину на ефикасан и ефективан начин. Питања кршења војне дисциплине треба рјешавати брзо и, често, кажњавати строже него у случајевима када се ради о цивилима...Због тога се јавља потреба за одвојеним судовима који ће примјењивати посебне дисциплинске стандарде у војсци.

Такви судови могу да се баве питањима која спадају у обично кривично право и онима која по својој природи потпадају под дисциплински закон. С друге стране и све чешће, цивилни судови имају јурисдикцију у обичним кривичним предметима гдје су починиоци припадници оружаних снага, или, ако се ради о дјелима која су починили у отаџбини. Постоји један број варијација – о њима је ријеч касније у тексту који слиједи – у погледу припадника, процеса, жалби и изрицања казни.

Упркос овим разликама, постављају се два главна питања у вези са системима војног правосуђа: независност и једнако поступање.

Питање независности повезано је са питањем командног ланца. Као што је већ објашњено, свеобухватна природа војне дисциплине даје могућност високог степена контроле над

⁴⁹⁵ За дискусију на тему позиције УН-а види David A. Schlueter, *Military Criminal Justice: Practice and Procedure* (Војно кривично правосуђе: пракса и процедура) (Charlottesville, VA: LexisNexis, 2004), 6. издање, стр. 5-7.

⁴⁹⁶ Анекс уз Хашку конвенцију IV од 1907, члан 1; Треће женевске конвенције из 1949, члан 4.2; Допунски протокол уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. (Први протокол), члан 43.

⁴⁹⁷ Извор: R. v. *Généreux*, Канадски врховни суд, 13. фебруар 1992, *Canada Supreme Court Reports*, Vol. 1, 1992, p. 259; види такође <<http://scc.lexum.umontreal.ca/en/1992/1992rcs1-259/1992rcs1-259.html>>

животом војника као појединца, са могућношћу доношења далекосежних одлука које би могле, на примјер, да се одразе на слободу, здравље и породични живот неког лица. Питања дисциплине могу да се рјешавају под екстремним условима службе, када није могуће постићи пуну процедуралну заштиту и када постоји хитна и надасве важна потреба очувања дисциплине, ако не жели да се угрози успјешност мисије. Исто тако, лоше спровођење правде може да доведе до оштрих казни са далекосежним посљедицама.

Ради постизања кредибилитета и легитимости у очима оружаних снага и јавности подједнако, војно правосуђе мора да буде одвојено од директног командног ланца; у супротном случају дошло би до сукоба интереса између позиције претпостављеног у војсци који покреће поступак у вези са дисциплинским прекршајем и просуђује о меритуму. Због тога обично наилазимо на право на ревизију или жалбу на дисциплинске одлуке командних официра. Када се ради о јурisdикцији војних судова у далеко озбиљнијим питањима, питање независности укључују и процес именовања судија или других чланова суда,⁴⁹⁸ поријекла тих чланова (да ли су из исте јединице или из неке друге, или да ли су војна или цивилна лица), праву на правно заступање и избору тужиоца и адвоката одбране. Ако је било који члан суда директно под утицајем или контролом официра претпостављених лицу које је оптужено, то ће сигурно довести у питање њихову независност.

Питања у вези са једнаким поступањем фокусирана су на мјеру у којој припадници оружаних снага, који су предмет у поступку пред војним судом, уживају иста права која се примјењују на цивиле у сличним поступцима. Ово је посебно важно за систем војног правосуђа који преузима одговорност за суђење за дјела која би, да су их починили цивиле, била суђена на цивилним судовима. У таквим случајевима, питање је да ли се права попут права на одбрану ћутањем, или претпоставка о невиности, права на адвоката, права да се не буде лишено слободе изузев у посебно наведеним околностима, права на пуштање на слободу уз гаранцију, права да се буде упознато са доказима оптужбе, иста права на испитивање свједока као и тужилац, примјењују на оптуженог пред војним судовима. Испитивање сваког од ових питања у потпуности би захтијевало ширу дискусију о уставним аранжманима и кривичном поступку у државама чланицама ОЕБС-а (дискусију о питањима која су од изузетног значаја али која су ван домена овог поглавља). Постоји такође, знатна разлика између оних држава из свијета првенственог права, у којима судија на суђењу у кривичном предмету наступа као посредник или арбитар између оптужбе и одбране и оних система у грађанском праву који користе модел истражног судије. Међутим, важно је истаћи да разлике у поступку треба да буду у потпуности оправдане војним потребама и унутар основа за ограничена процедурална права која су садржана у релевантним конвенцијама о заштити људских права. У неким случајевима војни правосудни систем може да се одвоји од цивилних процедура, међутим основно питање је да ли постоји једнака заштита као и у случају цивилних лица која су оптужена.

Један број оних држава које су раније судиле свим припадницима оружаних снага за кривична дјела пред војним судовима, сада су прешле на јурisdикцију цивилних судова за редовна кривична дјела управо због интереса независног и непристрасног поступања,⁴⁹⁹ мада понекад цивилни судови имају специјализована одјељења/вијећа или она која функционишу према посебним правилима поступка. Чак и када ово није случај, инкорпорирање гаранција уставних или људских права у војни систем правосуђа довело је до значајних реформи у једном броју држава, што је имало за посљедицу да суђења у оквиру војног система правосуђа почињу да личе на она у цивилном поступку.

⁴⁹⁸ P. Rowe, *The Impact of Human Rights Law on Armed Forces* (Утицај права о људским правима на оружане снаге) (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), стр. 67.

⁴⁹⁹ Ово је био значајан фактор који је утицао на усвајање јединственог система у Уједињеном Краљевству. Види Закон о оружаним снагама од 2006.

2. Међународне обавезе у области људских права

Међународни инструменти о људским правима садрже права (као на примјер правично суђење, заштита од произвољног хапшења или лишавања слободе) која се примјењују и на војни систем правосуђа. Њима се постављају међународни стандарди код оцјењивања правичности суђења.

21.2

Међународна људска права у вези са лишавањем слободе и суђењем у кривичном поступку

Члан 9 Међународног споразума о грађанским и политичким правима	1. Сваки појединац има право на слободу и безбједност своје личности. Нико не може да буде произвољно ухапшен или притворен. Нико не може да буде лишен слободе осим из разлога и сходно поступку који је предвиђен законом.
Члан 10 Опште декларације о људским правима	Свако има право да га у пуној једнакости поштено и јавно саслуша независан и непристрасан суд ради утврђивања његових права и обавеза и било какве оптужбе против њега.
Члан 1.1 Опште декларације о људским правима	Свако ко је оптужен за кривично дјело има право да се сматра невиним док се, на основу закона, кривица не докаже на јавном претресу на којем је имао све гаранције за своју одбрану.
Члан 5 Европске конвенције о људским правима	Свако има право на слободу и личну безбједност. Нико неће бити лишен слободе изузев у следећим случајевима и у поступку који је прописан законом: <ul style="list-style-type: none">• законитог лишавања слободе након пресуде надлежног суда; ...• (ц) законитог хапшења или лишавања слободе ради његовог привођења надлежној судској власти, када се сумња да је почињено кривично дјело. ...• Свако ко је лишен слободе мора бити у најкраћем року обавијештен, на језику који разумије, о разлозима хапшења и оптужбе против њега.• Свако ко је ухапшен или задржан у складу с одредбама става 1(ц) овог члана мора што прије да се изведе пред суд или пред други орган овлашћен законом да врши судску власт и има право да му у разумном року буде суђено или да буде пуштен до суђења. Пуштање на слободу може да се услови давањем гаранције да ће то лице приступити суђењу.• Свако ко је лишен слободе хапшењем или затварањем има право да покрене поступак у којем ће суд брзо одлучити о законитости његовог лишавања слободе или наредити његово пуштање, ако је лишен слободе незаконито.• Свако ко је жртва хапшења или лишавања слободе у супротности с одредбама овог члана, имаће законско право на одштету.
Члан 6 Европске конвенције о људским правима	1. У одређивању његових грађанских права и обавеза или било којих кривичних оптужби против њега, свако има право на правично суђење у разумном року од стране независног и непристрасног суда успостављеног законом. Пресуда се мора изрећи јавно, али медији и јавност могу да се искључе из цијеле расправе или из њеног дијела у интересу морала, јавног реда или државне безбједности у демократском друштву или када интерес малољетника или приватног живота странака то захтијева, или у мјери у којој је то строго потребно по мишљењу суда у посебним околностима у којима би јавност могла да буде штетна за интерес правде. 2. Свако ко је оптужен за кривично дјело сматраће се невиним док се кривица не докаже по закону.

Оспоравања пред војним судовима била су богат извор законодавства према Европској конвенцији о људским правима, што је довело до знатних реформи у неким државама, попут Уједињеног Краљевства, Белгије и Ирске. Иако се члан 6 Европске конвенције позива на “кривичну оптужбу”, из законодавства Европског суда за људска права јасно је да није довољно само видјети да ли је тако дефинисано у домаћем закону. Концепт кривичне оптужбе може да иде и даље од дефиниције у домаћем закону и да укључује дисциплинске мјере у неким случајевима, засновано на природи кажњавања, а посебно када се ради о питању да ли се припадник оружаних снага коме предстоји суђење за дисциплински прекршај, може да лиши слободе или осуди на казну затвором.⁵⁰⁰

⁵⁰⁰ *Engel против Холандије*, *op. cit.*, биљешка 29, ставови од 80 до 82.

Европски суд за људска права је нашао да је инкомпатибилно са правом на правично суђење пред независним и непристрасним судом ако официр, који је претпостављени оптуженом у судском поступку, поставља судије у предмету, тужиоца и/или адвоката одбране, или припрема доказе против оптуженог.⁵⁰¹ Право надређеног официра да може да одбаци или измијени одлуку војног суда такође се сматра некомпатибилним са чланом 6.⁵⁰² Подвргавање цивила јурисдикцији војних судова на којима су војне судије за дјела против војске, може такође да представља кршење члана 6.⁵⁰³

Један број држава чланица Савјета Европе уложило је резерве на чланове 5 или 6 Европске конвенције о људским правима: Република Чешка, Француска, Литванија, Молдавија, Португалија, Руска Федерација, Словачка, Шпанија, Турска и Украјина. То значи да се припадници оружаних снага у овим државама не могу да позивају на чланове 5 и 6 (више о резервама види у поглављу 5 “Међународно хуманитарно право”). Иако ове државе представљају скоро једну четвртину Савјета Европе, преосталих 37 држава у којима се примјењују ови чланови у односу на војно правосуђе ипак чини скоро двије трећине држава чланица ОЕБС-а.

Државе чланице ОЕБС-а су у бројним приликама, потврдиле основну важност минимума стандарда правичног суђења која се гарантују свим лицима (тј. укључујући и припаднике оружаних снага). Ове обавезе наглашавају потребу да се омогући да лица лишена слободе имају одређена права до суђења⁵⁰⁴ и да им се суди пред независним и непристрасним судом.⁵⁰⁵ Овај посљедњи аспект, који је најрелевантнији за ово поглавље је детаљно разрађен на Конференцији у Копенхагену 1990. (види текст под 21.3).

3. Приступи

Војно правосуђе је комплексна област у којој је на сцени широка лепеза разноликих националних система који за собом повлаче цијели низ техничких питања, од којих су само нека истражена у овом приручнику, с обзиром на врло јасно назначену

⁵⁰¹ *Findlay против Уједињеног Краљевства*, Европски суд за људска права, 25. фебруар 1997, *European Human Rights Reports*, свезак 24, 1997, стр. 221; види такође *Grieves против Уједињеног Краљевства*, Европски суд за људска права, 16. децембар 2003, *European Human Rights Reports*, свезак 39, 2004, стр. 7, у вези с одсуством независности морнаричког судије који је истовремено био и активни морнарички официр. Утврђено је да је ревизија поступака у УК која је уведена Законом о Оружаним снагама од 1996. у складу са чланом 6: *Соорег против Уједињеног Краљевства*, 16. децембар 2003, Европски суд за људска права, *European Human Rights Reports*, свезак 39, 2004, стр. 171.

⁵⁰² *Engel против Холандије*, *op. cit.*, билешка 29, ставови од 80 до 82.

⁵⁰³ *Findlay против Уједињеног Краљевства*, Европски суд за људска права, 25. фебруар 1997, *European Human Rights Reports*, свезак 24, 1997, стр. 221; види такође *Grieves против Уједињеног Краљевства*, Европски суд за људска права, 16. децембар 2003, *European Human Rights Reports*, свезак 39, 2004, стр. 7, у вези с одсуством независности морнаричког судије који је истовремено био и активни морнарички официр. Утврђено је да је ревизија поступака у УК која је уведена Законом о Оружаним снагама од 1996. у складу са чланом 6: *Соорег против Уједињеног Краљевства*, 16. децембар 2003, Европски суд за људска права, *European Human Rights Reports*, свезак 39, 2004, стр. 171.

⁵⁰⁴ *Findlay против Уједињеног Краљевства*, *ibid.*; *Morris против Уједињеног Краљевства*, Европски суд за људска права, 26. фебруар 2002, *European Human Rights Reports*, свезак 34, стр. 1253.

⁵⁰⁵ *Öcalan против Турске*, Европски суд за људска права, 12. мај 2005, *European Human Rights Reports*, свезак 41, 2005, стр. 985; *Martin против Уједињеног Краљевства* Европски суд за људска права, 24. октобар 2006, представка бр. 40426/98, необјављена, може се наћи на *web* страници Суда на <www.echr.coe.int>, пасус 44: “Иако се не може оспоравати да Конвенција апсолутно искључује јурисдикцију војних судова у предметима у које су укључени цивили, постојање такве јурисдикције треба пажљиво и детаљно размотрити, јер само у заиста изузетним околностима одлучивање о кривичним оптужбама против цивила на таквим судовима може да буде компатибилно са чланом 6.”

21.3

Обавезе ОЕБС-а у вези са правичним суђењем (Изводи)⁵⁰⁶

(5) [Државе чланице] свечано изјављују да су, између оних елемената правде који су од суштинског значаја за пуно изражавање дигнитета и једнаких и неотуђивих права људских бића, сљедећи ...

(5.12) обезбиједити независност судија и непристрасан рад јавног судства;

(5.13) независност правника која ће се признати и штитити, нарочито у вези с условима ангажовања и рада;

(5.14) прописи у вези са кривичним поступком ће садржавати јасну дефиницију овлашћења у вези са покретањем кривичног поступка и мјерама које претходе и слиједе;

(5.15) свако лице које је ухапшено или притворено на основу кривичне оптужбе има право, да би се одлучило о законитости његовог хапшења или притвора, да буде изведено одмах пред суд или други орган овлашћен законом за вршење те функције;

(5.16) у одређивању било каквих кривичних оптужби против њега, или његових права и обавеза у поступку пред судом, свако лице има право на правично и јавно саслушање на надлежном, независном и непристрасном суду успостављеном законом;

(5.17) сваки оптужени имаће право да се брани сам или уз помоћ адвоката којег сам одмах одабере, а ако нема средстава да плати ту правну помоћ, добиће је бесплатно када је то у интересу правде.

главну тему – људска права припадника оружаних снага.⁵⁰⁷ То је разлог због којег овај приручник не говори о јурисдикцији војних судова над цивилима, што може да буде случај у појединим државама, за злочин који је наводно почињен против припадника оружаних снага или за догађаје који су се десили у војним објектима. Ми овдје говоримо о: односу између кривичних дјела и војне дисциплине; врсти судова који се баве војним кривичним дјелима; избору између војних или цивилних судија, положају тужиоца и адвоката одбране; и потреби за независним поступком жалбе.

⁵⁰⁶ Извор: Копенхаген 1990.

⁵⁰⁷ Москва 1991:

“(23.1) –Државе чланице ће обезбиједити да:

(i) нико не буде лишен слободе изузев на оним основама које су у складу са поступцима који су законом предвиђени;

“(ii) свако ко је ухапшен буде одмах обавијештен на језику који разумије о разлозима свог хапшења и о оптужбама против њега;

“(iii) свако лице које је лишено слободе буде одмах обавијештено о својим правима према домаћем закону;

“(iv) свако лице ухапшено или лишено слободе буде одмах изведено пред судију или друго лице овлашћено законом које ће одлучити о законитости његовог хапшења или лишавања слободе и у случају незаконитости бити ослобођено без одгађања;

“(v) свако лице ухапшено или лишено слободе има право да, без непотребног одгађања, обавијести или затражи од надлежног органа да обавијести одговарајућа лица по властитом избору о његовом хапшењу, притвору или затвору и мјесту на ком се налази; свако ограничење на уживање овог права треба да буде прописано законом, у складу са међународним стандардима;

“(vii) ће се усвојити дјелотворне мјере, ако то већ није учињено, да би се омогућило да органи који раде на примјени закона недозвољено не искористе ситуацију притвореног или затвореног лица да би га присилили на признавање, или да на други начин само себе инкриминира, или да би га присилили на свједочење против било којег другог лица;

“(viii) трајање сваког испитивања и размака између њих евидентираће се и овјеравати у складу са домаћим законом;

“(ix) лице лишено слободе и његов адвокат имају право да уложе захтјев или жалбу у вези са поступањем са тим лицем, нарочито у случају мучења или примјене другог нечовјечног или понижавајућег поступања, органима управе тог мјеста затвора/притвора или вишој инстанци, а када је потребно, одговарајућим органима овлашћеним за контролу и рјешавање притужби;

“(x) ће се такав захтјев или притужба одмах ријешити и на њих одговорити без непотребног одлагања; у случају да су захтјев или жалба одбачени или је дошло до непотребног кашњења, подносилац има право да захтјев или жалбу однесе суду или другом органу; лица која притвору или затвору, као ни било које лице које се жали, не смије да трпи посљедице због улагања таквог захтјева или жалбе/ притужбе;

“(xi) свако ко је жртва незаконитог хапшења или притварања има право са законском снагом да тражи одштету.”

Однос између кривичних дјела и војне дисциплине

Потребно је направити разлику између кривичних дјела и дисциплинских прекршаја, који уопштено нису кривична дјела. На примјер, крађа или физички напад представљају би кривично дјело, док је кашњење код јављања на дужност дисциплински прекршај који није кривично дјело. Док се цивилни судови обично баве само кривичним дјелима, војни судови могу да се (зависно од државе која је у питању) баве и кривичним дјелима и дисциплинским прекршајима, или само дисциплинским прекршајима.

Однос између кривичних дјела и војне дисциплине поставља два специфична питања за заштиту људских права: да ли припадници оружаних снага којима се суди за кривична питања имају исту процедуралну заштиту која се примјењује на цивиле и да ли се кажњавају више за исто дјело него раније у различитим системима.

У суштини, могућа су два приступа. Онај уобичајенији је третирање дисциплинских питања и кривична дјела одвојено. Предност таквог приступа је што се у кривичним питањима могу директно да примјене исте процедуре које се примјењују на цивиле (иако остаје одвојено практично питање у вези са врстом суда на којем се води суђење). Шпанија и Норвешка праве јасну разлику између дисциплинских прекршаја, које рјешавају војни судови, и општих кривичних дјела, којима се баве цивилни судови. Овим приступом омогућава се да је однос према припадницима оружаних снага једнак као и према цивилним лицима која су оптужена, а да се војна стручност захтијева у случајевима дјела/прекршаја који имају изразито војни карактер. Лоша страна је, међутим, да војник може да буде изложен сукцесивним казнама за исто дјело, тј. и кривичној санкцији и дисциплинској санкцији и, могуће, професионалној санкцији (као што је деградирање). Штавише, када се саберу заједно, овакве казне могу да буду непропорционалне у односу на дјело, нарочито ако се упореде са начином на који би цивил био третиран у сличним околностима.

Други приступ (Уједињено Краљевство је јасан примјер) је дозволити војним судовима да се баве кривичним оптужбама и дисциплинским прекршајима тако што ће сва кривична дјела бити инкорпорирана у легислативу оружаних снага (Закон о Оружаним снагама из 2006) заједно са дисциплинским прекршајима. Овим се елиминира потенцијални проблем двоструког кажњавања. Овај приступ, међутим, може да истакне неподударње у процедури ових судова у поређењу са редовним кривичним судовима. Варијацију овог модела налазимо у Канади, гдје је војним судовима дозвољено да суде војницима за кривична дјела, али нека тешка дјела (попут убиства из нехата или убиства с предумишљајем) остављена су за цивилне судове.⁵⁰⁸

Као што је објашњено у тексту горе, државе које праве разлику између дисциплинских и кривичних питања морају да се баве питањем двоструког кажњавања, што је у супротности са владавином права и обавезама о поштовању људских права.⁵⁰⁹ Тачно је да се може сматрати да дисциплинске процедуре и кривично право имају различите

508 Беч, 1989. (Questions Relating to Security in Europe: Principles) (Питања безбједности у Европи: принципи):

“[Државе чланице] ... ће ... обезбиједити да дјелотворни правни лијекови као и све информације о њима буду доступни онима који тврде да су прекршена њихова људска права и основне слободе; они ће дјелотворно примјењивати, *inter alia*, следеће лијекове:

• право лица да се жали извршним, законодавним или управним органима;

• право на правично и јавно саслушање у разумном року пред независним и непристрасним судом, укључујући право на изношење правних аргумената и право да буде заступано од стране адвоката по свом избору;

• право да буде одмах и званично обавијештено о одлуци у вези са било којом жалбом, укључујући правне основе на којима се таква одлука заснива. Ове информације у правилу се дају у писаном облику, а у сваком случају, на начин који ће том лицу омогућити да их дјелотворно искористи за даљње правне лијекове.”

509 Члан 14.7 ICCPR: “Нико не може да буде суђен или кажњен због кривичног дјела у вези са којим је већ био ослобођен кривице или осуђен правоснажном пресудом према закону и кривичном поступку те државе.”

функције које се не искључују међусобно. Сходно томе, циљ дисциплинске мјере – обезбиједити дјелотворност оружаних снага – не мора да буде у потпуности реализован помоћу кривичних казни које се фокусирају на околности и тежину почињеног дјела и од њих полазе у постављању параметара за кажњавање. (Када је ријеч о двоструком кажњавању, дисциплинска мјера може да се, зависно од околности, упореди са мјером послодавца према запосленику након што је овај кривично осуђен и којом се показује да овај запосленик није подобан.) Постоје, међутим, увјерљиви противаргументи када је ријеч о вршењу исувише оштре разлике између сврхе ова два система. У Њемачкој и Шпанији, на примјер, могуће су сукцесивне кривичне и дисциплинске казне. Но ипак, у оквиру дисциплинског система, неке санкције се примјењују само ако је дошло до кршења релевантног закона, док је рехабилитација починиоца нешто што се често наводи као циљ пресуда на кривичном суду. Надаље, из перспективе припадника, губитак слободе, или финансијске или друге санкције, могу да буду далеко очигледније и значајније од било какве суптилне разлике у разлозима кажњавања. Холандија, Белгија и Уједињено Краљевство⁵¹⁰ су примјери држава које спречавају двоструко кажњавање. Ако је војно лице и осуђени на кривичном суду, онда он не може да буде дисциплински санкционисан за исто дјело на војном суду.

Као што је објашњено у дијелу 2 горе, једно од главних питања у вези са људским правима и војном дисциплином је питање како обезбиједити независност суда *vis-à-vis* командног ланца. Овај проблем има више димензија: да ли обични или војни судови имају јурисдикцију, да ли војни судови имају у свом саставу цивилне судије, како се именују судије војног суда, које су улоге тужиоца и адвоката одбране и како се поступа са жалбама. О овим питањима биће ријечи у тексту који слиједи.

Типови суда који се баве кривичним дјелима која су починила војна лица

Државе користе разне системе у рјешавању наводних кршења кривичног закона (види текст под 21.4).

21.4

Кршење кривичног закона

Модел	Примјери
Редовни цивилни судови имају искључиву јурисдикцију у свим кривичним питањима	Данска, Њемачка, Шведска
Специјални цивилни судови имају јурисдикцију у свим кривичним питањима	Италија, Холандија,
Преклапање јурисдикције цивилних и војних судова	Француска, Белгија, САД, Уједињено Краљевство
Војни судови имају искључиву јурисдикцију у свим кривичним и дисциплинским питањима	Азербејџан, Бјелорусија, Луксембург, Пољска, Швајцарска, Турска, Украјина

Прво, обични цивилни судови могу да се баве свим кривичним оптужбама против припадника оружаних снага, као што је, на примјер, случај у Данској, Њемачкој и Шведској. Овај приступ строго се придржава принципа једнакости у поступању и независности. Може да се говори о потенцијалним недостацима утолико што се у случајевима може да ради о војном контексту чију културу и услове судије на предмету не морају да познају. Такође је могуће да се интервенција цивилног суда као таква може да одрази на војну дјелотворност и задатке, на примјер ако суђење исувише дуго траје Други приступ, посебно осмишљен да би се превазишле потенцијалне потешкоће, је специјализовано вијеће (одјељење) или поступак унутар цивилног суда. У Холандији постоје посебна вијећа која суде припадницима војске у војним предметима, а у

⁵¹⁰ Члан 14.7 ICCPR: “Нико не може да буде суђен или кажњен због кривичног дјела у вези са којим је већ био ослобођен кривице или осуђен правоснажном пресудом према закону и кривичном поступку те државе.”

кривичним предметима суди се у оквиру система цивилних судова. Ови судови укључују судију који је припадник оружаних снага. О предмету иницијално одлучује кантонално одјељење окружног суда (прекршаји) или окружни суд у Arnhemu за друга дјела, а жалбе рјешава војно судско вијеће Жалбеног суда у Arnhemu.⁵¹¹ У Италији, војни судови су 1981. године интегрисани у систем цивилних судова укидањем Врховног војног суда и тако су потпали под јурисдикцију Касационог суда.

Треће, цивилни и војни судови могу да имају преклапајуће јурисдикције. У таквим сличајевима, подјела посла према судовима зависи од више фактора: тежине дјела, гдје је извршено, идентитета жртве, да ли је дјело почињено у рату или миру. У Уједињеном Краљевству, за кривична дјела која су починили припадници оружаних снага обично суди цивилни суд, док за кривично дјело које је починио један војник против другог обично суди војни суд. Јасно је да иза овога стоји намјера да се омогући независност и ојача повјерење јавности код одлучивања у најтежим случајевима. У Белгији, цивилни судови суде у предметима у којима је суоптужени цивилно лице, чиме се гарантује да сви оптужени имају једнак поступак. У Француској, цивилни судови суде припадницима војске за дјела која су почињена на тлу Француске, а војни судови су задужени за дјела која војници почине изван државе (разлози су овдје практичне природе).

Коначно, постоје државе у којима су искључиво војни судови надлежни за све аспекте кривичних дјела у која су укључени припадници оружаних снага. Предност оваквог приступа је да су ти судови упознати са природом војничког живота и свако уплитање у војну дјелотворност због судског процеса је минимално. Овакви аранжмани, међутим, воде мање рачуна о схватању које јавност има о независности судова и једнакости поступања са војницима у односу на цивиле.

Састав војних судова

Као што текст наведен под 21.5 показује, постоје разлике у саставу војних судова. Уобичајена је пракса да цивилни елеменат буде укључен. Иако цивилни судија може мање да зна у поређењу са судијом који има војно образовање, о контексту у којем се доноси дисциплинска одлука, предност је што цивилни елеменат појачава утисак независности, а тиме и повјерења јавности у војно правосудје. Цивилни чланови суда дјелују као гаранција против утицаја команданата на војне чланове. Исти ефекат може да се постигне ако се жалба са суда који има војне чланове упути суду са цивилним члановима. На тај начин војни судови могу да се интегришу у правни систем узет у цјелини.

21.5

Запосленици на војним судовима⁵¹²

Само војна лица	Само цивили	Мјешовито
Бјелорусија, Хрватска, Ирска, САД, Словачка, Шпанија, Швајцарска, Турска, Украјина	Азербејџан, Латвија	Канада, Финска, Француска, Луксембург, Уједињено Краљевство

Именовање чланова војног суда

У многим државама чланови војних судова постављају се на исти начин као и чланови цивилних судова, често је то шеф државе (на примјер у Чешкој Републици, Естонији и Финској), или министарство правде (у Данској), или постоји вијеће за именовање (Норвешка, на примјер). У другим државама може да буде укључено министарство одбране (Хрватска и Њемачка), чланови војног правосудног система (Ирска), или се прави разлика између ситуације рата и ситуације мира (Француска). Када је укључено министарство одбране, утисак независности се постиже улагањем жалби вишем суду који није поставило министарство одбране, као што је случај са Федералним управним судом у Њемачкој.

⁵¹¹ Nolte, *op. cit.*, биљешка 13, стр. 630.

⁵¹² Извор: Упитник ODIHR-DCAF-а, питање 9.

21.6

Именовање чланова војног суда: одабране државе⁵¹³

Њемачка	Цивилне судије на војним дисциплинским судовима и судовима за жалбе (првостепени судови) поставља Федерално министарство одбране. Цивилне судије у одјељењима за војна питања Федералног управног суда (жалбена инстанца) именује Федерално министарство правде заједно са одбором за избор судија, а поставља их федерални предсједник.
Француска	У вријеме мира, судије поставља канцелар, и само су цивилне судије у саставу суда. У вријеме мира нема изузетака у случају припадника војске, којима се суди по истом поступку као и цивилима. За вријеме рата, судије поставља министарство одбране, а судије су и цивили и припадници војске.
Ирска	У случају војних судова, војне судије поставља главни судски правобранилац, цивилни адвокат којег је поставио предсједник Ирске. Цивилне судије поставља предсједник на приједлогу владе.

Тужилац и адвокати одбране

Да ли ће нека држава имати одвојено војно тужилаштво највјероватније зависи од тога да ли се у предметима суди пред цивилним или војним судовима. У Француској, Њемчкој и Холандији, на примјер, судско гоњење припадника војске предузимају редовни тужиоци. Један број држава има јасно раздвојене институције војног тужилаштва или службе војног тужиоца. Као што је случај и са судијама, ови тужиоци су специјалисти за војно право и тиме упознати са војним контекстом. Имајући на уму да неки правни системи дају широка овлашћења тужилаштву у погледу одређивања оптужнице, наставка судског гоњења, испитивања доказа и могућег унакрсног испитивања окривљеног и других свједока, њихова независност је врло важно питање. Текст 21.7 показује да заштита независности може да буде уставне, законске или административне природе.

21.7

Гаранције независности војних тужилаца (одабране државе)⁵¹⁴

Држава	Гаранција
Естонија	Тужиоци су цивили који одговарају Министарству правде.
Ирска	Тужиоци на војним судовима поставља директор војног тужилаштва. Они не смију да буду из исте формације или јединице из које долази и окривљени.
Руска Федерација	Тужилачка тијела врше своју функцију независно од федералних тијела државне управе, јавних власти у Руској Федерацији, структура локалне управе, јавних удружења и строго се придржавају закона на снази на територији Руске Федерације. Сваки облик утицаја је у супротности са законом (чланови 4 и 5 Савезног закона 2202-1 од 17. јануара 1992. о Тужилаштву Руске Федерације).
Турска	Независност тужилаца прописана је чл члановима 9, 138, 139, 140, 145 Устава.

Важно је да припадници оружаних снага који су оптужени за тешка кршења кривичног закона или за тешко кршење дисциплине имају приступ независној правној помоћи и заступању. Као што је истакнуто у дијелу 2 у тексту горе, члан 6 Европске конвенције о људским правима захтијева да лице које је суочено са кривичном оптужбом има право “да се брани само или уз правну помоћ по властитом избору или, ако нема средстава за плаћање правне помоћи, да јој буде додијељена бесплатана помоћ када се то захтијева у интересу правде”. Према томе, заступање од стране војног адвоката одбране супротно жељи оптуженог је у супротности са Конвенцијом. Међутим, ово се примјењује на кривичне предмете или оне дисциплинске прекршаје који имају сличне посљедице (те према томе не на све дисциплинске прекршаје) и само, наравно, на државе које су потписале Конвенцију.

Друга гаранција независности адвоката одбране у оваквим околностима професионална је обавеза адвоката који заступа свог клијента по релевантном закону

⁵¹³ Извор: Упитник ODIHR-DCAF-а, питање 10

⁵¹⁴ Извор: Упитник ODIHR-DCAF-а, питање 116

о адвокатској пракси. Адвокат-клијент привилегија може такође да буде гаранција против утицаја команде у случајевима када је адвокат одбране припадник оружаних снага.

Жалбе са војних судова

Као што је већ раније објашњено, жалба са војног суда на цивилни суд представља знатну заштиту. Она помаже да се омогући коректна примјена општег права (да ли у уставу или у кривичном закону). Она такође помаже у исправљању процедуралних пропуста, укључујући и оне до којих је могло доћи због утицаја команде. У том погледу интеграција војних судова у цивилни правни систем дјелује као значајно средство заштите и гаранција да ће се исправити могуће погрешно спровођење правде и помоћи изградњи повјерења јавности у војни систем правосуђа. Исто као што војска у коначници треба да буде под цивилном контролом, може се тврдити и да војни судови треба да подлијежу цивилном судском систему.⁵¹⁵ Надаље, у случају кривичних оптужби, право на жалбу на осуђујућу пресуду или пресуду је нешто што је признато у бројним међународним документима о људским правима, иако се њима не прописује врста суда.⁵¹⁶ Када мање тешка дисциплинска дјела кажњава недређени официр, жалба може да буде прва могућност за саслушање са процедуралним гаранцијама.

У пракси, питање жалби је ријешено на различите начине у разним државама.⁵¹⁷ У малом броју држава жалба се улаже само код вишег војног суда. У већини, она се улаже код врховног суда те државе,⁵¹⁸ иако некада подлијеже одређеним ограничењима (на примјер, тумачење уставних одредаба). У неким другим државама (САД и Канада, на примјер) постоји систем међужалбе војном суду, који има за функцију обезбјеђивање конзистентности између различитих родова у војсци.

4. Најбоље праксе и препоруке

- У случајевима када се преклапају јурисдикције војног и цивилног суда, избор преузимања надлежности у неком предмету треба да буде на страни цивилног суда;
- Потребно је да су гаранције инкорпориране како би се спријечило да припадници оружаних снага буду двоструко кажњени за исто дјело у кривичном и дисциплинском поступку;
- Војне судије и тужиоци треба да долазе из независних служби које нису под командом јединице о којој је ријеч на било којем суђењу, по могућности, да их именују цивилни министри правде или тужилаштво. Војне судије које су постављене на сталне судове треба да уживају сигурност мандата;
- Судије и тужиоци треба да буду одређивани на поједина војна суђења кроз процес који је обезбијеђен од било какве интервенције командног ланца;
- Окривљени у војном поступку мора да има приступ правној помоћи и заступању по властитом избору, а ако није у стању да плати такву помоћ, она мора да му се омогући под условима који нису ништа мање повољни од оних који се примјењују у уобичајеним кривичним суђењима у држави о којој је ријеч;
- Ако се суди за неко дјело пред војним судом а не цивилним, првостепени војни суд треба да у свом саставу има цивилног судију, или се жалба упућује цивилном суду. У сваком случају, могућност улагања коначне жалбе је у оквиру цивилног система.

⁵¹⁵ Rowe, *op. cit.*, биљешка 3, стр. 87.

⁵¹⁶ Члан 14.5 Међународног споразума о грађанским и политичким правима; члан 2 Протокола бр. 7 уз Европску конвенцију о заштити људских права и основних слобода.

⁵¹⁷ Упитник ODIHR-DCAF-а, питање 14.

⁵¹⁸ Пољска има војни савјет у оквиру Врховног суда.

Поглавље 22

Омбудсмани

Омбудсман је институција која врши надзор над јавном управом и која јавној управи помаже у поштовању принципа и пракси добре управе тако што рјешава приговоре грађана у вези с одлукама, активностима и пропустима јавне управе.

Ово поглавље конкретно се бави питањем војних омбудсмана. Оно испитује значај поменуте институције у погледу заштите људских права припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама у доба мира, те њен допринос што ефикаснијој и организованијој структури оружаних снага. Ради тога поглавље даје приказ различитих приступа функцији омбудсмана и наглашава предности и мане сваког од њих.⁵¹⁹

1. Значај

Чему омбудсмани? Упркос постојању жалбених процедура у склопу оружаних снага, многе државе широм свијета имају институцију омбудсмана за рјешавање приговора у вези са недоличним понашањем и злостављањем у оружаним снагама, недостатака у склопу војне полиције, као и системских проблема у оружаним снагама. Након испитивања навода таквих приговора и недостатака, омбудсман формулише препоруке у погледу корективних мјера. У том контексту, значај омбудсмана може да се види у неколико области:

4. Његов независни надзор јача повјерење у војном сектору тако што се успоставља већа транспарентност административних процедура, при чему се не угрожава ауторитет војног командног ланца.
5. Као независно тијело за заштиту, омбудсман доприноси успостављању демократске и цивилне контроле над оружаним снагама. Он јача принципе добре владавине, цивилне контроле, владавине права, те људских права у склопу касарне.
6. Омбудсман пружа основну заштиту појединачним припадницима и запосленицима оружаних снага од повреде њихових права, од злоупотребе положаја или неправедних одлука.
7. Омбудсман може да помогне војним командантима при спровођењу интерних промјена и унапређивању интерног функционисања оружаних снага.
8. Као резултат тога, омбудсман може да има позитиван утицај на квалитет живота припадника оружаних снага, на њихов морал, на дух заједништва (*esprit de corps*), што такође може да помогне задржавању војника у оружаним снагама у кризним ситуацијама мањка људства.⁵²⁰

2. Међународне обавезе у области људских права

Премда се то није односило конкретно на војни контекст, ОЕБС је у више наврата потврдио основни значај институције омбудсмана за заштиту људских права, при чему је посебно истакнута њена улога, између осталог, и при рјешавању питања мањина⁵²¹ и полова⁵²² (види уоквирени текст под бројем 22.1).

⁵¹⁹ Rowe, *op. cit.*, биљешка 3, стр. 87.

⁵²⁰ Члан 14.5 Међународног споразума о грађанским и политичким правима; члан 2 Протокола бр. 7 уз Европску конвенцију о заштити људских права и основних слобода.

⁵²¹ Додатак уз Одлуку број 3/03: Акциони план за побољшање положаја Рома у ОЕБС-овом региону (Maastricht, 2003).

⁵²² Додатак уз Одлуку број 14/04: Ациоони план ОЕБС-а за 2004. у вези са промовисањем једнакости полова (Софија, 2004).

22.1

ОЕБС-ове обавезе у вези с омбудсманом: одабрани примјери

Додатак уз Одлуку број 3/03: Акциони план за побољшање положаја Рома у ОЕБС-овом региону (Maastricht, 2003)

Активности које препоручују институције и структуре ОЕБС-а:

20. ODHR-ове и, тамо гдје је потребно, ОЕБС-ове институције и структуре, укључујући и ОЕБС-ове теренске операције, пружиће помоћ државама чланицама, на њихов захтјев, у изради антидискриминаторске законске регулативе, као и при успостављању тијела за борбу против дискриминације. ...

22. На захтјев, ODHR ће дати савјет о томе како постојећи механизми једне државе чланице, као што је канцеларија омбудсмана, комисије за борбу против дискриминације, дисциплинске комисије у полицији, те друга релевантна тијела могу да смање напетости између ромске и неромске заједнице.

Додатак уз Одлуку број 14/04: Акциони план ОЕБС-а за 2004. у вези са промовисањем једнакости полова (Софија, 2004)

44. (г) Успостављање државних механизма за унапређење положаја жена: ODHR ће наставити да преноси знање и пружа подршку за успостављање демократских институција за промовисање једнакости полова, као што су канцеларије омбудсмана на локалном и државном нивоу, тамо гдје је то потребно.

3. Различити приступи функцији омбудсмана

Када је ријеч о структури и овлашћењима омбудсмана, ту постоје четири главна модела:

- државе које немају институцију војног омбудсмана (на примјер, Словачка и Шпанија);
- државе у којима је омбудсман интегрисан у саме оружане снаге, под називом главни инспектор (на примјер, Холандија и Белгија);
- државе у којима надлежности цивилног омбудсмана укључују и оружане снаге (на примјер, Шведска, Данска, Пољска);
- државе које имају независног војног омбудсмана (на примјер, Њемачка, Канада, Ирска).

Државе које немају институцију војног омбудсмана

Већина држава нема војног омбудсмана. Предност таквог приступа јесте доминантно ослањање на командну структуру у смислу спровођења дисциплине у војним редовима. Међутим, ту постоји ризик од тога да ће злоупотреба и злостављање припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама проћи некажњено усљед недостатка повјерења у интерне дисциплинске процедуре, те усљед страха од одмазде од стране војних команданата; стога заштита људских права припадника оружаних снага тиме може да буде угрожена. Непостојање војног омбудсмана често је резултат снажног отпора увођењу таквог једног независног жалбеног механизма од стране командног ланца. У Великој Британији, на примјер, нарочито након смрти четири регута у касарни Деерсцут, вођена је интензивна дебата о предностима увођења алтернативног начина спољног и независног надзора над оружаним снагама. И Комисија за одбрану Доњег дома⁵²³ и недавно сачињени Извјештај о касарни Деерсцут⁵²⁴ препоручили су увођење институције војног омбудсмана са пуним истражним овлашћењима у погледу приговора и овлашћењима за доношење обавезујућих одлука у вези с уложеним

⁵²³ "Дужности бриге – трећи извјештај о засједању 2004/05", Посебна комисија Доњег дома за одбрану, 3. март 2005, Препорука 112, доступно на <<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200405/cmsselect/cmdfence/63/6302.htm>>.

⁵²⁴ Nicholas Blake QC, The Deepcut Review. A review of the circumstances surrounding the deaths of four soldiers at Princess Royal Barracks, Deepcut between 1995 and 2002 (London: The Stationery Office, 2006), поглавље 12, стр. од 400 до 403.

приговорима. Међутим, Министарство одбране није усвојило поменути препоруку, „нарочито на основу тога што Снаге већ имају процедуре за рјешавање приговора“.⁵²⁵ Такође, засад је одбијен и приједлог за проширење надлежности парламентарног повјереника за администрацију, којим би му се омогућило да рјешава приговоре које припадници оружаних снага и запосленици у оружаним снагама уложе у вези с административним питањима.⁵²⁶ Умјесто тога, 2006. године законском регулативом уведено је мјесто повјереника за приговоре оружаних снага. Повјереника именује министар одбране, задатак му је да надгледа истражне радње по приговорима од стране оружаних снага, те министру одбране подноси годишњи извјештај о функционисању тих процедура за рјешавање приговора.⁵²⁷

Државе у којима је омбудсман интегрисан у оружане снаге

Командна структура оружаних снага склона је да фаворизује механизме надзора који су интегрисани у оружане снаге, с обзиром на то да су они прихватљивији за питање команде и контроле, те да воде рачуна о потреби заштите оперативне ефикасности оружаних снага. Надаље, такви системи имају предност стручног познавања војног живота и других релевантних питања. Међутим, интегрисаним механизмима може да недостаје независност, с обзиром на то да су они под контролом војне хијерархије, што, опет, може да угрози легитимност жалбених механизма у очима оних који подносе приговоре.

22.2

Главни инспектор Оружаних снага Холандије (IGK)⁵²⁸

Положај главног инспектора

Главни инспектор, по функцији, директно је испод министра одбране, што значи да он има независну позицију у склопу одбрамбене структуре. Да би могао да извршава своје задатке, главни инспектор има приступ свим елементима одбрамбене структуре, те има овлашћење да прегледа документацију и присуствује састанцима.

Шта главни инспектор ради?

Један од задатака главног инспектора је посредовање у појединачним случајевима који се тичу (бивших) припадника и запосленика холандских оружаних снага, а које му предочавају сама лица на која се предмет односи, неко у њихово име, те њихови сродници.

У којим питањима главни инспектор може да посредује?

Главни инспектор посредује у појединачним случајевима који се тичу одбрамбене структуре. Са главним инспектором такође је могуће контактирати у вези са случајевима недоличног понашања или непоштовања колега. У принципу, главни инспектор не рјешава случајеве код којих је правна процедура већ покренута, ни предмете у којима је већ донесена пресуда.

Чињеница да је главни инспектор позван да посредује не утиче на период у којем је могуће уложити жалбу на пресуду. Главни инспектор не доноси одлуке у предметима који укључују прекршаје. Када је то потребно, он такве предмете просљеђује Краљевској војној полицији.

⁵²⁵ Закон о оружаним снагама, чланови 338 и 339. <http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2006/ukpga_20060052_en_21>.

⁵²⁶ “Дужности бриге – трећи извјештај о засједању 2004/05”, Посебна комисија Доњег дома за одбрану, 3. март 2005, Препорука 112, доступно на <<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200405/cmselect/cmdfence/63/6302.htm>>.

⁵²⁷ Nicholas Blake QC, *The Deepcut Review. A review of the circumstances surrounding the deaths of four soldiers at Princess Royal Barracks, Deepcut between 1995 and 2002* (London: The Stationery Office, 2006), поглавље 12, стр. од 400 до 403.

⁵²⁸Извор: веб страница омбудсмана за одбрану Холандије: <<http://www.mindef.nl/ministerie/igk/english>>

Главни инспектор, како се тај механизам најчешће назива, обично се бави оперативним питањима, а лице на тој функцији нужно је и активни припадник оружаних снага. То је случај у Холандији, гдје главни инспектор оружаних снага има и савјетодавну и посредничку функцију; он такође врши и функцију инспектора за ветеране (види уоквирени текст под бројем 22.2). Главни недостатак тог приступа јесте то што војска врши надзор над самом собом. То може да доведе до евентуалног сукоба интереса и угрози повјерење у препоруке које даје тијело за надзор.

У Белгији, главни инспектор посредник руководи Главном инспекцијском службом Министарства одбране. Његова овлашћења приказана су у уоквиреном тексту, под бројем 22.3.

22.3

Главни инспектор посредник (IGM) Оружаних снага Белгије⁵²⁹

Положај главног инспектора посредника

Главни инспектор посредник одговоран је директно министру одбране, што значи да он има независну позицију у склопу одбрамбене структуре. Уколико је потребно, он подноси извјештај и шефу одбране. Главни инспектор посредник руководи Главном инспекцијском службом.

Овлашћења

Испитивање навода свих приговора војних и државних службеника у оружаним снагама у вези са функционисањем свих служби Министарства одбране, дискриминацијом, те независношћу неопходном за вршење одређених функција;

Посредовање између подносилаца тужби и Министарства одбране;

Запримање и просљеђивање савјетнику за превенцију формалних приговора у вези са насиљем и психичким или сексуалним узнемиравањем на радном мјесту у случајевима када подносиоци приговора одбију рјешавање посредовањем;

Рјешавање свих захтјева за истраживање, испитивање или препоруке које затражи министар одбране;

Иницирање специјалних или редовних инспекција и истрага;

Подношење извјештаја министру одбране и шефу одбране, потоњем само уколико то не угрожава тренутне или будуће истраге.

Истрага насупрот посредовања

На основу заprimљених притужби, главни инспектор посредник има прилику да истражи наводе притужбе или посредује између подносиоца и служби Министарства одбране. Те двије активности међусобно су веома различите и не могу да се спроводе истовремено. Уколико посредовање не успије, главни инспектор посредник даје овлашћење комисији да испита случај. Та комисија за истрагу нема право да прима информације о активностима посредовања.

Годишњи извјештаји

Годишњи извјештаји главног инспектора посредника подносе се министру одбране. Поменути извјештаји не садрже никакве референце које би могле да укажу на идентитет подносилаца притужби.

Мрежа локалних посредника

Рад главног инспектора посредника има подршку у мрежи локалних посредника. То су припадници оружаних снага који посредују између подносилаца и служби у датој области. Локални посредници имају званични статус савјетника.

⁵²⁹ Извор: ODIHR-DCAF-ов упитник, питање 4; годишњи извјештај Главне инспекцијске службе, 2004, доступно на <www.mil.be>

Државе у којима надлежности цивилног омбудсмана укључују и оружане снаге

У неким државама, функција надзора над оружаним снагама дио је цивилног механизма за надзор као, на примјер, у Шведској и Пољској. Цивилни омбудсман има предност изразите независности и пружања једнаког третмана и војним лицима и цивилима. С друге стране, може се десити да цивилни омбудсман не посједује специфично стручно знање и кредибилитет унутар оружаних снага. Надаље, изузетно велики обим посла може да доведе до знатних застоја у рјешавању предмета. Једно од рјешења тих проблема могло би да буде увођење специјализације унутар канцеларије омбудсмана, тј. именоване замјеника омбудсмана задуженог специфично за војна питања.

То је случај, на примјер, у Шведској гдје је рад омбудсмана подијељен на неколико области одговорности, укључујући и оружане снаге, невојну националну службу и друга питања у домену Министарства одбране.⁵³⁰

Шведска је прва држава која је успоставила Канцеларију омбудсмана за војна питања, и то 1915. године. Касније, међутим, током осамдесетих година прошлог вијека, у склопу опште реформе шведске војске, одговорности војног омбудсмана инкорпориране су у одговорности парламентарног омбудсмана (види уоквирени текст под бројем 22.4).

22.4

Шведска: цивилни омбудсман врши надзор над војском⁵³¹

Припадници шведских оружаних снага могу да уложе жалбу или приговор парламентарном омбудсману, али тек након што исцрпе све могућности унутар војног жалбеног система. Војни обвезници чији приговори не могу да се ријеше на локалном нивоу путем директне жалбе претпостављеном официру, па све до командног официра, могу да уложе жалбу националном одбору за војну обавезу те, уколико ни то не помогне, парламентарном омбудсману. Официр може да уложи жалбу путем командног ланца све до врховног команданта, уколико се то покаже као неопходно. Уколико се предмет ни на тај начин не ријешити, просљеђује се парламентарном омбудсману.

Парламентарни омбудсман може у било ком тренутку да дође у јединицу оружаних снага да би испитао наводе жалбе или да би поразговарао са припадницима, официрима и цивилним запосленицима оружаних снага. У посљедње вријеме, отприлике 10 процената случајева годишње буде прослијеђено парламентарном омбудсману.

У Данској је успостављен савјетодавни систем ради пружања помоћи и савјета војницима и официрима који сматрају да су изложени дискриминацији или који су оптужени за дискриминацију. Тај систем се састоји од савјетника изван војног командног ланца, а који врше савјетодавну функцију поред својих уобичајених задатака. У вршењу своје савјетодавне функције они су одговорни главном савјетнику кадровске команде оружаних снага. Поменути савјетници дају смјернице и, када је неопходно, пружају помоћ при формулисању жалби у склопу командног ланца. Сам тај систем не представља спољну/независну жалбену процедуру.

Такав систем има предност што омогућава да се права војника непотребно не раздвајају од права становника у цјелини. Концентрисање функција омбудсмана у једној канцеларији може да буде и јефтиније од успостављања неколико специјализованих канцеларија. У исто вријеме, цивилни механизам надзора не мора да посједује стручно знање потребно за рјешавање питања из одбрамбеног сектора, те може, услед ширине свога мандата, да буде неуспјешан у усмјеравању пажње на конкретне проблеме са којим се суочавају припадници оружаних снага и запосленици у оружаним снагама.

⁵³⁰ Види *web* страницу шведског парламентарног омбудсмана <http://www.jo.se/Page.aspx?MenuId=38&MainmenuId=12&ObjectClass=DynamX_Persons&Language=en>.

⁵³¹Извор: *web* страница шведског парламентарног омбудсмана: <<http://www.jo.se>>

Државе које имају независног војног омбудсмана

Закони неколико држава као засебну институцију предвиђају независног омбудсмана за оружане снаге, као што је парламентарни омбудсман за оружане снаге Норвешке, парламентарни повјереник за оружане снаге у Њемачкој, омбудсман за државну одбрану и канадске снаге, или омбудсман за одбрамбене снаге Ирске.

Поред тога што посједује специјализовано знање из области војних питања, главна предност независног војног омбудсмана јесте кредибилитет који он има у очима подносилаца приговора, парламента и јавности. Његов главни недостатак јесте то што његово успостављање повлачи знатне трошкове.

Парламентарни омбудсман оружаних снага Норвешке успостављен је 1952. године, и представљао је првог парламентарног војног омбудсмана у свијету. Он се налази на челу Комисије омбудсмана, која се састоји од седам чланова. Институција омбудсмана и Комисија омбудсмана представљају тијела Парламента Норвешке. Парламент их бира, а њему су и одговорни. Омбудсман је непристрасан и не зависи од Министарства одбране и војних власти. Омбудсман штити права свих припадника, као и бивших припадника оружаних снага.⁵³² Уоквирени текст, под бројем 22.5, даје сажет приказ главних функција омбудсмана.

22.5

Парламентарни омбудсман оружаних снага Норвешке⁵³³

- Омбудсман може да покрене истрагу на захтјев неког другог или на властиту иницијативу у било ком предмету који му је упућен;
- Омбудсман се у сваком моменту може да бави свим врстама проблема и околности у вези са војном службом;
- Омбудсман има овлашћења да се бави предметима који укључују све органе власти;
- Омбудсман има приступ свим документима и информацијама, те може да саслушава свједоке и стручњаке;
- Комисија омбудсмана врши инспекцију у војним јединицама у држави и у иностранству;
- Протоколе који се односе на инспекцију, уз одговарајуће препоруке, омбудсман подноси Министарству одбране, шефу одбране и надлежним војним властима;
- Омбудсман може да у сваком тренутку и о одређеном предмету обавијести Парламент;
- Омбудсман дјелује као савјетник Парламента и Министарства одбране у питањима која су у његовој надлежности;
- Комисија омбудсмана Парламенту подноси годишњи извјештај.

Канцеларија парламентарног повјереника Њемачке основана је 1959. године, након што је донесена одлука да се поново оформе оружане снаге Њемачке.⁵³⁴ Њемачки омбудсман представља тијело Парламента Њемачке. Њега бира Парламент и одговоран је Парламенту. Парламентарни повјереник – који није члан парламента – може да предузме активности по инструкцијама Парламента, парламентарне Комисије за одбрану, те на властиту иницијативу уколико сазна за околности које указују на повреду основних права припадника оружаних снага или принципа *Innere Führung*.⁵³⁵ Надаље, припадници оружаних снага и запосленици у оружаним снагама могу да улажу поднеске директно парламентарном повјеренику, а да се при том не морају да обраћају другим тијелима у склопу војног жалбеног система. У извршавању свога мандата, парламентарни повјереник

⁵³² Норвешки парламентарни омбудсман за оружане снаге, доступно на <<http://www.Ombudsmenn.no/mil/english.asp>>.

⁵³³ Извор: <<http://www.Ombudsmenn.no/mil/english.asp>>

⁵³⁴ Члан 456 Основног закона.

⁵³⁵ Члан 456 Основног закона.

има овлашћења да захтијева приступ информацијама и да захтијева саслушавање свједока и стручњака, као и право да обилази војне објекте без претходне најаве. На крају истраге, парламентарни повјереник даје препоруке и надзире њихово спровођење. Парламентарни повјереник подноси годишњи извјештај Парламенту, што укључује и неповољне ситуације и инциденте у оружаним снагама, а што може да послужи као основ за даљњу расправу и доношење одлука о интерном развоју оружаних снага.

Канцеларија омбудсмана за државну одбрану и канадске оружане снаге оформљена је 1998. године, а након јавног испитивања умијешаности канадске ваздушне регименте у премлаћивање, мучење и убиства сомалијске младежи током мировне мисије у Сомалији 1992. године.⁵³⁶ Једна од препорука тог јавног испитивања дата је у погледу повећања одговорности канадских оружаних снага путем успостављања једног независног тијела за ревизију.⁵³⁷ Канадски војни омбудсман у потпуности је независна институција, омбудсмана именује влада, а одговоран је Министарству одбране. Омбудсман се бави појединачним приговорима, а на захтјев припадника оружаних снага, чланова њихових породица, Министарства одбране, или пак на своју властиту иницијативу. За разлику од ситуације у Њемачкој, прво се мора настојати да се приговор ријешити путем командног ланца или путем војног жалбеног система, прије него што се он упутити војном омбудсману, осим у посебним околностима. Омбудсман може да води и истраге у погледу системских питања као што је, на примјер, оквир иницијативе у вези са посттрауматским стресним поремећајем (PTSD).⁵³⁸ Омбудсман објављује годишњи извјештај, а који за дневни ред Парламента предлаже министар одбране, те о којем расправљају релевантне парламентарне комисије; иста процедура односи се и на специјалне извјештаје о специфичним истрагама, када се процијени да је то у јавном интересу.

Независни механизам војног надзора има ту предност што може да се усмјери искључиво на војна питања, чиме обогаћује своје познавање те области. Способност овог тијела је да објављује извјештаје, јача капацитете парламентарног надзора, и обезбјеђује већи ниво транспарентности и одговорности у раду војних структура.

Наведени примјери представљају неке од најзначајнијих модела независних механизма за војну контролу које остале државе често примјењују, као што је случај с Ирском, на примјер. Ирског омбудсмана за одбрамбене снаге именује предсједник Ирске на препоруку владе, а одговоран је министру одбране.⁵³⁹ Омбудсман испитује наводе приговора које улажу припадници и бивши припадници одбрамбених снага. Он има задатак да се побрине да припадници и бивши припадници сталних одбрамбених снага и резервних одбрамбених снага имају ригорозан, независан и правичан жалбени поступак у погледу приговора за које сматрају да нису адекватно урађени у склопу интерног војног жалбеног поступка.⁵⁴⁰ Поменути омбудсман је непристрасан и независан у односу на министра одбране, Министарство одбране и војне власти. Слично као и у Канади, припадници оружаних снага морају да уложе приговор путем

536 За више информација о Комисији за испитивање ангажмана канадских снага у Сомалији види <http://www.forces.gc.ca/site/Reports/somalia/vol0/index_e.asp>.

537 Мандат парламентарног повјереника дефинисан је у члану 1 ставовима 2 и 3 Закона о парламентарном повјеренику за оружане снаге.

538 André Marin, "Системски третман припадника канадских снага са PTSD-ом", Омбудсман за државну одбрану и канадске оружане снаге, фебруар 2002, доступно на <<http://www.Ombudsmen.forces.gc.ca/rep-rap/sr-rs/pts-ssp/doc/pts-ssp-eng.pdf>>.

539 За више информација о Комисији за испитивање ангажмана канадских снага у Сомалији види <http://www.forces.gc.ca/site/Reports/somalia/vol0/index_e.asp>.

540 Комисији за испитивање ангажмана канадских снага у Сомалији, *Dishonored Legacy: The Lessons of the Somalia Affair* (Ottawa: Canadian Government Publishing Centre, 1997), Executive Summary and Chapter 16.

интерних структура прије него што се предмет прослиједи омбудсману.⁵⁴¹ По окончању истраге, омбудсман може да да препоруке министру одбране у којима се наводе мјере које би требало предузети да би се постојећа ситуација поправила. Уколико министрова реакција на препоруке које је дао омбудсман није задовољавајућа, омбудсман може да сачини посебан извјештај о датом предмету.⁵⁴²

Табела која слиједи наглашава главне карактеристике различитих приступа питању војног омбудсмана (уоквирени текст под бројем 22.6).

22.6

Функција омбудсмана: поређење различитих приступа (Канада, Холандија и Шведска)

	Независан	Специјализовано знање	Унутар командног ланца	Кређибилитет код подносилаца жалби
Канада	да	да	не	да
Холандија	не	да	да	не
Шведска	не	не	не	не

4. Функционисање институције омбудсмана: питања и одговори

Којим условима се омогућава да институција омбудсмана функционише на одговарајући начин?

Без обзира на то који се приступ одабере, постоје три услова која треба задовољити да би се омогућило да институција омбудсмана функционише на одговарајући начин:

1. Ефикасност (тј. да релевантни органи слиједи препоруке омбудсмана);
2. Правичност (тј. транспарентност процедура); и
3. Независност.

Независност канцеларије омбудсмана од кључног је значаја за стриктну и вјеродостојну одговорност оружаних снага. Да би био независан, омбудсман би требало да има законска овлашћења, оперативну независност и адекватно особље.⁵⁴³ То, у првом реду, значи да би канцеларији омбудсмана требало дати одговарајући правни статус, било уставом (на примјер, у Азербејџану), или путем неког законског прописа (на примјер, у Финској), или путем оба наведена инструмента (на примјер, у Данској). Друго, омбудсман би требало да има властита аутономна истражна овлашћења. Треће, омбудсман би на располагању требало да има довољан број квалификованог кадра.

Независност војног омбудсмана такође зависи од положаја те институције унутар политичког система, који се разликује од државе до државе. У неким државама, омбудсмана за одбрамбена питања именује парламент, и он је одговоран парламенту (на примјер, у Пољској, Норвешкој, Чешкој Републици). У другим државама омбудсмана именује министарство одбране, а он је одговоран министарству одбране и парламенту (на примјер, у Канади). Омбудсмана такође може да именује и командант оружаних снага, којему је овај онда и одговоран (на примјер, у Естонији). Независност омбудсмана једна је

⁵⁴¹ Омбудсман за одбрамбене снаге искључен је из истражних радњи које се тичу безбједности војних операција, организације, структуре и распоређивања одбрамбених снага, услова запошљавања, те управљања војним затворима.

⁵⁴² André Marin, "Системски третман припадника канадских снага са PTSD-ом", Омбудсман за државну одбрану и канадске оружане снаге, фебруар 2002, доступно на <<http://www.Ombudsmen.forces.gc.ca/rep-rap/sr-rs/pts-ssp/doc/pts-ssp-eng.pdf>>.

⁵⁴³ "Војни омбудсмани", општи подаци које је објавио Женевски центар за демократску контролу над оружаним снагама, јули 2005, доступно на <<http://www.dcaf.ch/publications/kms/details.cfm?lng=en&id=22169&nav1=4>>.

од главних снага и извор је повјерења. Стога, омбудсман никад не би требало да дјелује као савјетник министрима ни парламенту (види уоквирени текст под бројем 22.7).

22.7

Независност омбудсмана: одабране националне одредбе⁵⁴⁴

Пољска

Члан 210 Устава

Повјереник за права цивила/грађана независан је у свом раду, не зависи од других државних органа и одговоран је само Сејму, у складу са принципима дефинисаним законом.

Азербејџан

Члан 5 Очување независности повјереника

5.1 Повјереник је независан и повинује се само Уставу и законима Републике Азербејџан.

5.2 Независност повјереника обезбјеђује се на сљедећи начин:

5.2.1 Повјереник се неће замијенити све док је на функцији.

5.2.2 Повјереник ужива имунитет.

5.2.3 Уплитање у рад повјереника од стране било ког државног или општинског органа или званичника није дозвољено.

5.2.4 Повјеренику се обезбјеђују финансијске и социјалне гаранције.

5.3 Проглашењем ванредног стања или опсадног стања не престају, нити се ограничавају активности повјереника.

Ко може да се жали?

Припадници оружаних снага, бивши припадници, резервни припадници, подносиоци захтјева, те њихови партнери/породице који наведу да су били изложени лошем или неправедном поступању могу од омбудсмана у већини држава да затраже покретање истраге. Поред тога, омбудсман често има овлашћења за спровођење истраге према инструкцијама парламента. Уопштено говорећи, грађани, односно шира јавност не могу да уложе приговор омбудсману.

У одређеним државама, омбудсман може да покрене истрагу на властиту иницијативу, у случајевима који указују на повреду основних права припадника оружаних снага (на примјер, у Њемачкој, Канади, Финској, Грузији, Ирској) (види уоквирени текст под бројем 22.8). Такве истраге представљају важно средство уколико омбудсман жели да сагледа шира системска питања која се односе на све припаднике оружаних снага.

22.8

Канада: ко може да уложи приговор војном омбудсману?⁵⁴⁵

- Активни или бивши припадник канадских снага;
- Активни или бивши припадник кадета;
- Активни или бивши запосленик Министарства државне одбране;
- Активни или бивши запосленик нејавног фонда;
- Лице које се пријављује за службу у оружаним снагама;
- Члан уже породице свих наведених лица;
- Лица на размјени или привременој прекоманди у канадским снагама.

Типови приговора

Приговори могу да се односе на широк спектар службених, личних и социјалних

⁵⁴⁴ Извор: ODHR-DCAF-ов упитник, питање 4д, те уставни закон о повјеренику (омбудсману) за људска права Републике Азербејџан, усвојен 28. децембра 2001. <<http://www.transparency-az.org/files/n5.doc>>

⁵⁴⁵ Извор: министарске директиве о омбудсману за државну одбрану и канадске снаге, Директива 12 <www.Ombudsmen.forces.gc.ca>

проблема са којима се припадници оружаних снага и запосленици у оружаним снагама сусрећу у својој свакодневној војној рутини, а крећу се од случајева неправилности у поступању до повреда основних права. Приговори могу да се односе на услове рада уопште; на изузеће или одгађање служења обавезног војног рока, на право на бенефиције у случају онеспособљења насталог током војних операција или у случају смрти. Приговори могу да се тичу и дискриминације у радној средини, као и злостављања (уоквирени текст под бројем 22.9).

22.9

Њемачка: врсте случајева који могу да се упуте омбудсману⁵⁴⁶

- права и дужности припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама;
- стил руковођења и понашање;
- модалитети војне обуке;
- примјена дисциплинских прописа;
- прописи о радном времену и плати;
- локација и врста додијељеног задатка;
- прописи који уређују заступање припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама;
- приговори у погледу услова живота (смјештај, одијевање итд.);
- приступ медицинским службама и лијечењу;
- питања која се тичу напредовања, оцјене радних резултата и трансфера.

Омбудсмани могу да се баве појединачним случајевима, али и системским проблемима који се тичу питања шире политике. Понекад истрага у вези са појединачним приговором може да баца свјетло на неке системске проблеме.

Која су истражна овлашћења омбудсмана и какав је његов приступ повјерљивим информацијама?

У неким државама, омбудсман може да се позабави одређеним предметом тек након што се исцрпе све могућности улагања жалбе путем војног интерног жалбеног механизма (командни ланац и систем војног правосуђа) (види поглавље 20, Одговорност команданта и одговорност појединца, те поглавље 21, Дисциплина и војно правосуђе). У Ирској, командни ланац и систем војног правосуђа имају рок од 28 дана да ријеше случај. Након тог периода могуће је уложити жалбу омбудсману. То правило, у великој мјери је убрзало рад интерних жалбених механизма.⁵⁴⁷

За разлику од тога, у Њемачкој припадници оружаних снага могу да уложе приговор директно парламентарном повјеренику, без претходног обраћања службеним каналима и без обавезе поштовања конкретних временских рокова.⁵⁴⁸ Да би се заштитила права припадника оружаних снага, омбудсман има овлашћења за спровођење истраге. Као дио тих истражних овлашћења, омбудсман има право да захтијева информације, саслушава свједоке и тражи приступ документацији.

С обзиром на природу сектора безбједности, одређене информације не могу бити доступне јавности у интересу државне безбједности. Уопштено говорећи, чак и када се примјењују правила строге повјерљивости, омбудсман може да има приступ

⁵⁴⁶ Извор: *web* страница Парламента Њемачке, <http://www.bundestag.de/htdocs_e/orga/03organs/06armforce/index.html>

⁵⁴⁷ Ms. Paulyn Marrinan Quinn, SC, Омбудсман за ирске одбрамбене снаге, ODIHR-DCAF-ов радни семинар за експерте, Варшава, 11. децембар 2006.

⁵⁴⁸ K. Gleumes, *Der Wehrbeauftragte: parlamentarische Kontrolle über die Streitkräfte; Petitionsinstanz für Soldaten der Bundeswehr* [Парламентарни повјереник за оружане снаге: парламентарна контрола над оружаним снагама, институти за поднеске војника савезних оружаних снага] (Берлин: German Bundestag Publications, 2001).

свој релевантној документацији у конкретном предмету (на примјер, у Литванији). Међутим, омбудсман не смије да објелодани повјерљиве информације или резултате истраге широј јавности⁵⁴⁹ (види уоквирени текст под бројем 22.10).

22.10

Закон о повјерљивости: посебне одредбе о повјерљивости у склопу Канцеларије парламентарног омбудсмана (Шведска)⁵⁵⁰

Глава 11, члан 4

„... Повјерљивост се не односи на одлуке које доноси парламентарни омбудсман, а којима се одређени предмет закључује. Уколико парламентарни омбудсман ... добије информације од неког другог јавног органа, а испостави се да су наведене информације повјерљиве, повјерљивост се у наведеном случају односи и на Канцеларију омбудсмана или на Канцеларију државног правобраниоца. Међутим, уколико су информације наведене у документу који је прибављен у вези са релевантним активностима, повјерљивост се на Канцеларију омбудсмана односи само уколико се може претпоставити да би јавном или приватном интересу била нанесена знатна штета уколико би се наведене информације објелоданиле...”

Да ли омбудсман има право да иде у обилазак касарни?

Многе државе (на примјер, Њемачка, Грузија) својим омбудсменима су дале право да обилазе објекте свих јединица у било ком моменту и без претходне најаве (види уоквирени текст под бројем 22.11).

22.11

Омбудсманова овлашћења у погледу инспекције у Чешкој Републици, Грузији и Литванији⁵⁵¹

Чешка Република

У складу са Законом број 349/1999, омбудсман има право да спроводи властиту истрагу и релевантним државним тијелима предлаже корективне мјере; уколико се његов приједлог не прихвати, омбудсман има право да јавно изнесе случај и захтијева да предложене мјере спроведе надређено тијело или влада. Главни инспектор за људска права има право да врши све врсте инспекције унутар оружаних снага и предлаже корективне мјере.

Грузија

Члан 18 Закона о јавном правобраниоцу Грузије

Приликом спровођења истраге, јавни правобранилац има следећа права:

- Право приступа свим јавним органима, државним и локалним, предузећима, организацијама или институцијама, укључујући и војне јединице ... без икаквих сметњи;
- Право да од јавних органа, државних и локалних, јавних и приватних предузећа, организација или институција, као и од јавних званичника и правних лица тражи и прима све информације, документацију и друге материјале потребне за истрагу;
- Право на појашњење конкретних питања од стране свих јавних званичника;
- Право да врши стручно испитивање и да до релевантних налаза долази путем државних и недржавних организација, право да позива стручњаке да врше испитивања и пружају савјетодавне услуге; ...

Литванија

Омбудсман има овлашћења да затражи информације неопходне за било коју истрагу, да обилази институције (укључујући и војне објекте) и компаније како би вршио увиђај на терену, те да затражи одговарајуће појашњење.

⁵⁴⁹ Hans Born, Philip Fluri, i Anders Johnsson (приредили), *Handbook on Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, mechanisms and practices* (Geneva: Geneva Centre for Democratic Control of Armed Forces, Inter-Parliamentary Union, 2003), стр. 92.

⁵⁵⁰ Извор: <http://www.jo.se/Page.aspx?MenuId=37&MainMenuId=12&Language=en&ObjectClass=DynaMx_Document&Id=576>

⁵⁵¹ Извор: ODIHR-DCAF-ов упитник, питање 4д, Закон о јавном правобраниоцу Грузије, <<http://www.Ombudsmen.ge/eng/laws/1.html>>

Излазак на терен омбудсману омогућава да се сусреће и разговара са припадницима оружаних снага и запосленицима у оружаним снагама, те да на тај начин директно стекне утисак у погледу услова који владају у оружаним снагама. Током тих посјета, припадници оружаних снага и запосленици у оружаним снагама омбудсману могу да изнесу све проблеме са којима се сусрећу у обављању својих свакодневних војних дужности, као и одређену личну забринутост, која се често не наводи у поднесцима. Захваљујући одласцима на терен, омбудсман такође има могућност да предузме превентивне активности и да релевантним органима укаже на конкретне проблематичне ситуације.

Који је исход истраге коју спроводи омбудсман?

Након што се истрага оконча, омбудсман има овлашћења да даје препоруке да би се елиминисало недолично понашање, укључујући и право да захтијева промјену одређених политика или усвајање одређених мјера којима ће се омогућити да се дати случај не понови. Омбудсман такође може да предмет прослиједи органима надлежним за покретање кривичног или дисциплинског поступка (види поглавље 20, Одговорност команданта и одговорност појединца, те поглавље 21, Дисциплина и војно правосуђе). У већини држава, институција омбудсмана нема надлежност за доношење обавезујућих одлука; умјесто тога, поменута институција се ослања на моћ убјеђивања. Њене препоруке нису обавезујуће и њима се не могу поништити одлуке донесене у склопу система војног и цивилног правосуђа. Међутим, препоруке омбудсмана имају значајну политичку тежину и морални ауторитет (види уоквирени текст под бројем 22.12).

Које елементе садржи омбудсманов годишњи извјештај?

Поред препорука, омбудсман има надлежност да сачињава јавни годишњи извјештај. У сваком извјештају, који се подноси или парламенту (на примјер, у Финској, Литванији, Пољској), или влади (на примјер, у Канади), омбудсман описује проблеме са којима се суочавају припадници оружаних снага и запосленици у оружаним снагама, те стање односа између канцеларије омбудсмана и командног ланца. Уоквирени текст, под бројем 22.12, даје опис елемената који су често садржани у годишњем извјештају омбудсмана.

22.12⁵⁵²

Годишњи извјештај омбудсмана требало би да:

- буде објављен што је могуће прије (по истеку године),
- буде независан (без цензуре од стране политичких органа),
- садржава опис приговора уложених током цијеле године,
- да приказ свих значајнијих истрага спроведених током године,
- утврди системске проблеме,
- стимулише и подржи све одлуке које доноси канцеларија омбудсмана,
- назначи стање у погледу примјене препорука.

552 Извор: Paulyn Marrinan Quinn, Омбудсман за ирске одбрамбене снаге, Варшава, радни семинар ODHR-DCAF-a, 11. децембар 2006..

Годишњи извјештај представља средство за успостављање и одговорности и дјелотворности. Уколико се не поступи према одређеној препоруци или уколико се спријечи одређена истрага, то може да се назначи у извјештају. Као такви, ти јавни извјештаји представљају моћно средство које омбудсман има на располагању да би правосуђе и политичка тијела укључио у војна питања, те да би влади и парламенту, али и широј јавности скренуо пажњу на све утврђене недостатке.

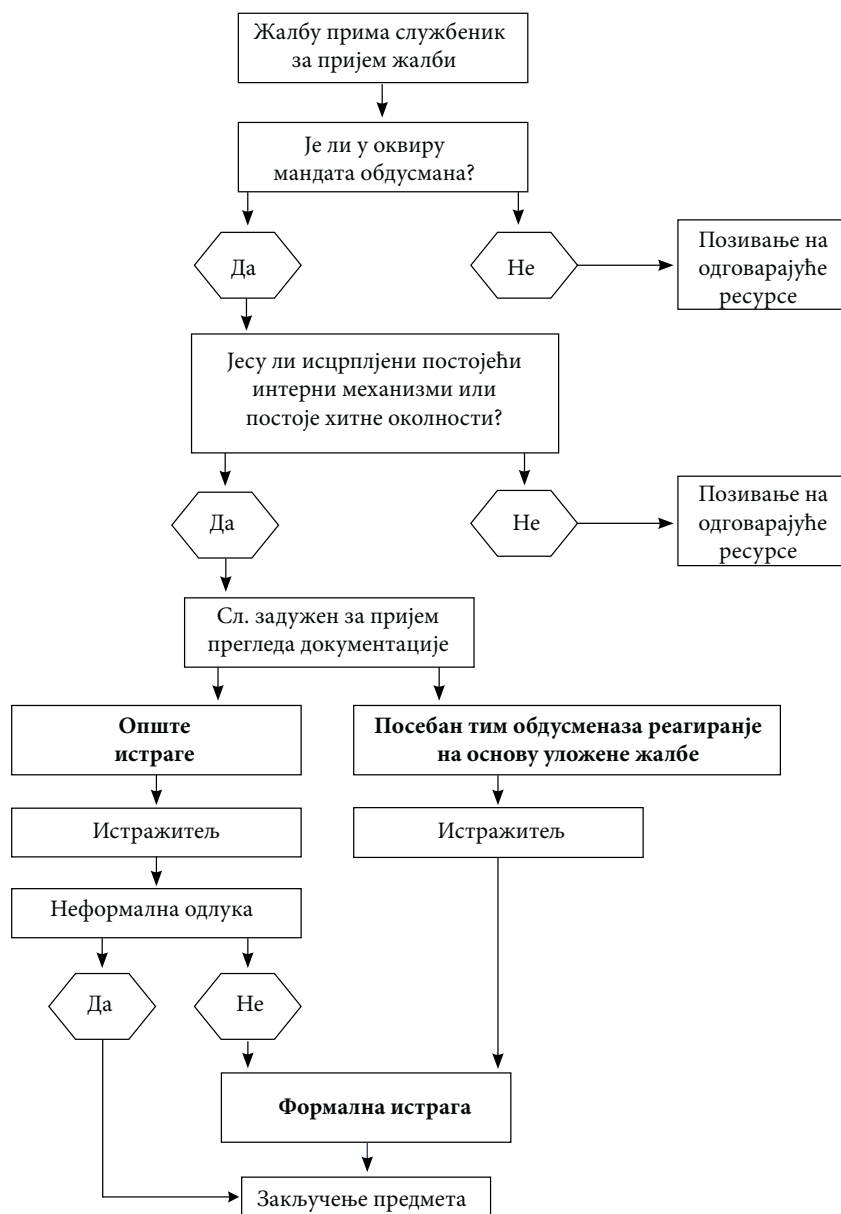
У неким државама, као што су Ирска и Канада, омбудсман може добровољно да сачини **специјални извјештај** и поред обавезног годишњег извјештаја, уколико се јаве проблеми у вези са примјеном препорука или специфичних системских питања која захтијевају рјешавање.⁵⁵³

Без обзира на омбудсманове надлежности у погледу давања препорука и објављивања годишњих извјештаја, само постојање такве једне независне институције може да има позитиван утицај на понашање многих надређених.

553 Специјални извјештаји омбудсмана за државну одбрану и канадске снаге доступни су на <<http://www.Ombudsmen.forces.gc.ca/rep-rap/sr-rs/index-eng.asp>>.

22.13

Канада: начин на који омбудсман рјешава предмете⁵⁵⁴

554 Извор: Годишњи извјештај за 2005/2006. (Отава: Омбудсман за државну одбрану и канадске снаге, 2006), стр. 18, доступно на <<http://www.Ombudsmen.forces.gc.ca/rep-rap/ar-ra/2005-2006/doc/2005-2006-eng.pdf>>

5. Најбољи модалитети и препоруке

- Независни омбудсман – изван војног командног ланца – који има надлежност за рјешавање војних питања представља дјелотворан начин за рјешавање приговора, погрешака и системских проблема у оружаним снагама.
- Омбудсман би требало да има законска овлашћења, оперативну независност и одговарајуће особље.
- Канцеларији омбудсмана требало би дати одговарајући правни статус путем устава и/или законских прописа. Поменути прописи требало би да садржавају и одредбе којима се уређује мандат омбудсмана, одређује ко може да уложи приговор омбудсману, које врсте предмета/приговора омбудсман може да рјешава, питање приступа повјерљивим информацијама, питање приступа објектима оружаних снага, те одређује да ли се прије обраћања омбудсману морају да исцрпе све могућности у склопу интерних војних жалбених канала, дефинишу истражна овлашћења омбудсмана, процедуре именовања и разрјешавања дужности омбудсмана, дефинише начин заштите независности канцеларије омбудсмана, процедура одобравања буџета за канцеларију омбудсмана, статус препорука које даје омбудсман, те захтјеви у погледу подношења извјештаја (годишњи извјештаји, специјални извјештаји).
- Омбудсман би требало да има овлашћења у погледу покретања властите истраге као значајног начина за рјешавање крупнијих системских питања у оружаним снагама.
- Државе које имају омбудсмана за сектор одбране, односно државе које намјеравају да успоставе ту институцију, требало би да се обавијесте о искуствима других држава, које су већ успоставиле поменути институцију.
- Државе у којима постоји омбудсман за сектор одбране требало би да затраже ревизију његових надлежности, функција, општих процедура, укључујући и подношење извјештаја парламенту, утицаја, средстава, те буџета, а у односу на одговарајуће институције у другим државама са сличном безбједносном ситуацијом.

Анекс 1 - Одабране обавезе ОЕБС-а

Право	ОБАВЕЗЕ ОЕБС-а
Право на живот	“У државама чланицама у којима смртна казна није укинута, смртну казну могуће је изрећи само за најтежа кривична дјела, у складу са законом који је на снази у вријеме када је тај злочин извршен и када то није у супротности са међународним обавезама.” (Беч, 1989)
Забрана мучења	“Државе чланице оштро осуђују све облике мучења као једно од најфлагрантнијих кршења људских права и достојанства човјека. Оне се обавезују да ће се борити за елиминацију мучења.” (Будимпешта, 1994)
Право на слободу и безбједност	“Нико неће бити лишен слободе, изузев на основу и у складу са поступцима који су прописани законом.” (Москва, 1991) “Свако лице које је ухапшено или задржано на основу кривичне оптужбе имаће право, да би се одлучило о законитости његовог хапшења или затварања, да буде одмах изведено пред судију или друго лице законом овлашћено да врши ту функцију.” (Копенхаген, 1990)
Право на правично суђење	“Државе чланице ће ... ефикасно примјењивати ... право на правично и јавно суђење у разумном року пред независним и непристрасним судом.” (Беч, 1989)
Кажњавање само у складу са законом	“Нико неће бити оптужен, суђен или осуђен за било које кривично дјело, уколико то дјело није предвиђено законом који дефинише елементе дјела јасно и прецизно “ (Копенхаген, 1990)
Право на поштовање приватног и породичног живота	“Државе чланице поновно потврђују право на заштиту приватног и породичног живота, домицила, преписке и електронских комуникација. Да би се избјегло било какво непрописно или произвољно уплитање од стране државе у домен појединца, које би било штетно за свако демократско друштво, уживање овог права подлијегаће само оним ограничењима која су прописана законом и која су у складу са међународно признатим стандардима људских права. Државе чланице ће нарочито обезбиједити да претреси и запљена и приватног простора и имовине лица буду у складу са стандардима који се спроводе судским путем” (Москва, 1991)
Слобода мисли, савјести, вјере или увјерења	“Државе чланице ... се слажу да предузму мјере неопходне за обезбеђивање слободе да појединац може да исповиједа, сам или заједно са другима, вјеру или увјерење у складу с оним што му налаже властита савјест.” (Мадрид, 1983)
Приговор савјести и алтернативно служење војног рока	Државе чланице...се слажу да ће размотрити увођење, тамо гдје то још није случај, различитих облика алтернативног служења војног рока који су компатибилни са разлозима приговора савјести, гдје су такви облици у принципу неборбене или цивилне природе, у јавном интересу и немају карактер казне; ...да ће ставити на располагање јавности информације о овом питању; ...да ће разматрати, у оквиру ове Конференције о људској димензији релевантна питања у вези с изузимањем од обавезног служења војног рока, гдје он постоји, оних лица која уложе приговор савјести и да ће развијени информације о тим питањима.” (Копенхаген, 1990) “Државе чланице ће у своје законе или друге релевантне документе укључити права и обавезе припадника оружаних снага. Оне ће размотрити увођење ослобађања или служење алтернативног војног рока.” (Будимпешта, 1994)

Слобода изражавања	“Државе чланице ће омогућити... да свако има право на слободу изражавања укључујући и право на комуникацију. Ово право укључиваће право на мишљење и примање и давање информација и идеја без уплитања јавне власти и без обзира на границе.” (Копенхаген, 1990)
Слобода окупљања и удруживања	“[Државе чланице] потврђују да, без дискриминације, свако лице има право на ... слободу удруживања и мирног окупљања.” (Париз, 1990)
Право на дјелотворне правне лијекове	“[Државе чланице ће] омогућити да дјелотворни правни лијекови, као и информације о њима буду доступни онима који тврде да су њихова људска права и основне слободе прекршени.” (Беч, 1989) “Државе чланице ће размотрити приступање регионалним или глобалним међународним конвенцијама у вези са заштитом људских права, као што су: Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода или Факултативни протокол уз Међународни споразум о грађанским и политичким правима, које дају процедуре појединачног обраћања међународним тијелима.” (Копенхаген, 1990)
Забрана дискриминације	“Сва лица су једнака пред законом и имају право, без икакве дискриминације, на једнаку заштиту пред законом. У том случају законски ће се забрањивати свака дискриминација и гарантовати свим лицима једнака и дјелотворна заштита од дискриминације по било којем основу.” (Копенхаген, 1990)
Једнакост на основу полне припадности	“[Државе чланице се обавезују да ће] елиминисати све облике дискриминације жена и окончати насиље над женама и дјецом, као и сексуално искоришћавање и све облике трговине људима.” (Истанбул, 1999)
Право на имовину	“Свако има право мирног уживања имовине која је његова властита или коју дијели са другима. Нико не смије да буде лишен своје имовине, изузев ако то није у јавном интересу и под условима прописаним законом и у складу са међународним обавезама.” (Копенхаген, 1990)
Право на образовање	“[Државе чланице] ће омогућити приступ свим различитим врстама и нивоима образовања без дискриминације на основу расе, боје коже, пола, језика, вјероисповијести, политичког или другог мишљења, етничког или социјалног поријекла, имовинског статуса, рођења или другог статуса.” (Беч, 1989)
Образовање о људским правима	“Образовање о људским правима је од основног значаја и према томе важно је да грађани [држава чланица] буду образовани о људским правима и основним слободама.” (Москва, 1991)
Право на слободне изборе	“[Да би се обезбиједило да воља народа буде основ ауторитета власти, државе чланице ће] гарантовати опште и једнако право гласа одраслим грађанима; ... поштовање права грађана да се такмиче за политички или јавни мандат, појединачно или као представници политичких странака или организација, без дискриминације; Поштовање права појединца или група да, потпуно слободно, оснивају своје политичке странке или друге политичке организације и омогућити таквим политичким странкама и организацијама потребне законске гаранције да би им омогућиле да се међусобно такмиче на основу једнаког поступања пред законом и пред властима.” (Копенхаген, 1990)
Слобода кретања	“Државе чланице ће у потпуности поштовати право сваког лица на слободу кретања и становања унутар граница сваке од држава и [...] да може да напусти сваку, укључујући и своју, државу и врати се у своју државу.” (Беч, 1989)
Право на држављанство	“Поновно потврђујемо наше прихватање да свако има право на држављанство и да нико не смије да буде произвољно лишен свог држављанства. Преузимамо обавезу да наставимо са настојањима да омогућимо да свако може да спроводи ово право. Ми се такође обавезујемо да ћемо унапређивати међународну заштиту апатрида.” (Истанбул, 1999)

Национални, културни и језички идентитети	“Државе чланице ће штитити и стварати услове за промовисање етничког, културног, језичког и вјерског идентитета националних мањина на својој територији.” (Беч, 1989)
Економска и социјална права	<p>“[Државе чланице] признају да су (...) економска, социјална, културна и друга права и слободе од изузетног значаја и да морају да се реализују у потпуности свим одговарајућим средствима.” [У овом контексту оне ће] израђивати своје законе, прописе и политике у области ... економских, социјалних, културних и других људских права и основних слобода и спроводити их у пракси како би гарантовале ефикасно спровођење ових права и слобода (Беч, 1989)</p> <p>“Државе чланице поново потврђују да ће право на удруживање бити загарантовано. Право на оформљивање и - подређивање општем праву синдиката да одлучује о свом чланству- слободно придруживање синдикату биће загарантовано. Ова права ће искључивати сваку предходну контролу. Слобода удруживања радника, укључујући слободу на штрајк, биће гарантована, под резервом ограничења прописаних законом и у складу са међународним стандардима.” (Копенхаген, 1990)</p>

Литература

Ahdar, R., and Leigh, I. *Religious Freedom in the Liberal State* (Oxford: Oxford University Press, 2005)

Blake, N., *The Deepcut Review. A review of the circumstances surrounding the deaths of four soldiers at Princess Royal Barracks, Deepcut between 1995 and 2002* (London: The Stationery Office, 2006)

Born, H., Fluri, Ph. and Johnsson, A. (eds.), *Handbook on Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, mechanisms and practices* (Geneva: Geneva Centre for Democratic Control of Armed Forces, Inter-Parliamentary Union, 2003)

Caforio, G. (ed.), *Handbook of the Sociology of the Military* (New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2003)

Callaghan, J. and Kernic, F. (eds.), *Armed Forces and International Security: Global Trends and Issues* (Münster: Lit Verlag, 2003)

Careiras, H. *Gender and the Military: Women in the Armed Forces of Western Democracies* (London: Routledge, 2006)

Detter, I. *The Law of War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 2nd edition

Fleck, D. (ed.), *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts* (Oxford: Oxford University Press, 1995)

Ghébali, V.-Y. and Lambert, A. *The OSCE Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security: Anatomy and Implementation* (Leiden/Boston: Brill Academic Publishers, 2005)

Ghébali, V.Y. "Revisiting the OSCE Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security (1994)," in Hänggi, H. and Winkler, Th. H., *Challenges of Security Sector Governance* (Berlin: DCAF and LIT Verlag, 2003).

Gleumes, K. *Der Wehrbeauftragte: parlamentarische Kontrolle über die Streitkräfte; Petitionsinstanz für Soldaten der Bundeswehr* [The Parliamentary Commissioner for the Armed Forces: parliamentary control over the armed forces, institute for petitions for soldiers of the Federal Armed Forces] (Berlin: German Bundestag Publications, 2001).

Goffman, E., *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates* (New York: Doubleday, 1961).

Harrel, M. and Miller, L. *New Opportunities for Military Women. Effects Upon Readiness, Cohesion and Morale* (Santa Monica, CA: Rand, 1997)

Lindholm, T. Durham, W.C. and Tahzib-Lie, B. *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*

Moskos, C. Williams, J.A. and Segal, D. (eds.), *The Post-modern Military: Armed Forces after the Cold War* (Oxford: Oxford University Press, 2000).

Nesterov, V.S. and Pruefert, A.D. *Military Unionism: The Establishment of Professional Organisations/Trade Unions of Servicemen and their Present Position* (Moscow: Ves Mir, 2006).

Nolte, G. (ed.), *European Military Law Systems* (Berlin: De Gruyter Recht, 2003)

The Right to Conscientious Objection in Europe: A Review of the Current Situation (Brussels: Quaker Council for European Affairs, 2005)

Piotet, F., Porteret, V., Sorin, K. and Famechon-Koudjil, C. "Les conditions de vie des militaires en Europe : convergences et divergences (Allemagne, Belgique, Espagne, France, Pays-Bas, Italie et Royaume-Uni)", Defence Social Sciences Research Centre, March 2003

Rowe, P. *The Impact of Human Rights Law on Armed Forces* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006)

Sassoli, M. and McChesney, A. *Conscripts' rights and military justice training manual* (Chisinau: Centre for Recruits' and Servicemen's Rights Protection of the Republic of Moldova, 2002)

Schlueter, D.A. *Military Criminal Justice: Practice and Procedure* (Charlottesville, VA: LexisNexis, 2004)

Shelton, D. *Remedies in International Human Rights Law* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 2nd edition

Snider, T.W., Adler, A.B. and Castro, C.A. (eds.), *Military Life: The Psychology of Serving in Peace*, (Westport, CT: Praeger, 2005)

Soeters, J. and van der Meulen, J. (eds.), *Managing Diversity in the Armed Forces: Experiences from Nine Countries* (Tilburg: Tilburg University Press, 1999)

Sorin, K. (ed.), *Des femmes militaires en Occident, quels enseignements pour la France ?* (Paris: Centre d'études en sciences sociales de la défense, 2005)

Thoreau, H.D., *On Civil Disobedience* (Chicago: Charles H. Kerr, 1989)

Одабрани текстови с интернета

Geneva Centre for the Democratic Control of the Armed Forces (DCAF)
(Центар за демократску контролу оружаних снага, Женева – DCAF)
www.dcaf.ch

European Organisation of Military Associations (EUROMIL)
(Европска организација војних удружења – EUROMIL)
www.euromil.org

OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights
(Канцеларија ОЕБС-а за демократске институције и људска права - ODIHR)
www.osce.org/odihr

Council of Europe
(Савјет Европе)
www.coe.int

European Court of Human Rights
(Европски суд за људска права)
www.echr.coe.int

European Committee for the Prevention of Torture
(Европски комитет за спречавање мучења)
www.cpt.coe.int

National Human Rights Institutions Forum
(Форум националних институција за људска права)
www.nhri.net

International Labour Organisation
(Међународна организација рада – ILO)
www.ilo.org

United Nations Committee Against Torture
(Комитет УН-а против насиља)
<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cat/>

Parliamentary Assembly of the Council of Europe
(Парламентарна скупштина Савјета Европе)
www.assembly.coe.int

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights
(Канцеларија високог комесара УН-а за људска права)
www.ohchr.org

International Committee of the Red Cross
(Међународни комитет Црвеног крста)
www.icrc.org

O ODIHR-у

Канцеларија за демократске институције и људска права (ODIHR) је ОЕБС-ова главна институција за помагање државама чланицама “да обезбиједи пуно поштовање људских права и основних слобода, да се придржавају владавине права, да промовишу принципе демократије и (...) да изграђују, јачају и штите демократске институције, као и да промовишу толеранцију у цијелом друштву” (Хелсиншки документ из 1992. године).

ODIHR, чије је сједиште у Варшави (Пољска), основан је као Канцеларија за слободне изборе на Самиту у Паризу 1990. године, а почео је са радом у мају 1991. године. Годину дана касније, назив Канцеларије је промијењен, да би одсликавало проширени мандат који обухваћа људска права и демократизацију. Он данас има више од 120 запослених.

ODIHR је водећа агенција у Европи у области посматрања избора. Он координише и организује слање неколико посматрачких мисија са хиљадама посматрача сваке године да оцијене да ли су избори у државама чланицама ОЕБС-а у складу са домаћим законима и међународним стандардима. Његова јединствена методологија рада пружа темељит увид у све елементе изборног процеса. Путем пројеката пружања помоћи, ODIHR помаже државама чланицама да побољшају свој изборни оквир. Активности Канцеларије у области демократизације обухваћају следеће тематске области: владавину права, грађанско друштво и демократску владавину, слободу кретања, равноправност полова и законодавну подршку. ODIHR проводи више од 100 циљаних програма помоћи сваке године, желећи и да омогући и да побољша поштовање обавеза, које су државе преузеле чланством у ОЕБС-у, и да развије демократске структуре.

ODIHR промовише заштиту људских права путем пројеката техничке помоћи и обуке о питањима развоја друштва. Он обавља истраживања и припрема извјештаје о различитим темама из области људских права. Поред тога, Канцеларија организује неколико састанака сваке године, да би размотрила провођење обавеза које државе чланице ОЕБС-а имају у области развоја друштва. У својим антитерористичким активностима, ODIHR ради на подизању нивоа свијести о питањима развоја друштва и проводи пројекте који се баве факторима узрочницима тероризма. ODIHR је такође у првим редовима међународних напора ка спречавању трговине људима и обезбјеђивању координисане реакције која на прво мјесто ставља права жртава.

Програм ODIHR-а у области толеранције и недискриминације пружа подршку државама чланицама у испуњењу обавеза које су државе преузеле чланством у ОЕБС-у и у јачању њихових напора да реагују и боре се против кривичних дјела почињених из мржње и против насилних манифестација нетолеранције. Тај програм такође има за циљ да ојача способност грађанског друштва да реагује на кривична дјела и инциденте који су мотивисани мржњом.

ODIHR пружа савјете државама чланицама у вези са њиховим политикама дјеловања, када су у питању Роми и Синти. Он промовише изградњу способности и умрежавање ромских и синти заједница и подстиче учешће ромских и синти представника у органима надлежним за израду политика дјеловања. Канцеларија такође дјелује као мјесто за размјену информација, када су у питању Роми и Синти, између домаћих и међународних чинилаца. Све активности ODIHR-а обављају се у блиској координацији и сарадњи са ОЕБС-овим институцијама и теренским операцијама, као и са другим међународним организацијама.

Више информација доступно је на web страници ODIHR-а (www.osce.org/odihr).

O DCAF-y

Центар за демократску контролу оружаних снага у Женеви (DCAF) је међународна фондација, чија је мисија да пружи помоћ међународној заједници у остварењу доброг управљања и провођењу реформе безбједносног сектора. У том погледу, Центар израђује и промовише одговарајуће норме, како на међународном нивоу, тако и на нивоу појединих држава; истиче примјере добре праксе, те даје релевантне препоруке, које се доносе на политику рада од значаја за дјелотворно управљање безбједносним сектором и пружа савјетодавну подршку унутар одређене државе чланице, те проводи програме помоћи у практичном раду са свим заинтересованим странама.

Посјетите нашу web-stranicu: www.dcaf.ch

Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces
Rue de Chantepoulet 11
PO Box 1360
CH-1211 Geneva 1
Switzerland
Tel: +41 22 741 77 00
Fax: +41 22 741 77 05
E-mail: info@dcaf.ch

Овај приручник садржи преглед прописа, политика рада и механизма којима се обезбјеђује заштита и остварење људских права и основних слобода припадника оружаних снага и запослених у оружаним снагама. Он такође садржи и примјере из праксе у државама чланицама ОЕБС-а који су се показали као успјешни, али даје и препоруке мјера које би државе чланице требало да предузму, да би обезбиједиле да политика и пракса рада у потпуности испуњавају међународне стандарде заштите људских права и обавезе држава чланица ОЕБС-а у области развоја друштва.

Овај приручник намијењен је свим лицима која учествују у промовисању, заштити и провођењу прописа којима се штите људска права припадника оружаних снага и запослених у оружаним снагама, као што су парламентарци, владини званичници, креатори политике рада, војна лица, судије, професионална удружења војних лица и невладине организације. Надамо се да ће ова публикација да подстакне све заинтересоване стране да предузму потребне мјере, да би припадницима оружаних снага и запосленима у оружаним снагама омогућили да у потпуности уживају своја права, као грађани.